

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

2/2019 • 14€

Kaupunkihistoria

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

117. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

PÄÄTOIMITTAJA: Anu Lahtinen
TOIMITUSSIHTEERI: Heidi Kurvinen
TOIMITTAJAT: Johanna Ilmakunnas,
Ville Kivimäki, Tuomas Laine-Frigren,
Simo Mikkonen, Johanna Rainio-Niemi

HALLITUS: Sari Katajala-Peltomaa (pj),
Petri Karonen, Marja Jalava, Kari Salmi,
Kaarina Palojärvi, Aura Korppi-Tommola
ULKOASU: Markus Itkonen (suunnittelu)
ja Miia Huttu (taitto)

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

www.historiallinenaikakauskirja.fi

ISSN 0018-2362 (painettu)

ISSN 2489-6969 (verkkojulkaisu)

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse os. shs@histseura.fi, puh. 09 228 69351 tai osoitteeseen: Julia Burman, Suomen Historiallinen Seura, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki

Taloudenhoitaja:

Historiallinen Aikakauskirja c/o Kansan Arkisto / Raimo Parikka, Vetehisenkuja 1, 00530 Helsinki, puh. 050 538 9476, sähköposti: raimoparikka@gmail.com

Toimitussihteeri: Heidi Kurvinen, heidi.kurvinen@utu.fi. Kirjoittajalla on oikeus julkaista Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaisemansa kirjoitus viimeisenä, julkaisuluvan saaneena versiona omatoimisesti ja ilman erillistä sopimusta vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa. Tämä koskee myös niitä tieteellisiä julkaisutietokantoja, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen

asiaa koskevan sopimuksen. Elektra-sopimuksesta johtuen kirjoittajalla ei ole lupaa julkaista kirjoituksen taitettua versiota.

Käsikirjoitukset:

Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään Open Journals System -alustan kautta os. <http://journal.fi/haik/login> tai päätoimittajalle osoitteeseen anu.lahtinen@utu.fi tai anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Tilaaminen:

Lehden voi tilata verkossa lehden kotisivuilla osoitteessa: www.historiallinenaikakauskirja.fi. Tilajat saavat maksutta käyttöönsä Historiallisen Aikakauskirjan digilehden, joka on luettavissa osoitteessa: <http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.

Hinnat 2019: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikeratilaus kirjakaupassa yms. 55 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhteys: Danske Bank, IBAN FI70 8000 1700 0750 48. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, www.tiedekirja.fi, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09 635 177.

Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta:

vuoteen 2000 4 €/kpl kpl,
vuodet 2001–2010 8 €/kpl
ja vuodet 2011–2018 14 €/kpl.

Painatus: Forssa Print, Esko Aaltosen katu 2, 30100 Forssa.

Kansi: Tampereen Sammonkadun ja Kaupinkadun risteys Sammonkatu 22–24:n edustalla vuonna 1962.
Kuvaaja: E. M. Staf. Kuva: Tampereen museot, TKA Staf 1519.

Toimitus on tehnyt kaiken mahdollisen kuva oikeuksien selvittämiseksi, epäselvissä tilanteissa pyydämme ottamaan yhteyttä päätoimittajaan tai toimitussihteeriin.

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Anu Lahtinen
Jaettu kohtalo 131

Teemajohdanto

Tanja Vahtikari, Matti O. Hannikainen
ja Samu Nyström
Kaupunkihistoria – Monet menneisyydet,
uudet tulkinnat 133

Artikkelit

- ✚ *Riitta Laitinen* †
Materiaalinen kaupunki – Kodin tilat
ja kaupunkiyhteisö 1600-luvun Turussa 137
- ✚ *Piia Einonen*
Venäläissotilaiden majoittaminen
kaupunkitilan kyseenalaistajana 1700-luvun
ja 1800-luvun alkupuolen Viipurissa 146
- ✚ *Taina Syrjämaa*
Monilajinen kaupunkiyhteisö – Koiria,
kissoja ja ihmisiä 1800- ja 1900-luvun
vaihteen Uudessakaupungissa 157
- ✚ *Silja Laine, Tiina Männistö-Funk*
ja Tanja Vahtikari
Kadun kuvat – Valokuvat lähteinä
kaupunkihistorian tutkimuksessa 169
- ✚ *Ville Laamanen ja Ville Okkonen*
Kansallisoikeistolainen itseymmärrys
1929–1932 186

Keskustelua

Riitta Mäkinen
Vielä Maalaisliitosta
ja sosialidemokraateista 201
Ville Laamanen ja Ville Okkonen
Kiitämme keskustelusta 203

Antti Kujala
Vastaus Pasi Ihalaiselle 203

Kolumni

Markku Kekäläinen
Valon ja pimeyden kaupunki 204

Arviot

- Jussi Iltanen*
Viipurin historiallinen kartasto
– Kaupungin vaiheet keskiajalta nykypäivään
(*Jyrki Paaskoski*) 206
- Maija Ojala-Fulwood* (toim.)
Migration and Multi-Ethnic Communities.
Mobile People from the Late Middle Ages
to the Present. (*Marko Lamberg*) 207
- Mikko Hiljanen*
Suomalaiset kirkkoherrat Ruotsin valtion
rakentajina 1550-luvulta 1610-luvulle
(*Anu Lahtinen*) 209
- Petri Karonen* (toim.)
Arki, kirkko, artefakti – Viipurin kulttuuri-
historiaa Ruotsin ajalla (n. 1300–1710)
(*Panu Savolainen*) 210
- Kalle Kananoja ja Lauri Tähtinen* (toim.)
Pohjola, Atlantti, maailma –
Ylirajaisen vuorovaikutuksen historiaa
1600–1900-luvuilla (*Pekka Valtonen*) 212
- Kirsi Vainio-Korhonen*
Musta-Maija ja Kirppu-Kaisa
– Seksityöläiset 1800-luvun alun Suomessa
(*Petteri Impola*) 213
- Tero Toivanen*
Pohjoinen polku kapitalismin ympäristö-
historiaan – Tervakapitalismi, yhteisvauraus
ja sosioekologinen mullistus 1800-luvun
Kainuussa (*Yrjö Haila*) 216

Tuomas Jussila ja Lari Rantanen (toim.)
Nälkävuodet 1867–1868
(*Miikka Voutilainen*) 217

Pekka Valtonen
Karibian historia (*Laura Hollsten*) 219

Ville Okkonen
Peruskoulua vastaan – Yksityisoppikoulut
ja yhteiskuntajärjestys 1966–1975
(*Pauli Kettunen*) 221

Sten Ekman
Pohjolan salainen liitto – Ruotsi ja Suomi
kylmässä sodassa (*Mika Jääskeläinen*) 222

Eric Hobsbawm
Kuinka muuttaa maailmaa
(*Anssi Halmesvirta*) 224

Jason Lavery
Reforming Finland – The Diocese of Turku
in the Age of Gustav Vasa 1523–1560
(*Mirkka Lappalainen*) 226

Tiedemaailma

Kristiina Kalleinen
Osmo Jussila 14.3.1938–15.3.2019
in memoriam 228

Markku Peltonen
Antti Matikkala in memoriam
– Kansainvälisesti arvostettu kunnia-
kulttuurin historian tutkija 230

Sini Ojala
Kuntahistorian kipupisteitä – Paikallis-
historiallinen seminaari Lahdessa 232

Heidi Kurvinen
Digitoidut lehtiaineistot kiinnostivat
Kansalliskirjaston seminaarissa 233

Abstraktit • Abstracts 235

Historian Ystävä 239

Jaettu kohtalo

Historiallisen *Aikakauskirjan* kaupunkihistoriallinen teemanumero tarjoaa monenlaisia havaintoja sekä kaupunkilaisista että kaupungin aineellisista rajoista, samoin kuin eläinten vuorovaikutuksesta ihmisten kanssa. Vierailivat päätoimittajat Matti O. Hannikainen, Tanja Vahtikari ja Samu Nyström ovat toimittaneet kiinnostavan kokonaisuuden, ja kiitän jälleen ilomielin niin artikkelien kirjoittajia, referee-prosessiin osallistuneita sekä muita kirjoitus- ja toimitustyötä tukeneita toimijoita.

Useissa artikkeleissa on läsnä posthumanistinen, ihmiskeskeisyyttä kritisoivakin näkökulma. Teksteissä pohditaan kaupungin rajoja sekä kaupungin materiaalisia ulottuvuuksia ihmisiin vaikuttavana tekijänä, ja niissä tuodaan esiin myös kaupunkiyhteisön monilajisuus ja materiaalisen maailman mahdollinen toimijuus. Käytetyt aineistot ovat sekä kirjallisia että visuaalisia, ja valokuvien todistusvoima ja analysointimahdollisuudet tulevat kiinnostavasti esiin.

Nykyajan kaupungin materiaalisen ympäristön merkitykset konkretisoituivat hiljattain dramaattisesti, kun Pariisin Notre Damessa syttyi huhtikuussa 2019 tuhoisa tulipalo. Pikapikaa sekä tiedotusvälineet että sosiaalinen media tulvivat kuvia liekehtivästä katedraalista ja surun ilmaisuista. Moni julkaisi paitsi silminnäköjäkuvia, myös omia matka- ja muistokuvia, joita he olivat ottaneet ennen hävitystä. Toiset surivat sitä, että katedraali oli jäänyt heiltä näkemättä ennen tulipaloa.

Katedraalin tuho herätti huomiota erityisesti Euroopassa mutta myös ympäri maailmaa, ja myös sen korjausta ja jälleenrakennusta käsittelevä keskustelu on käynyt vilkkaana: mistä korjausmateriaalit, mistä tekniikka, millaisia kolmi-

ulotteisia mallinnuksia voitaisiin käyttää, oliko koko rakennus vaarassa sortua.

Katedraalia käsittelevässä uutisoinnissa nostettiin esiin kirjailija Victor Hugon (1802–1885) romaani "Notre Dame 1482" (1831, suom. Huugo Jalkanen 1915) – tai ainakin kirjan innoittamat elokuvat, sillä osa tarinaa käsitelleistä toimittajista ei selvästikään ollut tutustunut alkuperäisen teoksen juoneen. Monet elokuvaversiot ovat sinänsä todiste tarinan ja sen uudelleentulkintojen elinvoimaisuudesta.

Victor Hugon alkuperäisteoksessa on vahvasti läsnä ihmisen ja aineellisen maailman vuorovaikutus, katedraali antaa puitteet teoksen traagisille tapahtumille. On ryöstetty lapsi ja liian myöhäinen löytyminen, sydämettä hurmureita ja hyljeksittyjä uskollisia sydämiä, kilpaileva rakkaus, kielletty rakkaus, "isänmurha", sydämetön hurmuri, sotilaita, kummajaisia, ja noituusepäilyjä. Katedraalin tuntumaan ulottuu jokseenkin kaikki mahdollinen tragiikka, onhan koko teoksen kantava teema Notre Damen seinään kaiverrettu sana "kohtalo".

Notre Damea ja Hugon romaania ajatellessani löysin itseni pohtimasta Notre Damen toimijuutta ja vaikutusta päähenkilöiden elämässä – vaikkapa lopussa, kun kohtaloonsa sortunut tarinan konna roikkuu korkealla Notre Damen katon reunalla kourun varassa, ennen lopullista putoamistaan. Hugo kuvaa tuon hetkeä ennen -tilanteen varsin yksityiskohtaisesti. Lopulta konnan kohtalona on sortua, sillä katedraalin lyijykouru antaa periksi ja ihmispoloinen liukuu kuolemaansa "kuin irtotoinen kattotiili".

Hugon teoksella uutisoitiin olleen suuri merkitys 1800-luvun Notre Damelle ja sen säilymiselle. Nytemmin palaneen katedraalin merkitys ja

läsnäolo on tuntunut myös nykypäivän ihmisten elämässä, kun he ovat jakaneet muistojaan ja keskustelleet katedraalin tulevaisuudesta. Tietokonepelin kolmiulotteisia mallinnoksia on esitely restauroinnin tueksi, puukaton korjausmahdollisuuksia epäilty ja tarvittavaa osaamista tähyilty eri suunnilta. Keskustelu on välillä kiirehtinyt asioiden edelle, mutta toivottavasti tulevaisuudessa nähdään onnistunut operaatio, jossa osataan hyödyntää sekä vanhaa että uusinta osaamista.

Monille katedraali on yksiselitteisesti tärkeä, jaettu muistomerkki ja henkilökohtainen tai haaveeksi jäänyt vierailukohde elämän varrella. Katedraalia koskevassa keskustelussa on toisaalta myös esitetty kysymyksiä siitä, mitä tulisi ajatella erilaisista korjausvaihtoehdoista ja rahoitustarjouksista. On useitakin ajankohtaisia ja pitkän aikavälin syitä sille, miksi katedraaliin liittyvät

uutiset ja korjaushankkeet ovat saaneet keskustelijat kiinnittämään huomiota myös muihin rahoitusta tarvitseviin kohteisiin, Kiihtelysvaaran kirkosta köyhimpiin kehitysmaihin.

Vähintäänkin puheenvuorot tekivät näkyväksi sen, miten Notre Damen kaltaiseen kohteeseen latautuu valtavasti merkityksiä. Vaikka kaikki eivät jaa samoja merkityksiä ja tulkintoja, yhteinen kulttuuriperintökohde on keskustelujen tärkeä kiinnekohta, johon voi heijastaa muistoja, mukanaoloa, ulkopuolisuutta ja yhteisyyttä. Sellaisena Pariisin kuuluisa, tulipalon runtelema katedraali on, Victor Hugota mukaillekseni, osa jaettua kohtaloamme.

Anu Lahtinen
 anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Tanja Vahtikari, Matti O. Hannikainen ja Samu Nyström

Kaupunkihistoria

Monet menneisyydet, uudet tulkinnat

Vuonna 2019 enemmistö maailman ihmisistä asuu kaupungeissa. Länsimaissa, joissa kaupungistumisen aste lähentelee 90 prosenttia, kaupunkilainen elämänmuoto on jokapäiväinen, arkinen kokemuksemme. Yhtäältä kokemustamme leimaa yleismaailmallisuus: moderni kaupunkilainen elämänmuoto tuntuu tutulta paikasta riippumatta. Toisaalta jokainen kaupunki niin tänään kuin menneisyydessä on erityinen: kaupunkien ainutlaatuisuus on muovautunut ajan kuluessa sekä suhteessa erilaisiin sosiaalisiin, kulttuurisiin, hallinnollisiin, tilalisiin ja materiaalsiin tekijöihin. Tämä jatkuva vuoropuhelu ja jännite yleisen ja erityisen välillä tekee kaupungista rikkaan kohteen historiantutkimukselle. Näin on myös tämän teemanumeron artikkeleissa, jotka kaikki lähestyvät kaupunkihistorian ajankohtaisia ja laajempaa merkitystä omaavia kysymyksiä yksittäisten kaupunkien esimerkkien kautta.

Kansainvälisesti kaupunkihistoria on kasvava ja jatkuvasti aihepiireiltään monipuolistuva tutkimusala. Kaupungistumisen tultua globaalin enemmistön kokemukseksi, tutkimuksen fokus on laajentunut yhä enemmän länsimaiden ulkopuolelle. Ajankohtaisia kaupunkien suunnittelua ja päätöksentekoa määrittäviä ilmiöitä ja käsitteitä – kuten vaikkapa ”kestävän kehityksen kaupunki” (*sustainable city*) – tarkastellaan historiallisessa perspektiivissä. Osana kansainvälistä tutkimusperinnettä myös suomalainen kaupunkihistorian

tutkimus on viimeisten parin vuosikymmenen aikana laajentunut ja monipuolistunut sekä aihevalinnoiltaan että aikakausiltaan. Kaupunkihistorialliselle tutkimusotteelle on keskeistä, että kaupunkia ei nähdä pelkästään historiallisten tapahtumien lokaatioina, vaan ne ymmärretään moninaisena joukkona erilaisia toimijuuksia. Akateemisessa kaupunkihistoriassa kaupunki on analyysin keskeinen tekijä ja muuttuja.

Suomi kaupungistui eurooppalaisessa vertailussa myöhään. Vielä sodan jälkeen vuonna 1950 Suomen kaupungistumisen aste oli 32 prosenttia.¹ Kaupunkielämä oli siis maassamme pitkään vähemmistön kokemus. Siksi ei ole yllättävää, että suomalais-kansallinen kertomus on ollut vähintäänkin monimutkainen suhteessa kaupunkihin ja kaupungistumiseen. Esimerkiksi suurelle yleisölle vuosina 1956–1996 suunnatuissa Kansallismuseon kyselyvihkoissa vain alle kymmenen yli 300 käsitellystä teemasta käsitteli kaupunkielämää.² Vaikka olisi yksinkertaistavaa väittää, että suomalainen historiantutkimus tai yhteiskunnallinen keskustelu olisivat olleet pitkälle 1900-luvulle laajalti kaupunkivastaista, lienee perusteltua todeta, että suomalaisen yhteiskunnan *de facto* maatalousvaltaisuus ja tietynlainen epäluulo kaupunkia kohtaan johtivat osaltaan siihen, että kaupunkihistoria jäi pitkäksi aikaa tutkimuksen katveeseen.

Viime vuosikymmeninä Suomessa virinneen akateemisen kaupunkihistorian tutkimuk-

1. Päiviö Tommila, Suomen kaupungistumisen kehityslinjat. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen kaupunkilaitoksen historia* 3. Suomen kaupunkiliitto 1984, 570.

2. Pia Olsson, Urbanity as National Otherness. *Yhdyskuntasuunnittelu* 2 (2016).

sen tavoite ei luonnollisestikaan ole ollut tehdä menneisyydestä kaupungistuneempaa tai kaupunkimaisempaa kuin mitä se tosiasiaassa oli. Pyrkimyksenä on ollut sekä liittää suomalaiset kaupungit osaksi laajempaa kaupunkien kansainvälistä kehitystä että kytkeä suomalainen kaupunkihistorian tutkimus kysymyksenasetteluiltaan kansainvälisessä tutkimuksessa kulloinkin ajankohtaisiin teemoihin.³ Tämä näky keskeisenä tavoitteena myös teemanumeromme artikkeleissa, jotka yhdessä ja erikseen problematisoivat muun muassa kaupunkien rajoja, julkisen ja yksityisen tilan jakoja ja vuoropuhelua sekä valtaa ja toimijuutta kaupungeissa.

Esillä oleva teos on nimenomaan kaupunkihallinnon historia. Kaupunkien kehitys on kuitenkin pyritty pitkin matkaa kytkemään yhteiskunnan yleiseen kehitykseen ja tarkastelemaan hallinnollisia kysymyksiä laaja-alaisesti. Tämän vuoksi teoksen nimeksi on valittu kaupunkilaitoksen historia. Itse asiassa kaupunkien vaiheista vain kaupunkilaisten jokapäiväinen elämä on kokonaan jäänyt teoksen ulkopuolelle.

Suomen kaupunkilaitoksen historia
-teossarjan esipuhe⁴

Vaikka suomalaisessa historian tutkimuksessa akateeminen kaupunkihistoria on verrattain nuori tutkimussuuntaus, yksittäisten kaupunkien historian kirjoituksella on Suomessa pitkä historia. Daniel Jusleniuksen *Aboa vetus et nova* julkaistiin vuonna 1700, Johannes Snellmanin *De Urbe Uloa* vuonna 1734 ja Henricus Forsiuksen

Helsingfors vuonna 1755. Seuraavan vuosisadan lopulta lähtien suomalaisten kaupunkien historiaa koskevia tutkimuksia ryhdyttiin julkaisemaan kiihtyvällä tahdilla ja nykyään luultavasti jokaisesta suomalaisesta kaupungista on julkaistu vähintään yksi ja suurimmasta osasta useampia kaupunkihistoriallisia yleisteoksia.⁵

Kaupunkihistorian yhtäaikainen kirous ja siunaus on Suomessa ollut, että se on vahvasti leimautunut osaksi paikallishistoriaa. Paikallishistoriallisen toimiston (perustettu 1933), sittemmin Tilaushistoriakeskuksen, koordinoimaa paikallishistorioiden kirjoittamista ohjasi vuosikymmenien ajan pyrkimys standardointiin ja vertailukelpoisten paikallistutkimusten kirjoittamiseen, mikä johti niin sanotun paikallishistoriallisen ”kaavan” syntymiseen. Näin tutkimusta eivät ohjanneet historiatieteen ajankohtaiset kysymykset vaan enemmänkin paikallishistoriallisen toimiston kirjoitusohjeet ja sopimusohjat. Tämä herätti viime vuosisadan lopulla paljon kritiikkiä, eikä syyttä.⁶

Samalla tahtoo kuitenkin unohtua paikallishistoriallisen suuntauksen ansiot. Suomalaisten kaupunkien, pitäjien ja kuntien tarinat on kirjoitettu ulkopuolisen rahoituksen turvin parhaassa tapauksessa moneen kertaan. Paikallishistoriallisen toimiston ansiosta kirjoittajiksi valikoitui tutkijan koulutuksen saaneita henkilöitä, kaupunkihistorioiden osalta usein vieläpä kokeneita tutkijoita. Pitkään lähes jokaisen historian alan professorin ansioluettelosta löytyi ainakin yksi paikallishistoriallinen julkaisu. Samalla kaavan muodostuminen tapahtui pääosin historiatieteen sisäisistä lähtökohdista. Ajatus koko maan kattavasta vertailukelpoisten paikallishistoriallisten tutkimusten verkostosta ei ollut pelkästään tieteen tekemistä rajoittava tekijä. Tämän prosessin

3. Varhaisesta tutkimuksesta ks. esim. Marjatta Hietala, *Services and Urbanization at the Turn of the Century. The Diffusion of Innovations*. SKS 1987; Laura Kolbe, *Kulosaari. Unelma Paremmasta Tulevaisuudesta*. Kulosaaren kotiseuturahaston säätiö 1988. Viimeaikaisesta monografiatutkimuksesta ks. esim. Marjaana Niemi, *Public Health and Municipal Policy-Making. Britain and Sweden 1900–1940*. Ashgate 2007; Samu Nyström, *Poikkeusajan kaupunkielämäkerta. Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914–1918*. Helsingin yliopisto 2013; Matti O. Hannikainen, *The Greening of London, 1920–2000*. Ashgate 2016; Tanja Vahtikari, *Valuing World Heritage Cities*. Routledge 2017; Riitta Laitinen, *Order, Materiality and Urban Space in the Early Modern Kingdom of Sweden*. Amsterdam University Press 2017.
4. L. O. Johansson & Päiviö Tommila, Esipuhe. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen kaupunkilaitoksen historia 1*. Kaupunkiliitto 1981, 6.
5. Laura Kolbe, Kaupunkitutkimuksen traditio. Jatkuvuus ja murroksia Suomessa ja Skandinaviassa. Teoksessa Lähteenmäki, Maria (toim.) *Maa, seutu, kulmakunta. Näkökulmia aluehistorialliseen tutkimukseen*. SKS 2009, 93–94.
6. Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen, Paikallishistorian kaavan pitkä kaari – ja tulevan akateemikon kriittinen katse. Teoksessa Pekka Ahtiainen, Jukka Tervonen & Kari Teräs (toim.) *Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian suuntaviivoja*. Vastapaino 2010, 27–90.

eräänlaisena huippenuksena voidaan kaupunkihistorian osalta nähdä kolmiosainen *Suomen Kaupunkilaitoksen historia* -julkaisu, jossa vertailukelpoisista tiedoista on pyritty rakentamaan yleisesitys Suomen kaupungistumisen historiasta. Kuten alun lainauksesta voi lukea, pyrkimys vertailtavuuteen ja tietyn kaavan noudattamiseen rajasi vielä monia kaupunkielämän keskeisiä ilmiöitä käsittelyn ulkopuolelle. Paikallishistorioiden ansiosta meillä on kuitenkin pääosin laadukkaasti tehtyjä perustutkimuksia kaikista Suomen kaupungeista. Ne osaltaan mahdollistavat tämän päivän tutkijoiden keskittymisen omien teemojensa käsittelyyn. Aikaisempien tutkimusten tuottaman perustiedon hyödyntäminen näkyy teemanumeromme teksteistä esimerkiksi Pia Einosen Viipurin kaupungin mentaalisia ja fyysisiä rajoja käsittelevässä artikkelissa.

Teemanumeroon tuli lukuisia hyviä ehdotuksia, joista toimittajina valitsimme neljä artikkelia. Niitä yhdistää kaupunkitilan, kaupungin rajojen ja erilaisten toimijuuksien tarkastelu uusista näkökulmista. Kukin artikkeli syvennyy *Suomen kaupunkilaitoksen historia* -teossarjasta aikoinaan ulos rajattuun arkiseen kaupunkielämään. Teemanumeron artikkelit ovat esimerkkejä tutkimuksista, jotka hyödyntävät muiden tieteen- ja historianalojen kehittämiä näkökulmia, käsitteitä ja tutkimusteorioita paikallisten tapausten jäsentämisessä ja siten kehittävät osaltaan näitä näkökulmia ja teorioita. Siten kukin artikkeli tuottaa uutta tietoa ”suomalaisten” kaupunkien arkisesta elämästä, tilasta ja sen rajoista, valtasuhteista sekä näitä määrittäneistä toimijoista. Esimerkiksi Riitta Laitisen ja Piia Einosen artikkelit käsittelevät kaupunkitilaa ja sen rajoja yhtäältä kovina, fyysisinä, toisaalta pehmeinä, symbolisina. Riitta Laitinen tarkastelee kaupunkitilan arkisten materiaalien rajojen rakentumista, kun taas Piia Einonen pohtii sekä sosiaalisen aseman että etnisyyden merkitystä erilaisten rajojen määrittäjinä kaupungissa. Taina Syrjämaa puolestaan laajentaa toimijuuden käsitettä kaupunkien eläimiin tarkastellessaan lemmikkieläinten merkitystä ja asemaa pienessä suomalaisessa kaupungissa 1800–1900-lukujen vaihteessa. Samalla hän pur-

kaa osaltaan kaupunkitutkimuksen teorioihin syvälle juurtunutta kulttuuri-luonto-jaottelua. Silja Laine, Tiina Männistö-Funk ja Tanja Vahtikari tuovat esille valokuvan lähdekäytön mahdollisuuksia kaupunkitilan käyttäjiin, kaupunkilaisten osallisuuteen ja kaupunkiympäristön materiaalisuuteen kytkeytyvien toimijuuksien tarkastelussa. Teemanumeron artikkelit toimivat ajallisesti kattavana kuvauksena nykyisen Suomen alueen kaupungeista 1600-luvulta aina 1900-luvun puoliväliin: lähempään tarkasteluun on otettu Ruotsin valtakunnan Turku, Venäjän hallintaan siirtynyt Viipuri, 1800- ja 1900-lukujen vaihteen Uusikaupunki sekä valokuvattuina 1900-luvun Helsinki ja Turku.

Kaupungit ovat rikkaita tutkimuskohteita myös lähdeaineistojen moninaisuudelta. Kaupunkien hallinnon asiakirjatekstit ja suunnittelu-, kaava- ja kartta-aineistot ovat vain jäävuoren huippu. Nykytutkimuksessa erilaisia aineistoja hyödynnetään monipuolisesti, mikä käy ilmi kaikista tämän teemanumeron artikkeleista. Silja Laineen, Tiina Männistö-Funkin ja Tanja Vahtikarin artikkeli nostaa valokuvat omaksi tärkeäksi lähdeaineistokseen kaupunkihistorian tutkimuksessa. Kirjoittajat korostavat valokuvien paljastavan enemmän etenkin satunnaisia arkisuuksia kuin mitä niistä voi ensi silmäyksellä päätellä. He myös tuovat esille, kuinka erilaisilla analyttisillä lähestymistavoilla – kuvausajankohdan tekniset edellytykset ja konventiot sekä kuvan käyttötarkoitukset huomioiden – valokuvista voidaan saada vastauksia hyvin erityyppisiin tutkimuskysymyksiin. Riitta Laitinen osoittaa artikkelissaan, miten tutkimusteoria voi avata uuden näkökulman ja siten mahdollistaa uusien asioiden löytämisen useampaan kertaan käytetystä lähdeaineistosta. Laitinen pohtii kaupunkitilan materiaalisuutta tarkastelemalla oikeudenkäyntipöytäkirjoihin tallentuneita merkintöjä siitä, miten erilaiset arkiset esineet kuten esimerkiksi ovet ja ikkunat määrittivät yksityisen ja julkisen tilan suhdetta.

Käsitteenä kaupunki on määritelmällisesti vaikea eikä sille ole kyetty löytämään, eikä ole tarpeena löytää selkeää ajasta tai paikasta riippumattonta määrittelyä.⁷ Suomessa tämä on merkinnyt

7. Peter Clark (toim.) *Oxford Handbook of Cities*. Oxford University Press 2013.

sitä, että tutkimuksissa vähemmälle huomiolle ovat jääneet kauppalat, taajaväkiiset yhdyskunnat sekä maalaiskuntien tiiviit esikaupungit, jotka heijastivat suomalaisen yhteiskunnan kaupungistumisen hallinnollista hajanaisuutta aina 1970-luvulle. Suomessa kaupunkien erioikeudet määrittivät niiden asemaa aina 1970-luvun lopulle, kun taas Ruotsissa vastaavista oli luovuttu jo 1800-loppuun mennessä.⁸ Englannissa käsitteiden *metropolis*, *city* ja *town* on liittynyt selkeitä historiallisia määreitä, kuten *city*-käsitteen edellyttämä katedraali.⁹ Samoin *metropolis* sana liitettiin alun perin lähinnä suurkaupunkiin, jota edusti vain ja ainoastaan Lontoo, kunnes termin käyttö laajeni myös muihin suuriin kaupunkiin 1800-luvulla.

Kaupunkihistorian tutkimuksessa pääkaupungit ovat usein olleet pääosassa. Lisäksi monet tutkimukset ovat keskittyneet kansainvälisiin suurkaupunkeihin. Pienet kaupungit ovat olleet kuitenkin koko ajan merkittäviä, sillä niiden kehitystä tarkastelemalla on voitu sekä kuvata kunkin yhteiskunnan kaupungistumista tarkemmin että tarkentaa ymmärrystä arkiseen kaupunkielämään kuuluvien ilmiöiden leviämisestä ja vaikutuksesta. Pienet ja syrjäiset kaupungit ovat aina liittyneet ja liittäneet oman alueensa vähintään välillisesti muuhun maailmaan osana kaupunkien keskinäistä verkostoa. Nykyään alan tutkimuksissa kaupungeja ei tarkastella enää lähtökohtaisesti paikallishistoriallisesta näkökulmasta yksittäisinä paikkakuntina, vaan osana laajempaa kokonaisuutta – kansainvälisten, ylijärjestelmien ilmiöiden ilmentäjinä. Juuri vertaileva tutkimusote sekä näkökulmien monipuolisuus tarjoavat pienten kaupunkien historialle uusia mahdollisuuksia. Kuten teemanumeron artikkelit osoittavat, tutkimusten vertailevuus voi rakentua myös epäsuorasti esimerkkitapauksen ja valitun teorian vuoropuhelussa. Teemanumeron artikkelit käsittelevät suomalaisessa mittakaavassa niin isoja kuin pienempiä kaupungeja. Turku ja Helsinki korostuvat lukuisissa kaupunkihistorian tutkimuksissa, joten pidimme erittäin tervetulleina myös Piia Einosen Viipuriin ja Taina Syrjämaan Uuteenkaupunkiin keskittyneitä artikkeleita.

Nämä artikkelit osoittavat paikallisten ilmiöiden tutkimisen olevan mahdollista huolimatta kaupungin asemasta tai koosta, kun ne asetetaan osaksi laajempaa kansallista ja kansainvälistä kehitystä.

Kiinnostus kaupunkihistoriaan on osa ajan-kohtaista monitieteistä kaupunkitutkimusta, jonka eräs keskeinen pyrkimys on eritellä nykykaupunkeja ja -kaupungistumista koskevia haasteita ja tarjota niihin ratkaisuja. Kaupunkihistorialla, jonka tutkimukset tuottavat uutta tietoa siitä, miten kaupungit ovat rakentuneet ja toimineet, ja miten ne on eri aikoina koettu merkityksellisiksi, on tässä tärkeä tehtävä. Kaupunkihistorian tutkimukset tarjoavat tarpeellisen vertailukohtan oman aikamme ilmiöiden erityisyyden tarkasteluun. Ne sekä laajentavat että syventävät ymmärrystämme eri toimijoiden vaikutuksesta nykyisten kaupunkien kehitykseen. Kaupunkihistorian kautta avautuu uusia kysymyksiä myös nykykaupunkeja koskevalle tutkimukselle.

Omistamme tämän teemanumeron kansainvälisen kaupunkihistorian tutkijoiden yhteisön aktiiviselle jäsenelle ja kaupunkihistoriaan uusia polkuja avanneelle dosentti Riitta Laitiselle.

FT Tanja Vahtikari on yliopistonlehtori (ma.) Tampereen yliopistossa historian oppiaineessa ja Suomen Akatemian Kokemuksen historian huippuyksikön (HEX) jäsen. **Sähköposti:** tanja.vahtikari@tuni.fi.

FT Matti O. Hannikainen toimii tutkijatohtorina Helsingin yliopistolla. **Sähköposti:** matti.o.hannikainen@helsinki.fi.

FT Samu Nyström on Suomen ja Pohjoismaiden historian dosentti Helsingin yliopistolla. **Sähköposti:** samu.nystrom@helsinki.fi.

Kaikki kolme teemanumeron toimittajaa ovat Suomen Kaupunkitutkimuksen Seuran hallituksen nykyisiä tai entisiä jäseniä.

8. Tauno Perälä, Kaupunkien aluepolitiikka ja esikaupunkiliitokset. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen kaupunkiliitoksen historia* 3. Suomen kaupunkiliitto 1984.

9. John Beckett, *City Status in the British Isles, 1830–2002*. Ashgate 2005.

Riitta Laitinen †

Materiaalinen kaupunki

Kodin tilat ja kaupunkiyhteisö 1600-luvun Turussa

Kaupunki on ihmisen rakentama materiaalinen kokonaisuus, joka koostuu esimerkiksi seinistä, silloista, katukiveyksistä, makuuhuoneista ja ikkunoista. Kun kaupunki muodostuu keskeisiltä osiltaan materiasta, kaupunkihistoriassa on syytä pitää materiaalinen kaupunki tutkimuksen keskiössä. Asia vaikuttaa itsestään selvältä ja yksinkertaiselta. Monien lähteiden kertova luonne sekä aiempi kaupunkihistorian tutkimus johdattavat tutkimuksen kuitenkin helposti instituutioiden, aatteiden tai yhteiskunnallisten rakenteiden tarkasteluun jättäen materiaalisen ympäristön ihmisen toiminnan taustaksi. Kaupungin materiaalisuuden tarkasteluun täytyy siksi kiinnittää tarkempaa huomiota.¹

Tutkimuksen kohdistamisessa materiaalisuuteen on tärkeää ymmärtää, että materia ei ole koskaan ”pelkkää materiaa” (*brute matter*), kuten maantieteilijät Alan Latham ja Derek P. McCormack kirjoittavat. Se on aina prosessien ja energian tulos ja liittyy myös immateriaaliseen. Lisäksi ihminen ja ei-ihminen kohtaavat kaupungin materiaalisuudessa. Materiaalisen

kaupungin painottaminen tutkimuksessa ei voi täten tarkoittaa, Lathmia ja McCormackia lainaten, että keskitytään entistä enemmän esineisiin vaan pyrkimystä saavuttaa erilaisten suhteiden ja prosessien liikettä.²

Tässä artikkelissa kysyn, millaisin tavoin kotien fyysiset ominaisuudet olivat osa yksilön, yhteisön ja asuintilojen välisiä suhteita ja niihin liittyviä prosesseja. Tutkimuksen kohteena ovat 1600-luvun puolivälin turkulaiset kodit kaupunkiympäristön elimellisenä osana ja tarkastelun peruslähtökohtana on kaiken kaupunkielämän ja -materian materiaalis-diskursiivinen luonne. Lähteenä käytän Turun raastuvanoikeuden pöytäkirjoja vuosilta 1640–1650. Käytettyä tutkimusmenetelmää voi kuvata lähiluvuksi, jota on ohjannut uusmaterialistinen ontologia yleensä ja erityisesti fyysikko ja teoreetikko Karen Baradin toimijuusteoria.³

Uusmaterialismi kuuluu viime vuosikymmeninä yhteiskuntatieteissä ja humanistisissa tiedeissä vaikuttaneisiin ei-ihmiskeskeisiin ajattelu-suuntiin, joissa mieli/ruumis-, itse/maailma- ja ihminen/ei-ihminen-dikotomiat kyseenalaiste-

1. Ks. esim. Chris Otter, *Locating Matter. The Place of Materiality in Urban History*. Teoksessa Tony Bennet & Patrick Joyce (toim.) *Material Powers. Cultural Studies, History and the Material Turn*. Routledge 2010, 39–44.
2. Alan Latham & Derek P. McCormack, *Moving Cities. Rethinking the Materialities of Urban Geographies*. *Progress in Human Geography* 28:6 (2004), 705.
3. Karen Barad, *Meeting the Universe Halfway. Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Duke University Press 2007.

taan. Suuntaus on saavuttamassa jalansijaa myös historioitsijoiden parissa.⁴ Uusmaterialismin johtavia ajatuksia on, että niin ihmiset ja eläimet kuin myös esineet, rakennukset ja luonnonmuodostumat ja -ilmiöt ovat tärkeitä toimijoita.⁵ Kaupunkihistorian näkökulmasta Karen Baradin teoria, jossa materiaalisen maailman erilliset osat (*things*) antavat tilaa erilaisia toimijoita sisältäville/ muodostaville ilmiöille (*phenomena*), on erityisen hyödyllinen. Se auttaa irtautumaan materiaalisen kulttuurin tutkimuksen esinekeskeisyydestä ja keskittymään kaupungin materiaalisen ympäristön tarkasteluun.⁶

Uusmaterialistisessa ajattelussa eivät kuitenkaan välttämättä ole keskeisiä yksittäiset uudet ideat, vaan sen kokonainen tapa hahmottaa maailmaa. Rick Dolphijn ja Iris van der Tuin kirjoittavat, että uusmaterialismi ei ehkä sinänsä lisää uutta ajatteluun, ideoiden sarjaan, vaan se enemmänkin kulkee läpi koko ajattelun ja täten kirjoittaa ajattelun uudelleen. Se ei jätä mitään koskettamatta, vaan ohjaa kaikki mahdolliset ideat uuden orientaationsa mukaisesti.⁷ Tämä tarkoittaa (kaupunkihistorialle) sitä, että kun ihminen on jossain materiaalisessa ympäristössä, hänen olinpaikkansa moninaisilla komponenteilla on kaikessa merkitystä.⁸ Ei pitäisi siis voida tutkia esimerkiksi yhteiskunnallista asemaa, sukupuolta tai taloutta irrallisina kategorioina, vaan kaikki

pitäisi tavalla tai toisella sitouttaa tilaan tai materiaaliseen ympäristöön, missä asiat tapahtuvat tai ihmiset elävät.⁹ Kun mukaan lisätään edellä mainittu ajatus muista kuin ihmisistä toimijoina ja niiden muotoutumisesta, tutkija voi sekä tarkastella maailmaa että lukea lähteitä uudella tavalla.¹⁰

Tämän artikkelin tutkimusta on ohjannut erityisesti Karen Baradin toimijuusrealismin teoria (*agential realism*) ja sen käsitteet. Baradin keskeiset käsitteet ovat yhteistoimijuus (*intra-action*) ennalta määrättyjen toimijoiden välisen vuorovaikutuksen sijaan, ilmiöt (*phenomena*) eli tilanteet tai tapahtumat, joissa yhteistoimijuus tapahtuu ja jossa erilaiset toimijat sekä subjektit ja objektit muotoutuvat sekä välineistöt (*apparatuses*), joka vaikuttavat ilmiöissä ja yhteistoimijuudessa ja joita voidaan kutsua materiaalisdiskursiivisiksi käytänteiksi.¹¹

Baradin mukaan asiat tai oliot ja niiden väliset suhteet syntyvät aina kussakin yksittäisessä ilmiössä toisiinsa lomittuneina, kietoutumina. Vaikka kaupungin voi ajatella muodostuvan taloista, kaduista, pihoista, huoneista, kaupunkilaisista, ei-kaupunkilaisista, eläimistä, kasveista ja esineistä, täytyy muistaa, että nämä kaupungin osat eivät ole ontologisesti toisistaan erillisiä yksiköitä tai yksilöitä, vaan ne muodostuvat yhdessä kussakin tilanteessa kerta toisensa jälkeen, aina

4. Ks. Hans Schouwenburg, Back to the Future? History, Material Culture and New Materialism. *International Journal for History, Culture and Modernity* 3:1 (2015), 60; Tiina Männistö-Funk, Rykelmät. Työkaluehdotus materiaalistien toimijoiden menneisyyden tutkimiseen. *Historiallinen Aikakauskirja* 2 (2016); Anu Salmela, *Kuolemantekojä. Naisten itsemurhat 1800-luvun jälkipuolen tuomioistuinsesseissa*. Turun yliopisto 2017; Katie Barclay, New Materialism and the New History of Emotions. *Emotions. History, Culture, Society* 1 (2017). Uusmaterialismi on saanut alkunsa feminististen tutkijoiden parissa 1990-luvulta lähtien. Termin uusmaterialismi otti käyttöön Rosi Braidotti. Uusmaterialisteihin ovat vaikuttaneet Spinoza, Henri Bergson ja Gilles Deleuze eli ajattelijat, jotka ovat pyrkineet rikkomaan länsimaisen dualistisen ajattelun mallia. Myös tieteen ja teknologian tutkijoilla kuten Bruno Latourilla on ollut vaikutuksensa. Schouwenburg 2015, 63–64. Lisää uusmaterialismista ks. esim. Diana Coole & Samantha Frost, *Introducing the New Materialisms*. Teoksessa Diana Coole & Samantha Frost (toim.) *New Materialisms. Ontology, Agency, and Politics*. Duke University Press 2010; Rick Dolphijn & Iris van der Tuin, *New Materialism. Interviews & Cartographies*. Open Humanities Press 2012; William E. Connolly, The “New Materialism” and the Fragility of Things. *Millennium. Journal of International Studies* 41:3 (2013), 399–412; Chris Fowler & Oliver JT Harris, Enduring Relations. Exploring a Paradox of New Materialism. *Journal of Material Culture* 20:2 (2015), 127–148.

5. Barad 2007, 177–178; Coole & Frost 2010, 8–10; Connolly 2013, 400. Toimijuus ei tässä määriy ominaisuudeksi eikä se edellytä intentiota. Toimijuus on tekemistä ja olemista suhteissa.

6. Barad 2007, 336. Materiaalisen kulttuurin tutkimuksesta katso Schouwenburg 2015, 61–61 ja Maija Mälikalli, Johdando. Materiaalisen kulttuurin historiaa. Teoksessa Maija Mälikalli & Riitta Laitinen (toim.) *Esine ja aika. Materiaalisen kulttuurin historiaa*. SKS 2010, 10–14.

7. Dolphijn & van der Tuin 2012, 12.

8. Käytän tässä artikkelissa termejä materiaallinen ympäristö ja kaupunkitila paljolti synonyymeinä, vaikka sanoilla sinänsä voidaan nähdä olevan sävyeroja.

9. Ks. Leif Jerram, Space. A Useless Category for Historical Analysis? *History and Theory* 52 (2013), 419.

10. Barclay 2017, 165.

11. Barad 2007, 139, 146, 333–336, 338.

hieman erilaisina. Luenkin jokaista lähteiden oikeustapausta omana ilmiönään pyrkien selvittämään, millaisia toimijoita tai komponentteja juuri kyseisessä tapauksessa muotoutuu.

Historioitsijan tutkiman ilmiön toimijat ovat luonnollisesti jo muotoutuneet menneisyydessä. Niistä on lähteissä jäänteenä vain tilanne, jossa toimijoilla on jo suhde toisiinsa. Tutkijan tehtävänä onkin keskittyä siihen, miten lähteistä voidaan lukea olemassa olleen ilmiön materialisoituneet suhteet. Varsinaista yhteistoimijuuden prosessia ei voida sellaisenaan tarkkailla, kuten esimerkiksi fyysikko koetta tehdessään voisi.¹² Pyrkimyksenäni onkin 1800-luvun suomalaisnaisten itsemurhia tutkineen Anu Salmelan tavoin luoda uusmaterialistista historian lukutapaa ja kuljettaa materian toimijuuden ajatusta läpi tutkimusprosessin.¹³ Pyrin siis jokaisen oikeustapauksen kohdalla kuvittelemaan mahdollisia moninaisia toimijoita sen sijaan, että keskittyisin vain ilmeisten tai oletettujen toimijoiden, useimmiten ihmisten, tarkasteluun. Myös Tiina Männistö-Funk on kiinnittänyt samaan asiaan huomiota kirjoittaessaan, kuinka hänen materiaalisuuden rykelmänsä saattavat löytyä ”jotain toista asiaa kuvaavien lähteiden sivulauseissa, kuvien reunoilta ja muistojen harhapoluista”.¹⁴ Mahdollisten toimijoiden kuvitteleminen tarkoittaa juuri tällaista sivussa olevien tai huomiotta jääneiden yksityiskohtien etsimistä lähteistä. Toisaalta helpommin lähteissä näkyviin materiaalisuuden kaupungin mainintoihin kuten rakennuskiistoihin tai koteihin tunkeutumisiin täytyy kiinnittää huomiota uusista näkökulmista siten, että yhteistoimijuuden moninaisuus ei vesity vaan myös näissä tapauksissa etsitään useanlaisia toimijoita ja komponentteja.

Uusmaterialistisen ajattelun käyttöönotto historian tutkimuksessa saattaakin alkaa yksinkertaisin ja tarkkaan lähdeytöskentelyyn liittyvin toimenpitein. Tässä tutkimuksessa olen etsinyt 1600-luvun raastuvanoikeuden pöytäkirjoista niin päälauseista kuin sivulauseista mainintoja eten-

kin ovista, portaista, seinistä, taloista, pihoista ja huoneista sekä ottanut tarkempaan tutkimukseen niitä tapauksia, joissa maininnat esiintyvät.¹⁵ Keskeistä tutkimuksen suuntaamiselle on ollut aloittaa asioiden tarkastelu luomalla katse materiaaliin maailmaan, jossa kehollinen ihminen asuu sen sijaan, että olisi aloitettu aikakauden tunnetuilla asumiseen liittyvillä instituutioilla kuten kotitalous, naapurisuus tai palveluspakko. Tämä ei tarkoita sitä, että näillä instituutioilla tai esimerkiksi ihmisten tunteilla tai käsityksillä asumisen ideaaleista ei olisi roolia tutkittavissa tapauksissa. Kyse on siitä, että kaupungin materiaalisuus vaatii tutkimuksessa uudenlaista huomiota ja siksi lähteitä lukiessa olen lähtenyt liikkeelle kaupungin selkeästi materiaalisista osista.

Menneisyys ja tulevaisuus ovat aina lomittuneet toisiinsa. Historia kirjautuu ilmiön aineellisuudessa siten, että ilmiössä ja sen synnyttämissä toimijoissa on kirjattuna muisto materiaalistumisen kietoutumisista. Ilmiöt ovat materiaalisia kietoutumia, jotka ulottuvat läpi aikojen ja avaruuden. Käytännölliseltä näkökannalta tämä liittyy ilmiöiden, yhteistoimijuuksien ja välineistöjen kerroksellisuuteen.¹⁶ Välineistöjen kohdalla ensimmäinen kerros on tässä artikkelissa tutkijan metodologia ja kysymyksenasettelu. Se rajaa sen, millaista ilmiötä tutkitaan ja sen, millaisia toimijuuksia voidaan saada näkyviin.¹⁷ Tämän rajauksen pohjalta olen jakanut artikkelin kolmeen osaan. Tutkin jokaisessa osassa lähteiden materiaalisuuden ilmaisuja siitä, mitä ne kertovat kodin ja kaupungin välisestä suhteesta. Toinen kerros tämän artikkelin välineistöissä on oikeuskäsittely. Siinä monet 1600-luvun materiaalis-diskursiiviset käytänteet ohjasivat sitä, millaisia asioita käsiteltiin sekä millaisia toimijoita ja tekijöitä nousi esiin. Kolmantena kerroksena on kunkin tilanteen tapahtumahetki, joka tulee rajattuna esiin oikeuspöytäkirjoissa, mutta jonka yhteistoimijuudesta on oikeudessa kerrotuissa kuvauksissa oma jälkensä. Artikkelissa keskityn erityisesti tähän kolmanteen kerrokseen.

12. Baradin teoria pohjautuu kvanttifysiikan löydöksiin tutkimuskohteen ja sitä mittaavan välineistön välillä.

13. Salmela 2017, 17. Ks. myös Schouwenberg 2015, 63.

14. Männistö-Funk 2016, 181.

15. Laajempi tutkimus 1600-luvun Turun kaupunkitilojen arkisesta järjestämisestä Riitta Laitinen, *Order, Materiality, and Urban Space in the Early Modern Kingdom of Sweden*. Amsterdam University Press 2017a.

16. Barad 2017, 170–172, 383.

17. Ks. myös Barclay 2017, 174–175.

Koti monitoiminnallisena ja kaupunkiyhteisöllisenä tilana

Perhe, ruokakunta ja kotitalous ovat aiheita, jotka usein liitetään uuden ajan alun kotien tutkimukseen. Koti nähdään perheen alueena, kun taas muu kaupunkiympäristö ajatellaan jaettuna kaupunkitilana. Tämä ajattelu liittyy julkisen ja yksityisen dikotomiaan, jonka ongelmia on usein nostettu esiin, mutta joka edelleen vääristää sitä, miten kaupunkia ja kotia tutkitaan.¹⁸ Julkisen ja yksityisen kahtiajaon jättäminen käytöstä varhaismodernissa kaupunkihistoriassa onkin perusteltua ja helpottaa sen muistamista, että kaupunki rakentuu kokonaisesta materiaalisesta ympäristöstä. Kaikki kaupungin talot ovat merkityksellisiä niissä prosesseissa, joissa kaupunki ja kaupunkilaisuus kulloinkin muodostuvat. Kaupunkien talot eivät ole vain ulkokuoria – materiaa, jonka sisällä tapahtuu joitain irrallisia yksilön ja perheen elämään liittyviä prosesseja. Kaikki kaupungin talot sisuksineen ja ulkokuorineen tulee nähdä kietoutumina, joissa materiaallinen ja immateriaallinen sekä inhimillinen ja ei-inhimillinen vaikuttavat ja muotoutuvat. Kotia tulee siis tarkastella elimellisenä osana kaupunkia ja kaupunkiympäristöä.

1600-luvun Turussa kodeille ja kaupungille oli merkityksellistä, että kaupungissa oli paljon yksi- ja kaksihuoneisia taloja.¹⁹ Jos tupa oli talon ainoa huone tai jos rakennuksen ainoa kamari oli vuokrattu virkamiehelle tai opiskelijalle, perheen makuupaikat olivat yleensä samassa tilassa, jossa viihdytettiin iltaisin vieraita. Kodin tila ja sosiaalinen tila olivat tällöin samat eikä kodin yksityistä tilaa varsinaisesti ollut.

Näin oli esimerkiksi leski Kiälken talossa. Kuten yleensäkin yksittäisten turkulaisten 1600-luvun talojen kohdalla, tiedämme Kiälken talon

ominaisuuksista varsin vähän, lähinnä vain yhden lyhyen tappelutapauksen kautta. Eräänä maaliskuuisena iltana vuonna 1643 maalari Jöran Rachapää saapui Kiälken taloon ja istui sisään tullessaan arkulle oven pieleen. Arkun vieressä oli talon emännän sänky, jossa hän jo lepäsi. Ennen kuin eteni pidemmälle tuvassa, Jöran tarjosi emännälle tupakkaa. Kun Jöran sitten meni muiden talossa olevien miesten luo pöydän ääreen, syntyi kiistaa, joka pian johti tappeluun. Muut miehet kertoivat vain istuskelleensa kaikessa rauhassa iltaa ennen Jöranin tuloa. Kaksi muuta oikeuspöytäkirjamainintaa Kiälken talosta kertoo varastetun tavarantapauksesta sekä kurittomasta piiasta, jolla oli tapana viettää aikaa Kiälken talossa. Nämä tapaukset yhdistettynä tappelutapauksen tuvassa juovien miesten kesken antavat ymmärtää, että leski piti kodissaan jonkinlaista kapakkaa (luvatonta vai luvallista, emme tiedä).²⁰

Olennaista tapauksessa tälle käsittelylle on, että lesken vuode oli samassa tilassa kuin miesten vapaa-ajan viettopaikka ja että miehillä oli vapaa kulku sisälle taloon, vaikka emäntä oli jo sängyssä. Vaikka rakennusten monitoimisuus oli yleistä uuden ajan alun eurooppalaisissa kaupungeissa, ei voida ajatella, että kyse oli yhtenäisestä staattisesta tavasta. Erilaiset materiaaliset ratkaisut yhdistettynä paikallisiin käytänteisiin ohjasivat talojen ja huoneiden monimuotoisuutta ja käyttöä. Esimerkiksi 1600-luvun englantilaisissa kaupungeissa oli jo eriytyneitä tiloja keittiöille talojen alakerroissa ja makuuhuoneille yläkerroissa, mutta arkiset toimet tapahtuivat kuitenkin jaetuissa keittiöissä ja työpajoissa.²¹ Talojen tiloja jaettiin tällöin yhteisön jäsenten kesken, mutta kuitenkin eri tavoin kuin Kiälken talossa. Kiälken kohdalla yhdeksi huoneeksi rakennettu talo,²² sen

18. Erica Longfellow, Public, Private, and the Household in Early Seventeenth-Century England. *Journal of British Studies* 45:2 (2005); Paula Hohti, Domestic Space and Identity. Artisans, Shopkeepers and Traders in Sixteenth-Century Siena. *Urban History* 37:3 (2010); Riitta Laitinen, Rajoja ja avoimuutta 1600-luvun kodeissa. *Historiallinen Aikakauskirja* 1 (2014); Riitta Laitinen, Home, Urban Space and Gendered Practices. Teoksessa Deborah Simonon (toim.) *The Routledge History Handbook of Gender and the Urban Experience*. Routledge 2017b.

19. Liisa Seppänen, *Rakentaminen ja kaupunki kuvan muutokset keskiajan Turussa. Erityistarkastelussa Åbo Akademin pääraakennuksen tontin arkeologinen aineisto*. Turku, 2012; Marita Kykyri, Österbladins tontin Tutkimukset 1999. Teoksessa Söderström, Marita (toim.) *Arkeologisia kaivauksia Turussa 1990-luvulla*. Turun Maakuntamuseo 2007, 194–195; Marita Kykyri, *Rakennukset ja puurakennustekniikka Turun kaupungissa 1300–1600-luvulla arkeologisen lähdeaineiston valossa*. Turun yliopisto 1989, 116–122.

20. Turun kaupunginarkisto, Turun Raastuvanoikeuden pöytäkirjat (tästä lähtien TRO) 5.6.1643, 361–362; TRO 14.3.164, 118–123; TRO 15.11.1648, 281–282.

21. Amanda Flather, Male Servants, Identity, and Urban Space in Eighteenth-Century England. Teoksessa Deborah Simonon (toim.) *The Routledge History Handbook of Gender and the Urban Experience*. Routledge 2017, 92; Laitinen 2017b.

22. Tai talo, jossa kamari oli vuokrattu ulkopuoliselle.

seinillä rajattu tila ohjasi ihmisten käytöstä sekä henkilökohtaisena tilana että jaettuna kaupunkitilana. Turun monissa kodeissa talojen yksitupaisuuden tai kaksihuoneisuuden voi nähdä pakotaneen asuinrakennusten laajaan yhteiskäyttöön, jolloin niinkin henkilökohtainen osa arkea kuin nukkuminen tapahtui muiden kaupunkilaisten kanssa jaetussa aktiivisessa tilassa.

Vaikka varsinaiset asuinrakennukset olivat Turussa enimmäkseen yksi- tai kaksihuoneisia, myös siellä oli erillisiä tiloja ruoan laitolle, saunomiselle ja verstaalle. Koti ei ollut välttämättä vain yksi tupa vaan laajempi fyysinen kokonaisuus. Ainakin sauna oli usean pienenkin talon pihapiirissä. Etenkin muut kuin talon omistajat löysivät usein yöpymispaikkansa ulkorakennuksissa. Näin joidenkin kaupunkilaisten asuin-sija soi mahdollisuuden rauhalliseen yösiijaan ilman sosiaalisen elämän häirintää. Tällöinkään ei yleensä ollut kyse henkilökohtaisesta tilasta, sillä ulkorakennukset olivat usein avoimia ainakin talon isännille ja emännille ja lisäksi niissä nukkui useita erilaisia ihmisiä. Niillä ei silti ollut samanlaista yhteiskäyttöä kuin talon päärakennuksella. Erilaisten ihmisten asumisen sijat siis muodostuivat erilaisten kaupunkitoimijuuksien tyysijoiiksi. Kaupungin yhteisölliselle elämälle tuvat uuneineen, pöytineen, penkkeineen ja sänkyineen muodostuivat näkyvimiksi materiaalisiksi ympäristöiksi.²³

Materiaalisista toimijoista talojen päärakennuksissa nousee (itse talon lisäksi) tärkeään rooliin ovi ja siihen liittyvät materiaalis-diskursiiviset käytänteet. Yleisesti varhaismodernissa eurooppalaisessa kaupungissa talot olivat avoimia. Joachim Eibachin mukaan niitä hallitsivat naapureiden välinen vuorovaikutus, näkyvyyden kulttuuri sekä ihmisten ja esineiden/asioiden yhtäaikainen läsnäolo saavutettavassa tilassa.²⁴ Kyse ei kuitenkaan ollut hallitsemattomasta avoimuudesta, ja ovelta oli keskeinen rooli talon avoimuuden hallinnassa. Oven sulkemiseen, lukitsemiseen ja avaamiseen

oli omat sosiaaliset sääntönsä. Tärkein niistä oli oven sulkeminen yöksi. Suljettu ovi oli merkki siitä, että talo ei enää ollut avoin muille kaupunkilaisille. Tällaiseenkin oveen tosin saattoi koputtaa ja pyrkiä siten avaamaan talon uudelleen yhteisölliselle elämälle. 1600-luvun Turun kohdalla näyttää hyvin selvältä, että oven ollessa auki tai jonkun aukaistessa sen pyydettyä, koti oli avoinna kaupunkilaisten yhteiselle, jaetulle elämälle ja oli täten seurustelun tilaa. Tästä kertoo esimerkiksi raastuvanoikeuden asenne kotirauhan rikkomiseen. Raastuvanoikeus ei tuominnut kotirauhan rikkomisesta, vaikka väkivalta kodissa olleita kohtaan olisi ollut selvä, jos vaikutti siltä, että koti oli ollut fyysisesti avoinna.²⁵

Väkivaltaa Bolognan kaupungissa tutkineet Sanne Muurling ja Marion Pluskota ovat nostaneet seurustelun tilan (*spaces of sociability*) julkisen ja yksityisen dikotomiaa kaupunkitilassa rikkovaksi käsitteeksi. He liittävät käsitteen siihen, kuinka kodin tila tai siihen liittyvät toimet valuivat usein ulos, kodin ulkopuolelle ja päinvastoin. He kiinnittävät huomion siihen, kuinka kaikille ohikuljijoille jatkuvasti avoimet tilat kuten esimerkiksi kadut voivat muodostua tilaksi, jossa nautitaan niin sanotuista yksityisistä hetkistä kuten esimerkiksi kortinpeluusta. He tulkitsevat myös kodin olevan vastaava seurustelun tila, koska sinne kulkivat erilaisten ihmisten tiet etenkin juhlimisen ja juomisen merkeissä.²⁶ Sekä Muurling ja Pluskota että Turun lähteet osoittavat, että seinät määrittivät kaupunkitilaa ja ovet rajasivat sitä, mutta rajojen huokoisuus ja tilojen monitoimisuus oli myös osa kaupungin arkea. Kodit saivat kukin ilmiö kerrallaan merkityksensä seurallisuuden ja sosiaalisuuden tiloina. Merkityksiä olivat luomassa ja yhteistoimijuudessa muodostuivat näkyviksi materiaalsen ympäristön komponenteiksi Turun lähteiden perusteella huoneet ja ovet, mutta myös pöydät, oluttuopit, viinikarahvit, sängyt ja ikkunat. Leski Kiälken talo saattoi olla jonkun toisen kaupunkilaisen

23. Palvelusväen asuinsijoista katso esim. TRO 12.4.1641, 263–265; TRO 7.2.1646, 85–88; TRO 6.10.1641, 14–17, appendix; TRO 12.12.1642, 137–144, appendix; TRO 7.5.1642, 257, 259, 271–279, 323; TRO 20.2.1660, 24–25; TRO 27.2.1660, 65–68; TRO 31.9.1646, 82–83.

24. Joachim Eibach, *Das Offene Haus. Kommunikative Praxis im sozialen Nahraum Der Europäischen Frühen Neuzeit. Zeitschrift Für Historische Forschung* 38:4 (2011), 646–655.

25. Ks. Laitinen 2014.

26. Sanne Muurling & Marion Pluskota, *The Gendered Geography of Violence in Bologna, Seventeenth to Nineteenth Centuries*. Teoksessa Deborah Simonton (toim.) *The Routledge History Handbook of Gender and the Urban Experience*. Routledge 2017, 158–159.

kotia avoimempi, koska hän möi kodissaan olutta eikä hänen kannattanut pitää oveaan suljettuna, vaikka Turun lähteiden perusteella onkin vaikea tehdä rajaa sen suhteen, oliko kapakkana toimiva koti paljon avoimempi kuin perheen ja ystävien keskinäistä seurustelua sisältävä koti. Esimerkiksi rouva Lucia Grån talossa oli miehiä viettämässä iltaa ilmeisesti avoimien ovien takana. Lisäksi mainittiin opettaja opettamassa Grån tytärtä, kun kaksi varakasta porvaria saapui humalassa paikalle riehumaan. He eivät saaneet tuomiota kotirauhan rikkomisesta vaan ainoastaan väkivaltaisesta käytöksestä. Toisaalta myös suljettujen ovien takana harrastettiin seurustelua (kortin peluuta ja juomista esimerkiksi), kuten ilmenee tapauksesta, jossa neljä iltaa viettänyttä ystävästä lähtivät liian myöhään ostamaan kapakasta viiniä iltansa iloksi ja joutuivat siitä hyvästä vaikeuksiin.²⁷

Pihat ja kadut kodin jatkeena ja yhteisenä tilana

Useat varhaismoderneja kaupunkeja tutkineet ovat huomioineet kuinka kaupunkilaisten kotielämä valui kodin seinien ulkopuolelle. On kirjoitettu ovenpielistä, portaista, ikkunoista ja siitä, miten niiden kautta kodin elämä tapahtui myös kaduilla. Laura Gowingin tutkimassa 1600-luvun Lontoossa naiset nähtiin usein ovenpielissä, kodin ja yhteisöllisen rajapinnalla, kun taas Alexander Cowanin Venetsiassa miehet viettivät usein aikaa talon ja kadun rajalla erityisesti houkutellakseen potentiaalisia asiakkaita.²⁸ Elisabeth ja Thomas Cohen taas ovat kirjoittaneet 1500-luvun roomalaisten palvelijoiden tavasta istuskella oven ulkopuolella vahtien lapsia ja seurustellen.²⁹ Kaikkialla kodin rajaa ylittäessä ei aina päädytty kadulle. Muurlingin ja Pluskotan Bolognassa kynnykseltä astuttiin asuntoja sisältäneiden talojen käytäviin ja pihoihin, jotka oli

erotettu kadusta omalla ovellaan. Samalla tavalla Julie Hardwick kirjoittaa 1600-luvun ranskalaisista taloista, joissa asukkaat jakoivat ulkohuoneet, porraskäytävät ja pihat.³⁰

Turussa talojen sijoittelu tonteilla ja ovien sijoittelu taloissa johti siihen, että kotien elämä levisi päiväsaikaan pihoille katujen tai portaikojen sijaan. Pääasiassa yksi- ja kaksikerroksiset talot ympäröivät aina sisäpihaa ja sisäänkäynti taloihin oli pihan puolelta. Taloon kuin taloon tultiin siis ensin portista pihaan ja sieltä oven kautta taloon.³¹ Oikeuspöytäkirjamerkinnot kertovat, kuinka moninaiset ihmiset asuivat saman pihan ympärillä. Yhdessä korttelissa saattoi myös olla usean talon pihat, jotka ainakin joissain tapauksissa oli erotettu toisistaan helposti ylittävillä aidoilla. Kuvaus Margreta Markusdotterin ja Philip Märthenissonin välisestä tappelusta Pihmosen ja Päsken pihoissa kuvastaa tällaista järjestelyä. Margreta, joka asui itsellisenä Pihmosen talossa, oli alkanut haastaa riitaa Philip Märthenissonin kanssa, kun tämä oli tullut ulos omasta talostaan, joka oli aidan takana Pihmosen naapurissa. Philip suuttui Margretan sanoista ja hyökkäsi aidan yli Pihmosen pihaan. Käteensä Philip oli ottanut kepin, jolla halusi lyödä Margretaa, mutta muut Pihmosen pihassa olleet riistivät sen pois. Margreta pakeni Philipiä ja juoksi Päsken pihaan, mihin Philip seurasi onnistuen lopulta lyömään Margretaa. Oikeus tuomitsi Philipin kotirauhan rikkomisesta ja ruumiillisen vamman tuottamisesta.³²

Tämä tapaus kertoo meille kaksi tärkeää asiaa. Ensinnäkin kaikki tapahtui talojen ja aitojen rajaamalla alueella. Missään vaiheessa kiistakumppanit eivät menneet portin läpi ja kadulle. Alueella oli useita taloja, ainakin Sigfred Pihmosen ja Päsken omistamat talot ja mahdollisesti Philipin omistama kolmas talo. Talojen ympärille muodostui aidattuja pihoja, mutta myös mahdol-

27. TRO 30.3, 6.4., 3.5., 4.5. 1644, 246, 264, 296, 298; TRO 27.10.1647, 454–456.

28. Laura Gowing, *Common bodies. Women, touch and power in seventeenth-century England*. Yale University Press 2003; Alexander Cowan, *Gossip and street culture in early modern Venice*. Teoksessa Riitta Laitinen & Thomas V. Cohen (toim.) *Cultural history of early modern European streets. An introduction*. Brill 2009.

29. Elizabeth S. Cohen & Thomas V. Cohen, *Words and deeds in Renaissance Rome. Trials before the papal magistrates*. University of Toronto Press 1993.

30. Muurling & Pluskota 2017, 159; Julie Hardwick, *Early Modern Perspectives on the Long History of Domestic Violence. The Case of Seventeenth-Century France*. *Journal of Modern History* 78:1 (2006), 20.

31. Seppänen 2012, 752–753, 855, 902; Panu Savolainen, *Tirkistelyä förmaakeihin ja ylishuoneisiin. Turkulaista asumista kahden vuosisadan takaa*. Turun Museokeskus 2014, 30–31, 32, 102; TRO 14.5.1642, 280–281; TRO 15.3.1645, 182–183; TRO 15.12.1642, 126–127, 128–129, 134; TRO 20.2.1660, 24–25; TRO 21.4.1651, 120–123, 132, appendix; TRO 3.3.1651, 56–63.

32. TRO 28.3.1659, 111–114.

lisesti laajempi jaettu alue (koska aidat oli niin helppo ylittää). Pöytäkirjasta ilmenee myös, että pihalla oli kiistan tapahtuessa Margretan ja Philipin lisäksi muita ihmisiä. Piha-alue oli selvästi jaettua, yhteistä kaupunkitilaa. Toinen tärkeä seikka on, että oikeusistuin katsoi pihan olevan osan Margretan kotia, koska se tuomitsi Philipin kotirauhan rikkomisesta. Piha näyttäytyy tässä siis selvästi myös kodin tilana. Lomittaisuus henkilökohtaisen ja yhteisen tilan välillä on selkeä ja huomattava.

Seinät eivät yksioikoisesti sulkeneet sisäänsä kotia, vaan ne rajasivat asumista omalla tavallaan. Samoin piha-alueet, joita talot, aidat ja portit rajasivat, määrittivät kotia. Ne johtivat samalla tietynlaiseen asumisen yhteisöön, joka ylitti asuinsijan eli rakennuksen fyysiset rajat sekä myös perheen tai kotitalouden/ruokakunnan rajat. Asumisen yhteisöön kuului talon omistajia, vuokralaisia, itsellisiä ja väliaikaisia vieraita. Myös piha-alue määrittyi joissain tilanteissa yksilön kodiksi. Pihojen kohdalla voidaan nähdä materiaalisiksi toimijoiksi ovet, aidat ja ikkunat samoin kuin mahdolliset penkit, istutukset ja eläimet. Pihat osoittavat, että materiaalisuutta ei pidä ajatella vain yksittäisinä esineinä tai irrallisten esineiden joukkoina, vaan tietynlaisina kokonaisuuksina, jotka tietyissä tilanteissa muodostuvat omanlaisiksi toimijoikseen.

Kussakin yksittäisessä ilmiössä pihaan ja taloon liittyvät materiaaliset kokonaisuudet tai niiden komponentit voivat muodostua erilaisiksi esimerkiksi sen mukaan, milloin asiat ovat tapahtuneet. Iltaisin portteja ja ovia suljettiin, jolloin ihmisten ja ei-ihmisten ja toisaalta eri ihmisten väliset suhteet muodostuivat riippuen siitä, oliko esimerkiksi pääsy taloon sisälle tai vaikka siitä, oliko ollut pimeää.

Vaikka 1600-luvun Turussa piha oli keskeistä kaupunkitilaa, iltaisin ja öisin kadun merkitys kasvoi. Talojen ovet ja pihojen portit oli määrä sulkea seitsemän ja yhdeksän välillä ja monet niistä suljettiin. Tämä ilmenee esimerkiksi

eräissä tappelussa, jossa samalta pihalta lähteneet miesporukat jatkoivat pihalla alkanutta tappelua kadulla. Piha, josta tappelu alkoi, oli vielä avoin (portti oli kiinni mutta ei lukossa), koska yhdessä sen rakennuksista vuokrattiin yösijoja kaupungissa vieraileville. Kadulle päätyneessä tappelussa tullikirjuri Erich Erichson jäi alakynteen ja pyrki naapurin pihaan, mutta ei onnistunut portin ja haan ollessa tiukasti kiinni.³³ Suljetut pihat eivät enää olleetkaan kaupunkilaisten yhteistä tilaa. Ne eivät aina olleet pihan asujien yhteisöillekään avointa tilaa, minkä kisällä Peter Bruun sai huomata, kun ei päässyt humalaisen illan jälkeen sisään asumukseensa sen enempää etu- kuin takaportistakaan, vaan joutui jäämään kadulle toikkaroimaan.³⁴

Öiset kadut olivat yleensä erityisesti kapakasta toiseen kulkevien tai kaduilla aikaansa viettävien (nuorten) miesten ympäristö. Varsinkin opiskelijoihin liitettiin mekkalointi (*grassatim*), johon kuului keppien ja miekkojen vetäminen katukiviä, seiniä, ikkunaluukkuja ja suljettuja portteja pitkin.³⁵ Tavassa oli kyse sekä humalaisesta hauskanpidosta että oman reviiirin merkitsemisestä. Erilaisista kielloista ja rajoituksista huolimatta öiset kadut olivat sekä opiskelijoiden että kisälilien ja sotilaiden vapaa-ajan vieton aluetta. Ryhmien välillä oli myös jonkinlaista vihamielisyyttä. Esimerkiksi opiskelijat saattoivat valita saksalaisten sotilaiden asumuksen mekkalointinsa kohteeksi pyrkimyksensä houkutella sotilaat ulos tappeluun.³⁶ Yöllä kaupungin yhteisöllisyyttä muokkaavaksi materiaaliseksi ilmiöksi syntyivät seinien ja kadun muodostamat fasadit ja käytävät, joissa kepit ja miekat loivat omaa riehakasta äänimaisemaansa.

Vaikka nuorten miesten mekkalointi ja tappelut olivat 1600-luvun Turussa keskeiseltä osaltaan lähinnä kadun tilaan ja miesten öiseen katukulttuuriin liittyvä ilmiö, talojen fasadien merkitystä (ikkunoine ja portteineen) täytyy tarkastella myös taloissa asuvien kannalta.³⁷ Paljastava tapaus on erään porvarin ikkunoiden rikkoutuminen. Kahta

33. TRO 30.2.1641, 147–156, 160, 378, 404, appendix.

34. Riitta Laitinen, Nighttime Street Fighting and the Meaning of Place. *Journal of Urban History* 33:4 (2007), 602–619.

35. Lars Geschwind, *Stökiga studenter. Social kontroll och identifikation vid universiteterna i Uppsala, Dorpat och Åbo under 1600-talet*. Uppsala Universitet 2001; Anders Svenfelt, *Disciplinbrott bland studenterna i Åbo åren 1646–1651. Opusculum* (1990), 28–36.

36. TRO 16.1.1643, 164–170; TRO 20.9.1654, 262–267.

37. Talojen fasadien merkityksestä asukkaille ja näiden kunnialle 1500-luvun Roomassa ks. Elizabeth S. Cohen, Honor and Gender in the Streets of Early Modern Rome. *Journal of Interdisciplinary History* 22:4 (1992), 597–625. Ks. myös Joachim

opiskelijaa syytettiin ikkunoiden rikkomisesta, mutta heidät vapautettiin syytöksistä. Rikotut ikkunat olivat pihan puolella, ja koska opiskelijoilla ja porvarilla ei tiedetty olleen mitään keskinäistä kiistaa, ajateltiin, että opiskelijat eivät voisi olla syyllisiä.³⁸ Opiskelijoiden *grassatim* liitettiin selvästi kadun tilaan ja rakennuksen henkilökohtainen, merkityksellinen fasadi oli taas pihan puolella. Kadun puoleiset seinät, ikkunat ja portit olivat merkittäviä rajoja avoimen kadun ja pois rajatun nukkuvan sisätilan välillä, mutta eivät olleet yhtä henkilökohtaisia kuin sisäpihan pinnat. Mekkalointi tuntui aiheuttavan ongelmia vain öisenä häiriönä kadulla eikä hyökkäyksenä henkilökohtaista tilaa kohtaan.

Ikkunat henkilökohtaisen tilan merkinä

Vaikka ikkunat edellä toimivat öisen kadun revii-rien määrittäjinä, toisenlaiset tapaukset raastuvanoikeuden pöytäkirjoissa osoittavat ikkunoilla olleen myös muita rooleja. Mielletty koti oli näiden tapausten valossa selkeästi henkilökohtaisesti rajattu. Kaksi laajempaa oikeustapausta lähtee liikkeelle valituksesta, että naapurin rakennukset estivät valoa kulkemasta valituksen tehneen ikkunasta. Pappi Zacharias Martini valitti lokakuussa 1655, että hänen naapurinsa Jöns Skomakare oli laittomasti rakentanut hänen talonsa takana olevalle kujalle ja peittänyt täysin hänen tupansa ikkunaan tulevan valon. Oikeus päätti, että Jöns ei ollut rakentanut paikalle laittomasti, mutta hänet määrättiin kuitenkin rakentamaan siten, että naapurin ikkunat eivät pimentyneet. Oikeudenkäynnin aikana Jöns valitti, että Zachariaksen vuokralaisina olleet irtolaiset käyttivät hänen uuden talonsa pihaa läpikulkualueena ”kiiveten ikkunasta milloin halusivat”. Vuokralaiset olivat luultavasti käyttäneet aiemmin talon takana ollutta kujaa kulkuväylänään ja nyt jatkoivat samaa käytäntöä kulkien ikkunasta Jönsin pihalle. Oikeus päätti, että Jöns sai rakentaa aidan, joka esti vuokralaisia tulemasta hänen tontilleen. Jöns esitti mielipiteenään, että Zachariaksen olisi pitänyt rakentaa uusi ikkuna talon

toiselle puolelle, niin että se ei olisi ollut hänen pihansa puolella.³⁹

Toisessa tapauksessa Hans Ankerholt oli laudoittanut naapurinsa Caspar Hörnickin ikkunan umpeen ja ilmoitti, että Caspar oli korottanut talonsa kattoa niin, että se esti valoa lankeamasta hänen taloonsa. Caspar vastusti ikkunauudoittamista ja sanoi, että asialla ei ollut mitään tekemistä korotetun katon kanssa ja että ikkuna oli saanut olla paikallaan jo viimeiset 40 vuotta. Ilmeni kuitenkin, että näin ei ollut. Hans kertoi, että ikkuna oli muurattu umpeen jo aiemmin, kun huoneen vuokralainen oli heitellyt roskia ikkunasta ja käyttänyt Hansin savupiippua tarkkuusammunnan harjoitteluun. Oikeuskäsittely siis alkoi ikkunauuden tuojan roolista, mutta päättyi pian koskemaan ongelmaa, jonka toisen pihalle suuntaava ikkuna aiheutti. Hans väitti muun muassa että Casparin isä oli luvannut hänelle tynnyrin suolaä ja kymmenes vuosi korvauksena ikkunasta pihansa suuntaan. Lopulta ilmeni, että tässä oli ollut kyse eri ikkunasta, joka oli laudoitettu jo vuosia sitten, mutta siitä huolimatta sopimuksen olemassaolo kertoo siitä, että toisen pihalle aukeava ikkuna saattoi johtaa erikoisjärjestelyihin. Kolmannessa tapauksessa leski Elisabeth Davidsdotter ilmaisee hyvin voimakkaasti naapurin pihansa suuntaamasta uudesta ikkunasta, että se oli täysin vastoin kaikkea soveliasta käytöstä.⁴⁰

Nämä oikeustapaukset osoittavat, että vaikka näkyvyys ja kaiken kaupunkitilan jaettu luonne oli keskeinen osa varhaismodernia kaupunkiasumista, niille oli rajansa. Oli olemassa henkilökohtainen perheen ja/tai yksilön tila, jonka rajan ylittäminen oli ongelma. Vaikka monet oikeustapaukset kuvaavat talot ja pihat avoimena elinympäristönä, joiden ympärille muodostui tietynlainen kaupunkiasumisen yhteisö, ikkunoita koskevat kiistat kertovat enemmän rajatusta henkilökohtaisesta tilasta. Samasta kertoo se, että useammalle porvarille näytti olevan tärkeätä hallita yksin omaa porttiaan pihasta kadulle. Kun verrataan näitä oikeustapauksia artikkelin edel-

Eibach, Das Haus. Zwischen öffentlicher Zugänglichkeit und geschützter Privatheit (16.-18. Jahrhundert). Teoksessa Gerd Schwerhoff & Susanne Rau (toim.) *Zwischen Gotteshaus und Taverne. Öffentliche Räume in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Böhlau Verlag 2004, 205.

38. *Consistori Academici Aboensis äldre protocollet I*. Finska Historiska Samfundet 1884, 109.

39. TRO 22.10.1655, 261, 271.

40. TRO 21.11.1657, 259–264; TRO 19.5.1655, 127–129.

listen osien tapauksiin, saadaan hyvin erilainen tulos materiaalisen kodin ja kaupunkiyhteisön välisestä suhteesta. Materiaaliset rajat kaupungin tilojen välillä olivatkin merkityksellisiä tilanekohtaisesti ja siksi on hyödyllistä lukea niitä omina erillisinä ilmiöinä.

Johtopäätökset

Tässä artikkelissa on havaittu, että kiinnitettävässä huomio kotien rakennusten materiaalisuuteen yksittäisten (mutta toisiinsa vertailtavien) ilmiöiden kohdalla, voidaan päätellä jotain myös laajemmista kodin ja kaupunkiyhteisön ilmiöistä. Baradilaisittain voitaisiin sanoa, että kaupunkikodista muodostui avoin seurustelun tila, jolla oli myös henkilökohtaisia merkityksiä. Koti oli kuitenkin selvästi kaupunkiyhteisöjä muovaava yksikkö, materiaalis-diskursiivinen kokonaisuus, jossa kodinomaisen tilan käyttö kohtasi sosiaalisen tilan käytön.

Artikkelissa olen kiinnittänyt huomiota kotien ja kaupungin materiaaliseen ympäristöön ja sen osiin. Uusmaterialistisen tutkimuksen suhteen kyse on kuitenkin vain tutkimuksen ensi askelista. Tarkastelusta puuttuu esimerkiksi suurelta osin ihmisen ruumiillisuus, joka on tärkeä tekijä ihmisen asumista analysoitaessa. Esimerkiksi tupien ja ulkorakennuksissa asuvien piikojen ja itsellisten ruumiillinen suhde asuintilaansa oli hyvin erilainen kuin talojen omistajien. Lisäksi yleensä immateriaalisiksi käsitetyt asiat kuten tunteet,

pimeys ja valo sekä äänet täytyisi baradilaisessa tutkimuksessa ottaa tarkempaan tarkasteluun. Turun 1600-luvun lähteet eivät välttämättä anna tähän parhaita työkaluja niukkasanaisuutensa takia, mutta yleisesti ottaen oikeuslähteet ovat otollinen lähderyhmä. Niissä usein kuvataan sekä tapahtumapaikkoja että annetaan eri ihmisten versioita siitä, mitä kulloinkin on tapahtunut.

Lähtöleveysuudessa uusmaterialistiset teorit toivottavasti johdattavat kaupunkihistorian tutkijoita tarkastelemaan lähemmin sekä materiaalisen ja immateriaalisen että ei-ihmisten ja ihmisten välisiä suhteita ja prosesseja niin, että kaupungin rakennusten ja rakennelmien lisäksi yhtälöön tulevat yhä useammin mukaan niin kehon tuntemukset kuin myös äänet, valo, juomat ja ruoka, roskat, katukivet, aseet ja huonekalut. Näin saadaan aikaisempaa monipuolisempi kuva siitä, mistä ja miten kaupungit oikeastaan muodostuivat.

Riitta Laitinen oli kulttuurihistorian dosentti Turun yliopistossa ja hän toimi uransa aikana monissa opetus- ja tutkimustehtävissä. Hänen viimeisin suuri hankkeensa oli akatemiatutkijan tehtävään kuulunut 1600-luvun Turun kaupunkitilan tutkimus. Hän kuoli 13.12.2018 kesken tämän artikkelin viimeistelyprosessin. Riitta Laitisen omaiset ovat antaneet luvan artikkelin julkaisemiseen kirjoittajan kuoleman jälkeen.

Piia Einonen

Venäläissotilaiden majoittaminen kaupunkitilan kyseenalaistajana 1700-luvun ja 1800-luvun alkupuolen Viipurissa

Kaupunkitilaa ovat aina määritelleet erilaiset rajat ja itse kaupunki erottui ympäröivästä maaseudusta oikeudellisesti, poliittisesti ja taloudellisesti. Ruotsalaisessa, esimodernissa hallinto- ja oikeusperinteessä kaupunkien maantieteellisiä rajoja pyrittiin hahmottelemaan kunkin kaupungin privilegioissa ja määrittelemään näin kaupungin ja sen asukkaiden toimintapiiriä. Käytännössä kaupunkia ympäröivien maiden omistussuhteet olivat usein epäselviä ja rajat tilannesidonnaisia. Pikkutullija aksiiisimaksujen kerääminen toi 1620-luvulta lähtien kaupunkien ympärille tulliaidat, staketit, jotka eivät kuitenkaan noudattaneet kaupungin alueellisia rajoja, vaan ympäröivät lähinnä kaupunkiasutuksen. Ne olivat lisäksi usein pikemmin symbolisia kuin todellisia fyysisiä esteitä heikon kuntonsa vuoksi. Ainoana Suomen kaupungeista Viipurissa oli 1400-luvulla rakennettu kaupunginmuuri, joka menetti kuitenkin merkityksensä varsinaisena kaupungin rajana jo 1700-luvulla kaupunkiasutuksen levitessä muurien ulkopuolelle. Samalla kaupungin portteja siirrettiin esikaupunkien suuntaan. Kaupunginmuuri purettiin lopulta uuden asemakaavan myötä vuonna 1861. Talouselämän alkava vapautuminen ja kaupunkien kasvu sekä asutuksen laajeneminen liudensivat

rajoja ja niiden merkitys jäi näkymään lähinnä oikeudenhoitoon ja kaupunkihallintoon.¹ Kaupunki muuttui rajoiltaan selvästi avoimemmaksi ja olemassa olevat rajat näkymättömämmiksi edelleen 1800-luvun kuluessa.

Ylimmän vallan vaihtumisesta huolimatta Viipuri kytkeytyi 1700-luvulla ruotsalaiseen kaupunkiperinteeseen, sillä vanhat lait ja normit jäivät voimaan. Ruotsalainen kaupunkihallinto maistraatteineen, raastuvanoikeuksineen ja kämnerinoikeuksineen toimi lähes koko vuosisadan totuttuun tapaan, lukuun ottamatta Katariina II:n kauden alue- ja paikallishallintouudistuksesta alkanutta lyhyttä ajanjaksoa, jolloin Viipurissa toimi kaupunginmaistraatti vuodesta 1784 vuoteen 1796.² Rajatematiikka leimaa Viipurin historiaa yleisemminkin, sillä sijainti Ruotsin ja Venäjän valtakuntien rajaseudulla on monella tapaa vaikuttanut sekä sen luonteeseen kaultakulkupaikkana että väestölliseen monikulttuurisuuteen.

Tässä artikkelissa analysoin Viipurin kaupunkitilaa ja erityisesti sen rajoja Madeleine Hurdia mukaillen ”kovien ja pehmeiden rajojen” (*hard/soft borders*) kautta. Tiivistetysti voidaan todeta, että kovat rajat ovat territoriaalisesti määritellyjä ja ne voi ylittää vain liikkumalla tilassa, kun

1. J. W. Ruuth & Aimo Halila, *Viipurin kaupungin historia II, 1617–1710*. Torkkelin Säätiö 1974, 21–26, 167–169; Carl Jacob Gardberg, Kaupunkilaitos keskiajalla ja uuden ajan alussa Teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. Keskiajalta 1870-luvulle*. Suomen kaupunkiliitto 1981, 17; J. W. Ruuth & Otto-Iivari Meurman, Kaupunkiasutuksen laajeneminen ja kaupungin rakentaminen. Teoksessa *Viipurin kaupungin historia IV:2, 1840–1917*. Torkkelin Säätiö 1981, 134–135, 144; Marianna Niukkanen, Liisa Seppänen & Mervi Suhonen, Kaupunkirakentaminen Suomessa keskiajalla. Teoksessa Henrik Lilius & Pekka Kärki (toim.) *Suomen kaupunkirakentamisen historia I*. SKS 2014, 52–54.
2. Ks. J. W. Ruuth & Erkki Kuujo, *Viipurin kaupungin historia 3, 1710–1812*. Torkkelin säätiö 1975, 165–184; Jyrki Paaskoski, Vanhan Suomen hallintohistoria. Teoksessa Eljas Orrman, Jyrki Paaskoski & Katarina Pihlflyckt, *Arkistolaitoksen yleisluettelo. Vanhan Suomen arkistot*. SKS 2012, 35–38, 57–58; Antti Räihä, *Jatkuvuus ja muutosten hallinta. Hamina ja Lappeenranta Ruotsin ja Venäjän alaisuudessa 1720–1760-luvuilla*. Jyväskylän yliopisto 2012a, 18–19.

taas pehmeät rajat ovat vähemmän fyysisiä ja luonteeltaan pikemmin symbolisia ja narratiivisia. Vaikka Pohjoismaat on ollut tapana kuvata etnisesti homogeenisinä ja siirtää näkemys koskemaan myös aiempia vuosisatoja, oli tavallista, että ihmiset siirtyivät rajojen yli ja rajat ihmisten yli. Rajat liikkuivat ja olivat kiistanalaisia. Pohjoisessa Euroopassa syntyi vähemmistöjä sekä vähemmistöongelmia samaan tapaan kuin muuallakin.³ Käytän kovien ja pehmeiden rajojen synonyymeinä jaottelua yhtäältä fyysisiin ja toisaalta mentaalisiin, symbolisiin, rajoihin, jotka myötäilevät Hurdin käsitteitä. Tämä teoreettinen ja metodologinen lähestymistapa mahdollistaa uudenlaisen näkökulman fyysisten rajojen ylitysten ja toisaalta sekä symbolisten että mentaalisten eli lähinnä etnisten, kielellisten ja uskonnollisten rajojen konstruoinnin, ylläpidon, kyseenalaistamisen ja ylittämisen tutkimiseen historiallisessa kontekstissa. Tutkin ennen kaikkea kaupunkitilan ja rajojen mikrotasoa: sekä kaupunkilaisten että kulkijoiden⁴ kaupunkia elettyä ja koettuna tilana⁵. Esimerkkitapauksena tarkastelen ilmiötä, jossa fyysiset ja mentaaliset rajat kohtasivat: venäläissotilaiden majoittamista ja sen tarjoamaa näkökulmaa tilan yksityisyyteen. Juuri Viipuri tarjoaa tutkimukselle oivan empiirisen tirkistysaukon, sillä kaupungin maantieteellinen sijainti teki siitä läpikulkukaupungin, jonka kautta sotajoukot, kauppiat ja jopa nähtävyyksien perässä matkustavat kulkivat niin Venäjälle kuin Suomeenkin.

Viipuriin 1700-luvun alkupuolella saapuneet sotilaat ottivat kaupunkitilan monella tapaa hal-

tuunsa. He erottuivat univormuillaan ja tiesivät asemansa; eräs sotilas jopa kysyi arrogantisti venäläiseltä puotipalvelijalta, että ”etkö ymmärrä univormusta, että olen upseeri?” (*känner du ej på uniformen att jag är en officer?*).⁶ Sotilaat olivat usein myös kieleltään ja uskonnoltaan erottuva ryhmä ja heidän tulonsa kaupunkitilaan oli näkyvää ja kuuluvaa. Viipuri ei ollut vielä 1700-luvulla tai 1800-luvun alkuvuosikymmeninä kovin suuri kaupunki. Kun kaupunkiin ympäristöineen majoittui tuhansia sotilaita, se ei voinut olla vaikuttamatta elämiseen ja tilan kokemiseen. Kaupunkitilan fyysinen ja symbolinen haltuunotto oli ilmeinen.

Viipurin historian 1700- ja 1800-luvun tuntemus nojaa yhä pitkälti Johan Wilhelm Ruuthin yli sata vuotta vanhoihin teoksiin. Ruuthin ansiokkaat tutkimukset ovat aikansa tuotteita heijastellessaan 1800-luvun jälkipuoliskon tietoista kieli- ja poliittista. Ne korostavat kieliä, ”kansallisuuksia” ja ”suomalaisuutta” määrittelemättä käsitteitä sen tarkemmin. Niiden varaan on rakentunut monta kerrosta tulkintoja Viipurin menneisyydestä sekä kaupungin etnisestä ja kielellisestä todellisuudesta. Vanha Suomi ja Viipuri ovat kuitenkin viime vuosina olleet kasvavan mielenkiinnon kohteina ja osaltaan tuoretta tutkimusta edustaa *Viipurin läänin historia* -sarja, joka tarjoaa tärkeää perustutkimusta myös Viipurin historiasta ja majoituskysymyksistä, sekä *Etelä-Karjalan historia*. Lisäksi Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita -sarja päivittää historiakäsitystä erityisesti kulttuurihistorian osalta.⁷ Tarkemmin venäläissotilaiden majoittamista ovat tutkineet

3. Madeleine Hurd, Constructing and challenging Nordic borders. Editor's Introduction. Teoksessa Madeleine Hurd (toim.) *Bordering the Baltic. Scandinavian Boundary-Drawing Processes, 1900–2000*. LIT Verlag 2010a, 10, 13, 15; Piia Einonen, Vyborgs's Two Faces. Drawing National, Religious, and Spatial Boundaries. Teoksessa Kimmo Katajala (toim.) *Meanings of an Urban Space. Understanding the historical layers of Vyborg*. LIT Verlag 2016, 156. Tässä artikkelissa ei kuitenkaan käsitellä henkilökohtaisia konflikteja, vaikka niitäkin olisi mahdollista tulkita pehmeiden ja kovien rajojen viitekehyksessä.
4. Kulkijoihin voidaan lukea eri tarkoituksissa kaupungissa tai sen läpi liikkuneet ihmiset. Ks. tästä Piia Einonen et al., Leipä taivalten takana. Liikkuminen 1800-luvun alun Suomessa. *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat* 5 (2016), <http://www.ennenjanyt.net/2016/12/leipa-taivalten-takana-liikkuminen-1800-luvun-alun-suomessa/> (13.6.2018).
5. Ks. Anssi Paasi, *Territories, boundaries and consciousness. The changing geographies of the Finnish-Russian border*. Wiley 1995, 206–211; Janne Tunturi & Taina Syrjämaa, Johdanto. Teoksessa Taina Syrjämaa & Janne Tunturi (toim.) *Eletty ja muistettu tila*. SKS 2002, 20–26.
6. Kansallisarkisto (KA), Viipurin kämnerinoikeuden arkisto (VKA), BI 72, kämnerinoikeus 17.7.1820. Lausahdus on oletettavasti käännetty pöytäkirjaan, sillä venäläiset käyttivät todennäköisesti keskenään venäjää. Ks. tästä Piia Einonen, Venäläiset Viipurissa. Kielellisiä, kansallisia ja kulttuurisia ristiriitoja 1800-luvun alkupuolella. *Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 17. Monikulttuurisuuden aika Viipurissa*. Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura 2013c.
7. Ks. erityisesti Ruuth & Kuujo 1975; J. W. Ruuth & Erkki Kuujo, *Viipurin kaupungin historia IV:1, 1812–1840*. Torkkelin Säätiö 1981; Yrjö Kaukiainen et al. (toim.) *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. 2013; Yrjö Kaukiainen et al. (toim.) *Viipurin läänin historia 5. Autonomisen Suomen rajamaa*. 2014; Jyrki Paaskoski (toim.) *Rajamaa. Etelä-Karjalan historia*. Edita 2018. Ruuthin alkuperäisteoksista ks. J. W. Ruuth *Viborgs stads historia I–II. Utgifven på Viborgs stads bekostnad*.

Raimo Ranta ja Antti Rähä, joista Rähän tutkimuksessa huomioidaan myös tilallisuus.⁸ Kimmo Katajalan toimittamassa *Meanings of an Urban Space* -teoksessa puolestaan keskitytään Viipurin tilallisuuteen, mutta siinä ei juurikaan käsitellä majoittamiseen liittyvää problematiikkaa. Yleisemminkin esimodernin ajan tilallisuutta on Vanhan ja Uuden Suomen, ja myöhemmin suuriruhtinaskunnan kaupungeissa lähestytty tavallisesti makrotasolla ja ylempiin sosiaaliryhmiin keskityen, lukuun ottamatta Panu Savolaisen Turkuä käsitteliä tutkimuksia⁹. Rajoihin, paikkoihin ja tilallisuuteen olennaisesti liittyvästä maan sisäisestä muuttoliikkeestä tai sen vaikutuksista ennen 1800-luvun lopulla alkanutta kaupungistumista ei tiedetä paljoakaan, vaikka esimerkiksi Suomeen suuntautunut siirtolaisuus tunnetaan hyvin, samoin kuin Viipurin kannalta olennainen muuttoliike Pietariin.¹⁰ Suomen osalta myöskään etnisiä, kielellisiä ja uskonnollisia rajalinjoja ei ole juuri tutkittu paikallisyhteisöjen tasolla tai historiallisessa kontekstissa.¹¹

Artikkelissa tuon esiin majoittamiseen liittyviä tapauksia sekä 1700-luvulta että 1800-luvun alkupuoliskolta, sillä majoitusrasitus ei suinkaan päättynyt Vanhan Suomen liittämiseen Suomen suuriruhtinaskuntaan tai kasarmien rakentamiseen. Yrjö Kaukiainen mukaan Suomen sotaan mennessä kasarmeja oli jo niin paljon, että Vanhassa Suomessa ollut sotaväki voitiin kokonaisuudessaan majoittaa niihin. Toistuvien venäläi-

sen sotaväen läpimarssien aikana piti kuitenkin luovuttaa huoneita majoituskäyttöön, vaikka majoitusrasitus suoritettiin 1800-luvun alkupuolella yleensä rahamaksuna. Lisäksi huoneiden taso ei välttämättä tyydyttänyt upseereita, jotka asuivat mieluummin porvariskodeissa.¹² Vaikka artikkelin aikajänne kattaa lähes koko majoitusrasituksen keston, siinä on mahdollista syventyä vain muutamaaan tapaukseen. Toisaalta laaja ja hajanainen lähdeaineisto pakottaa turvautumaan yksittäistapauksiin. Lähdekriittisesti on syytä huomata, että aineistot ovat pitkälti syntyneet riitapausten seurauksina ja tutkijan niistä lukema tilallisuus ei ole useinkaan ollut tapauksen keskiössä. Tilallisuuden ohella suoria ilmauksia pehmeihin rajoihin kytkeytyvistä seikoista kuten vierasta kulttuuria edustavista sotilaista omassa kodissa on harvoin kirjattu lähdeaineistoihin.¹³ Viittauksia koettuun kaupunkitilaan kuitenkin löytyy toisinaan oikeusistuinten pöytäkirjoista, etenkin, jos majoitus aiheutti ristiriitoja.

Artikkeli perustuu sekä kaupunkihallinnon tuottamiin viranomaisaineistoihin, kuten maistraatin ja kämnerinoikeuden pöytäkirjoihin, että oikeuskollegioon saakka päätyneisiin tapauksiin dokumentteineen. Maistraatin ja kämnerinoikeuden laajoja aineistoja olen lukenut 1800-luvun alkupuolelta otannoilla noin viiden vuoden välein, kun taas 1700-luvulta olen lukenut vain ensimmäiset säilyneet niteet. Kaupungin rajojen ylittämisen ja tilallisuuden näkökulmasta

Viborgs stad 1906; Piia Einoon, Myyttinen Viipuri ja monikielinen todellisuus. *Historiallinen Aikakauskirja* 111 (2013a), 4–7. Tässä artikkelissa on kuitenkin käytetty 1970- ja 1980-luvulla päivitettyjä tutkimuksia.

8. Raimo Ranta, *Venäläisen sotaväki ja majoitusrasitus Vanhassa Suomessa*. Turun Historiallinen Arkisto 38. Turun Historiallinen Yhdistys 1982; Rähä 2012a; Antti Rähä, Vieraita omassa talossa. Majoitusrasitus ja kaupunkiväestön toimintastrategiat 1700-luvun puolivälin Lappeenrannassa ja Haminassa. Teoksessa Kari Alenius & Olavi K Fält (toim.) *Vieraan rajalla*. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys 2012b.
9. See for example Paasi 1995; Pertti Joenniemi, Finland. Always a Borderland? Teoksessa Madeleine Hurd (toim.) *Bordering the Baltic. Scandinavian Boundary-Drawing Processes, 1900–2000*. LIT Verlag 2010, 41–64; Piia Einoon, ”Roopet mäst hörtt wordett vthi alle huus kring om Torget”. Stadsrummet som protesternas scen vid sekelskiftet 1600. Teoksessa Mats Hallenberg & Magnus Linnarsson (toim.) *Politiska rum. Kontroll, konflikt och rörelse i det förmoderna Sverige 1300–1850*. Nordic Academic Press 2014; Kimmo Katajala, (toim.) *Meanings of an Urban Space. Understanding the historical layers of Vyborg*. LIT Verlag 2016; Panu Savolainen, *Teksteistä rakennettu kaupunki. Julkinen ja yksityinen tila turkulaisessa kielenkäytössä ja arkielämässä 1740–1810*. Turun yliopisto 2017.
10. Ks. esim. Max Engman, *Suureen itään. Suomalaiset Venäjällä ja Aasiassa*. Suomalaisen siirtolaisuuden historia 5. Siirtolaisuusinstituutti 2005; Antero Leitzinger, *Ulkomaalaispolitiikka Suomessa 1812–1972*. East-West Books 2008; Antero Leitzinger, *Ulkomaalaiset Suomessa 1812–1972*. East-West Books 2008; Einoon et al 2016.
11. Ks. esim. Marko Lamberg, Suomalaisuus identiteettinä ja toiseutena varhaismodernissa Ruotsin valtakunnassa. Teoksessa Marja-Leena Hänninen (toim.) *Vieras, outo, vihollinen. Toiseus antiikista uuden ajan alkuun*. SKS 2013, 419–436; ks. myös Paasi 1995, 194–195.
12. Yrjö Kaukiainen, Suuren varustelun aika. Teoksessa Yrjö Kaukiainen et al. (toim.) *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. 2013c, 369; ks. myös Ruuth & Kuujo 1975, 189–191; Ruuth & Kuujo 1981, 49–51; Ranta 1982, 159–160. Myös lähdeaineisto todistaa tästä.
13. Paasi (1995, 212) viittaa samaan.

kiinnostavampia ovat usein pöytäkirjojen liitteet ja annetut määräykset, sekä oikeuskollegion aktit, jotka olen käynyt läpi otsikkotasolla koko ajanjaksolta. Oikeuskollegio oli vetoomustuomioistu-in, jota lähestyttiin yleensä vasta paikallisten tuomioistuinten jo käsiteltäviä asioita, joten sinne päätyi Viipurista vain muutama majoitukseen liittynyt tapaus.¹⁴ Metodologisesti olen analysoinut tapauksia lähilukemalla sekä käyttämällä tilallisuuden, erityisesti kovien ja pehmeiden rajojen, käsitteitä analyttisinä työkaluina.

Kaupungin rajojen ylittäminen

Maantieteellinen raja, joka erotti kaupunkialueen maaseudusta, samoin kuin mentaalinen raja, joka erotti kaupunkiyhteisön ympäröivästä yhteiskunnasta, olivat keskeisiä kaupunkitilan ja kaupunkilaisuuden määrittämisessä. Ne eivät välttämättä olleet yhteneväisiä, sillä kaupunkiyhteisön kannalta rajaavien tekijä tällä ajanjaksolla oli lähinnä porvarissäätyyn ja porvarillisiin kotitalouksiin kuulumisen. Porvariksi eli kauppiaksi tai käsitöläiseksi pääseminen oli olennaista yhteisön täysivaltaisen jäsenyyden saamiseksi.¹⁵ Molempien rajojen tärkeydestä kertoo kuitenkin se, että niiden ylittämistä ainakin pyrittiin valvomaan tarkkaan. Mentaalista kaupunkiyhteisön rajaa eli porvariksi ottamista oli jopa helpompi valvoa

kuin fyysistä kaupungin rajan ylittämistä, koska kaupunkialuetta rajaavia tulliaitoja oli mahdollista valvoa.

Liikkumista kaupungin rajojen yli kontrolloitiin dokumenteilla ja ilmoitusvelvollisuudella. Matkustajilla ja kaupunkiin asumaan mielivillä piti olla mukanaan riittävät todistukset; tilanteesta riippuen kotimaan- tai ulkomaanpassi, papintodistus tai vastaava, joilla he todistivat taustastaan, syntyperästään ja aikeistaan. Tullessaan heidän piti rekisteröityä ja esittää dokumenttinsa.¹⁶ Oleskelua ja liikkumista kotiseudun ulkopuolella seurattiin tarkoin.¹⁷ Koska kaupungin rajat olivat kuitenkin pikemmin mentaalisia kuin fyysisiä, valvonta perustui pitkälti luottamukseen. Vaikka liikkumista normitettiin erilaisin määräyksin, järjestelmää oli helppo kiertää ja kontrollia välttää.

Rajojen läpäisevyyttä ja symbolisuutta kuvastaa se, että niiden valvontavelvoite oli osaltaan sysätty koko kaupunkiyhteisön vastuulle. Vaikka viranomaiset hoitivat dokumenttien laatimisen ja virallisen kontrolloinnin, myös kulkijoita majoittavien piti tarkastaa passit niin majataloissa kuin yksityisissä kotitalouksissa. Ilman luotettavia dokumentteja matkustavat nähtiin vieraina, jotka olivat jo lähtökohtaisesti epäluotettavia. Mikäli oli epäilystä, että kulkijat olivat irtolaisia tai kerjäläi-

14. Oikeuslaitoksen toiminta vakiintui vuoden 1735 jälkeen, jolloin Viipurin ja Käkisalmen provinssien oikeudenhoidon ylin valvonta alistettiin Pietarissa sijainneelle Liivinmaan, Viron ja Suomen oikeuskollegiolle. Paikallisella tasolla aikaisemman kaltainen ruotsalainen hallinto- ja oikeuslaitos toimi lähes koko 1700-luvun, lukuun ottamatta Katariina II:n kauden alue- ja paikallishallintouudistuksesta alkanutta ajanjaksoa vuodesta 1784 lähtien. Tällöin Viipurissakin toimi kaupunginmaistraatti vuoteen 1796. Ruotsin Suomessa alkanut kaupunkihallinnon ja oikeudenhoidon eriytyminen tapahtui Vanhan Suomen kaupungeissa vasta 1820- ja 1830-luvulla. Ks. Ruuth & Kuujo 1975, 180-184; Paaskoski 2012, 35-38, 57-59; Rähä 2012a, 18-19; ks. myös Rähä 2012b, 104-105.
15. Viipurissakin koettiin 1700-luvun kuluessa lukuisia, koko keisarikuntaa koskeneita hallintouudistuksia, ks. näistä tarkemmin Antti Rähä, Piia Einonen & Pentti Paavolainen, Historiallinen poikkeuskausi vai omaleimaisen Viipurin perusta? Teoksessa Piia Einonen & Antti Rähä (toim.) *Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit. Viipurin kulttuurihistoriaa 1710-1840*. Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura 2018, 7-10. Katariina II:n kaupunkihallintouudistuksen voimassaoloaikana kauppiaksi tai käsitöläiseksi saattoi venäläisen tavan mukaan ryhtyä pelkällä ilmoituksella ja kauppiat oli jaettu kolmeen kiltaan varallisuuden mukaan. Suurimman osan tutkimusajanjaksosta olivat kuitenkin voimassa ruotsalaiset lait ja asetukset, joiden mukaisesti porvarisoikeutta piti hakea. Maistraatti valitsi uudet porvarit ja porvaristolla oli mahdollisuus vaikuttaa päätöksiin. Ks. tästä Ruuth & Kuujo 1975, 49-51; Einonen 2013a, 9-11; Einonen, Rähä & Paavolainen 2018, 8-9.
16. Passien rekisteröinti aloitettiin ilmeisesti vuonna 1740, sillä luettelon alussa mainittiin 7.5.1740 aloitettavasta uudesta käytännöstä, jossa kaupunginviskaali (*rådsfiscalen*) Isaac Beyer esittelee passit. Rekisteriin kirjattiin tiedot passin haltijasta, passin myöntämipaikasta ja ajasta, sekä voimassaolosta. KA, Viipurin maistraatin arkisto (VMA), Ha:37 Acta 1740-1740, Journal öfver nedannämde främlingars medhafwande och här wid rådhus-canceliet producerade ifrån utrykes orter med sig hämptade resepass och bewys (luettelon etusivu vuodelta 1740, päiväämätön). Käytännön menettelytavoista passien kanssa ks. esim. KA, VMA, Ha:17 Acta 1730-1730, päiväämätön herra Dekeusille osoitettu kirjelmä ja päiväämätön todistus Anders Somonarin passin luovuttamisesta; ks. passeista myös Rähä 2012a, erityisesti 182-183, 191-193.
17. Ks. määräyksistä esim. KA, VMA, Hb:1 Järjestys- ja ohjesäännöt. Liikkumisesta ja sen rajoituksista 1800-luvulla ks. erityisesti Piia Einonen, Kotikoivulta maailmalle eli mitä matka-arkun asiakirjat kertovat sukututkijalle 1800-luvun alkupuolelta. *Keski-Suomen Sukututkijat ry:n jäsenlehti* 5 (2015a); Einonen et al. 2016.

siä, heistä piti sakon uhalla raportoida viranomaisille.¹⁸ Kontrollin tavoite oli säädellä kaupungin asukaskuntaa, turvata elanto kaikille kaupungissa jo asuville ja välttää epätoivottuja tulijoita. Ensijaisena tärkeää dokumentointi oli muuttajien tullessa Venäjältä tai muista maista.¹⁹ Tässä suhteessa venäläiset sotilaat olivat poikkeus, sillä heidän ei tarvinnut rekisteröityä tullessaan eikä kaupungin omilla viranomaisilla ollut valtaa heidän suhteensa.

Kun kaupunkitilaa pyrittiin muutoin kontrolloimaan ja säätelemään, venäläissotilaat olivat silmiinpistävä poikkeus. He liikkuvivat julkisessa tilassa vapaasti statuksensa turvin ja toivat mukanaan levottomuuden uhan. Heidän kaupustelua ja leipomista harjoittavien vaimojensa ja varuskunnan käsityöläisten nähtiin puolestaan kyseenalaistavan ammatinharjoituksellaan porvarisyhteisön rajoja ja olemassaoloa. Toiminnallaan he ylittivät rajan, joka oli näennäisestä pehmeystään huolimatta vielä fyysistään rajaa tarkemmin vartioitu. Luvatta rajoja ylittäneitä sotilaskarkureitakin etsittiin. Venäjän armeijasta karanneille sotilaille Viipuri ei tietenkään tarjonnut turvapaikkaa, mutta Suomesta tuleva karkuri saattoi helposti kadota Vanhaan Suomeen tai vähintään Pietariin.²⁰

Pehmeät ja mentaaliset rajat manifestoituivat yleisesti juuri etnisyyden, kielen, uskonnon ja kulttuurin kautta. Viipuria oli luonnehtinut keskialjalta saakka etninen moninaisuus sekä monikulttuurisuus.²¹ Kaupunki oli kärsinyt huomattavasti 1700-luvun alkuvuosikymmenten sodista:

valloituksen jälkeen se oli suurelta osin raunioina ja merkittävä osa suurporvareista oli paennut. Aikaisemmassa tutkimuksessa on esitetty, että asukkaiden lukumäärä olisi 1700-luvun alussa jatkanut jo edeltävällä vuosisadalla alkanutta laskuaan ja asukkaita olisi ollut enää alle 1 500, mutta tuoreimman tutkimuksen valossa asukasmäärä oli kuitenkin suurempi, vielä vuonna 1710 yli 2 000 henkeä. Viipuriin ja sen ympäristöön oli lisäksi sijoitettu 1710-luvulta lähtien kolmesta viiteen jalkaväkirykmenttiä. Käytännössä tämä tarkoitti, että venäläistä sotaväkeä oli kaupungissa ja sen liepeillä noin 2 600–4 450 miestä. Kun mukaan lasketaan sotilaiden vaimot ja lapset sekä armeijaa seuranneet kaupustelijat, eli marketetit, käsityöläiset ja papit, Viipurissa oli sotilaita ja varuskunnan mukana tullutta väkeä yli kaksi kertaa niin paljon kuin varsinaisia asukkaita. Muitakin venäläisiä kauppiaita tuli Viipuriin jo 1720-luvulla, ja vaikka tarkkoja tietoja ei ole, on selvää, että venäläisen siviiliväen määrä kasvoi jatkuvasti. Vähitellen varsinaisten porvarillisten asukkaiden määrä vakiintui noin 3 000 asukkaaseen ollen Suomen sodan jälkeen noin 3 400.²²

Kaupunkikiinteistöjen rajat ja yksityisyys

Kaupunkitila jakaantui kortteleihin ja edelleen kiinteistöihin. Kiinteistöihin puolestaan kuului usein sekä asuinrakennuksia että muita rakennuksia kuten navettoja ja aittoja, jotka yhdessä aitojen kanssa muodostivat suljetun ja rajatun kokonaisuuden. Näennäisesti kiinteistöt olivat yksityisiä ja kulkemista oli mahdollista kontrol-

18. Einonen 2015a, 8–9; Viipurin majataloista ks. Ruuth & Kuujo 1981, 78–79.

19. Madeleine Hurd, *Minority Bordering. Place, Rituals, Sentiment and Violence*. Editor's Introduction. Teoksessa Madeleine Hurd (toim.) *Bordering the Baltic. Scandinavian Boundary-Drawing Processes, 1900–2000*. LIT Verlag 2010b, 179; Einonen 2015a, 5–12.

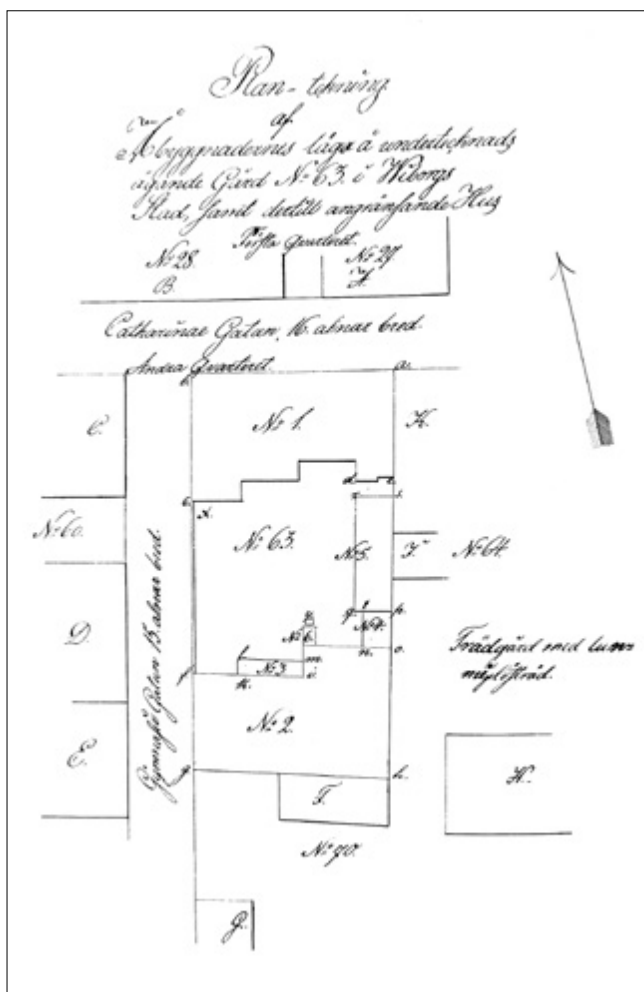
20. Ks. tästä esim. KA, Oikeuskollegio (OK), 29, 262 Alistus, joka koskee Viipurin varuskunnan käsityöläisten aiheuttamaa haittaa kaupungin omien käsityöläisten työlle 1749 [itse aktissa on vuosiluku 1746]; KA, VMA, A1215, Viipurin maistraatti 24.2.1837; Piia Einonen, Ruotsalainen nasaali ja muita pilkahduksia Viipurin monikulttuurisuudesta 1700-luvulla. Teoksessa Piia Einonen & Antti Rähä (toim.) *Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit. Viipurin kulttuurihistoriaa 1710–1840*. Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura 2018, 73–76.

21. Viipurin etnisistä ja kielellisistä olosuhteista 1700-luvulla ja seuraavan vuosisadan alkuvuosikymmeninä ks. Einonen 2018; Einonen 2013a.

22. Rykmenttien ja sotajoukkojen sijoittumisesta tarkemmin ks. Yrjö Kaukiainen, Vanha Suomi Pietarin sotilaallisena suojavyöhykkeenä. Teoksessa Yrjö Kaukiainen et al. (toim.) *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. 2013b, 267–268, 273; vrt. Ranta 1982, 136–144, 152. Esimerkiksi 1730-luvulla alueelle sijoitetuista kolmesta rykmentistä kaikki eivät oletettavasti mahtuneet kaupunkiin, vaan yksi piti todennäköisesti sijoittaa ympäröivälle maaseudulle (Kaukiainen 2013b, 268–269). Sen sijaan joukkojen jakaantumisesta kasarmien ja porvarismajoituksen kesken ei ole tarkempia tietoja. Väestöstä ja sotaväestä ks. myös Gabriel Lagus, *Några förhållanden i Wiborg under ryska ockupationen*. Särtryck ur Svenska Klassiska Lyceets i Wiborg årsprogram 1888–89. Tuntematon julkaisija 1889, 23, 29–30; Ruuth & Kuujo 1975, 49, 52; Yrjö Kaukiainen, Asutus- ja väestökehitys. Teoksessa Yrjö Kaukiainen et al. (toim.) *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. 2013a, 206, 218, 221; Jyrki Paaskoski, Vakiintuvat olot. Teoksessa Yrjö Kaukiainen et al. (toim.)

luida porttia sulkemalla, lukitsemalla ja avaamalla, mutta todellisuudessa yksityisyys oli monessa mielessä "rajallista". Kaupunkihallinto kontrolloi kiinteistöjä säätelemällä rakentamista ja ulottamalla palotarkastukset yksityisiin kiinteistöihin. Tulipalo muodosti muutenkin poikkeustilanteen, joka oikeutti ylittämään rajoja sallien pääsyn muutoin yksityisiksi ymmärrettyihin paikkoihin ja tiloihin silloin, kun tavoitteena oli ennaltaehkäistä tulipaloja sekä sammuttaa jo alkaneita paloja. Tulipalojen aikaan portit piti aukaista, jotta kaupunkilaiset pääsivät sammuttamaan paloa ja noutamaan sammutusvettä lähimmästä mahdollisesta kaivosta, joka saattoi sijaita sisäpihalla. Vaikka portit pidettiin suljettuina öisin, kellon soidessa tulipalon merkiksi portit piti avata.²³ Näin tulipalojen kaltaiset katastrofit poistivat tai vähintään liudensivat tilapäisesti kaupungin sisäisiä rajalinjoja ja avasivat normaalisti suljettuina olevia paikkoja ja tiloja kaikille.

Kuvat ja rakennuspiirustukset esittävät kaupunkikiinteistöt usein fyysisesti suljettuina kokonaisuuksina, mutta elettyinä ja koettuina tiloina ne olivat avoimempia. Poikkeuksellisten tilanteiden ohella asumisjärjestelyt – mukaan lukien majoittaminen ja vuokralla asuvat venäläisupseerit – rapauttivat yksityisyyttä. Käsitys erillisestä ja itsenäisestä kodin tilasta alkoi muotoutua 1800-luvulla,²⁴ jolloin muutokset perheen käsitteessä heijastuivat kotitalouksien ja asukkaiden yhteisöllis-tilalliseen organisoitumiseen. Ydinperheistä ja niiden merkityksestä suomalaisissa kaupungeissa 1700-luvulta aina 1800-luvun alkupuolelle tiedetään vain vähän samoin kuin kaupunkiasumisesta sekä vuokraikäytännöistä. Vaikka vuokralla asuminen oli oletettavasti kasvava ilmiö kaikissa suomalaisissa

■ Kuva 1. Apteekkari Alexander Bergin palovakuutetun kiinteistön rakennuspiirustus (noin 1836). Apteekki sijaitsi rakennuksessa numero yksi, joka oli vuonna 1795 rakennettu, kaksikerroksinen kivitalo. Kansallisarkisto, Tarmo, Viipuri, 674 N. 69 Andra Qvart. Apothekaren Bergh. Kuva: Piia Einonen.

kaupungeissa, Viipurissa tilanne oli venäläiskauppiaiden suuren määrän vuoksi poikkeuksellinen. Lukuisat venäläiset kauppiat olivat virallisesti kirjoilla Viipurissa, mutta todennäköisesti asuivat ja työskentelivät Pietarissa. Eräässä viipurilaisessa kiinteistössä asui vuonna 1835 henki-

Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika. 2013, 61; Petri Karonen, Mahtiporvarien kaupunki. Viipurin väestö 1500- ja 1600-luvulla. Teoksessa Kimmo Katajala (toim.) Viipurin historiallinen kaupunkikartasto. (käsikirjoitus).

23. Piia Einonen, Viipuri syyskuisena tulipaloyönä vuonna 1836. *Genos* 3 (2013b), erityisesti 132, 139–140.

24. Victor Buchli, Households and 'home cultures'. Teoksessa Dan Hicks & Mary C. Beaudry (toim.) *The Oxford Handbook of Material Culture*. SAGE 2010, 503.

kirjan mukaan lähes 60 ihmistä, mikä vaikuttaisi olleen käytännössä mahdotonta.²⁵

Vuokraaminen oli olennainen asumismuoto ja rakennuksiin tehtiin jopa lisäeroksia vuokrauskäyttöä varten.²⁶ Hyvä esimerkki porvarillisesta kaupunkiasumisesta on apteekkari Alexander Bergin kiinteistö, josta on paljon tietoa vuonna 1836 tapahtuneen kaupunkipalon seurauksena. Kuvassa 1 näkyvässä apteekkirakennuksessa oli liiketila, laboratorio ja muita apteekin tarvitsemia tiloja. Siellä asuivat proviisori, kaksi apteekkioppilasta ja kaksi renkiä. Lisäksi rakennuksen yläkerrassa majaili luutnantti Odert von Essen ja hänen palkollisensa. Heillä oli käytössään peräti yhdeksän huonetta, keittiö, kaksi eteistä ja vaatevarasto (*contoir*). Toisen asuinrakennuksen yläkerrassa asui Berg itse vaimonsa ja alaikäisten lastensa sekä kolmen piian kanssa. Alakerassa puolestaan asuivat sekä kapteeni Ludvig Schvindt vaimoineen että piika ja yksi tarkemmin identifioimaton palkollinen. Schvindtin neljän hengen taloudella oli käytössään kaksi kamaria, yksi kylmähuone (*kalltrum*), keittiö ja eteinen, yläkerrassa puolestaan oli kolme huonetta, ruokavarasto (*skafferi*), keittiö ja eteinen.²⁷ Apteekkari Bergin luona asuneet upseerit olivat todennäköisesti vuokranneet huoneistonsa, mutta on mahdotonta tietää, oliko von Essenin käytössä koko tila vai sattuiiko hän vain tuolloin olemaan kerroksen ainoa asukas. Sotilaita ei merkitty henkikirjoihin, joten heidän asuinjärjestelynsä paljastuvat vain satunnaisesti.²⁸

Bergin kiinteistö on vain yksi esimerkki piipiiristä, jossa asui paljon väkeä. Tämä tarkoitti, että vaikka kiinteistö oli rajattu aidoin ja rakennuksin, jo asukkaiden paljous murensi tilan yksityisyyttä. Kun tähän vielä lisätään majoitusmääräyksillä tai vuokralaisina viipurilaisiin kotitalouksiin sijoitetut sotilaat, voidaan todeta yksityisyyden olleen melko rajallista 1700-luvun

tai seuraavan vuosisadan alkuvuosikymmenten kaupunkitodellisuudessa.²⁹ Kiinteistöjä erottavat ulkorakennukset saattoivat myös olla yhteisomistuksessa³⁰, mikä osaltaan kyseenalaisti kiinteistön rajoja. Yleisemminkin rakennusten ja aitojen ympäröimät pihapiirit olivat avoimia asukkaiden lisäksi vuokralaisille ja rajat joustivat monella tapaa. Näennäisen suljetut pihapiirit saattoivat tarjota mahdollisuuden läpikulkuun myös rakennusten kautta.

Majoittaminen fyysisenä ja mentaalisenä rajanylityksenä

Majoittamisessa sekä fyysiset että mentaaliset rajat kohtasivat. Vierasta kieltä puhuvat, vierasta uskontoa tunnustavat ja kaupunkiympäristössä tuntemattomat sotilaat astuivat silloin kiinteistön portista tai ovesta heille osoitettuun majapaikkaan. Sekä kaupungissa pysyvämmiin oleskelevat, mutta myös läpikulkumatalla olevat upseerit ja sotamiehet tarvitsivat majoitusta. Majoitusrasitus koski niin porvareita kuin muitakin talonmestajia, mutta rasituksesta oli vapautettu köyhäksi luokitellut kotitaloudet sekä ne maistraatin jäsenet ja virkamiehistön ja papiston edustajat, joilla ei ollut vuokrattavia huoneita. Porvariskoille majoitusvelvoite oli 1700-luvulla ja vielä 1800-luvun alkupuolellakin taloudellisesti raskas rasitus, joka aiheutti ristiriitoja majoitustaakan ja siitä maksettavien korvausten jakautumisesta. Samoin se synnytti välikohtauksia majoittajien ja majoitettavien välillä. 1700-luvulla rakennettiin kuitenkin jo kasarmeja ja pyrittiin vähentämään tarvetta majoittaa sotilaita yksityiskoteihin. Viipurissa kasarmeja rakennettiin erityisesti Pyhän Annan kruunun linnoitukseen ja tulipalossa vuonna 1738 tuhoutuneelle Vallin alueelle vanhan kaupunginmuurin ulkopuolelle.³¹

Sotilaiden majoittaminen aiheutti 1700-luvun alkupuoliskolta saakka kauppa- ja käsityö-

25. Einonen 2013b, 132–139.

26. Carolus Lindberg & Gabriel Rein, Asemakaavoittelu ja rakennustoiminta. Teoksessa *Helsingin kaupungin historia* III:1. Helsingin kaupunki 1950, 142.

27. Ks. tapauksesta tarkemmin Einonen 2013b.

28. Einonen 2013b, 134, 140; ks. lähdeaineistoista myös Päivi Happonen, *Kaksi todellisuutta? Kirkonkirjat ja henkikirjat Sortavalan kaupungin väestöllisen profiilin kuvaajina 1800-luvun alusta vuoteen 1940*. Joensuun yliopisto 2009, 28–29. Kaupunkirakentamisesta ks. Pekka Kärki, Asuntokulttuuri vapauden ajan alkupuolella. Teoksessa Henrik Lilius & Pekka Kärki (toim.) *Suomen kaupunkirakentamisen historia* I. SKS 2014, 296–298.

29. Ks. myös Rähä 2012b, 111–112.

30. Piia Einonen, Jakob Weikaim perheineen – Juutalaisena 1800-luvun alkupuolen Viipurissa. *Genos* 4 (2015b), 214.

31. Lagus 1889, 30–31, 46; Ruuth & Kuujo 1975, 66, 94–95, 189–192; Ruuth & Kuujo 1981, 49–51; Ranta 1982, 144, 146, 148, 153–154; Kaukiainen 2013a, 221; Kaukiainen 2013b, 268–277; Kaukiainen 2013c, 367, 369; Paaskoski 2013, 61–62; Kimmo Katajala,

oikeuksista käytyjen kiistojen ohella³² toistuvia ristiriitoja venäläisten ja viipurilaisten välillä. Sotilaita on yleisestikin pidetty levottomuuksia aiheuttavana ryhmänä esimodernin ajan yhteiskunnassa. On kuitenkin syytä huomioida, että Viipurin oikeusistuinten aineiston perusteella ei saa asiasta kokonaiskuvaa, koska osa ristiriidoista sotilas- ja siviiliväestön välillä soviteltiin sota-oikeuksissa. Sen sijaan majoitusasioita käsiteltiin paikallisessa oikeus- ja hallintolaitoksessa, koska kaupunkihallinto oli osavastuussa majoitusrasituksen toteuttamisesta.³³ Jo ensimmäisestä 1700-luvulta säilyneestä maistraatin pöytäkirjanteestä löytyy majoitukseen liittynyt ristiriitailanne, kun raatimies Reinhold Boisman valittiin luokseen majoitetusta majurista huhtikuussa 1721.³⁴ Hindrich Dannenberg puolestaan kritisoi vuonna 1730 pitkässä kirjelmässään maistraattia siitä, että hänelle oli suullisesti luvattu muutamaa viikkoa aikaisemmin vapautus majoitusrasituksesta. Hän joutui kuitenkin kustantamaan erään luutnantin vuokraaman majapaikan. Lisäksi hän kertoi ”omistavansa majoitustalon”, mikä käytännössä tarkoitti sitä, että hänen piti maksun ohella majoittaa talossaan sotilaita.³⁵

Vaikka majoitusrasitus oli periaatteessa tasapuolinen ja koski suurinta osaa kaupungin asukkaita, maistraattia kritisoitiin rasituksen epätaisaisesta jakautumisesta. Dannenbergin mukaan varakkaat kaupunkilaiset saattoivat olla kokonaan vapautettuja majoitusrasituksesta, kun taas hänen kaltaisensa kantoivat raskaimman taakan. Lisäksi hän ihmetteli majoituksen käytännön toteutusta, sillä hänen mukaansa kaupungissa

oli majoituskäyttöön sopivia, asumattomia taloja samaan aikaan, kun monet joutuivat itse majoittumaan sukulaisten luona annettuaan talonsa majoituskäyttöön.³⁶ Kaupungin hallinnossa oltiin kuitenkin kiinnostuneita ennen kaikkea siitä, että majoitusrasitus saatiin hoidettua mahdollisimman tasapuolisesti eikä tilallista näkökulmaa juuri kommentoitu.

Lukitut ovet ja lukot olivat keskeisiä oman tilan rajaajia. Vuonna 1755 provinssiaalikirurgi Johann Carl Wilkens valittiin, että vaikka hänellä olisi pitänyt olla kruunun palkollisena vapautus majoituksesta, hänen talossaan oli tapahtunut väkivaltainen majoitusvälikohtaus.³⁷ Wilkensin ollessa muutaman päivän poissa kaupungista hänen ”lääketieteellisen kansliansa” oven lukko oli rikottu ja huone, jossa oli lääketieteellisiä tavaroita ja yrtejä, oli tyhjennetty niin, ettei tavaroitten kohtalosta ollut kenelläkään tietoa. Tapah-tumasarja oli alkanut luutnantti Falkenbergin saatua määräyksen majoittua taloon. Hän oli tullut paikalle majoitusvouti Åkerblomin kanssa, mutta Falkenbergille ei ollut tuolloin ollut tarjota luutnantin arvon edellyttämää kahta huonetta. Tällöin vouti oli vaatinut Wilkensin lukitun huoneen tyhjentämistä majoituskäyttöön. Paikalla olleen rouva Dahlmannin vastusteluista huolimatta vouti ryhtyi toimeen, kuten hänen tehtävänsä oli. Vouti kutsui paikalle hienotaaseppä Lagergreenin avaamaan lukon koukulla, jolloin ovi saatiin pian auki, minkä jälkeen paikalle pyydetty seitsemän kaupunginpalvelijaa tyhjensivät huoneen.³⁸

Wilkens oli nimenomaisesti kieltänyt huoneeseen menemisen, mille oli myös normatiiviset ja

The Physical Formation of the Old Town of Vyborg from Medieval Times to the 19th Century. Teoksessa Kimmo Katajala (toim.) *Meanings of an Urban Space. Understanding the historical layers of Vyborg*. LIT Verlag 2016, 63–70. Vrt. Haminan ja Lappeenrannan tilanteesta Rähä 2012a, 153–173; Rähä 2012b. Sumalaisista varuskuntakaupungeista ja majoittamisesta autonomian ajalla ks. Jussi Kuusanmäki, *Den finska garnisonstaden 1809–1917. Några aspekter*. Teoksessa Gunnar Artéus & Kari Selén (toim.) *Den nordiska garnisonsstaden*. SHS 1988, 119–132. Majoitusrasituksesta valittamisesta ks. Maare Paloheimo, *Business Life in Pursuit of Economic and Political Advantages in Early-nineteenth-century Finland*. Jyväskylän yliopisto 2012, 112–113.

32. Ks. kaupparistiriidoista Einonen 2013a, 10–14; Einonen 2018, 76–78.

33. Ruuth & Kuujo 1975, 33; Ruuth & Kuujo 1981, 13; Ranta 1982. Valituksesta koskien sotilain brutaalista käytöstä ks. esim. KA, VMA, Ha:17 Acta 1730-1730.

34. KA, VMA, Al, Viipurin maistraatti 7.4.1721.

35. KA, VMA, Ha:17 Acta 1730-1730, 7.11.1730 päivätty Hindrich Dannenbergin kirjelmä. Todennäköisesti majoitustalolla viitataan tässä yhteydessä siihen, että hänen talonsa oli majoitusvelvollinen, eikä toisinaan porvareiden varta vasten sotilaiden majoitusta varten rakentamaan taloon, ks. Ranta 1982, 146.

36. KA, VMA, Ha:17 Acta 1730-1730, 7.11.1730 päivätty Hindrich Dannenbergin kirjelmä; ks. myös Rähä 2012b, 107–110.

37. Tosiasiassa Wilkensillä olisi pitänyt olla provinssiaalikirurgina kruunun tarjoama talo, mutta sellaista ei ollut ennätetty hänelle rakentaa. Asiakirjoista ei käy yksiselitteisesti ilmi, missä kiinteistössä hän asui ja oliko se hänen omansa.

38. KA, OK, 86, 796 Kirurgi Wilkensin valitus Viipurin maistraatista koskien väkivaltaista majoitusta hänen luonaan (1755–1755). Oikeuskollegion akteihin on koottu kaikki tapaukseen liittyvät asiakirjat, mutta koska tietoja on poimittu useista aktiin sisällytetyistä asiakirjoista, niitä ei ole yksilöity alaviitteissä tarkemmin.

lääketieteelliset perusteet, eikä ole selvää, oliko vouti kiellosta tietoinen. Rouva Dahlmann³⁹ kieltäytyikin kategorisesti oven avaamisesta ja huoneen siivoamisesta, mutta totesi kuitenkin, että miehet voisivat halutessaan sen avata – rouva ei halunnut vastustaa esivallan edustajia, joilla oli toimilleen valtuutus. Hän esitti, että olisi voinut kirjoittaa Wilkensille ja pyytää luvan huoneen tyhjentämiseen, mutta majoitustarve oli akuutti. Upseerin vaatiessa majoitusta tilallinen omistajuus oli toisarvoinen. Kiinnostavaa on, että upseeri ei itse vaatinut kahta huonetta, vaan nimenomaan vouti oli sitä mieltä, että oli luutnantin arvon mukaista saada kaksi kamaria. Asuinhuoneiden määrä korreloi ihmisen sosiaalisen statuksen kanssa ja majoituskysymyksissä myös sotilaallisen arvon kanssa.⁴⁰

Wilkensin tapaus oli maistraatille hankala. Hallintomiehiä ei niinkään kiinnostanut väkivaltainen tunkeutuminen lukoin ja kielloin rajattuun, ammatinharjoituksen näkökulmasta keskeiseen tilaan, vaan heidän oikeutukseensa vaatia Wilkensiltä majoitusrasitusta ylipäätään. Hänen olisi pitänyt olla työnsä puolesta vapautettu. Toisaalta Wilkens oli osaomistajana sahaassa (*Säge Mühle*) ja siten osallisena lautakaupassa. Maistraatin mukaan oli siis kohtuullista ja oikeudenmukaista, että hän joutui kantamaan osansa rasituksesta. Sen sijaan kuvernementinkanslian mielestä majoituspäätös oli laitton, mihin lopputulokseen myös oikeuskollegio päätyi. Huolimatta aineellisista vahingoista Wilkens piti tapahtumaa ensisijaisesti yksityisen tilansa loukkauksena, ja totesi, että maistraatilla ei ollut niin suurta tilantarvetta, etteivät he olisi säädyllisesti voineet odottaa hänen paluuseensa saakka, eikä ”niin poikkeuksellisella tavalla mennä koskemaan hänen henkilökohtaiseen omaisuuteensa vain muutamien ulkomaalaisten aikeiden täyttämiseksi hänen ollessaan hoitamassa työtään”. Hänen mukaansa lukko ja ovi oli lyöty rikki. Näin majoitusvelvol-

isuus ja sotaväen läsnäolo paitsi kyseenalaisti tilan hallinnan, myös rikkoi yksityisyyden, kotitalouden koskemattomuuden ja patriarkaalisen vallankäytön tradition.⁴¹ Tapaus osoittaa lisäksi kuinka kiistanalaisia rajanvedot kaupungin sisällä olivat, jos henkilö ei ollut yksiselitteisesti määriteltävissä porvaristoon kuuluvaksi.

Falkenberg oli Viipurissa talvimajoituksessa, mutta myös läpikulkevia joukkoja piti ottaa porvariskoteihin asumaan. Vuonna 1815 kaupunginpalvelijan vaimoa syytettiin kunnianloukkauksesta sekä katu- ja yörauhan rikkomisesta. Levottomuudet olivat saaneet alkunsa hänen kieltäytyttyään päästämästä taloonsa majoitettuja, kaupungin läpi marssiviin jääkäreihin kuuluvia sotilaita sisälle. Venäläiset sotilaat olivat omien sanojensa mukaisesti vaatineet yöpaikkaa sääseästi, kun taas vaimon mukaan he olivat tunkeutuneet kiinteistöön suljetun portin ali ja alkaneet riidellä talossa jo paikalla olleiden sotilaiden kanssa. Vaimo kertoi pelästyneensä ja paenneensa ulos miehensä kanssa. Hänen mukaansa mies oli lähtenyt edelleen hakemaan apua vahdeilta, sillä kello oli ollut jo yli puolen yön. Koska kukaan naapureista ei tullut apuun ja vaimoa oli pelottanut yksin pihalla, hän oli kiivennyt ikkunasta takaisin toiseen, taaempaan huoneeseen. Oletettavasti talo siis koostui vain kahdesta huoneesta, mutta sinne oli osoitettu majoitettavaksi kaikkienensa viisi sotilasta. Koska paikoista oli täytetty vasta kolme ja yöllä oli tullut äkillinen tarve majoittaa vielä kymmenen sotilasta, heistä kaksi oli osoitettu kaupunginpalvelijan luokse.

Välikohtaukseen osallistuneiden todistukset erosivat toisistaan, sillä vaimon todistuksen mukaan sotilaat olivat luvattomia tunkeutujia, kun taas muut todistivat sotilaiden olleen tulossa heille osoitettuun majoituspaikkaan. Oikeusistuin uskoi kuitenkin todistajia, joiden mukaan mies oli juossut paitasillaan eli yöasussaan hakemaan

39. Oletettavasti rouva Dahlmann oli jutun yhteydessä mainitun majuri Dahlmannin vaimo ja miehensä mukana majoitettuna taloon, sillä Wilkens kertoi uskoneensa talonsa poissa ollessaan majuri Dahlmannin haltuun. Majurin sukunimi on kirjoitettu Dahlmann ja rouvan nimi Dahlmannen, mutta olen käyttänyt yllä Dahlmann-muotoa myös rouvan kohdalla.

40. Rannan (1982, 148) mukaan korkea-arvoisille upseereille oli järjestettävä mahdollisuuksien mukaan useita huoneita vauraiden kauppiaiden taloissa, sekä majoittaa vain yksi upseeri taloa kohti. Alemmat upseerit asustivat pikkuporvareiden ja käsityöläisten luona, sotamiehet vaatimattomimmissa majapaikoissa.

41. Riihinen 2012a, 166. Tilan yksityisyyttä on tutkimuksessa tarkasteltu esimerkiksi verhojen yleistymisen näkökulmasta, ks. esim. Vesa-Pekka Herva, Timo Ylimaunu, Titta Kallio-Seppä, Tiina Kuokkanen & Risto Nurmi, Urban boundaries. Teoksessa Marko Lamberg, Marko Hakanen & Janne Haikari (toim.) *Physical and Cultural Space in Pre-industrial Europe. Methodological Approaches to Spatiality*. Nordic Academic Press 2011, 327–329.

vahteja, kun taas vaimo oli rynnännyt kadulle ikkunasta, huutanut ja haukkunut sotilaita toivottaen heidät helvettiin ja syyttäen naapuriaan, toista kaupunginpalvelijaa ryssien majoittamisesta heille (*en sådan granne som lagar till mig ryssar*). Vaimo sai sakot ja sotilaat toisen majoituspaikan kyseiseksi yöksi.⁴² Tässä tapauksessa esiin noussut etnisyys oli ilmeisen selvästi läsnä myös muissa majoitusriidoissa, vaikka siihen harvemmin viitattiin pöytäkirjoissa. Sen sijaan nimenomaan venäläissotilaiden majoitusvaatimuksesta seurannut tunne kontrollin menettamisestä omaan taloon, tilaan ja jopa kaupunkiin nousivat näkyvästi esiin. Fyysisten rajojen ylittäminen oli konkreettinen asia, josta oli helppo valittaa toisin kuin symbolisten tai sellaisiksi koettujen rajojen loukkauksesta. Majoitustilanteiden luonnetta omaa tilaa kyseenalaistavana kuvaa myös se, että tavallisia vuokrasuhteita ei ollut yleensä tarpeen puida oikeusistuimissa.

Ei ollut mitenkään poikkeuksellista, että sotilaat kulkivat, miten tahtoivat, ja että heidän tekemisensä eivät välttämättä kestäneet aina päivänvaloa. Esimerkiksi vuonna 1826 räätälimestari valitti erotetusta venäläisvänrikistä, joka oli majoittunut hänen luonaan kaksi kuukautta. Ilmeisesti vänrikki oli vielä tämän jälkeenkin tullut vaatimaan kortteeria, sillä hän oli jyskyttänyt ikkunaa keskellä yötä ja halunnut majapaikkaa. Aamuyöstä sotilas oli taas lähtenyt ja herätessään räätälimestari oli löytänyt kotoaan parhaat päivänsä nähneen harmaan miesten päällystakin (*frack*) sekä silitysraudan. Sotilas oli selittänyt löytäneensä ne ja räätäli oli pyytänyt panttaamaan takin maksuna tarjoamistaan paloviinasta, sillistä, voista ja leivästä.⁴³ Tapauksen pöytäkirjaus on yksityiskohdiltaan epäselvä eikä myöskään erotetuksi mainitun vänrikin majoitusta selvitetä enempää. Ilmeisesti hän tuli tuttuun majapaikkaan yösjää tarvitessaan, mutta räätälin silmissä hän oli muuttunut majoitetusta sotilaasta maksavaksi vieraaksi.

Majoituskysymyksissä mentaalaisia rajanvetoja voi nähdä viittauksissa ulkomaalaisuuteen, eli toiseuden luomisessa, mutta lisäksi kaupungissa asuvien porvareiden ja muiden asukkaiden ryhmän sisällä. Majoitusasioissa on erotettavissa kokemuksia eriarvoisesta kohtelusta, minkä ohella varallisuus muodosti elementin, joka jakoi ryhmää sisäisesti; varakkaampi antoi sotilaille tilaa jostakin useista taloistaan, varattomampi taas niukoista huoneistaan. Varallisuus tai sen puute kytkeytyi majoitukseen myös siten, että raha mahdollisti valittamisen, sillä ei ollut ilmaista lähteä ajamaan esimerkiksi majoituksesta vapauttamista oikeuskollegioon saakka. Toisaalta erityisesti suurkauppiaille oli kokemusta hallinnollisista menettelytavoista, mikä epäilemättä madalsi kynnystä valittaa ja vedota päätöksistä, jos ne tuntuivat kohtuuttomilta. Hyvä esimerkki tästä on Johan Weckrooth, joka vei isoäitinsä talon majoituskysymyksen aina oikeuskollegioon saakka vuonna 1765. Hän pyysi talolle vapautusta majoituksesta, sillä hän kertoi veljineen maksaneensa majoituskomitealle huomattavia summia. Siitä huolimatta heidän isoäitinsä talon täytyi olla milloin tahansa ulkomaalaisen ministerin (*Minister*) tai kenraalikunnan edustajien käytettävissä. Lisäksi heidän perhekuntansa joutui antamaan majoituskäyttöön kokonaisen talon, johon kuului tupa, kaksi kamaria, väentupa ja tarpeelliset ulkorakennukset. Talon todettiin kaiken lisäksi olevan ränsistynyt ja suuren remontin tarpeessa.⁴⁴ Tapaus kuvaa hyvin tilannetta, jossa majoitusrasitus ulottui yhtäältä kaupunkiporvariston itse asumiin asuintaloihin, toisaalta muihin, tyhjillään oleviin rakennuksiin sisältäen lisäksi rahamaksuja. Se myös valaisee niitä taloudellisia ja tiedollisia rajalinjoja, joita porvariston sisällä oli. Vaikka porvarioikeuksien haltijoilla oli nimellisesti samanlaiset mahdollisuudet, oikeudet ja velvollisuudet, he eivät suinkaan olleet tasa-arvoisessa asemassa, vaan ryhmän sisällä oli paitsi taloudellisiin oikeuksiin ja mahdollisuuksiin

42. KA, VKA, B I 65, kämnerinoikeus 22.6./4.7.1815, 16./28.7.1815; ks. myös Einonen 2013c, 46, jossa kerrotaan hiukan enemmän tapaukseen liittyvästä kunnianloukkauksesta. On mielenkiintoista, että muulloinkin mainittiin ikkunoista kuljetun; erään miehen esimerkiksi syytettiin tulleen ikkunasta ja lyöneet katulyhtyä syyttämässä ollutta renkiä, ks. KA, Viipurin hovioikeuden arkisto (VHA), HCBA:27 Viipurin kämnerinoikeuden renovoidut pöytäkirjat, kämnerinoikeus 28.11.1837. Jää epäselväksi, millainen kiinteistö oli, sillä vaimo puhuu portista ja pihasta, mutta hänen mainitaan tulleen kadulle suoraan ikkunasta. Mahdollisesti kiinteistön rajautui katuun toiselta sivulta rakennuksella sekä toiselta sivulta aidalla.

43. KA, VKA, B I 80, kämnerinoikeus 21.6.1826. Jutun seuraavasta käsittelystä ei pöytäkirjassa ole mainintaa.

44. KA, OA, 157, 1431 Viipurista olevan kauppias Johan Weckroothin anomus vapautuksesta majoitusvelvollisuudesta (1765–1765). Ks. myös Ranta 1982, 148.

siin liittyviä rajalinjoja, myös tiedollisiin ja taidollisiin valmiuksiin kytkeytyviä pehmeitä, näkymättömiä rajoja. Ne manifestoituivat toiminnassa ja käytännön toimintamahdollisuuksissa.

Tilallisen kontrollin menetys ja rajojen ylittäjät

Venäläissotilaat tulivat raunioituneeseen Viipuriin valloittajina vuonna 1710. Kaupungin keskusta oli lähes täysin tuhottu ja asukkaista suuri osa oli paennut. Siinä tilanteessa kaupunkitilan valloitusluonteinen haltuunotto näyttäytyy yksinkertaisena, mutta sotilaiden ja heidän mukanaan seuranneiden perheiden, kaupustelijoiden, käsityöläisten ja pappien pysyvämpi asettuminen kaupunkiin vähitellen palaavien viipurilaisten joukkoon oli kivuliaampi prosessi. Kauppiaiden ja muiden ryhmien sovittaminen väkimäärältään pienehköön Viipuriin tapahtui pitkälti kaupungin asutettuja alueita eli esikaupunkeja laajentamalla. Sotilaat perheineen ja palvelijoineen sen sijaan asettuivat tiiviisti kaupunkilaisten omaksi kokemaan tilaan, kun heidät majoitettiin porvareiden taloihin ennen sotilaskasarmien rakentamista ja osin vielä sen jälkeenkin. He ottivat siis kaupunkitilaa haltuunsa huone ja kasarmi kerrallaan.

Kaupungin fyysisten tai normatiivisten rajojen ylittäminen ei ollut yksinkertaista, vaan vaati monenlaisia todistuksia syntyperästä ja kunniallisuudesta jo yksinomaan kaupungin läpi kulkevalta matkustajalta, saati pysyväksi asukkaaksi mielivältt. Venäläiset sotilaat sen sijaan edustivat ryhmää, jolla oli yksikkönsä osana oikeus ylittää niin kaupungin ulkoisia kuin sisäisiä rajoja, mutta majoittumiseen hekin tarvitsivat määräysdokumentin. Vaikka heillä oli oikeus majoittua – upseereilla väljemmin ja sotamiehillä tiiviimmin – kotitalouksiin, heitä kuitenkin erottivat porvareista ja muista kaupungin asukkaista monet symboliset rajat kuten status, etnisyys, kieli ja kulttuuri. Kieli oli piirre, johon kiinnitettiin kärkeästi huomiota.⁴⁵ Sillä oli mahdollista korostaa tai häivyttää asemaa ja identiteettiä osana tiettyä ryhmää, mutta näissä tapauksissa korostettiin enemmän tilallisuutta, fyysisyyttä ja väkivaltaisuuksia, kuten lukon rikkomista tai lukitun portin ali tunkeutumista, kuin suoranaisesti etnisyyden aiheuttamaa kahnauksia.

Kovat rajat piirtyivät kaupunkikuvaan selkeästi sotilasalueiden ja siviiliasuttamien alueiden väliin, mutta kiinteistöjen tasolla rajanvedot eivät olleet yhtä selviä, sillä majoitetut sotilaat liikkuvat pihoissa sekä rakennuksissa, ja heidän läsnäolonsa oli usein näkyvää sekä kuuluvaa. Etnisyys ja kieli näyttäytyivät tavallisesti symbolisina rajoina, mutta yhdistettynä sotilaan statukseen ja mandaattiin ne voidaan tulkita jopa kovina ja monella tapaa poissulkevin rajoina. Niissä oli sisäänkirjoitettuna ajatus vieraudesta, jota pukeutuminen, uskonto ja kulttuuriset piirteet vahvistivat. Oletettavasti sen sijaan kaupustelijoita ja käsityöläisiä ei nähty niinkään omaa tilaa kuin elinkeinoa uhkaavina, ja symbolinen raja heidän suuntaansa näyttäytyi sen myötä vähemmän kovana ja ehdottomana. Etniset rajat liudentuivat jossakin määrin ajan kuluessa ja venäläisten siviiliasukkaiden määrän kasvun myötä, mutta 1700-luvun alkupuolella miehittäjän edustajan astuminen tupaan vahvasti fyysistä haltuunottoa myös symbolisella tasolla.

Majoitusrasitus oli suurimmalle osalle viipurilaisia vain yksi rasitteista, joka oli muiden velvoitteiden tapaan pakko hoitaa ja kestää sen kummemmin valittamatta. Yhdet antoivat majoitukseen tyhjillään olevan talonsa, toiset taas pienestä asunnostaan puolet. Vieraat ihmiset asuivat pidemmän tai lyhyemmän ajan viipurilaisessa kodissa ja kavensivat asukkaan omaa liikkumatilaa. Fyysisen tilan haltuunottoa seurasi epäilemättä aikalaisille voimakas kokemus kontrollin menettämisestä ja mentaalista haltuunotosta, kun majoitusta saatettiin tulla vaatimaan milloin tahansa – jopa rauhoitettuun yöaikaan, väkivalloin ja kunnioittamatta lukoin vahvistettua oikeutta omaan tilaan.

Kiitän dosentti Antti Räihää käsikirjoituksen kommentoimisesta.

Dosentti, FT Piia Einonen työskentelee yliopistotutkijana sekä koulutuksesta vastaavana varajohtajana Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella
Sähköposti: piia.einonen@jyu.fi

45. Ks. Einonen 2018, 79.

Taina Syrjämää

Monilajinen kaupunkiyhteisö

Koiria, kissoja ja ihmisiä 1800- ja 1900-luvun vaihteen Uudessakaupungissa

Kaupunkihistoriassa – kuten ylipäänsä humanistisessa ja yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa – keskittymistä ihmisiin, heidän toimintaansa, suunnitelmiinsa ja kokemuksiinsa, on pitkään pidetty itsestään selvänä. Kaupungit on nähty ihmisen rakentamina ja eläminä tiloina, joissa on jonkinlaisessa sivuosassa elänyt muita lajeja. Näitä on jaoteltu sen mukaan, miten hyödyllisiä tai haitallisia ne ovat ihmiselle: kotieläimiä kuten kanoja ja sikoja on kasvatettu kaupungeissakin, tuotantoeläimiä on tuotu kaupunkiin teurastettaviksi ja teollisuuden materiaaksi, vetojuhdat ovat kyydinneet ihmisiä ja tavaroita, koe-eläimiä on käytetty tieteen raaka-aineena, lemmikkejä on otettu koteihin, tuhoeläimiä kuten jyrsijöitä on jahdattu ruokakomeroista ja kaduilta. Luokitteluja on tehty laji- ja yksilökohtaisesti sen mukaan, miten tottuneita ja sopeutuneita eläimet ovat olleet ihmisen läheisyyteen: osa on ollut kesyjä, osa villejä, osa villiintyneitä.

Tutkimuksessaan tilojen jakamisen jännitteistä nykyaikaisissa sosiologi Tora Holmberg on todennut, että kaupunkitutkimuksen teorit ovat olleet sidoksissa keinotekoiseen, mutta syvälle juurtuneeseen kulttuuri-luontajaotteluun. Ihmisen erityisyyttä on korostettu ja hänet on erotettu muista eläimistä. Yhteiskunnal-

linen ja kulttuurinen eläintutkimus¹ kyseenalaistaa tämän vastakkainasettelun ja tutkii ihmisten ja eläinten, tai tarkkaan ottaen inhimillisten ja ei-inhimillisten eläinten, vuorovaikutusta sosiaalisesta näkökulmasta.² Samalla aiemmin ihmisten yhteisöiksi mielletyt kaupungit näyttävät uudella tavalla monilajisina.

Ihmistieteissä on toki ennenkin tutkittu eläimiä ihmisen ajattelun ja toiminnan kohteina tai osana ekosysteemiä. Varhaisista tutkimuksista voi mainita kaksi klassikoksi muodostunutta teosta: Harriet Ritvon tutkimuksen viktoriaanien suhteesta eläimiin sekä Kathleen Keten tutkimuksen lemmikkikoirista osana 1800-luvun pariisilaisen porvariston perheideaalia.³ Ympäristöhistoriallisesta näkökulmasta on tarkasteltu erityisesti kaupunkilaisten tapaa arvottaa villieläinlajeja ja luontoa. Historiallista aineistoa on käytetty myös ekologiin kartoituksiin eri lajien levinneisyydestä kaupunkiympäristössä.⁴ Yhteiskunnallinen ja kulttuurinen eläintutkimus jakaa osittain aiemman tutkimuksen kiinnostuksen kohteet, mutta ponnistaa erilaisesta ontologisesta lähtökohdasta. Osana laajempaa posthumanistista ihmiskeskeisyyden kritiikkiä se mieltää eläimet kulttuurisesti ja sosiaalisesti merkityksellisinä toimijoina.⁵ Samalla huomio kiinnittyy usein yksilöihin lajien ohella.

1. *Human-Animal Studies* (HAS). Englanninkielistä nimeä käytetään myös esimerkiksi saksankielisessä tutkimuksessa.
2. Tora Holmberg, *Urban Animals. Crowding in Zoocities*. Routledge 2017, esim. 3–9. Kielellisen sujuvuuden takia voidaan silti yhä puhua yksinkertaistaen ihmisistä ja eläimistä, kuten teen tässä artikkelissa.
3. Harriet Ritvo, *The Animal Estate. The English and Other Creatures in the Victorian Age*. Harvard University Press 1987; Kathleen Kete, *The Beast in the Boudoir. Petkeeping in Nineteenth-Century Paris*. University of California Press 1994.
4. Eero Haapanen, *Menneisyyden Helsingin eläimet. Pääkaupungin nisäkkäät, matelijat ja sammakkoeläimet arkistoläheteissä vuosina 1850–1980*. Helsingin kaupungin ympäristökeskus 1999; Rauno Lahtinen, *Ympäristökeskustelua kaupunkissa. Kaupunkiympäristö ja ympäristöasenteet Turussa 1890–1950*. Turun yliopisto 2005. Väitöskirjan artikkeleista ks. erityisesti Timo Vuorisalo, Rauno Lahtinen & Hannu Laaksonen, Urban Biodiversity in Local Newspapers. A Historical Perspective. *Biodiversity and Conservation* 10 (2001), 1739–1756; Simo Laakkonen, Asphalt Kids and the Matrix City. Reminiscences of Children’s Urban Environmental History. *Urban History* 39:2 (2011), 301–323.
5. Ks. esim. Nik Taylor, Animals, Mess, Method. Post-humanism, Sociology and Animal Studies. Teoksessa Lynda Birke & Jo Hockenhull (toim.) *Crossing Boundaries. Investigating Human-Animal Relationships*. Brill 2014, 37–50.

Tässä artikkelissa tutkin modernin monilajisen kaupunkiyhteisön historiaa keskittyen yhteen keskeiseen ja hyvin tiiviiseen ihminen–eläin-suhteeseen: seuraeläimiin eli lemmikkeihin. Tarkastelen 1800- ja 1900-luvun taitteen Uttakaupunkia kysymällä, miten siellä eläneet kissat, koirat ja ihmiset rakensivat yhdessä elämällään kaupunkiyhteisöä. Lemmikkieläinkulttuuri muovautui voimakkaasti 1800-luvun toisen puoliskon aikana alkaen vauraimmista, teollistuneimmista ja kaupungistuneimmista maista, eritoten Englannista. Harriet Ritvo on esittänyt lemmikkieläinten suosion kasvun liittyvän vaiheeseen, jolloin ihmiset alkoivat uuden teknologian, talouskasvun ja tieteen kehityksen myötä kuvitella hallitsevansa luontoa.⁶ Samanaikaisesti monet ruraaliin elämäntapaan kytkeytyvät ihminen–eläin-suhteet vähitellen heikkenivät tai muutuivat oleellisesti.⁷

Aiempi kaupunkilemmikkeihin keskittyvä tutkimus on tarkastellut erityisesti muotoutuvan kulutuskulttuurin eturivin maita sekä suurkaupunkeja.⁸ Suomalaisen pikkukaupungin perspektiivi tuo esille sekä ylijarajaisia virtauksia että kansallisia ja paikallisia eroja osoittaen ihminen–eläin-suhteen dynaamisuutta ja kontekstisidonnaisuutta.

Empiirinen aineisto koostuu pääosin kahdenlaisesta, tutkimusajankohtana hyvin suositusta ja vaikutusvaltaisesta media-aineistosta. Keskeisiä ovat ensinnäkin valokuva-ateljeessa otetut muotokuvat, joissa poseeraa lemmikkieläin yksin tai ihmisten seurassa. Käytän tässä tutkimuksessa noin 30 ammattivalokuvaaja Augusta Olssonin vuosien 1899 ja 1910 välillä ottamaa muotokuvaa. Olssonin kokoelmassa on eläinten muotokuvia enemmänkin, mutta tuhansien, vaikeasti käsiteltävien lasinegatiivien joukosta niiden identifioiminen on mahdollista vasta, kun aineisto voidaan kokonaisuudessaan digitalisoida.⁹ Siinä missä ateljeevalokuvat olivat yksityisessä piirissä

jaettuina, toinen keskeinen aineistoryhmä oli sitäkin julkisempi: paikallisessa sanomalehdessä, *Uudenkaupungin Sanomissa*, julkaistut kissoja ja koiria koskevat ilmoitukset ja jutut. Ne osoittavat, miten lemmikit tekivät kaupunkitilasta – kaduista ja pihoista – omansa. Näitä aineistoja täydentävät vielä kaupunginarkistosta löytyvät tiedot koiraveron maksusta. Niistä käy ilmi muun muassa, kuinka monta koiraa perheissä yleensä eli ja minkälainen oli koirallisten perheiden sosiaalinen asema.

Tarkastelen ensin tutkimuksen teoreettisia ja metodisia kysymyksiä. Keskityn erityisesti eläinten toimijuuden ja toiseuden käsitteisiin, jotka ovat oleellisia tutkimusfokuksen ja näkökulman määrittelyssä. Empiirisen tarkastelun jaan kahteen tutkimusajankohdan kaupunkielämän kannalta oleelliseen teemaan: monilajiseen perheeseen ja kaupunkitiloissa liikkumiseen.

Tutkimuskohteena erilajisten kaupunkilaisten yhteisö

Historioitsija Susan Nance on vaatinut, että kaiken historian tutkimuksen pitää olla monilajista, koska elämä ja yhteisöt ovat sitä väistämättä.¹⁰ Vaikka yhteiskunnallisen ja kulttuurisen eläintutkimuksen suosio on kasvanut erittäin nopeasti viime vuosina, tutkimuksen valtavirta on vielä hyvin kaukana Nancen peräänkuuluttamasta. Tutkimusotteen merkitystä kuvastaa kuitenkin se, että on alettu puhua eläinkäänteestä. Kuten muutkin käänteet, se muuttaa ja avartaa perustavanlaatuisesti ymmärrystä menneistä ja nykyisistä yhteisöistä. Jokainen käänne luo uuden prisman, jonka läpi katsottuna menneisyys näyttäytyy erilaisena ja entistä monipuolisempänä ja moniäänisempänä.

Teoriat ja käsitteet, jotka tekevät ihmisten ja eläinten tiiviisti yhteen kietoutuneen, toisistaan erottamattoman elämän näkyväksi, ovat

6. Ritvo 1987, 82–121. Lemmikkikäsitteestä ks. Katherine C. Grier, *The Material Culture of Pet Keeping*. Teoksessa Garry Marvin & Susan McHugh (toim.) *Routledge Handbook of Human-Animal Studies*. Routledge 2014, 125; Erika Ruonakoski, *Kiintymyksen lähteillä. Koira ja ihminen matkalla tulevaan*. Teoksessa Elisa Aaltola & Sami Keto (toim.) *Eläimet yhteiskunnassa*. Into 2015, 263.

7. Ks. esim. ihmisten ja hevosten välisten suhteiden erilaisuudesta kaupungissa ja maaseudulla: Andria Pooley-Ebert, *Specie Agency. A Comparative Study of Horse-Human Relationships in Chicago and Rural Illinois*. Teoksessa Susan Nance (toim.) *The Historical Animal*. Syracuse University Press 2015, 148–165.

8. Esim. Kete 1994; Hannah Velten, *Beastly London. A History of Animals in the City*. Reaktion Books 2013, 179–213.

9. Kiitän museonjohtaja Mari Jalavaa ja Uudenkaupungin museota korvaamattoman tärkeästä avusta kuva-aineiston saamisessa tutkimuskäyttöön.

10. Susan Nance, Introduction. Teoksessa Susan Nance (toim.) *The Historical Animal*. Syracuse University Press 2015, 1–16.

oleellisia lähtökohtia uudelle tutkimusotteelle. Tällainen on erityisesti Donna Harawayn käsite eläinten-kanssa-kehkeytymisestä (*becoming with*).¹¹ Tarkastellessaan kumppanuuslajeja ja kontaktialueita Haraway on korostanut dynaamisuutta ja hybridisyyttä: ihmiset ja muut eläimet ovat yhdessä elämällä muovautuneet sellaisiksi kuin ovat ja tulevat jatkossakin elämään ja muuttamaan yhdessä.¹² Ihmisten ja eläinten yhdessä elämisessä on siis kyse syvällisestä, lajirajat ylittävistä vuorovaikutuksesta.

Vuorovaikutus puolestaan merkitsee sitä, että kaikki osapuolet, myös eläimet, ovat toimijoita. Eläinten toimijuus on käsite, joka on herättänyt närää joissakin klassisen humanismin kannattajissa.¹³ Toimijuuden on katsottu tällöin edellyttävän ominaisuuksia ja kykyjä, joita on ajateltu olevan vain ihmisillä. Luonnontieteellinen eläintutkimus on kuitenkin kumonnut monien aiemmin uskottujen eroavaisuuksien olemassaolon.¹⁴ Samanaikaisesti posthumanismi ja uusmaterialismi ovat tuoneet vahvasti esille moninaisen ei-inhimillisen toimijuuden. Esimerkiksi Bruno Latourin toimijaverkkoteoria on näyttänyt yhteiskunnan hybridisyyden, jolloin ihminen on vain yksi lukemattomista toimijoista.¹⁵ Latour ei kuitenkaan ole tehnyt eroa elävien ja elottomien toimijoiden välillä, mitä eläintutkimuksessa useimmiten pidetään oleellisena.

Tässä artikkelissa tarkoitan eläinten toimijuu- della sitä, että eläimet ovat oman elämänsä sub- jekteja ja että he¹⁶ olemassaolollaan ja toimin- nallaan vaikuttavat toisiinsa eläimiin kuten ihmisiin. Tieteenfilosofi Vinciane Despret'n tavoin katson, että ei ole olemassa yksittäistä erillistä toimi- juutta, ei sen paremmin ihmisten kuin eläinten,

vaan kaikki on kanssatoimijuutta, yhdessä toi- mimista ja vuorovaikutusta.¹⁷ Tämä ei tarkoita, että kaikki toimijat olisivat samanlaisia tai että monilajinen vuorovaikutus olisi tasa-arvoista tai harmonista. Tora Holmberg onkin muistuttanut, että Harawayn kumppanuuslajit ja yhdessä keh- keytyminen eivät liity vain sopusointuun, vaan itse asiassa useasti konflikteihin.¹⁸

Kaikelle eläintutkimukselle on yhteisenä rajoitteena ihmisen lajisidonnainen tapa hah- mottaa maailmaa ja rajallinen kyky ymmärtää toisia lajeja. Historiantutkimuksen erityisenä piirteenä on, ettei historioitsija voi tarkastella menneisyyden eläimiä eikä menneisyyden ihmi- nen-eläin-suhteita muutoin kuin tutkittavan ajan ihmisten tuottaman aineiston avulla.¹⁹ Éric Baratayn mukaan tämä ei kuitenkaan ole ylitse- pääsemätön ongelma. Ratkaisu on ennen kaik- kea uuden näkökulman oivaltamisessa. Baratay on todennut, että historiantutkijalle on oleellista tunnistaa ja tunnustaa ihmisten väistämättä aina elävän yhdessä muiden eläinten kanssa. Tämän jälkeen eläimet tulevat näkyvämmiksi lähteissä.²⁰

Historialliset aineistot, jotka saattavat ensi- silmäyksellä vaikuttaa läpeensä antropocen- risiltä, voivat avautua toisin uudella luennalla. Tutkimuksessaan ensimmäisen maailmansodan sotakoirista Chris Pearson on hyvin havainno- listanut, miten historiallisesta aineistosta löytyy sekä ihmisten käsityksiä eläimistä toimijoina että välähdyksiä eläinten toiminnasta. Aikalaisilla oli tapana selittää koirien toimintaa liittämällä siihen antropomorfishesti inhimillisiä hyveitä ja motiiveja, mutta aineistot kertovat samalla myös koirien tekemisistä sekä koirien ja ihmisten väli- sistä siteistä.²¹

11. Käsitteen suomennos on Erika Ruonakosken. Ruonakoski 2015, 270–275.

12. Donna Haraway, *When Species Meet*. University of Minnesota Press 2008.

13. Eläinten toimijuudesta ks. Chris Pearson, Dogs, History, and Agency. *History and Theory* 52 (2013), 128–145; Lynda Birke & Jo Hockenhull, On Investigating Human–Animal Bonds. Realities, Relatings, Research. Teoksessa Lynda Birke & Jo Hockenhull (toim.) *Crossing Boundaries. Investigating Human–Animal Relationships*. Brill 2014, 15–36; Tuomas Räsänen & Taina Syrjämaa (toim.) *Shared Lives of Humans and Animals. Animal Agency in the Global North*. Routledge 2017; Chris Pearson, History and Animal Agencies. Teoksessa Linda Kalof (toim.) *The Oxford Handbook of Animal Studies*. Oxford University Press 2017, 240–257.

14. Helena Telkänranta, *Millaista on olla eläin?* SKS 2015.

15. Bruno Latour, *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford University Press 2007.

16. Käytän eläimistä hän- ja he-persoonapronomineja välttääkseni arvottavan jaottelun ihmisten ja muiden eläinten välillä.

17. Vinciane Despret, From secret agents to interagency. *History and Theory* 52 (2013), 29–44.

18. Holmberg 2017, 2, 8–9.

19. Dorothee Brantz, Introduction. Teoksessa Dorothee Brantz (toim.) *Beastly Natures. Animals, Humans, and the Study of History*. University of Virginia Press 2010, 5.

20. Éric Baratay, *Le pont du vue animal. Une autre version de l'histoire*. Seuil 2012, 43–56.

21. Pearson 2013, 128–145.

Monilajinen säätyläisperhe

Roteva, lyhyt- ja sileäkarvainen koira istuu uusi-kaupunkilaisen valokuvaamon ornamenttikuvioidulla matolla, katse kiinteästi kohti kameraa vuonna 1899 tai 1900 otetussa perhemuotokuvassa (kuva 1). Koiran kaulassa on leveä nahkapanta, jonka kiiltävät metallisoljet ja kulumattomat nahkareunat kielivät uutuudesta ja arvokkuudesta. Koira istuu tynnosti isäntänsä, vuori-insinööri Hugo Blankettin, polvien välissä. Koira on niin suuri, että päälaki on takana istuvan Hugon pallean korkeudella. Blankett on kuvassa tummassa puvussa ja rusetti kaulassaan vierellään vaimo Bertha tummassa leningissä. Pariskunnan esikoinen istuu äitinsä sylissä raitaisessa kudotussa mekossa ja pitsisomisteisessa kaulalapussa. Lap- sen jalat nahkatossuissaan ovat pienemmät kuin koiran valkoiset etutassut.²²

Elegantisti pukeutunut, menestyvä nuori perhe oli liittymässä Uudenkaupungin seurapiireihin kuvauttaessaan perheidyllinsä. Noin 4 000 (ihmis)asukkaan kaupunki oli pieni, mutta kontaktit maailmalle olivat vahvat erityisesti merenkulun ja laivanvarustuksen takia.²³ Kuvanoton aikoihin insinööri Blankett oli perustamassa omaa kiviteollisuusyriystä, joka louhisi graniittia Uudenkaupungin saaristosta.²⁴ Perhe oli juuri asettautunut kaupunkiin ja etsi 4–5 huoneen vuokra-asuntoa sekä ruotsia taitavaa palvelijarta.²⁵ Uudella yrittäjällä oli sukujuuria Saksassa ja kansainvälistä kokemusta pitkältä opintomatkalta. Kansainväliset juuret oli myös perheen koiralla, jonka nimeä emme valitettavasti tiedä.²⁶ Perheen nelijalkainen jäsen oli tanskandoggi.²⁷ Ulkomaisia rotukoiria oli Suomessa vielä varsin vähän. Jotkut koirayksilöt muuttivat silti kaukaa. Esimerkiksi juuri tanskandoggeja tiedetään hankitun Suomeen suurista kenneleistä Saksasta, jossa rotu oli jalostettu.²⁸

■ Kuva 1. Tanskandoggi poseerasi osana menestyvää nuorta perhettä 1800- ja 1900-luvun taitteen Uudessa-kaupungissa. Augusta Olsson: Hugo Blankettin perhe, 1899–1900. Uudenkaupungin museo.

Perhepotretit koirien kanssa olivat kansainvälisesti olleet suosittuja jo vuosikymmenten ajan, aina daguerrotypian käyttöönotosta lähtien 1840-luvulta. Kuvia kerättiin perhealbumeihin muiden läheisten kuvien joukkoon ja niitä myös jaettiin sukulaisille ja lähipiirille. Kuvat osoittivat ja vahvistivat ihmisten ja lemmikkien tunnesidettä ja esittivät eläimet osana sosiaalista verkos-

22. Kaikki tässä artikkelissa mainitut valokuvat kuuluvat Augusta Olssonin kuvakokoelmaan Uudenkaupungin museossa. Kuvat löytyvät henkilön nimen perusteella.

23. Asukasmäärästä ks. *Suomen tilastollinen vuosikirja*. Tilastollinen päätoimisto 1904, 10.

24. *Aikalaiskirja. Henkilötietoja nykypolven suomalaisista 1934*. Otava 1933, 59–60; K. V. Kaukovalta, *Uudenkaupungin historia. Neljäs osa 1875–1918*. Uudenkaupungin kunta 1943, 275–276.

25. Siivo ja rehellinen palvelijatar. *Uudenkaupungin Sanomat (US)* 8.2.1900; Halutaan vuokrata. *US* 29.3.1900.

26. Olssonin kuvakokoelman lasinegatiiveihin on kirjoitettu yleensä vain kuvan tilaajan nimi, joten suurin osa eläimistä ja ihmisistä jää nimettömiksi.

27. Kiitän dosentti Nora Schuurmania ja FM Eeva Ennolaa avusta koirarotujen tunnistamisesta.

28. Taina Syrjämaa, *Spectacles of Modern Companionship. Men, Dogs and Early Finnish Dog Shows*. Teoksessa Tuomas Räsänen & Taina Syrjämaa (toim.) *Shared Lives of Humans and Animals. Animal Agency in the Global North*. Routledge 2017, 66–69.

toa.²⁹ Blankettin perhe ei siis ollut ainutlaatuinen ottaessaan kuvaan mukaan koiransa. Samassa uusikaupunkilaisessa valokuva-ateljeessa kuvattiin vuosisadan vaihteessa monta muutakin säätyläislemmikkiä. Samalla, kun kuvat kertovat koirien olleen tiiviisti osa perhekokonaisuutta, ne myös valottavat, minkäläisten ihmisten kanssa koirat elivät.

Paikallisessa valokuva-ateljeessa poseerasi 1900-luvun ensi vuosina koiria kokonaisten perheiden kanssa tai erikseen miehen, naisen tai lasten seurassa. Muun muassa paikallisen eläinsuojeluyhdistyksen puheenjohtajan, tullinhoitaja Gräsbäckin³⁰ kanssa kuvassa on kolme poikaa ja keskimmäisenä koira, aivan kuin neljäs lapsi. Tukeva, musta newfoundlandinkoira seisoo puolestaan ryhdikkäästi silinteripäisen ja mustaan palttooseen pukeutuneen vt. raatimiehen ja lennätinvirkamies Eugen Ellménin³¹ rinnalla. Hyvin suurikokoinen, mitä ilmeisimmin monirotuinen lemmikkikoira istuu tyyneenä merikapteeni Saarisen arviolta 6–7-vuotiaan pojan vieressä. Neiti Seikowin corgi puolestaan istuu hieman jännittyneenä pöytäliinan peittämällä pöydällä emäntänsä tuolin vieressä, ja emännän käsi lepää rauhoittavasti koiran niskassa kaulapannan tietämillä. Muutama koira on kuvattu yksikseen kuten topatussa nojatuolissa istuva Trolle, asessori Lindqvistin pitkä- ja kiharakarvainen terrieri.³²

Valokuvatut lemmikkikoirat elivät kaupungin vauraimmissa perheissä. Uudessakaupungissa seurattiin kansainvälistä trendiä, joka oli vahvistunut nopeasti 1800-luvun jälkimmäisen puoliskon aikana. Erityisesti viktoriaaniset englantilaiset panostivat lemmikkeihin. Myös kanaalin toisella puolella koirat valloittivat ranskalaisen suurkaupunkiporvariston kodit. Koirat olivat suorastaan välttämättömiä pariisilaisen porvariston identiteetille ja aikalaisten hyvänä pitämälle

kodille ja perheelle. Samalla vauras porvaristo pyrki rajoittamaan muun väestön oikeutta ja mahdollisuutta pitää seuraeläimiä.³³ Suomessa säätyläisten piirissä on pidetty omaa eläinsuhdetta parempana ja jalompana kuin maalaisten tai kaupunkien vähäväkisten tapaa kohdella ja elää yhdessä kesyjen eläinten kanssa.³⁴ Koiravero oli yksi keino rajoittaa koirien määrää ja vaikuttaa siihen, ketkä kaupunkilaiset saattoivat hankkia koiran.

Vuoden 1906 verotietojen mukaan 44 henkilöä maksoi Uudessakaupungissa veroa yhteensä 54 koirasta. Kuinka paljon kaupungissa asusti laittomia, veromerkitömiä koiria ei ole tiedossa, mutta viranomaisille koiristaan maksaneet olivat valtaosin kaupungin vauraampaa väkeä kuten lääkäri, kauppias, apteekkari, nimismies ja tehtaanjohtaja. Huomiota herättävän moni oli merikapteeni, merikapteenin leski tai laivuri. Valtaosa koiranomistajista oli miehiä, perheenpäitä, mutta joukossa on myös joitakin naisia, leskien lisäksi naimattomia naisia kuten corgin emäntä neiti Maria Seikow. Maksajien joukosta löytyy vain yksi työmies, yksi merimies ja joitakin käsityöläisiä. Kymmenen markan vuotuinen koiravero oli suhteellisesti hyvin korkea. Työmiehellä, räätäliillä ja neulojattarella vero yhdestä koirasta oli yli puolet koko vuoden veroista. Vauraammillakin kaupunkilaisilla koiravero oli tuntuva ja saattoi helposti olla 5–10 prosenttia kokonaisveromäärästä.³⁵ Koiran liittäminen virallisesti osaksi perhettä ja taloutta oli rahallisesti tuntuva sitoumus.

Useamman koiran taloudet olivat poikkeuksellisia ehkä osittain tästäkin syystä. Innokkaalla koiraharrastajalla ja Suomen kennelklubin jäsenellä, lennätinvirkailija Selim Bernstedtillä oli vuonna 1900 peräti neljä koiraa, mutta muutoin koiraveroluetteloista löytyy vain muutamia yksittäisiä henkilöitä, joilla oli enemmän kuin yksi

29. Katherine C. Grier, *Pets in America. A History*. The University of North Carolina Press 2006, 99; Grier 2014, 131–132. Vuosisadan vaihteen koirapotreista Suomessa ks. Victor Barsokevitschin kuvia, joita on julkaistu teoksessa Jukka Kauppinen, *Uskollisin kaikista. Hämmästyttävä koira*. Maahenki 2011.

30. Gräsbäckin toiminta eläinsuojeluyhdistyksessä mainitaan kaupungin historiikissa: Kaukovalta 1943, 101.

31. Ellménin asemasta kaupunginhallinnossa ks. Kaukovalta 1943, 20.

32. Tässä mainitut Augusta Olssonin ottamat valokuvat ovat vuosien 1899 ja 1905 väliltä.

33. Kete 1994.

34. Syrjämaa 2017, 68–69.

35. Maksunlasku- ja ylöskantokirja kunnallismaksuista Uudenkaupungin kaupungille vuodelta 1906. Uudenkaupungin kaupunginarkisto. Vertailu vastaaviin tietoihin vuosilta 1891, 1894, 1898–1901, 1907–1908 näyttää tilanteen olleen varsin vakiintunut.

koira.³⁶ Myös muotokuvissa on yleensä vain yksi koira. Poikkeus on maanmittari Arvid Waldonin kuva vuodelta 1908, jossa hän poseeraa kahden koiransa kanssa herraskaisessa metsästysasussa, knallihattu päässään. Osa muistakin kuvatuista koirista oli metsästyskoiria, mikä ei ole yllättävää, sillä paremmissa piireissä metsästys oli arvostettu harrastus.³⁷ Ajokoiria saatettiin pitää piha-aitauksissa, mutta Uudessakaupungissa ei näytä olleen suurenluokan koira- ja metsästysharrastajia, joilla olisi ollut suurta kenneliä ainakaan aivan kaupungin keskustan tuntumassa.³⁸ Se, että moni koira oli perheensä ainokainen, oli omiaan tiivistämään perheen koira- ja ihmisjäsenten välistä suhdetta.

Koirarodut muuttuivat nopeasti ja perusteellisesti 1800-luvun kuluessa. Erityisesti englantilaiset olivat koirarotujen jalostuksessa, kennelklubien perustamisessa ja tuhansien koirien suurnäyttelyiden järjestäjinä innokkaita edelläkävijöitä.³⁹ Brittimallia seurattiin yleisesti muuallakin vauraassa ja teollistuvassa maailmassa – jopa siinä määrin, että kirjoittaessaan kriittisesti amerikkalaisten raharikkaiden elämäntavasta Thorstein Veblen mainitsi rotukoirat ylenpalttisen kulutuksen osana.⁴⁰ Suomessakin perustettiin kennelklubi vuonna 1889 ja järjestettiin kansallisia koiranäyttelyitä vuodesta 1891 lähtien, joskin ne olivat pieniä ulkomaisiin esikuviinsa verrattuina. Ulkomaisia rotukoiria oli Suomessa vain vähän, vaikka alalla oli jonkin verran harrastajia, jotka investoivat suuriakin summia hankkiesaan koiria Englannin ja Manner-Euroopan tunnetuista kenneleistä. Hugo Blankettin tanskanoggi oli aikansa pikkukaupungissa erityinen ja huomiota kiinnittävä koira. Olemassaolollaan hän korosti perheen vaurautta, moderniuutta ja kansainvälisyyttä.

Rotujen vakiintumattomuudesta ja rotukoirien vähäisyydestä Suomessa kertoo se, että ensimmäisissä valtakunnallisissa koiranäyttelyissä 1890-luvulla oli suuri luokka monirotuisille koirille. Monelle koiralle annettiin ad hoc -rotu-

määritelmä, joka viittasi paikkakuntiin tai maihin, joihin koiran sukujuuret veivät. Uudessakaupungissakin on voinut hyvin olla ”englantilais-saksalais-ruotsalaisia” tai ”saksalais-suomalaisia” koiria, kuten 1890-luvun näyttelyissä määriteltiin koiria.⁴¹ Varsinkin kun ottaa huomioon Uudenkaupungin lukuisat merikapteenit, on hyvin todennäköistä, että osa koirista tuli kaukaa.

Uusikaupunkilaiset valokuvat osoittavat, miten erilaisia koiria perheissä eli. Kaupunkilaiskodeissa on asunut monen näköisiä ja kokoisia koiria, mutta silmiin pistävää on erittäin suurten koirien lukuisuus. Niin banaalia kuin voikin olla kiinnittää huomiota lemmikin kokoon, vaikuttaa se kuitenkin suuresti yhdessä elämisen tapoihin kuten kodin tilojen jakamiseen. Aessori Lindqvistin Trolle oli kovin erilainen elämäkumppani kuin kuvassa 2 kameraan katsova kiharakarvainen ja tuuheahäntäinen paimenkoira, joka istuu lattialla Blomin kauppiassukuun kuuluneen emäntänsä vieressä. Säätyläiskodin ovet eivät auenneet ainoastaan koirille, jotka olisivat olleet kansainvälisesti tunnetun rodun valioita ja kalliita hankkia. Pikkukaupungin säätyläisistä moni näyttää valinneen sekarotuisen koiran eikä kaupungissa ollut suurta innostusta osallistua aktiivisesti rotukoira-harrastukseen. Vain yksittäisiä henkilöitä liittyi kennelklubiin eikä uusikaupunkilaisia koiria löydy ensimmäisten koiranäyttelyiden luetteloista.

Koirien ilmeinen moninaisuus korosti yksilöllisyyttä. Sitä alleviivattiin erityisesti kuvissa, joissa lemmikki poseerasi yksin. Esimerkiksi merikapteeni Liljan musta noutaja on kuvattu ihmissilmään erityisen ylevältä ja jopa dramaattiselta näyttävässä asennossa katse ja kuono yläviistoon kääntyneinä kuin diivalla (kuva 3). Muotokuvassa koiralla ei myöskään ole kaulapantaa, mikä korostaa koiran itsellisyyttä. Muotokuvat erosivat radikaalisti niistä samanaikaisista kuvista, joissa pyrittiin tuomaan esille koirarotujen ominaisuuksia. Kennelklubin julkaisuissa rotujensa valioina esitetyt koirat kuvattiin kylki kohti kameraa, jotta

36. Debiterings- och uppbördsängd öfver kommunala utlagor i Nystads stad år 1900. Uudenkaupungin kaupunginarkisto.

37. Heikki Lehikoinen, *Tuo hiisi hirviäsi. Metsästyksen kulttuurihistoria Suomessa*. Teos 2007, 184–191.

38. Suuresta, yksityisestä koiralasta Suomessa ks. esim. Daniel Wadén, *Meddelande från Lill Hiittis jaktområde för år 1902*.

Finska kennelklubbens tidskrift 1.3.1903.

39. Ritvo 1987, 104–115.

40. Thorstein Veblen, *The Theory of the Leisure Class. An Economic Study of Institutions*. The Macmillan Company 1912 [1899], 140–142.

41. Syrjämaa 2017, 66–68.

■ Kuva 2. Monessa uusikaupunkilaisessa säätyläiskodissa eli sekarotuisia koiria, vaikka koirarotujen jalostus oli kansainvälisesti suosittua. Muotokuvat kertovat läheisyydestä, koiran ja ihmisen luottamuksesta toisiinsa. Augusta Olsson: M[alvina?] Blom, n. 1905. Uudenkaupungin museo.

rodun tyypilliset fyysiset ominaisuudet olisivat mahdollisimman hyvin esillä.⁴² Valokuva-ateljeen kuva näytti toisenlaisen koiran – inhimillisemmän ja yksilöllisemmän.

Ateljeessa otettiin myös joitakin kissapotetteja. Muun muassa paikallisen oluttehtailijan aikuinen tytär Linnea Ertman sekä valokuvaaja Augusta Olsson itse poseeraavat kissojensa kanssa. Ertmanin kissa oli pikimusta; Olssonin kokoharmaa, jolla on koristeellinen kaulanauha. Roteva raitainen kissa poseerasi puolestaan yksin. Outo tilanne on saanut kissan jäähmettymään

jännittyneenä paikalleen, vaikka emäntä, neiti Åkerlund, on varmasti ollut lähellä. Kissan turkki saattoi olla hieman tavanomaista pitempi, mutta väritys oli hyvin tavanomainen ja epäsymmetrinen. Oma muotokuva ja kaulassa oleva, kalliista kankaasta tehty nauha kertovat hellittelystä ja arvostuksesta. Erityistä ulkonäköä ei välttämättä tarvinnut tullakseen hemmotelluksi lemmikiksi.

Ei ole epäilystä, etteikö vuosisadan vaihteen Uudenkaupungin paremmissa piireissä elellyt kissoja, jotka olivat perheenjäseniä siinä kuin koiratkin. Perhekuivissa kissoja on kuitenkin selkeästi vähemmän kuin koiria. Kissojen harvalukuisimmat potretit voivat osittain selittyä sillä, että kissojen kuvaaminen vieraassa ateljeessa oli vaikeampaa kuin koirien. Kissat arastelevat outoja paikkoja toisin kuin koirat, jotka luottavaisesti seuraavat isäntäänsä. Koira ei vastustellut kameran edessä seisomista valokuvaamossa, mutta kissa saattoi tehdä kuvaamisensa mahdottomaksi. Taustalla voi kuitenkin olla muitakin syitä. Koiriin liittyviä harrastuksia ja elämäntapaa on arvostettu korkealle. Sitä vastoin kissojen kanssa elämisellä ei ole ollut samanlaista sosiaalista statusta sen paremmin Suomessa kuin kansainvälisestikään.⁴³

Nykyistä lemmikkikulttuuria tutkittaessa on korostettu kuluttamista, joka kietoutuu osaksi huolenpitoa. Ihmisen ja lemmikin läheisyyttä kuvaa näin yhdessä kuluttaminen. Lemmikeille suunnattu kulutushyödykkeiden valmistus ja markkinointi on valtaisa elinkeinoelämän ala.⁴⁴ Suurkaupungeissa kuten Pariisissa koirille valmistettiin jo 1800-luvulla muodikkaita asuja ja jalkineita, mitkä Suomessa jäivät vieraiksi. Tärkeillekin koirille oli kuitenkin tarjolla joitakin tuotteita, erityisesti ulkomaista, teollisesti valmistettua ruokaa. Sen lisäksi tarjolla oli muun muassa harjoja ja lääkkeitä.⁴⁵ Vaikka vuosisadan vaihteen Uudessakaupungissa kulutuskulttuuri oli sekä myöhempään että oman aikansa suurkaupunkien käytäntöihin verrattuna vaatimatonta, valokuvan teettäminen ammattikuva-

42. Ks. esim. kuvat julkaisussa *Finska Kennelklubbens kalender och stambok*. Finska Kennelklubben 1894.

43. Ritvo 1987, 116–121.

44. Rebekah Fox, *Intimate Cartographies. Creating Place with Companion Animals*. Teoksessa Jacob Bull, Tora Holmberg & Cecilia Åsberg (toim.) *Animal Places. Lively Cartographies of Human-Animal Relations*. Routledge 2018. Ks. myös Annamari Vänskä, 'Cause I wuv you!' Pet dog fashion and emotional consumption. *Ephemera. Theory & Politics in Organization* 16:4 (2016), 75–97.

45. Ks. koiranäyttelyluetteloiden mainokset. Esim. *Katalog öfver Finska Kennelklubbens 7nde Allmänna Hundutställningen i Helsingfors*. 1904.

■ Kuva 3. Koiran yksilöllisyys korostui ateljeemuotokuvassa. Augusta Olsson: Kapteeni Liljan koira, n. vuonna 1900. Uudenkaupungin museo.

mossa oli kuluttamista, jossa osallisina olivat lemmikit. Valokuvan teettäminen oli yksi kansainvälisen, muotoutuvan kulutuskulttuurin käytäntö. Kuvat myös kertovat muusta kulutuksesta: komeista tai koreista pannoista. Joillakin suurilla koirilla on Blankettin tanskandogin tavoin jyhkeä nahkapanta, kun taas pienillä koirilla on kevyempi ja koristeellisempi panta. Esimerkiksi neiti Synnerbergin koiran ohuessa pannassa riippui kulkunen. Vaikka pannalla oli käytännöllinen funktio, se oli myös kesyyden merkki. Sitä voisi verrata samankaltaiseksi sivistyksen symboliksi kuin Hugo Blankettin oma rusetti tai pikkutyttären pitsireunainen kuolalappu. Toisaalta panta kertoo valtasuhteesta: ihminen voi kytkeä koiran talutushihnaan ja päättää, missä ja milloin

koira voi kulkea.⁴⁶ Perheenjäsenyys ja yhteenkuuluvuus eivät merkinneet tasa-arvoa eläinten ja ihmisten välillä. Sekä ihmisten että muiden eläinten kannalta oli kuitenkin erittäin merkityksellistä, että yhteiskunnan korkealle arvostetuissa piireissä lemmikkieläimet integroitiin näkyvästi osaksi perhettä.

Lemmikit liikkeellä

Kadonnut. Hurttakoira, tunteva nimen 'Nero', on poisjuossut. Tuntomerkit ovat: musta selkä, valkea rinta, ruskea pää, ruskeat jalat ja valkeat käpälät. Sitä, joka mahdollisesti on talteenottanut koiran tai tietää jotakin sen katoamisesta ja olinpaikasta, pyydetään hyväntahtoisesti ilmoittamaan siitä allekirjoittaneelle. Kunnallinen palkinto luvataan. Eug. Ellmén, Uusi-kaupunki.⁴⁷

Talvella 1894 kadonnut Nero oli yksi lukuisista "poisjuosseista" koirista, jotka lähtivät omille teilleen ja joita etsittiin tai joiden löytymisestä ilmoitettiin paikallisen sanomalehden, *Uudenkaupungin Sanomien*, sivuilla 1800- ja 1900-luvun taitteen molemmin puolin. Ilmoitukset levisivät hyvin paikkakunnan suurimman lehden välityksellä. Lehti piti pintansa kielikiistojenkin keskellä ja sillä oli vuosisadan vaihteessa lähes 2 000 tilaajaa kaupungissa ja ympäröivällä maaseudulla.⁴⁸

Ilmoitukset osoittavat, että monet lemmikit lähtivät kotipihoistaan eivätkä palanneet omin neuvoin ainakaan kovin pian. Lemmikkejä on pidetty ja pidetään ihmisen omaisuutena, ja ihmiset ovat pyrkineet rajaamaan lemmikkien liikkumista. Ilmoituksissa näkyy omistajuus ja siihen liittyväksi mielletty vastuu: löytyneiden koirien hoidosta ja säilyttämisestä aiheutuneita kuluja penätään omistajilta toistuvasti. Ilmoitukset kertovat kuitenkin myös jotakin muuta koirien ja ihmisten suhteesta. Kevättalvella 1890 maanmittari Kniper peräänkuulutti sanomalehden etusivulla gordoninsetteriä, joka "katosi kodistaan".⁴⁹ Joulukuussa 1902 puolestaan "pienenlääntää, pystykorvaista" Milleä kaivannut por-

46. Kaulapannoista ks. Grier 2014, 126–127.

47. Kadonnut. *US* 26.1.1894.

48. Pirkko Leino-Kaukiainen, Kasvava sanomalehdistö sensuurin kahleissa 1890–1905. Teoksessa *Suomen lehdistön historia I. Sanomalehdistön vaihteet vuoteen 1905*. Kustannuskiila 1988, 528.

49. Huomatkaa! *US* 1.3.1899.

mestari K. H. Arola totesi ilmoituksessa, että tämä "on poistunut kotoaan".⁵⁰ Isäntiensä mielestä koirat eivät siis lähteneet omistajiensa – ihmisten – talosta, vaan omasta kodistaan, joka oli koirien ja ihmisten yhteinen. Myös koiran löytämisessä eläimen toimijuus saattoi korostua: "Eksynyt musta naaras koira valkoisilla pilkuilla on suojansa ottanut minun tyköni", ilmoitti Wilhelm Lindman keväällä 1891.⁵¹

Kadonneita koiria koskevien lehti-ilmoitusten sanavalinnat korostavat koirien toimijuutta: koirat "juoksivat pois", "lähtivät", "poistuivat" tai jopa "ottivat suojansa". Ilmoitukset ovat lyhyitä, mutta niissä piirtyvät esiin sekä aikalaisten käsitys koirista toimijoina että välähdyksenomaisesti itse koirien teot juuri siten, kuin Chris Pearson totesi ensimmäisen maailmansodan sotakoirien kuvauksista. Ihmisten laatima historiallinen aineisto mahdollistaa – ainakin hetkittäin – toisenlaisen logiikan mukaan toimineen eläimen omapäisen ja omanlaisen toiminnan näkemisen.⁵² Toisin tekeminen on toimijuuden näkyvimpiä ja helpoimmin havaittavia muotoja, mutta oleellista kadonneiden koirien ilmoituksissa oli se, että ehkä yllättäenkin valittuihin verbeihin ei liity negatiivisia konnotaatioita. Koirien ei sanottu karanneen tai paenneen, mikä olisi korostanut luvattomuutta tai kiellon rikkomista. Mitä ilmeisimmin perheen ihmiset olivat tottuneet hyväksymään sen, että koirat saattoivat livahtaa omille teilleen, mutta pitemmän päälle lähtijää ei vain odoteltu takaisin kotiin, vaan etsittiin tarmokkaasti julkisilla ilmoituksilla.

Yhteinen koti ei ollut vain ihmisten käsitys. Klassinen esimerkki on kotiaan ja kotipihaansa puolustava koira. Esimerkiksi syksyisessä iltahämärässä tontille aidan yli omenavarkaisiin tunkeutuneet nuoret miehet saivat kyytiä koiralta, joka "wainusi warkaat ja tulla tomisti sellaisella melulla ulos, että warkaiden oli pakko poistua".⁵³ Perheen koira ja ihmiset olivat samalla kannalla tilan kuulumisesta yhteisesti heille ja omenavar-

kaista tunkeilijoina, jotka oli syytä häätää pihapiiristä. Usein eläimet kuitenkin liikkuvat ja käyttävät tiloja toisin kuin ihminen kuvittelee, toivoo tai haluaa. Eläinmaantieteen uranuurtajat Chris Philo ja Chris Wilbert ovat korostaneet, miten eläimet muuntavat tiloja omikseen ylittämällä ihmisten asettamia rajoja.⁵⁴

Kaupungilla liuskeli omin päin mitä ilmeisimmin koko joukko koiria ja kissoja, jotka tekivät kotipihojensa lisäksi muista kaupunkitiloista – ihmisten näkökulmasta sekä julkisista että yksityisistä – omiaan. Eräs puutarhaansa huolellisesti hoitanut kaupunkilainen tuskaili, mitä kissojen omapäisestä liikkumisesta aiheutui. Puutarhurilla oli ilmeisesti itselläänkin kissa, mutta erityisesti kissojen välinen kanssakäyminen aiheutti hänelle päänvaivaa ja jätti fyysiset jäljet pihamaalle: "Usein Mirri myös saa toisia Mirriä vieraksi ja nämä wierainkäynnit yhtä usein päättyvät ankaralla kahakalla." Seurauksena oli taimilavoja lämmittäneiden ikkunoiden rikkoutuminen, lasin sirpaleiden putoaminen taimien joukkoon tai taimien tallaantuminen. Kirjoittaja myös valitti, miten kissat tekivät omia polkujaan ja estivät joidenkin kasvien kasvattamisen tyystin. Ilmeisen vakavasti puutarhaansa suhtautunut kaupunkilainen tuskaili, ettei ollut voinut vuosikausiin kasvattaa taivaansinisiä sievikkejä kissojen takia: "heti kun kasvi on ennättänyt kauniimmalleen, owat Mirrit sen ottaneet warsinaiseksi leposijakseen, josta heitä ei millään konstilla ole saatu peloitetuksi, ei terwallakaan."⁵⁵

Kissojen liikkuminen kaupungissa oli jossain määrin erilaista kuin koirien. Ihmiset tarvitsivat vapaana liikkuvia kissoja harventamaan tuhoeläiminä pidettyjä jyräjyöitä. Kissa on lemmikkinä ollut samalla usein myös hyötyeläin. Kovinkin hienostuneen kodin kissa on voinut yhtä lailla jahdata rottaa kuin poseerata kauniissa kaulanauhassa valokuva-ateljeessa.⁵⁶ Utiskynnyksen ylittänyt maineteko oli esimerkiksi, kun kissa oli käynyt ihmisten kammoaman käärmeen kimp-

50. Koira! *US* 18.12.1902.

51. Eksynyt musta naaras koira. *US* 10.4.1891.

52. Pearson 2013, 138–139.

53. Tawat williintyivät. *US* 25.9.1891.

54. Chris Philo & Chris Wilbert, *Animal Spaces, Beastly Places. An Introduction*. Teoksessa Chris Philo & Chris Wilbert (toim.) *Animal Spaces, Beastly Places. New Geographies of Human-Animal Relations*. Routledge 2000, 1–35.

55. Pikkasen kotilääkkeitä. Uudenkaupungin uutiset. *Aura* 3.6.1887.

56. Lemmikkieläimen ja hyötyeläimen rajan epämääräisyydestä ja huokoisuudesta ks. Taina Syrjämää, Neiti Åkerlundin kissa ja suutariperheen Mikko. Kissa perheenjäsenenä 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomessa. Teoksessa Tuomas Räsänen & Nora Schuurman (toim.) *Kanssakulkijat*. (tulossa).

puun.⁵⁷ Sen sijaan pikkulintuja kissa ei olisi saanut pyydystää. Edellä mainittu puutarhurikin suri enemmän kuin tallattuja taimiaan kissan saalistamia pikkulintuja, jotka ovat puutarhurin ”ystäviä ja apulaisia” syödessään hyönteisiä.⁵⁸ Pikkulintujen suojeleminen oli itse asiassa yksi ensimmäisistä eläinsuojelun muodoista.⁵⁹ Lemmikien ja ihmisten väliset suhteet eivät olekaan vain heidän välisiään, vaan ne ovat aina määrityneet suhteessa muihin eläimiin. Ihmisten näkökulmasta toiset eläimet ovat olleet tervetulleempia kaupunkiin kuin toiset.⁶⁰ Tämän mukaisesti on haluttu myös lemmikkien toimivan. Kissalle ihmisen tekemä ero hyvien ja pahojen eläinten, sallittujen ja kiellettyjen saaliiden välillä oli tietyksi käsittämätöntä.

Kissan tai koiran käsitys kanssaeläjästä sekä tilasta on pohjimmiltaan erilainen kuin ihmisen jo erilaisen aistimaailman ja kommunikoinnin tapojen takia.⁶¹ Esimerkiksi lemmikkien mielestä kiinnostavat ja kutsuvat hajut eivät saaneet yhtä innostunutta vastaanottoa ihmisnensissä. Eräs uusikaupunkilainen kauhisteli laitakaupungilla sijainnutta teurastamoaa, jonka seinänvierillä oli lantakasoja eikä paikalla ollut sen paremmin ojaajätteille kuin vettä puhdistamiseen: ”Paikka on kuin luotu kissain ja koirain juhla-ateriapaikaksi, joiden mässäämistä lukemattomat karpäset surinallaan säestävät.”⁶² 1800-luvun loppupuoli oli perusteellisen muutoksen aikaa käsityksissä siitä, mikä on vaarallista ja miten taudit tarttuvat. Modernisoituvan kaupungin hygieniaan kiinnitettiin entistä enemmän huomiota, ja kaupungeissa uusittiin erityisesti lihantuotannon infrastruktuuria ja elintarvikkeiden myyntitiloja.⁶³ David Barnes on 1880- ja 1890-luvun Pariisiin keskittyvässä tutkimuksessaan osoittanut, miten

sekä uudet käsitykset mikrobeista että vanhat ajatukset saastaisina pidetyistä paikoista limittyivät ja vaikuttivat samanaikaisesti.⁶⁴

Ihmisen käsitys sopivasta tilasta ja sopivasta käytöksestä erosi monin tavoin kissojen ja koirien tavoista. Ihminen on pyrkinyt omien käsityksensä mukaisesti hallinnoimaan eläimiä, mukaan lukien lemmikit. Eri lajeille ja eri yksilöille on ollut sallittua tehdä eri asioita eri paikoissa. Siinä missä sievikkejä kaivannut puutarhuri antoi oman kissansa kulkea pihassa, toisille hän suunnitteli häätöä uuden teknologian avulla. Ulkomaisiin esimerkkeihin vedoten kirjoittaja tuumaili, että puutarharuiskulla voisi ajaa matkoihinsa kissoja, jotka tunnetusti eivät pidä kastumisesta.⁶⁵ Konfliktit saattoivat kuitenkin saada myös toisenlaisia mittasuhteita kuin kylmän suihkun. Nimimerkki ”Eräs” päivitteli vapaana liikkuvaa vihaista koiraa, joka häiritsi ohikulkijoita ja hämmästeli, miten koiran omistaja salli tämän. Toisessa yhteydessä varoiteltiin kissoista kertomalla, että naisen käsi oli pahasti turvonnut kissan pureman takia. Lehdessä muistutettiin, että verenmyrkytys mätäkuussa on vaarallinen. Uhkaavaksi koettujen eläinten liikkumista pyrittiin rajoittamaan sakotamalla omistajaa tai tappamalla eläin.⁶⁶

Tora Holmberg on lajirajat ylittäviä yhteisöjä tutkiessaan korostanut, miten kaupungeissa pyritään hallitsemaan ja ohjaamaan niin ihmis- kuin eläinkehöjen liikkumista. Tilanteesta ja tilasta riippuen keho voidaan luokitella väärässä paikassa olevaksi, jolloin se ei ole hyväksyttävä, vaan uhka naapurustolle ja esimerkiksi ihmisten terveydelle.⁶⁷ Eläimet eivät luonnollisesti tunnista tai piittaa ihmisen instituutioista kuten julkisen ja yksityisen tilan tai luvallisen ja luvattoman liikkumisen rajoista. Historioitsija Susan Nance

57. Kaksi käärmettä tapettiin eilen. *US* 15.7.1899.

58. Pikkasen kotilääkkeitä. Uudenkaupungin uutiset. *Aura* 3.6.1887.

59. *Majföreningen till småfågels skydd*, <http://www.doria.fi/handle/10024/83229>. Pikkulintujen suojelesta ja pesäpönttöjen rakentamisesta Oslossa: Liv Emma Thorsenin esitelmä ”Ornithology as Cultural History”, Turun yliopisto 3.5.2018.

60. Vuorisalo, Lahtinen & Laaksonen 2001, 1739–1756. Eläinten luokittelusta hyödyllisiin ja haitallisiin ks. myös Sakari Mykrä, *Eläinluokittelujen, lajisuojelun ja sidosryhmien historia määrää haitallisten eläinten nykyistä ja tulevaa kannanhoitoa ja suojelua*. Turun yliopisto 2017.

61. Telkänranta 2015.

62. Kaupungin teurastushuone. *US* 16.4.1904.

63. Paula Young Lee (toim.) *Meat, Modernity and the Rise of the Slaughterhouse*. University of New Hampshire Press 2008.

64. David Barnes, *The Great Stink of Paris and the Nineteenth Century Struggle against Filth and Germs*. Johns Hopkins University Press 2006.

65. Pikkasen kotilääkkeitä. Uudenkaupungin uutiset. *Aura* 3.6.1887.

66. Yleisöltä. Onko luvallista. *US* 1.5.1891; Varokaa kissoja. *US* 12.8.1903; Maistraatin uutisia. *US* 13.11.1891; Wihaisia koiria ei suvaita. *US* 20.11.1891.

67. Holmberg 2015, 23–46.

on luonnehtinut, että eläimet ja ihmiset elävät rinnakkaistodellisuuksissa. Ihmisen instituutiot ja käsitykset eivät ole merkityksellisiä sinällään eläimille, mutta silti ne vaikuttavat eläinten elämään. Vastaavasti myös eläinten elämä vaikuttaa ihmisiin ja ihmisten toimintaan.⁶⁸

Vesikauhuepidemia oli ääritilanne, jossa ihmisten ja eläinten tavat ottaa tila omakseen joutuivat erityisen vahvasti ristiriitaan. Vesikauhu eli raivotauti oli tappava sairaus, joten epidemian uhatessa vastatoimenpiteet olivat rajuja ja tautia mahdollisesti levittävien eläinten liikkumista rajoitettiin radikaalisti:

Läänin hra kuvernööritä saapuneen käskyn mukaan, antoi maistraatti määräyksen siitä, että kaikki koirat kaupungissa owat kuonokopalla warustettawat sekä kaikki kissat pidettävät sisällä.⁶⁹

Vaikka koiralle tai kissalle kuvernööri ja kaupungin maistraatti olivat käsittämättömiä, epidemian ajan säädöksillä oli tuntuvat seuraukset. Koirille kuonokopat olivat epämieluisia, usein kivuliaita ja estivät eläintä juomasta.⁷⁰ Vieläkin kohtalokaampaa oli, että ihmisten silmissä kaikki eläimet olivat muuttuneet mahdollisiksi taudinkantajiksi, joiden eliminoimiseksi poliisille palkattiin lisävoimia.

Eläimille kaupungin paikat, jotka muulloin eivät olleet erityisen vaarallisia, saattoivat epidemian aikana olla kohtalokkaita. Esimerkiksi Lontoossa vesikauhu lietsoi ihmisissä paniikkia, minkä takia tuhansia koiria tapettiin. Asiaan tarttuivat viranomaisten lisäksi monet tavalliset kaupunkilaiset, jotka hakkasivat kadulla näkemäänsä kuonokopattomia koiria kuoliaiksi. Vuonna 1896 Lontoossa otettiin kiinni varmuuden vuoksi 17 500 koiraa, joista yhdellä todettiin vesikauhu.⁷¹ Pienessä suomalaiskaupungissa tilanne oli varsin erilainen, sillä isännättömiä katukoiria ei käytännössä katsoen ollut eivätkä yhteiskunnalliset erot olleet niin jyrkkiä kuin Lontoossa, jossa erityisesti köyhien alueiden koirat joutuivat lopetetta-

viksi. Poikkeusolojen kireissä tunnelmissa toisin tekeminen eli yksin kadulle meneminen saattoi Uudessakaupungissakin merkitä eläimelle kuitenkin välitöntä kuolemaa. Samalla kaupungilla liikkuva eläin omalla olemisellaan muunsi tutun kaupunkitilan ihmisille erittäin pelottavaksi. Kesyn eläimen sijasta kadulla näytti kulkevan vesikauhu. Tutun ja vieraan, yksityisen ja julkisen, ihmisen ja eläimen välinen ero korostui poikkeusoloissa.

Lemmikit ovat olleet sosiaalisesti eläinhierarkian huippua ja heillä on ollut yhteisössä monia erioikeuksia verrattuna muihin eläimiin. Silti koiran ja kissan henki on ollut halpa, kun ihmiset ovat kokeneet itsensä uhatuiksi. Ylipäänsä lemmikkistatus on ollut suhteellinen ja altis muutoksille. Kuka tahansa lemmikki saattoi menettää sosiaalisen asemansa hetkessä, jos ihminen hylkäsi eläimen. Yksilön asema kodillisen ja kodittoman, kesyn ja villiintyneen kategorioissa saattoi muuttua nopeasti.

Yhdessä eletty menneisyyden kaupunki

Antroposentrisyys on hyvin syvälle juurtunut ihmisen – niin tutkimuskohteen kuin tutkijan – ajatteluun, instituutioihin ja kieleen. Eläinkäänne ja ymmärrys eläimistä sosiaalisesti merkityksellisinä toimijoina avaa kuitenkin uusia näkymiä. Se mahdollistaa tutkimusfokuksen asettamisen monilajiseen vuorovaikutukseen yhteisöissä ja historiallisten aineistojen uudelleen lukemisen.

Ihmiset ovat monin tavoin pyrkineet ohjaamaan lemmikkien – kuten muidenkin eläinten – elämistä, toimimista ja liikkumista. Eläimistä kesyimmätkin ovat kuitenkin toimineet monesti toisin. He ovat ylittäneet ihmisen kuvittelemia rajoja ja muuttaneet tilat Chris Philon ja Chris Wilbertin sanoin eläimellisiksi.⁷² Eri lajiset yksilöt ovat eläneet yhdessä niin yksityisissä perheissä kuin jaetuissa, julkisissa kaupunkitiloissa.

Perhekuvat kertovat erityisen läheisestä siteestä ja yhdessä eletystä elämästä. Monilajiset säätyläisperheet ja perheen esittäminen muotokuvalla olivat yllirajaisia trendejä, joihin myös

68. Susan Nance, *Entertaining Elephants. Animal Agency and the Business of the American Circus*. Johns Hopkins University Press 2013, 10.

69. Esim. Maistraatin uutisia. *US* 26.8.1892; Koirat ja kissat piukalle. *US* 1.6.1894.

70. Velten 2013, 210.

71. Velten 2013, 210.

72. Philo & Wilbert 2000, 1–35.

uusikaupunkilaiset osallistuivat. Suurkaupunkien ja vauraimpien maiden eliitistä poiketen näiden perheiden nelijalkaiset jäsenet eivät kuitenkaan välttämättä olleet jalostettuja. Mahdollisuus päätyä hellityksi lemmikiksi oli auki myös monirotuisille koirille ja kirjaville maatiaiskissoille.

Läheisyys, perheenjäsenyys ja kanssakaupunkilaisuus eivät silti tarkoita, että eläimet ja ihmiset olisivat olleet tasa-arvoisia. Yhdessä eläminen ei myöskään tarkoita, että arki olisi ollut aina harmonista. Silloinkin, kun monilajinen elämä on johtanut jännitteisiin ja konflikteihin kissatappelusta ohikulkeville ihmisille muriseviin koiriin, se on ollut osa kaupungin arkea. Lemmikit ovat olleet kaupunkilaisia, joiden läsnäolo on ollut jatkuva.

Läheiset ihminen-eläin-suhteet eivät toki ole rajoittuneet säätyläisiin, vaikka nämä aikanaan mieluusti pitivätkin itseänsä parhaimpina ja oikeutetuimpina lemmikinpitäjinä. Monilajiset säätyläisperheet ovat joka tapauksessa olleet erittäin merkityksellisiä modernin lemmikki-eläinkulttuurin muotoutumisessa. Aikana, jolloin

monet lajienväliset yhdessä elämisen käytännöt olivat perusteellisesti muuttumassa teollistumisen ja kaupungistumisen myötä, nämä perheet antoivat sosiaalista hyväksyttävyyttä läheiselle ihminen-eläin-suhteelle. Oman aikamme käytännöissä ja arvoissa on paljon jatkuvuutta. Vaikka yhdessä kuluttaminen on monin verroin suurempaa kuin runsaat sata vuotta sitten ja vaikka lemmikkieläinten toiminnan säätely niin ulkona liikkumisessa kuin lisääntymisessä on paljon tiukempaa kuin aiemmin, perustaltaan kyse on paljolti samankaltaisesta lajirajat ylittävästä läheisyydestä ja yhdessä elämisestä.

Artikkeli on osa Suomen Akatemian rahoittamaa tutkimusprojektia "Eläinten toimijuus yhteiskunnassa: näkökulmia Suomesta 1890–2040" (274573).

FT **Taina Syrjämaa** on yleisen historian professori Turun yliopistossa. **Sähköposti:** taina.syrjamaa@utu.fi.

Silja Laine, Tiina Männistö-Funk ja Tanja Vahtikari

Kadun kuvat

Valokuvat lähteinä kaupunkihistorian tutkimuksessa

Valokuvat matkustavat ajassa ja tilassa, ja nykyään vanhoja valokuvia käytetään ja jaetaan ehkä enemmän kuin koskaan aikaisemmin. Arkistot ja museot ovat avanneet digitoituja kuva-arkistojaan, mikä on lisännyt ja helpottanut valokuvien hyödyntämistä niin opetuksessa, tieteellisissä julkaisuissa kuin paikallishistoriasta kiinnostuneelle yleisölle suunnatuissa tietokirjoissa ja sosiaalisessa mediassa. Kaupunkilaiset jakavat ja kommentoivat itselleen tai yhteisölleen tärkeäksi katsomiaan vanhoja valokuvia suosituissa Facebook-ryhmissä, kuten *Postikorttien Turku* ja *Tampere vanhoissa kuvissa*.¹ Esimerkkejä samanlaisista ryhmistä löytyy ympäri Suomea ja maailmaa. Valokuvilla on erityinen kyky tuoda kaupunkikokemukseen ajallista kerroksellisuutta ja kuvia käytetään yhä enemmän myös materiaalisina esineinä kaupunkitilassa.

Visuaalisilla aineistoilla on paljon annettavaa myös kaupunkihistorian tutkimukselle, mutta valokuvia hyödynnetään yhä pikemminkin kuvituksena kuin tutkimuslähteinä. Ei ole harvinaista, että esimerkiksi tutkimusartikkelin kuvia aletaan pohtia vasta, kun teksti on kirjoitettu. Jos kuvia taas käytetään lähteinä, liittyy tutkimuskysymys usein juuri kuviin tai kuvalliseen ilmaisuun. Näin ei kuitenkaan välttämättä tarvitse olla, vaan valokuvia voi käyttää muiden lähteiden rinnalla monissa sellaisissa tutkimuksissa, joiden aihe ei suoranaisesti liity visuaaliseen kulttuuriin. Tässä artikkelissa esittelemme valokuvan lähdekäyttöä sekä erilaisia kuva-analyysin tapoja ja osoitamme,

miten ne voivat tarjota uusia näkökulmia kaupunkihistorian tutkimukseen. Tapausesimerkkimme ovat Helsingin ja Turun kaupunkien historiasta, mutta modernin kaupunkihistorian ilmiöiden kansainvälisyyden takia niiden pohjalta esitetyt huomiot pätevät myös muiden länsimaisten kaupunkien historian tutkimiseen valokuvien kautta.

Valokuva on erinomainen, mutta vielä turhan vähän käytetty lähde kaupunkien menneisyyksien ja valtasuhteiden ilmentäjänä. Valokuvien kautta voidaan tutkia sellaisia ilmiöitä ja toimijoita, jotka ovat vain niukasti edustettuina muissa aineistoissa. Ne sopivat erityisesti sellaisten käytäntöjen ja materiaalistien sekä tilallisten ilmiöiden tutkimiseen, jotka tavallisuutensa takia ovat olleet aikalaisille lähes huomaamattomia tai itsestään selviä. Kuten kirjallinenkin lähde valokuva voi toimia joko pääasiallisena lähteenä tai yhtenä lähteenä muiden joukossa. Sen historiallinen todistusvoima rakentuu suhteessa muihin lähteisiin ja tutkimuskirjallisuuteen. Valokuvan lähdeluonteen pohtiminen voi johdattaa historian tutkijat myös yleisemmin tarkastelemaan sitä, millaisten lähteiden voidaan ajatella kertovan jotakin menneisyyden tapahtumista, mikä on representaation ja varsinaisen tapahtuman suhde sekä millaisia aiheita historian tutkimuksessa ylipäätään on mahdollista tutkia. Visuaalinen aineisto voi myös avata kokonaan uudenlaisia tutkimusasetelmia.²

Valokuvien avulla on mahdollista analysoida kunkin ajan ja paikan erityispiirteitä sekä tunnistaa yhteiskunnallisia ja materiaalisia murros-

1. Facebookissa toimiva Postikorttien Turku -ryhmä perustettiin loppuvuodesta 2013 ja sillä oli vuoden 2018 lopulla yli 18 500 jäsentä, <https://www.facebook.com/groups/589324387787908/> (28.4.2019). Vuoden 2014 alussa luodussa Tampere vanhoissa kuvissa -ryhmässä oli artikkelin kirjoittamishetkellä yli 25 000 jäsentä, <https://www.facebook.com/groups/469762399817675> (28.4.2019).

2. Ks. esim. Heidi Hakkaraisen tutkimus wieniläisistä pilalehdistä ja kaupunkitilan modernisaatiosta. Heidi Hakkarainen, *Comical Modernity. Witzblätter, Popular Humour and the Transformation of City Space in Late Nineteenth-Century Vienna*. Julkaisematon väitöskirja. Turun yliopisto 2017.

kohtia. Näihin näkökulmiin käsiksi pääsemiseksi valokuvien käyttö edellyttää metodologista tarkkuutta ja ymmärrystä niiden luonteesta lähtien. Tässä artikkelissa käymme ensin läpi valokuvan erityispiirteitä lähteenä sekä sitä, miten kaupunkivalokuvauksen käytännöt ovat muovanneet kaupunkihistorian tutkijoiden käytettävissä olevia aineistoja. Tämän jälkeen annamme omiin tutkimuksiimme pohjautuvia esimerkkejä uudenlaisista näkökulmista ja metodeista, joilla valokuvälähteitä voi hyödyntää kaupunkihistorian tutkimuksessa. Tiina Männistö-Funkin tutkimuksiin perustuva esimerkki valottaa suuren valokuva-aineiston käyttöä määrällisenä lähteenä kadullakulkijoiden tutkimisessa. Silja Laine pohtii kaupunkitilan ja aistimellisen ympäristön lukemista ja tulkitsemista erilaisia lähteitä ja lukutapoja yhdistäen. Tanja Vahtikarin analyysi Helsingin vuoden 1950 historiallisesta kulkueesta otetuista valokuvista tuo esille valokuvan lähdekäytön mahdollisuuksia kaupunkitapahtumien kokemisen tutkimuksessa.

Tarkastelun kohteena olevat kuvat ovat peräisin erilaisista arkistokokoelmista. Männistö-Funkin kuvat ovat Turun museokeskuksen kokoelmista ja Laineen kuvat ovat Helsingin kaupunginmuseosta. Ne eivät ole yhtenäisiä kokoelmia, vaan kuvat ovat tulleet arkistoon eri kuvaajilta, joista osa on tiedossa. Vahtikarin aineisto Helsingin kaupunginmuseosta sitä vastoin on yhtenäinen, yhden kaupunkitapahtuman valokuvista varta vasten muodostettu kokoelma, vaikka siihenkin kuuluu kuvia, joiden kuvaaja ei ole tiedossa. Keskitymme tarkastelemaan erityisesti valokuvan käyttöä katutilan tutkimisessa, mutta huomioitamme voi soveltaa valokuvan lähdekäyttöön monenlaisten historiallisten aiheiden tarkastelussa.

Valokuvan erityispiirteitä lähteenä

Valokuvan käyttämisen historiallisena lähteenä katsotaan usein vaativan erityistä varovaisuutta

tai jopa skeptisyyttä sen lähdearvoa ja todistusvoimaa kohtaan samaan tapaan kuin esimerkiksi muistitiedon käytön.³ Historiallisten valokuvien osalta on usein tutkittu sitä, miten asioita on kuvattu. Tämän voidaan nähdä liittyvän erityisesti valokuvahistorian syntyyn osana taidehistoriaa, joka ohjasi tarkastelemaan kuvaajia ja kuvaustekniikkaa.⁴ Valokuvauksen historiankirjoituksessa nimenomaan taidevalokuvaus ja varhainen ateljeekuvaus olivat pitkään hallitsevia tutkimuskohteita,⁵ mikä epäilemättä oli omiaan korostamaan kuvauskonventioita tarkastelevaa tutkimustapaa. 1900-luvun lopulta alkaen esimerkiksi arkipäivän historia, diskurssianalyysi, sosiaalhistoria ja kulttuurihistoria ovat kuitenkin lähestyneet valokuvia myös lähteinä menneisyyden ihmisten käsityksiin, tapoihin ja arvostuksiin.⁶

Valokuvan laajentuvasta lähdekäytöstä huolimatta sen analyysin tavat historiallisessa tutkimuksessa ovat usein lähteneet liikkeelle valokuvien tarkastelusta samankaltaisina kulttuurisina merkkeinä kuin maalaamalla tai piirtämällä tuotetut kuvat. Esimerkiksi semioottisen mallin tarkoitus on analysoida visuaalisten aineistojen kulttuurisia representaatioita.⁷ Valokuva-analyysin ikonografis-ikonologinen malli puolestaan tähtää kuvan tärkeimmän sisällön, visuaalisten viittausten sekä kulttuurisen merkityksen määrittämiseen ja vastaavasti epäolennaisten asioiden jättämiseen tulkinnan ulkopuolelle.⁸ Näissä malleissa kiinnostavana näyttäytyvät muun muassa kulttuuriset kuvastot sekä valokuvaajan ja muiden kuvantuotannon prosessiin osallistuneiden näkemys ja tavoitteet osana kulttuurisen tuotannon kenttää.⁹ Valokuvan teknisen luonteen takia olisi kuitenkin myös otettava huomioon siihen sattumoisin tallentuvan informaation määrä, joka on usein suuri - yleensä huomattavasti suurempi kuin esimerkiksi kirjallisissa lähteissä. Kirjalliseen aineistoon harvemmin esimerkiksi ilmestyy sanoja, joita sen laatija tai laatijat eivät ole kirjoit-

3. Taina Ukkonen, Muistitieto tutkimuksen kohteena ja aineistona. *Elore* 2 (2000).

4. Jens Jäger, *Bilder der Neuzeit. Einführung in die historische Bildforschung*. Edition Diskord 2000, 17, 27–33, 37–39, 65–69.

5. Jäger 2000, 9–19, 65–69.

6. Jäger 2000, 65–69. Ks. esim. Tiina Männistö-Funk, Monien käytäntöjen ”kovat kuvat”. Käyntikorttikuvat suomalaisissa maaseutukodeissa 1900-luvun alussa. Teoksessa Riitta Laitinen & Maija Mäkilä (toim.) *Esine ja aika. Materiaalisen kulttuurin historiaa*. SKS 2010, 249–278; Peter K. Andersson, *Streetlife in Late Victorian London. The Constable and the Crowd*. Palgrave Macmillan 2013.

7. Ks. Roland Barthes, Sanoma valokuvassa. Teoksessa Martti Lintunen (toim.) *Kuvista sanoin 2. Ajatuksia valokuvasta*. Suomen valokuvataiteen museon säätiö 1984.

8. Peter Burke, *Eyewitnessing. The Uses of Images as Historical Evidence*. Reaktion Books 2011, 34–42.

9. Jens Jäger, *Fotografie und Geschichte*. Campus 2009, 87.

taneet tai huomanneet kirjoittavansa. Sen sijaan silmänräpäyksessä tallentuviin valokuviin saattaa useinkin sisältyä sellaista, mitä kuvaaja ei ole tarkoituksella kuvannut tai huomannut kuvaneensa. Tämän satunnaisen, ilman kuvaajan erityistä intentiota tallentuneen informaation määrä voi olla verrattain vähäinen kontrolloiduissa ja pitkälle käsitellyissä studio-otoksissa, mutta hyvinkin suuri arjen tilanteissa otetuissa kuvissa, niin sanotuissa näppäilykuvissa.¹⁰

Edes näppäilykuvissa kuvaaja on harvoin tähdännyt arjen tavallisten toimien dokumentoimiseen,¹¹ mutta niitä on silti saattanut tallentua kuvaan. Tätä kuvaajan kannalta mahdollisesti epäolennaista ainesta voidaan tarkastella historiallisesti olennaisena lähteenä. Walter Benjaminin termi ”optinen tiedostamaton” (*Optisch-Unbewusste*) kuvaa kameran ihmisestä poikkeavaa tapaa nähdä ja näyttää maailmaa sekä sen tapahtumia. Hänen mukaansa valokuvaus tuo uuden tarkastelukulman tuttuhinkin ilmiöihin ja nostaa esiin sellaisia ilmiöitä, jotka ovat liian vähäisiä, nopeita tai hajanaisia tullaan havaituksi pelkällä silmällä. Vaikka esimerkiksi kävely toimintona on kaikille tuttu, valokuva näyttää sen aivan uudesta näkökulmasta, sekunnin murto-osaan pysäytettynä, dynaamisesta liikkeestä riisuttuna.¹² Valokuvan käytössä historiallisena lähteenä on siis syytä ottaa huomioon sekä valokuvan luonne kulttuurisena tuotteena että sen teknisestä syntytavasta johtuva erityisluonne dokumenttina.¹³

Valokuvaa teoretisoivassa keskustelussa indeksisyys tarkoittaa erityistä suhdetta objektin

ja merkin välillä. Valokuva on syntynyt siinä näkyvien objektien heijastaman valon jättämänä jälkenä. Tämä indeksisyys, valon kosketus, nähdään usein valokuvan todistusvoiman ja autenttisuuden lähteenä.¹⁴ Se voi kuitenkin johtaa harhaan. Ludmilla Jordanova on kutsunut valokuvaa vieteleväksi, mutta petolliseksi historiallisten jälkien lähteeksi. Vaikka valokuvien manipuloiminen on helppoa ja yleistä, ne saattavat tekstejä helpommin näyttäytyä avoimina ikkunoina menneisyyteen.¹⁵ Lähemmin tarkasteltuna moni valokuvälähteitä koskevan kritiikin ja varoituksen kohdista ei merkittävästi eroa kirjallisia lähteitä koskevasta lähdekritiikistä. Valokuva on subjektiivinen näyttäen vain tietyllä tavalla rajatun ja kohdennetun kuvan todellisuudesta. Samalla valokuvan syntyajan visuaaliset konventiot ja muut tavat, valtasuhteet ja käytännöt ovat muokanneet sen sisältöä.¹⁶

Vaikuttaa siltä, että Jordanovan osoittama valokuvan ”petollisuus” eli sen indeksisyyden aiheuttama selkeän totuudellisuuden harha johtaa valokuvien kohdalla tarpeeseen korostaa kaikkia lähteitä koskevan lähdekritiikin näkökohtia. Historioitsijat ovat kuitenkin huomattavasti tottumattomampia kuvia koskevan lähdekritiikin käytäntöihin verrattuna kirjallisten lähteiden kriittiseen tarkasteluun.¹⁷ Kuten mikä tahansa muukin lähde, valokuva voi synnyttää hyvin erilaisia tulkintoja. Teknisestä indeksisyydestään huolimatta valokuva ei paljasta mitään kuvauksen kohteen sisältämistä merkityksistä.¹⁸

Valokuvaa historiallisena lähteenä tutkineen Jens Jägerin mukaan katsomme menneen ajan

10. Semioottinen tulkintamalli on kehitetty ensin mainitun kaltaisten kuvien, erityisesti mainoskuvien, tulkintaan. Ks. Olli Kleemola, *Valokuva sodassa. Neuvostosotilaat, neuvostoväestö ja neuvostomaa suomalaisissa ja saksalaisissa sotavalokuvissa 1941–1945*. Sigillum 2016, 30; Jäger 2009, 96–97.
11. Timm Starl, *Knipser. Die Bildgeschichte der privaten Fotografie in Deutschland und Österreich von 1880 bis 1980*. Koehler & Amelang 1995, 144–147.
12. Walter Benjamin, The work of art at the age of its technical reproducibility (Second Version). Teoksessa Michael W. Jennings et al. (toim.) *The Work of Art at the Age of its Mechanical Reproducibility and Other Writings on Media*. Harvard University Press 2008, 37.
13. Valokuvauksen tekniikan ja kulttuurisen luonteen yhteenkietoutumisesta ks. esim. Tiina Männistö-Funk, Ei yksin kuvien tähden. Valokuvaus teknisenä harrastuksena Suomessa 1900–1939. *Lähikuva* 4 (2011), 11–29.
14. Merja Salo, *Jokapaikan valokuva. Suomalaisen valokuvauksen digitalisoituminen 1992–2015*. Musta Taide 2015, 18–19.
15. Ludmilla Jordanova, *The Look of the Past. Visual and Material Evidence in Historical Practice*. Cambridge University Press 2012, 130.
16. Ks. John E. Carter, The trained eye. Photographs and historical context. *The Public Historian* 15 (1993), 55–66; John Tagg, *The Burden of Representation. Essays on Photographies and Histories*. University of Massachusetts Press 1988.
17. Burke 2011, 14–15.
18. Philippe Dubois, *L'acte photographique*. Nathan 1983. Suorien menneisyyden jälkien sijaan valokuvateoriassa onkin siirrytty ajattelemaan valokuvaa mahdollisten maailmojen kuvaajana. Ks. Philippe Dubois, Trace-Image to Fiction-Image. The unfolding of Theories of Photography from the '80s to the Present. *October* 158 (2016), 155–166.

kuvia helposti kuin lähetyssaarnaajat tuntematonta rantaa soutuveneestään. Vaarana on, että näemme kuvissa vain sen, minkä jo tunnemme ja mistä meillä jo on tietoa.¹⁹ Kärjistyimmillään tämä pulma voidaan ilmaista kuten Janne Seppäsen väitöskirjan otsikossa: ”Valokuvaa ei ole.” Kaikki kuvat otetaan ja nähdään osana kulttuurisia konteksteja, joista irrallaan niillä ei ole olemassaoloa.²⁰ Perustellusti voidaan sanoa, että historian tutkijaa kiinnostaa nimenomaan menneisyyden laajempi kulttuurinen konteksti ja valokuva yhtenä siihen kiinni pääsemisen välineenä. Historioitsijoille onkin ollut luontevaa hyödyntää 1990-luvulla valokuvatutkimuksessa keskeiseksi muodostunutta kontekstualisoivaa tutkimusotetta, jossa kuvien merkityksen nähdään syntyvän niiden käyttöyhteydessä, osana aikansa kulttuuria.²¹ Kuvausajan, paikan ja kulttuurin kontekstin tunteminen ja selvittäminen ovat kuitenkin myös perusedellytyksiä, jotka tekevät kuvien käytön historian tutkimuksen lähteinä mahdolliseksi. Tämän lisäksi on tärkeätä pohtia, miten erilaiset julkaisu- ja käyttötavat luovat valokuvalla merkityksiä ja tulkintakonteksteja.²²

Kaupunkien valokuvallinen historia

Kaupunkikuvaus on yksi valokuvauksen historiallisista lajityypeistä. Muotokuvauksen tapaan sillä oli vuosisataiset edeltäjänsä maalaustaiteessa.²³ Monet varhaisimmat valokuvat ovat kaupunkinäkymiä. Sellainen on myös ensimmäisenä Suomessa otettuna valokuvana tunnettu, Henrik

Cajanderin vuonna 1842 kuvaama daguerrotyypia Turun Uudenmaankadulta. Cajander, kuten monet muutkin varhaisimmista kaupunkia kuvanneista, oli valinnut kohteekseen rakennuksen, sillä valokuvatekniikka ei vielä sallinut sellaisen liikkuvien kohteiden kuten jalankulkijoiden ja kulkuneuvojen kuvaamista. Kaupunkikuvaus oli aluksi ammattimaisten kuvaajien käsissä. Monet varhaiset ateljeekuvaajat ottivat myös kaupunkikuvia ja myöhemmin muutamat kuvaajat tulivat kuuluisiksi juuri kaupunkikuvistaan.²⁴

Kaupunkikuvat ja muut maisemakuvat alkoivat yleistyä 1880-luvulla valokuvista otettuina painokuvina, joita myytiin joko kotien seinille tai postikortteina. Ne tekivät tunnetuksi niin oman maan kuin muiden maiden näkymiä. Olennaista oli ikonisten näkymien tallentaminen ja ajatus kansallismaisemista.²⁵ Yksittäiset maisemat ja niistä tuotetut moninaiset kuvat saivat kansallisen merkityksensä osana laajempia kansallista tilallista ulottuvuutta jäsentäviä maisemakuvastoja. Kaupungeilla onkin ollut keskeinen asema suomalaiskansallisessa maisemakuvastossa maa-seutu- ja luonnonmaisemien rinnalla. Kuvatuin suomalainen maisema populaareissa maisemajulkaisuissa on ollut 1800-luvun alkupuolelta lähtien Helsinki, jonka suosituimmiksi kuva-aiheiksi vakiintuivat Senaatintori ja Eteläsatama.²⁶

Valokuvaustekniikan nopeutumisen ja tilannekuvien lajityypin syntymisen myötä kadun tapahtumiin ja kulkijoihin keskittyvästä katukuvauksesta tuli kaupunkikuvauksen merkittävä alalaji,

19. Jäger 2000, 9–16.

20. Janne Seppänen, *Valokuvaa ei ole*. Suomen valokuvataiteen museo, 2001; ks. myös Janne Seppänen, *Katseen voima. Kohti visuaalista lukutaitoa*. 2. Painos. Vastapaino 2002.

21. Johanna Frigård, *Alastomuuden oikeutus. Julkistettujen alastonkuvien moderneja ideoita Suomessa 1900–1940*. SKS 2008, 15–16; Anne Ollila, Valokuvat historiatietoisuuden rakentajana. Turku C.J. Schoultzin kaupunkikuvissa. *Kasvatus & aika* 5 (2011); Iina Kohonen, *Gagarinin hymy. Avaruus ja sankaruus neuvostovalokuvissa 1957–1969*. Aalto Art Books 2012.

22. Folkloristi Anne Heimo on tutkinut, miten amerikansuomalaisten historia-yhteisöissä on eri aikoina tulkittu historiallisia valokuvia, kun on haluttu ymmärtää useita ihmishenkä vaatintua onnettomuutta, joka tapahtui vuonna 1913. Sosiaalinen media on mahdollistanut aiemmin perhepiirissä kulkeneiden muistojen julkisen käsittelyn. Anne Heimo, *The Italian Hall Tragedy, 1913. A Hundred Years of Remediated Memories*. Teoksessa Tea Sindbæk Andersen & Barbara Törnquist-Plewa (toim.) *The Twentieth Century in European Memory. Transcultural Mediation and Reception*. Brill on line 2017, <http://booksandjournals.brillonline.com/content/books/9789004352353> (28.4.2019).

23. Ks. Burke 2011.

24. Ollila 2001.

25. Sven Hirn, *Isänmaan ilme*. Teoksessa Jukka Kukkonen, Tuomo-Juhani Vuorenmaa & Jorma Hinkka (toim.) *Valokuvan taide. Suomalainen valokuva 1842–1992*. SKS 1992, 365–367.

26. Maunu Häyrynen, *Kuvitettu maa. Suomen kansallisen maisemakuvaston rakentuminen*. SKS 2005, 72, 185. Ks. myös Hannu Linkola & Salla Jokela, *Monumentteja, lähiöitä ja liikennettä*. Helsinki hyvinvointiyhteiskunnan kuvastossa 1950–1979. Teoksessa Sari Aalto, Samu Nyström & Rose-Marie Peake (toim.) *Leivoksia, kaupunkilaisia ja sivistysaatteita. Kävelyreittiä Euroopan historiaan*. Kirjapaja 2017, 206–223; Anja Kervanto Nevanlinna, *Kadonneen kaupungin jäljillä. Teollisuusyhteiskunnan muutoksia Helsingin historiallisessa ytimessä*. SKS 2002.

joka sai taiteellisia, journalistisia, yhteiskunnallisia ja kaupallisia ilmenemismuotoja.²⁷ Yhdysvalloissa ja Isossa-Britanniassa kaupunkivalokuvaus nivoutui yhteen sosiaalipoliittisen agendan kanssa 1800- ja 1900-lukujen taitteesta lähtien. Etenkin suurkaupunkien slummeja kuvattiin ohjelmallisesti, esimerkiksi Jacob Riisin toimesta New Yorkissa. Tavoitteena oli tehdä aikalaisille näkyviksi slummien heikot asuinolosuhteet ja näin herättää katsojien sosiaalista omaatuntoa.²⁸ Vaikka Suomessa dokumentaarinen tallentaminen ei ollut samalla tavalla ohjelmallista, suomalaistenkin kaupunkien kuva-arkistoista on löydetävissä kuvia, jotka tallensivat köyhän kansanosan asumisolosuhteita sosiaalisen dokumentarismien hengessä. Jalojen tarkoituseriensä ohella ne tuottivat kuitenkin osaltaan yksilöteistä kuvaa ”slummista”, kun valokuvat pimeistä ja ylikansoitetuista slummikortteleista ja -asunnoista rinnastettiin kuviin uuden asuntotuotannon avarista näkymistä ja asuntojen valoisista huoneista, joiden avonaisten ikkunoiden kautta terveellinen ilma saattoi virrata asukkaille.²⁹ Valokuvia ”slummeista” käytettiinkin 1800-luvun lopulta lähtien modernin, vanhaa kaupunkirakennetta purkavan kaupunkisuunnittelun legitimoijana, jolle ominainen kuvapari oli ”ennen” ja ”nyt”.³⁰ ”Ennen ja nyt” -asetelma oli tavallinen kuvatyyppejä myös suomalaisessa lehdistössä siitä lähtien, kun valokuvien käyttö sanoma- ja aikakauslehdissä alkoi 1920-luvulla yleistyä.³¹

Sosiaalisen dokumentarismien rinnalla kaupunkien kasvun ja modernismin myötä erääksi kaupunkivalokuvauksen keskeiseksi alalajiksi muodostui kaupungin materiaalsen muutoksen

dokumentointi. Kuvat todistavat jälkipolville kaupunkien rajusta muutoksesta.³² Samalla valokuva toimi varhaisen rakennussuojelun välineenä. Historiallisesti merkittävät, mutta purettaviksi määrätty rakennukset dokumentoitiin valokuvaamalla ne ennen niiden purkamista. Tämä oli muun muassa Signe Branderin Muinaismuistolautakunnalta saaman toimeksiannon perusta Helsingissä 1900-luvun alussa.³³

Sen pohtiminen, mitä tarkoitusta varten valokuvat on kulloinkin otettu, on tärkeä osa niiden analyysia. Valokuvaamisen yhteiskunnalliset tai rakennussuojelulliset tavoitteet ovat tuottaneet erilaisia kuvia kuin esimerkiksi kaupallinen tai harrastustoiminta. Jokaisella kaupungilla on oma valokuvallinen historiansa, joka rakentuu paitsi siitä, miten kaupunkia on kuvattu, myös siitä, minkälaista valokuvaustoimintaa kyseisessä kaupungissa on ollut. Esimerkiksi yliopisto- ja museokaupungeissa osakunnat ja museot ovat harjoittaneet dokumentointia. Nämä valokuvaamisen materiaalsen käytännöt ovat vaikuttaneet siihen, mitä on kuvattu ja miten kuvia on arkistoitu ja arvotettu jälkepäin.

Valokuvia analysoidessa on aina tarpeen pohtia, mistä positiosta ne on otettu ja millaisia valtasuhteita niihin liittyy. Historiantutkijat ovat käsitelleet erityisesti antropologisen ja koloniaalisen valokuvastradition sekä matkakirjallisuuden valtasuhteita kriittisessä hengessä.³⁴ Kamera ja valokuvaus ovat olleet keskeisiä hallinnan välineitä, mutta valtasuhteet valokuvissa eivät ole mekaanisia. Kuvia on useimmiten katsottu eri paikassa kuin missä ne on kuvattu, ja erilaiset katsomisen tavat ovat luoneet erilaisia valta-

27. Ks. Joel Meyerowitz & Colin Westerback, *Bystander. A History of Street Photography*. Bulfinch Press 1994.

28. Jacob Riis, *How the Other Half Lives. Studies among the Tenements of New York*. C. Scribner's Sons 1890. Ks. myös Maren Stange, *Symbols of Ideal Life. Social Documentary Photography in America, 1890–1915*. Cambridge University Press 1989; Tom Hulme, *Civic Culture and Citizenship. The Nature of Urban Governance in Interwar Manchester and Chicago*. PhD. thesis, University of Leicester, September 2013, 218, 223–224, 232.

29. Hulme 2013, 232.

30. Toisen maailmansodan jälkeistä Hampuria koskien ks. Sandra Schürmann, *Bilder von Wiederaufbau und Nachkriegsmoderne. Das Beispiel Hamburg*. Teoksessa Georg Wagner-Kyora (toim.) *Wiederaufbau europäischer Städte / Rebuilding European Cities. Rekonstruktionen, die Moderne und die lokale Identitätspolitik seit 1945 / Reconstructions, Modernity and the Local Politics of Identity Construction since 1945*. Franz Steiner Verlag 2013, 250–271.

31. Silja Laine, *Pilvenpiirtäjäkysymys. Urbaani mielikuvitus ja 1920-luvun Helsingin ääriiviivat*. k&h 2011, 199.

32. Ks. esim. Rauno Lahtinen, *Turun purettu talot*. Viides uudistettu painos. Kustannusosakeyhtiö Sammakko 2013.

33. Jan Alanco & Riitta Pakarinen (toim.) *Foto Signe Brander. Valokuvia Helsingistä ja helsinkiläisistä vuosilta 1907–1913*. Helsingin kaupunginmuseo 2009.

34. Ks. Leila Koivunen, *Visualising the “Dark Continent”. The Process of Illustrating Nineteenth-Century British Travel Accounts of Africa*. University of Turku 2006; Timo Särkkä, *Picturing Colonialism in Rhodesia. C.T.Eriksson's Pictorial Rhetoric and Colonial Reality, 1901–1906*. Teoksessa Olli Kleemola & Silja Pitkänen (toim.) *Photographs and History. Interpreting Past and Present Through Photographs*. k&h 2018, 141–160.

suhteita.³⁵ Ajatuksen tilallisesta etäisyydestä voi laajentaa käsittelemään myös ajallista etäisyyttä. Valokuvissa ilmenevät valtasuhteet eivät ole itsessään selviä. Vallankäyttäjinä ovat lisäksi toimineet esimerkiksi suuret kuvatoimistot, joilla on ollut merkittävä asema tietynlaisten kuvien nostamisessa esiin, mutta joiden historiaa ja toimintaa tunnetaan huonosti.³⁶

Tutkija kohtaa valokuvia lähteenä käyttäessään arkistoinnin aiheuttamat ongelmat. Valokuvakoelmien lisääntyvä digitoiminen ja prosessiin liittyvä valinta – mitä kuvia valikoidaan digitoitaviksi ja millä perustein – luo kuville uudenlaisia viitekehyksiä. Yksi seuraus kokoelmien digitalisoimisesta on, että valokuvien materiaallinen, esineellinen luonne on vaarassa unohtua.³⁷ Toisaalta digitoiminen on tuonut kuvia lähdeaineistoina helpommin saavutettaviksi, selattaviksi ja haettaviksi.³⁸ Kokoelmien järjestämisestä on ohjannut kuvien yleinen merkittävyys. Arkistoitujen kaupunkikuvien tapauksessa esimerkiksi niissä esiintyvällä tunnetulla rakennuksella on usein nähty olevan tällaista yleistä merkitystä.³⁹ Kuvien arkistointiperusteet ovat voineet erota asiakirja-aineiston kohtelusta.⁴⁰ Kuvat on myös usein eroteltu niihin liittyneestä kirjallisesta aineistosta ja monista on saatavilla vain niukasti taustatietoa. Kuvien luokittelu on saattanut tuottaa kuvalle uudenlaisen, alkuperäisestä poikkeavan merkityksen. Esimerkiksi yhden perheen elämänvaiheista kertovat valokuvat on voitu siirtää arkistossa kokoavaan luokkaan ”perhevalokuvia”.⁴¹ Toisaalta arkistointiperusteet voivat suoraan hyödyttää tutkijaa ja mahdollistaa tiettyjä tutkimuskäsitteitä ja -asetelmia. Seuraavassa kahdessa osiossa käytettyjen kaupunkikuvien hyödyntäminen tiettyjen maantieteellisten paikkojen

historiallisessa tarkastelussa on ollut mahdollista siksi, että ne on arkistoissa järjestetty kohdepaikkojen mukaan. Tiina Männistö-Funkin seuraavassa osiossa esittelemä valokuvien käyttö määrälliseen maantieteelliseen tarkasteluun ei olisi ollut mahdollista, ellei käytetty kuva-aineisto olisi Turun museokeskuksen arkistossa järjestetty nimenomaan kaduittain ja ellei useimpiin kuviin olisi merkitty niiden kuvaamaa paikkaa talonnumeron tarkkuudella.

Valokuvat ja unohtettu toimijuus katutilassa

Kaupunkikuvissa näkyvät valokuvälähteiden erityispiirteet selvinä ja moninaisina. Teknisistä reunaehdoista korostuu erityisesti vuodenaikojen ja valon määrän vaihtelu. Varsinkin 1800-luvun ja 1900-luvun alun kaupunkikuvista ylivoimaisesti suurin osa on otettu kesällä, mikä osaltaan on rajannut niihin tallentunutta informaatiota. Kuvaajan intentio ja kuvauskonventionot ovat ohjanneet kuvauksen kohteita vahvasti, mutta samalla julkisilla paikoilla otetuissa kuvissa korostuu satunnainen tallentuminen. Tämä ominaisuus mahdollistaa valokuvien hyödyntämisen erityisesti arkipäivän tavallisten toimien ja muiden kuin ylempien luokkien aineellisten olojen ja materiaallisen kulttuurin rekonstruomisessa. Samoin valokuvälähteistä on mahdollista tarkastella usein unohtettujen kaupungin toimijoiden kuten lasten, kaupunkiluonnon tai eläinten historiaa.⁴² Kaupunkiliikennettä ja katutilaa tarkasteltaessa historiallisesti varjoon jääneitä ovat sellaiset sinänsä monilukuiset ryhmät kuin kävelijät ja pyöräilijät. Tässä osiossa tarkastellaan kävelyn ja pyöräilyn määrällistä ja maantieteellistä historiaa valokuvälähteiden kautta, esimerkkitapauksena Turku.

35. Simon Koole, *Photography as Event. Power, the Kodak Camera, and Territoriality in Early Twentieth-Century Tibet. Comparative Studies in Society and History* 59 (2017).

36. Annette Vowinckel, *Image Agents. Photographic Action in the 20th Century*. Teoksessa Olli Kleemola & Silja Pitkänen (toim.) *Photographs and History. Interpreting Past and Present Through Photographs*. k&h 2018, 19–36.

37. Minna Ijäs, *Valokuva – ehtymätön kuvälähde*. Teoksessa *Kuvälähde. Valokuvia Turun museokeskuksen kokoelmista*. Turun museokeskuksen vuosikirja Aboa 2013–2014/77–78. Turun museokeskus 2016, 9.

38. Esimerkiksi Helsingin kaupunginmuseo on avannut yleiseen käyttöön yli 40 000 Helsinki-kuvaa. Helsingin kaupunginmuseo, <https://www.helsinkikuvia.fi> (16.6.2018).

39. Virpi Mäkinen, *Lehtorin muotokuva – G. A. Stoores valokuvat omaelämäkerrallisuuden tulkina. Ennen ja nyt. Historian tietosanomata* 4 (2018), http://www.ennenjanyt.net/2018/12/lehtorin-muotokuva-g-a-stoores-valokuvat-omaelamakerallisuuden-tulkina/#identifier_23_6465 (7.12.2018).

40. Olli Kleemola, *Erään mutkikkaan suhteen anatomia. Valokuvat ja historiantutkimus. Ennen ja nyt. Historian tietosanomata* 4 (2018), <http://www.ennenjanyt.net/2018/12/eraan-mutkikkaan-suhteen-anatomia-valokuvat-ja-historiantutkimus/> (7.12.2018).

41. Penny Tinkler, *Using Photographs in Social and Historical Research*. Sage Publications 2013, 108.

42. Ks. Taina Syrjämaan artikkeli tässä numerossa.

Kaikkein tavallisimpien arjen toimien tutkiminen historiallisesti on usein hankalaa, koska ne saattavat olla kirjallisissa lähteissä näkymättömiä tai vain heikosti näkyviä. Esimerkiksi polkupyöräily tuotti lyhyessä ajassa suuren määrän lehtiartikkeleita, kirjallisuutta, yhdistysten dokumentteja ynnä muuta, kun se oli varakkaiden kaupunkilaisten huvittelu- ja urheilumuoto 1800-luvun lopulla. Kun siitä vuosisadan vaihteessa alkoi tulla suhteellisen tavallinen ja laajalle levinnyt liikkumisen tapa, käyttäjien joukko kasvoi kirjallisten jälkien määrän vähetessä.⁴³ Kävely puolestaan ei ole koskaan tuottanut suurta määrää kirjallisia arkistolähteitä, lukuun ottamatta esimerkiksi kirjallisia kuvauksia flanööreistä, joista onkin tullut muodikkaisiin yläluokan pyöräilijöihin vertautuva ylikorostettu ryhmä kävelyn ja kaupunkien historiassa.⁴⁴ Laadullisen tarkastelun tavoin myös kävelyn ja pyöräilyn historian määrällinen tarkastelu on hankalaa, koska niistä ei ole tallennettu juurikaan tietoja kirjallisiin ja tilastollisiin lähteisiin. Kun liikennesuunnittelu vakiintui 1900-luvun puolivälin tienoilla omaksi alakseen, se keskittyi lähes yksinomaan autoiluun ja sen tarpeisiin, vaikka autoilu olikin monissa Euroopan kaupungeissa vielä verrattain vähäistä. Autoiluun keskittyneiden suunnittelijoiden keräämä tilastotieto esimerkiksi kävelyn ja pyöräilyn määristä, reiteistä ja muutoksista eri kaupungeissa on niukkaa ja usein tietyistä, motorisoitua liikennettä korostavista ja suosivista näkökulmista kerättyä.⁴⁵

Turussa kävelijöiden määriä keskustassa mitattiin 1900-luvulla vain kolme kertaa – vuosina 1948, 1981 ja 1997 – ja ainoastaan muutamina päivinä yhdeltä tai vain muutamilta kaduilta. Tätä tietoa voidaan täydentää ja ristiinlukea lasquemalla kävelijöiden ja pyöräilijöiden määriä suuresta määrästä historiallisia valokuvia, joihin kävelijät ovat usein tallentuneet muun kuvaustarkoituksen sivutuotteena. Valokuvien analyysi

ei tuota suoraan tilastotietoihin vertautuvaa tietoa. Esimerkiksi valokuvien määrä ja maantieteellinen sijoittuminen eri aikoina vaihtelevat. Hitaampia liikennemuotoja saattaa tallentua staattisiin valokuviin suhteessa enemmän kuin nopeita. Valokuvien perusteella on kuitenkin mahdollista tehdä suhteellista vertailua. Lisäksi maantieteellisellä analyysillä voidaan kartoittaa eri kulkureittien suosiota ja valokuvien perusteella voidaan laskea sukupuolen ja iän kaltaisten tekijöiden määrällistä osuutta eri liikennemuodoissa. Turussa Tiina Männistö-Funkin toteuttama 3 500 historiallisen valokuvan tarkastelu paljasti selviä sukupuolittuneita kävelyn ja pyöräilyn reittejä ja määrällisiä osuuksia. Merkittävä tutkimustulos oli, että kävelevät naiset ovat historiallisesti olleet suurin ryhmä kaikista liikennemuodoista. Heidän merkityksensä kaupungin logistiikalle ja kaupunkiarjen toimivuudelle on ollut keskeinen.⁴⁶

Analysoidut kuvat ovat Turun museokeskukseen kuva-arkistosta. Ne on otettu 1890-luvun ja 1980-luvun välillä moniin eri tarkoituksiin. Mukana on niin lehtijuttuja, kirjoja tai postikortteja varten otettuja kuvia kuin myös kaupungin osastojen, erilaisten yhdistysten ja yksityishenkilöiden ottamia kuvia sekä suuri määrä kuvia, jotka museon henkilökunta otti 1950–1970-luvuilla dokumentoidakseen purettavia rakennuksia. Monissa näistä kuvatyypeistä katunäkymät ja kadullakulkijat ovat tallentuneet kuvan varsinaisen tarkoituksen sivutuotteina (kuva 1). Kaikki kuvissa näkyvät tielläliikkujat merkittiin koodiväreillä pistekartoille vuosittain ja vuosikymmenittäin (kuva 2). Näin saadulla aineistolla voidaan selvittää eri liikennemuotojen suhteellisia määriä eri aikoina sekä verrata näitä saatavilla olevaan tilastotietoon. Määrällisen kuva-analyysin avulla selviää esimerkiksi, että vuoden 1948 liikennelaskentaa varten oli valittu kaupungin autoistunein kohta, eivätkä sen antamat tie-

43. Nicholas Oddy, *Cycling's Dark Age? The Period 1900–1920 in Cycling History*. Teoksessa Rob van der Plas (toim.) *Cycle History 15. Proceedings of the 15th International Cycling History Conference*. Van der Plas Publications/Cycle Publishing 2005, 79–86.

44. Ks. Deirdre Heddon & Cathy Turner, *Walking women. Shifting the tales and scales of mobility*. *Contemporary Theatre Review* 22 (2012), 224–236.

45. Ks. Paul Barrett & Mark H. Rose, *Street Smarts. The Politics of Transportation Statistics in the American City, 1900–1990*. *Journal of Urban History* 25 (1999), 405–433; Johanna Kallioinen, *Pyöräilyn institutionaalinen asema liikennesuunnittelussa*. VATT-keskustelualoitteita 267. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus 2002.

46. Ks. Tiina Männistö-Funk, *Kävelevien naisten kaupunki. Sata vuotta sukupuolta Turun kaduilla*. Teoksessa Topi Artukka, Jarkko Keskinen & Taina Saarenpää (toim.) *Kaupungin varjoissa, arkistojen valossa*. Sigillum 2018, 79–96.

dot siis vastaa kokonaiskuvaa kaupungin liikenteestä.⁴⁷

Valokuvat antavat myös mahdollisuuden tarkastella laadullisesti ja määrällisesti kävelyyn ja pyöräilyyn tai muihin niiden kaltaisiin arkipäiväisiin kadun käytäntöihin rykelmöityviä esineitä ja toimintoja.⁴⁸ Männistö-Funk on määrällisen analyysin lisäksi havainnoinut kuvista laadullisesti esimerkiksi reunakivien toimijuutta suhteessa muihin elottomiin ja elollisiin, jotka katuja kansoittavat. Reunakivet jos mitkä ovat katutilan huomaamattomia elementtejä, jotka kuitenkin ovat keskeisiä monissa kadun käytön tavoissa. Esimerkin määrällisestä materiaalien rykelmien jäljittämistä antavat tutkimuksessaan Franck Cochoy, Johan Hagberg ja Roland Canu, jotka ovat käyttäneet visuaaliseksi arkeologiaksi kutsumaansa metodia. He ovat vertailleet valokuvia sekä Göteborgin että Toulousen keskustan yhdeltä kadulta 1800-luvun jälkipuoliskolta 2000-luvulle ja tilastoineet kuvien perusteella esimerkiksi kävelijöiden tapoja kuljettaa

■ Kuva 1. Kuvassa on Aninkaistensilta vuonna 1952, kuvattuna Satakunnantieltä päin kaupungin katurakennusosaston käyttöön. Näkyvillä on runsaasti eri liikennemuotoja ja kuvasta on luettavissa monenlaista niihin liittyvää tietoa, esimerkiksi katutilan käytön mahdollisuuksista. Kuva: Turun museokeskuksen valokuva-arkisto/Turun kaupungin katurakennusosasto. DT2014:101:19

ja kantaa esineitä, erilaisia ruumiillisia eleitä ja asentoja sekä sellaisia asusteita ja välineitä kuin hattuja, laukkuja ja sateenvarjoja.⁴⁹ Hattujen ja kantamisen määriä ja muutoksia kuvaava tilasto ei yksinään kerro hatun tai kantamisen merkityksestä. Sen sijaan se auttaa rekonstruoimaan arkisia tilanteita eri aikoina ja antaa konkreettista pohjaa sellaiselle kulttuuriselle ja sosiaaliselle erityyppisten lähteiden ristiinlukemiselle, jota tarkastellaan seuraavassa, Silja Laineen Pitkän sillan maisemassa tapahtuneita muutoksia käsittelevässä osiossa.

47. Tiina Männistö-Funk, Visual Frames. A Reconstruction of the Modal Split in Turku, 1950–1980. Teoksessa Martin Emanuel, Frank Schipper & Ruth Oldenziel (toim.) *Sustainable Urban Mobility. Histories of Today's Challenge*. Berghahn 2019 (tulossa).

48. Materiaalisista rykelmistä ks. Tiina Männistö-Funk, Rykelmät. Työkaluehdotus menneisyyden materiaalien toimijoiden tutkimiseen. *Historiallinen Aikakauskirja* 2 (2016), 178–189.

49. Franck Cochoy, Johan Hagberg & Roland Canu, The forgotten role of pedestrian transportation in urban life. Insights from a visual comparative archaeology (Gothenburg and Toulouse, 1875–2011). *Urban Studies* 52 (2015), 2267–2286.

Helsingin Pitkäsillan maisema ja aistimellisen kaupunkihistorian lähteet

Kaupunkivalokuvia on mahdollista tarkastella myös maiseman käsitteen avulla, jolloin voidaan ajatella, että valokuvat sekä luovat että dokumentoivat maisemia. Maiseman käsitteessä korostuu, että kyseessä on valikoitu ja rajattu kuva, ja että se viittaa ihmisen ja ympäristön väliseen suhteeseen. Kun maisemaa ei käsitetä vain pysähtyneenä kuvana tai hetkenä, vaan huomioidaan myös ihmisten (ja ympäristön) liike ja toimijuus osana maisemaa, voidaan hyödyntää kulttuuri-maantieteilijöiden tapaa tarkastella maisemaa ja liikettä (*mobility*) yhdessä.⁵⁰ Historioitsija voi liittää paikkaan, maisemaan ja liikkeeseen myös aistien ja aistimellisuuden tutkimisen sekä pohtia valokuvan tarjoamia mahdollisuuksia aistihistorian lähteenä.

Kaupunkien katutilaan kuuluvat sitä rajaavien rakennusten lisäksi myös sillat ja muu liikenteen ja liikkumisen infrastruktuuri. Sillat ovat useasti kuvattuja kohteita, eräänlaisia horisontaalisia

■ Kuva 2. Esimerkkinä määrällisestä maantieteellisestä analysista kaikissa Turun museokeskuksen valokuva-arkiston 1950-luvun katukuvissa näkyvät liikennevälineet ja kadulla liikkujat merkittyinä pistekartalle eri värein koodattuina. (Suurimpien ryhmien värikoodit: Vaaleanvihreä: pysäköidyt henkilöautot, Punainen: naispuoliset jalankulkijat, Kirrkaanvihreä: miespuoliset jalankulkijat, Tummansininen: sukupuoleltaan tunnistamattomat jalankulkijat, Oranssi: liikkuvat polkupyörät, Ruskea: liikkuvat kuorma-autot, Tummanvihreä: liikkuvat henkilöautot.) Kuvien antaman informaation pohjalta laaditut pistekartat mahdollistavat eri liikennemuotojen suhteellisten määrien sekä maantieteellisen jakauman analysoinnin ja niiden vertaamisen vastaaviin karttoihin muilta vuosikymmeniltä sekä esimerkiksi 1900-luvun liikennelaskentojen antamiin tilastotietoihin. Eri liikennemuodot on merkitty kuvaohjelmassa kukin omalle tasolleen, jolloin voidaan valita tarkasteltavaksi yksi ryhmä kerrallaan tai verrattaviksi tietyt ryhmät tietyiltä aikakausilta.

maamerkkejä, mutta samalla ne muodostavat rajoja ja eroja kaupunkien sisälle. Valokuvatut sillat voivat muodostua geneerisiksi postikorttimai-

50. Tim Cresswell & Peter Merriman (toim.) *Geographies of Mobilities. Practices, Spaces. Subjects.* Taylor & Francis Ltd 2013.

■ Kuva 3. Kuvat ja kuvakulmat eivät ole sattumanvaraisia. Helsingin Muinaismuistolautakunta Pitkälläsillalla lähdössä katsastamaan kuvauskohteita Itäiselle Viertotielle. Vasemmalta puheenjohtaja valtionarkistonhoitaja Reinhold Hausen, sihteeri museoamanuenssi Karl Konrad Meinander ja jäsen professori Gustaf Nyström. Kuva: Helsingin kaupunginmuseon valokuvaarkisto.

semiksi, kuten Pariisin Pont Neuf tai San Franciscon Golden Gate Bridge. Ne ovat kuvina tuttuja monille, jotka eivät ole kyseisissä paikoissa koskaan matkanneet. Toisaalta esimerkiksi Helsingin Pitkäsilta, niin tärkeä ja tunnettu kuin se helsinkiläisille on, ei ole kovin yleinen postikorttikuva. Pitkääsiltaa, tai tarkalleen ottaen Pitkäänsillan paikkaa, sillä itse silta ja sitä ympäröivä maisema ovat vaihdelleet paljonkin, on kyllä kuvattu ja dokumentoitu runsaasti eri aikoina eri syistä. Kuviiin on tallentunut paitsi itse silta ja sen rakenteet, myös sen arkisia käyttäjiä. Siltaa voikin ajatella eräänlaisena arkisena kaupunkimaisemana.⁵¹

Pitkääsiltaa voi ajatella rajana, joka erottaa kaupunginosia toisistaan. Kulttuuristen rajojen tutkijat ovat olleet enenevässä määrin kiinnostuneita kulttuurisista ja narratiivisista näkökulmista rajojen muodostumiseen. Millä tavoilla rajoja on rakennettu, millä tavoin niitä on havainnoitu ja miten niitä on ylläpidetty? Anu Kannike ja Kadri Tüür nostavat esiin, että vaikka rajojen ajatellaan usein olevan ihmisten muodostamia, ne eivät synny täysin irrallaan luonnonmaisemista. Rajat syntyvät usein vesistöjen lomaan, ja tästä seuraa luonnon omaa toimijuutta, joka ihmisten pitää huomioida. Erityisesti tulvat ja veden jäätyminen talvella voivat vaikuttaa siihen, millaiseksi raja muodostuu ja miten ihmisten keskinäinen sekä ihmisen ja ympäristön vuorovaikutus toteutuu.⁵² Helsingin merialueilla ja siten myös Pitkäänsillan ympäristössä veden saastuminen on ollut keskeinen ympäristöä muovaava prosessi, joka on vaikuttanut kaikkiin helsinkiläisiin, mutta eri yhteiskuntaluokissa ja ihmisryhmissä siihen on suhtauduttu eri tavoin.⁵³

Pitkäänsillalla on poliittinen historia kaupunginosia ja yhteiskuntaluokkia erottavana tilana sekä mielenosoitusten ja poliittisten kulkueiden näyttämönä. Vaikuttaisi siltä, että Pitkääsiltaa on kuvattu huomattavasti enemmän Kallioon kuin kantakaupunkiin päin. Paradoksaalisesti silta sekä erottaa että yhdistää eri kaupunginosia, mutta myös viheralueita, rakennettua ympäristöä ja kaupunkilaisia. Eri aikoina otettuja kuvia voikin tarkastella kaupunkiympäristön rajanvetojen ja esimerkiksi vuodenaikojen vaihtelun näkökulmasta.

Pitkäänsillan pohjoispuolen asuinolosuhteita leimasi pitkään materiaallinen köyhyys, jonka yksi ilmentymä oli puistojen ja viheralueiden puute. Rannat olivat siis teoriassa tärkeää kaupunkiluontoa ihmisille, sikäli kuin ne olivat käytettävissä. Vesi ja rantaviiva eivät ole olleet ensisijaisia kuvauskohteita. Pitkäänsillasta otettuihin valokuviin on tallentunut kuitenkin paljon tietoa siitä, millä tavoin rannat ovat eri aikoina olleet kaupunkilaisille avointa tai suljettua tilaa ja millä tavoin rantaa on mahdollisesti voitu käyttää.

51. Käsitteestä ks. esim. Paul Groth & Todd W. Bressi (toim.) *Understanding Ordinary Landscapes*. Yale University Press 1997.

52. Anu Kannike & Kadri Tüür, Introduction. Border-related practices from interdisciplinary perspectives. Teoksessa Anu Kannike & Monika Tasa (toim.) *The Dynamics of Cultural Borders*. Approaches to Cultural Theory 6. University of Tartu Press 2016, 15.

53. Simo Laakkonen, Itämeren tyttären likaiset helmat. Teoksessa *Nokea ja pilvenhattaroita. Helsingin ympäristö 1900-luvun vaihteessa*. Narinkka Helsingin kaupunginmuseo 1999, 117.

Veden saastuminen ei suoraan näy valokuvissa, mutta (saastuneiden) rantojen käyttämistä voidaan tutkia valokuvien avulla.

Siltaa on dokumentoitu ja kuvattu eri aikoina eri syistä. Esimerkiksi sisällissodan aikana silta on tallentunut moniin kuviin.⁵⁴ Kaupunkimaiseman ja liikkumisen näkökulmasta kiinnostava vaihe sillan historiassa on vuosi 1912, jolloin vanhempi, puinen silta purettiin uuden sillan tieltä. Rakentaminen vaikutti monin tavoin aistimelliseen ympäristöön ja arkiseen kaupunkimaisemaan. Rakentamiseen oli alun perin ryhdytty, koska vanha puinen silta ei kestänyt kasvavaa liikennettä ja ihmismäärää. Kuvista voikin lukea juuri muutoksia siinä, miten sillalla on liikuttu. Uuden sillan rakentaminen mahdollisti liikenteen aivan uudella tavalla, mutta myös muutti ihmisten aistiympäristöä.

Liikenteen lisääntyminen ja nopeutuminen ovat kaupungin aistiympäristössä tapahtuvia

■ Kuva 4. Veden saastumisesta huolimatta Pitkän sillanrannalla on riittänyt käyttäjiä. Kuva: Helsingin kaupunginmuseon valokuva-arkisto.

muutoksia, joita historioitsijan voi olla vaikea tavoittaa eikä valokuva yksinään kenties riitä niiden hahmottamiseen. Valokuva-aineistosta voi kuitenkin tavoittaa jotakin siitä, miten rakennetun ympäristön, tässä tapauksessa sillan, muutokset vaikuttavat ihmisten liikkumiseen ja sitä kautta aistiympäristöön, esimerkiksi ääniin, hajuihin ja näkymiin, mutta myös liikkumiseen ja nopeuteen. Yksi aistihistorian suurimmista haasteista liittyy lähteisiin. Lähihistorian aistiympäristöä ja aistimellisiä havaintoja ja muistoja voidaan tutkia esimerkiksi haastattelujen avulla, mutta varhaisemman historian tutkimisen osalta haasteena on löytää lähteitä, jotka kertoisivat aistien kokemisesta, aistiympäristöstä ja näiden

54. Valokuvilla oli monin tavoin tärkeä rooli sekä sodan aikana että sen jälkeen. Hakaniemeen oli syntynyt 1910-luvulla suorastaan valokuvaamoiden keskittymä. Jukka Kukkonen, Valokuvaajat sisällissodassa. Katsaus valokuvaperinteeseen. Teoksessa Jukka Kukkonen & Elina Heikka (toim.) *Punamustavalkea. 1918 Kuvat*. Avain & Suomen valokuvataiteen museo 2009, 23.

nyansseista. Kaunokirjallisuus ja yksityiset lähteet kuten kirjeet ja päiväkirjat ovat olleet kaupunkiin suuntautuvan aistihistorian keskeisimpiä lähteitä aina Alain Corbinin *Le miasme et la jonquille: L'odorat et l'imaginaire social aux XVIIIe et XIXe siècles* -teoksen (1982) julkaisusta lähtien, mutta valokuvat voivat täydentää aistien historiaan suuntautuneen tutkimuksen lähdeaineistoa kiinnostavalla tavalla. Yksi aistivoimaisimmista Pitkängsillan rakentamista seuraavista muutoksen kuvauksista löytyy Toivo Tarvaksen novellista ”Antti Pelttari”, jossa sillanpielessä tupakkaa myyvä sokea sotaveteraani kuvailee sillan äänimaisemaa ja sen muutoksia:

Eräänä keväänä ilmestyivät sillan keskustaan rautaiset raiteet, joita pitkin hevosten kiskomat vaunut rullata jyristivät. Tämä lisä-ääni yleisessä melussa tuntui Antista aluksi häiritsevältä, se sekoitti kuminallaan kaikki muut äänet, mutta vähitellen hän tottui siihenkin. Kun vaunuja vetävät hevoset vaihdettiin sähköön, joka rätisten ja salamoiden, niin että hänenkin silmissänsä tuntui jokin sälähdys, kuljetti vaunuja yli sillan, ei ääniin sillalla tullut

■ Kuva 5. Vanhaa siltaa puretaan ja uutta rakennetaan vuonna 1912. Kuva: Helsingin kaupunginmuseon valokuva-arkisto.

enää mitään muuta uutta suurempaa ja häiritsevämpää lisää.⁵⁵

Kertomus jatkuu uuden sillan rakentamiseen tuoden esiin kiireen, kylmyyden, tuokset ja äänet. Vasta yhdistettynä valokuvaan Pitkängsillan äänet ja hajut saavat rinnalleen katunäkymän: paikan mittasuhteet ja näkymän sillan liikenteen moninaisuuteen. Aistien historiaan kohdistuva tutkimus hyötyykin monenlaisten lähteiden ennakkoluulottomasta yhdistämisestä, vaikka erityyppisiin lähteisiin ja niiden yhdistämiseen liittyy lähdekriittisiä kysymyksiä, jotka on syytä huomioida, ettei yksi lähdeyyppi jää lähdekriittisessä tarkastelussa heikompaan asemaan.⁵⁶

Kaupunkitapahtuman kokemus, materiaalisuus ja valokuva

Tässä osiossa esiteltä Tanja Vahtikarin tutkimuksiin perustuva esimerkki, vuonna 1950 Helsingissä osana kaupungin 400-vuotisjuhlallisuuksia

55. Toivo Tarvas, ”Antti Pelttari.” *Häviävää Helsinkiä*. Lasipalatsi Helsinki 2008 [1917].

56. Kaunokirjallisuudesta kaupunkihistoriantutkimuksen lähteenä ks. Lieven Ameel, Jason Finch, Richard Dennis & Silja Laine (toim.) *The Materialities of Literary Narratives in Urban History*. Routledge 2019 (tulossa).

järjestetty historiallinen kulkue, keskittyy arjen sijasta katuun juhlan ja kaupunkitapahtuman elettynä ja valokuvattuna näyttämönä. Helsingin vuosisataisjuhlasta ja historiallisesta kulkueesta on jäänyt monenlaisia lähteitä juhlaa valmisteluiden toimikuntien aineistoista ja sanomalehti-artikkeleista erilaisiin ohjelma- ja mainosmateriaaleihin. Kulkuetta valokuvattiin sanomalehtiin ja sitä myös taltioitiin jälkipolville osana Helsingin kaupunginmuseon kokoelmaa. Monet tässä osioissa lähteenä käytetyistä Helsingin kaupunginmuseon valokuvista ovat päivätyönään Elannon mainoskuvaajana toimineen Eino R. Heinosen ottamia, mutta osa kuvaajista on jäänyt tuntemattomaksi. Vaikka historiallisesta kulkueesta otetuissa kuvissa oli pitkälti kysymys tietoisesta tallentamisesta ja muistelusta, myös satunnaista tallentumista tapahtui.

Historialliset kulkueet voidaan nähdä valtaapitävien historiapolitiittisina tapahtumina, jotka pitivät yllä konservatiivisia ja/tai keskiluokkaisia historianarratiiveja sekä olemassa olevia valtasemia. Helsingin historiakulkue esitteli kaupungin virallisen kertomuksen kotiseutukasvatuksen hengessä. Historiakulkueiden tapaisiin historian elävöittämisen varhaisiin muotoihin kytkeytyi silti aimo annos kaupunkilaisten aitoa osallistumista ja valtakertomuksille vaihtoehtoisia tapoja tulkita yhteisön menneisyyttä.⁵⁷ Kulkueesta otetut valokuvat kertovat osaltaan virallisen kaupungin tavoitteista, mutta samalla ne tarjoavat mahdollisuuden täydentää kuvaa ylhäältä käsin järjestetystä tapahtumasta. Valokuvat tuovat esille uusia näkökulmia kaupunkilaisten osallisuuden, hetkellisen tapahtuman kokemisen sekä vuosisataisjuhlassa yhteisön menneisyysuhteen liitettyjen tunteiden tarkasteluun.

Kokemuksen ja tunteiden historia on viime vuosina alkanut kiinnostaa yhä laajenevaa tutkijoiden joukkoa.⁵⁸ Vaikka kielellisten tunneilmajujen analyysillä on keskeinen asema etenkin tarkasteltaessa modernin ajan menneisyyden ihmisten kokemuksia ja tunteiden ilmaisuja, tunteiden kieli ulottuu ohi ja ylitse sanojen sisältäen esimerkiksi kasvojen ilmeet, eleet, ihmisten välisen kehonkielen ja asemat. Valokuva on eräs lähde, jonka avulla historioitsija voi tulkita tunneilmajun ja kokemuksen sosiaalisia ja tilallisia konteksteja. Valokuvien tunteet eivät ole kuitenkaan yksioikoisesti luettavissa. Pelkästään tekstien kanssa työskentelevän tunteiden ja kokemuksen historian kollegan tavoin myös valokuvia analysoiva tutkija on varmemmalla pohjalla tarkastellessaan aineistoaan ristiin muiden lähteiden kanssa.⁵⁹

Nykypäivän perspektiivistä on kenties yllättävää, kuinka isosta tapahtumasta vuoden 1950 historiallisesta kulkueesta oli kysymys. Kulkuetta oli tullut seuraamaan katujen varsille arviolta noin 100 000 kaupunkilaista. Lisäksi sen olympiastadionilla vastaanottaneeseen stadionjuhlaan osallistui lähes 40 000 ihmistä. Helsingin kuten monien muidenkin kaupunkien vuosisataisjuhlien eräs keskeinen tavoite oli kasvattaa kaupunkilaisia sekä tuntemaan kotikaupunkiansa ja sen historiaa että *tuntemaan* yhteyttä kotikaupunkiinsa.⁶⁰ Historiakulkueet toimivat erinomaisesti näitä molempia tarkoituksia ajatellen. Helsingin historialliseen kulkueeseen kuului 52 erillistä yksikköä, jotka oli lavastettu kohtauksina kuormauton lavoille tai jotka liikkuvat katutilassa jalan. Ne popularisoivat kaupungin virallista historiankirjoitusta helpommin omaksuttavaan muotoon. Kulkueyksiköiden teatraalisuus ja keskittyminen

57. Deborah Ryan, 'Pageantitis'. Frank Lascelles' 1907 Oxford historical pageant, visual spectacle and popular memory. *Visual Culture in Britain* 8:2 (2007), 63–82; Tanja Vahtikari, 'Washing Away the Dirt of the War Years'. History, politics and the reconstruction of urban communities in post-World War II Helsinki. Teoksessa H. Kaal & S. Couperus (toim.) *(Re) constructing communities in Europe, 1918–1968. Senses of belonging below, beyond and within the nation-state*. Routledge 2017, 65–84; Tanja Vahtikari, Postwar urban pageants in Finland. Representation, participation and power. Teoksessa Simon Gunn & Tom Hulme (toim.) *Powers of the City. New Approaches to Governance and Rule in Urban Europe Since 1500*. Routledge 2019 (tulossa).

58. Ks. esim. Monique Scheer, Are emotions a kind of practice (and is that what makes them have a history). A Bourdieuan approach to understanding emotion. *History and Theory* 51 (2012), 193–220; Tuomas Tepora, Kiihkeä historia. Tunteet historiantutkimuksessa. Teoksessa Matti O. Hannikainen, Mirka Danielsbacka & Tuomas Tepora (toim.) *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historiantutkimuksessa*. Gaudeamus 2018, 77–93.

59. Rob Boddice, *The History of Emotions*. Manchester University Press 2018, 35–37.

60. Tanja Vahtikari, "Ei minkään Saarijärven Paavon tarinaa" Vuosisataisjuhla menneisyyden ja tulevaisuuden välittäjänä jälleenrakennusajan Helsingissä. Teoksessa Mervi Kaarninen, Tanja Vahtikari & Timo Vilén (toim.) *Kaupunki tapahtumien näyttämönä*. SKS 2016, 35–64.

henkilöhahmoihin tekivät niistä tunnetasolla helposti samaistuttavia. Tämä näkyy myös valokuvaajien valinnoissa. He ovat kuvanneet suhteessa paljon historiallisia henkilöitä sekä vaikuttavan elämyksen tarjonneita kulkueyksiköitä. Eräs tällainen yksikkö oli "Rutto 1710".

Historiakulkueet sekä niistä otetut ja julkaistut valokuvat eivät pelkästään opettaneet historiaa, vaan niiden kautta historiaa elettiin uudelleen ja siihen samaistuttiin historiatiedon, kaupunkitilan, kehollisten kohtaamisten, tunteiden ja osallistujan henkilöhistorian moniulotteisessa vuorovaikutuksessa.⁶¹ Kun tunteiden syntyä ajatellaan uusmaterialismin tapaan tilallisina, materiaalisina affekteina, ne nähdään ruumiiden rajat ylittävinä ilmiöinä.⁶² Tällaisessa näkökulmassa valo-

■ Kuva 6. Helsingin vuoden 1950 historiallisen kulkueen yksikkö "Rutto 1710" saapumassa Olympiastadionille. Kuva: Helsingin kaupunginmuseon valokuva-arkisto.

kuvia voidaan käyttää sen tarkasteluun, millaisia kehollisia ja materiaalisia kohtaamisia on voinut syntyä kulkueen aikana, tai laajemmin katutilassa eri aikoina ja eri paikoissa. Valokuvat kertovat kohtaamisista sekä ihmiskehojen että ihmisten ja muiden elollisten ruumiiden, esineiden ja tilojen välillä. Esimerkiksi kulkueen reittiä ja sen myötä tapahtunutta tilan haltuunottoa sekä kulkueyksiköiden vuorovaikutusta suhteessa kaupunkitilaan on mahdollista tarkastella valokuvien avulla. Kuvia tapahtuman väenpaljoudesta voi-

61. Menneisyyden tuntemisesta ks. myös Emma Waterton & Steve Watson, *A War Long Forgotten. Feeling the Past in an English Country Village*. *Angelaki* 20:3 (2015), 89–103.

62. Lisa Blackman & Venn Couze, *Affect*. *Body & Society* 16 (2010), 7–28.

daan puolestaan analysoida paitsi järjestäjien (kaupungin hallinnon) näkökulmasta juhllisuuksia legitimoineena tekijänä myös merkkeinä ruuhkaisuuden aiheuttamista turhautumisen tuntemuksista osallistujissa. Samalla niitä voidaan tarkastella tekijänä, joka osaltaan rakensi kokemusta ajasta, paikasta, kaupunkiyhteisöön kuulumisesta sekä kaupunkihistorian merkityksestä.

Tapahtumasta otettujen lukuisten valokuvien ja siitä kirjoitettujen lehtiartikkeleiden kautta välitty kaupunkilaisten aito innostus historialliseen kulkueeseen. On toki syytä muistaa, että kuvaajat kuvasivat juhlaa pitkälti vakiintuneiden konventioiden mukaisesti. Lähtökohtaisesti valokuvien juhlayleisö näytti harvoin väsyneeltä tai kyllästyneeltä, vaikka vahingossa näitäkin tunteita saattoi osua kuvaan, varsinkin tapahtuman takanäyttämöllä, jota, mielenkiintoista kyllä, myös kuvattiin ahkerasti. Vaikka vielä 1900-luvun alun kaupunkikuvissa useimmiten näkee suoraan kuvaajaan tuijottavia vakavaimaisia ihmisiä, myöhempi valokuva on assosioitunut hymyyn ja juhlan hetkiin. Christina Kotchemidova kirjoittaa ”valokuvallisesta onnellisuudesta” (*photographic happiness*) erityisesti amerikkalaisessa, mutta laajemminkin länsimaisessa kontekstissa. Hänen mukaansa Kodak-yhtiö rakensi mainos- ja mediakuvin 1900-luvun alkupuolelta lähtien onnistuneesti kulttuurista koodistoa liittyen siihen, kuinka valokuvassa tulisi esiintyä oikein: avoimesti hymyillen ja negatiiviset tunteet kätkien.⁶³

Ihmiset tuntevat ja muistelevat esineiden kanssa: valokuva on tästä erinomainen esimerkki. Valokuvia historiallisesta kulkueesta voidaan ajatella ”emotionaalisina esineinä” (*object of emotion*), jotka välittivät tunteisiin liittyviä merkityksiä ja suhteita sekä saivat katsojissaan ja käyttäjissään aikaan tunnereaktioita. Kuten tunne-esineet laajemmin, valokuvat historiallisesta kulkueesta

olivat merkityksellisiä suhteessa tilaan, ihmisiin, esineisiin ja toisiin valokuviiin.⁶⁴ Lisäksi valokuvaan liittyvä tunnelataus syntyy yleensä useiden kuvien tai kuvan ja tekstin vuorovaikutuksessa. Helsingin 400-vuotisjuhlien tapauksessa hyvä esimerkki tällaisesta intertekstuaalisuudesta on kuva historiallisen kulkueen Suomen itsenäisyysjulistusta esitelleestä kulkueyksiköstä, joka *Uuden Suomen* tekstissä yhdistettiin patrioottisväritteisesti sitä kulkueessa seuranneeseen talvisotaa kuvanneeseen yksikköön ”1939”:

Kulkueen vaikuttavin osio oli ”Itsenäisyysjulistus 1917”, jossa ryhdikkäät, valkopukuiset miehet kantoivat viittäkymmentä siniristilippua, keskellä leijonalippu. Erällä aidalla istui sotasokea, jolle näkevä toveri selosti eri yksiköitä. Saadessaan kuulla lippumeren nyt juuri sivuuttavan hänet sotasokea ponnahti seisomaan ja paljasti päänsä. Ja hän seiso i vielä silloinkin, kun itsenäisyysjulistuksen jälkeen astui esiin vuosi 1939.⁶⁵

Lehden etusivulla näiden kahden yksikön kuvat muodostivat kuvaparin otsikolla ”vaikuttavin osa historiallisesta juhla kulkueesta.”⁶⁶

Historiallisesta kulkueesta otetut ja julkaistut valokuvat tuottivat tapahtumaa sekä sen välittämiä viestejä, kokemuksia ja tunteita uudelleen. Ne kaupunkilaiset, jotka eivät alun perin olleet osallistuneet, saattoivat eläytyä tapahtumaan kuvien kautta. Ne, jotka olivat olleet paikalla, saattoivat merkityksellistää kokemaansa uudella tavalla. Samalla on syytä pitää mielessä, että kaupunkilaisten reaktiot niin itse tapahtumaan kuin siitä otettuihin valokuviiin vaihtelivat eivätkä ne olleet välttämättä etukäteen suunnitellun kaltaisia. Historiallisen kulkueen kokonaisuus tilallisenä speaktaakkelina ja historiallisena narratiivina kuitenkin hahmottui eri tavalla valokuvien kautta tarkasteltuna kuin sitä yhdessä paikassa seuraa-

63. Christina Kotchemidova, Why We Say “Cheese”. Producing the Smile in Snapshot Photography. *Critical Studies in Media Communication* 22:1 (2005), 2–25; median muuttuvasta kuvakulttuurista Suomessa ks. Minna Ijäs, Kuvitelu ja koettu ruumis valokuvamuotokuvassa. *Naistutkimus – Kvinnoforskning* 4 (2008), 16–30.

64. John Styles, Objects of Emotion. The London Foundling Hospital Tokens, 1741–60. Teoksessa Anne Gerritsen & Giorgio Riello (toim.) *Writing Material Culture History*. Bloomsbury Academic, 2015, 165; Heini Hakosalo, Tubipommi ja rautlasi. Emotionaalisia esineitä 1900-luvun alkupuolen suomalaisissa tuberkuloosiparantoloissa. *Historiallinen Aikakauskirja* 2 (2016), 165–176; Stephanie Downes, Sally Holloway & Sarah Randles, A Feeling for Things, Past, and Present. Teoksessa Stephanie Downes, Sally Holloway & Sarah Randles (toim.) *Feeling Things. Objects and Emotions through History*. Oxford University Press 2018, 22.

65. Vaikuttava historiallinen kulkue. *Uusi Suomi* 12.6.1950.

66. *Ibid.*

malla. Valokuvat osaltaan jäsensivät yksilöllisestä kokemuksesta kollektiivisen.

Johtopäätökset

Ikonisimmat kaupunkikuvat ovat tutkijoille samoin kuin kaupunkihistoriasta kiinnostuneille kaupunkilaisille tuttuja, sillä niitä on julkaistu monissa yhteyksissä. Paikalliselle yleisölle suunnatuissa teoksissa kuvien määrä on usein suuri ja ne vetoavat tunteisiin. Esimerkiksi kuvat puretuista taloista ja kadonneista kaupunkiympäristöistä ovat jopa keskeisessä roolissa kaupunkien historiallisessa itseymmärryksessä. Voisikin ajatella, että kadonneista kaupunkiympäristöistä kertovat kuvat ja tarinat muodostavat oman muistamisen lajityyppinsä, jolla on keskeinen rooli kaupungin ja kaupunkilaisen historiasuhteen määrittelyssä.

Historiallisessa kuvatutkimuksessa käytetyt menetelmät ovat valtaosin olleet peräisin taidehistoriasta ja yksittäisten kuvien analysoinnista, jolloin pääfokus on kuvassa – ei historiassa – tai sitten visuaalisen kulttuurin tutkimuksessa, jonka avulla on hahmotettu visuaalisten järjestelmien ja kuvastojen rakentumista. Kaupunkikuvissa kuvan fokuksessa ovat olleet usein kaupunkien rakennukset ja yleisnäkymät. Erilaisia kysymyksiä esittämällä ja erityyppisillä analyttisillä lähestymistavoilla kuvista voidaan kuitenkin saada vastauksia hyvin erityyppisiin tutkimuskysymyksiin, joista olemme antaneet tässä artikkelissa esi-

■ Kuvat 7. ja 8. Helsingin vuoden 1950 historiallisen kulkueen yksiköt ”Suomen itsenäisyysjulistus” ja ”1939” liitettiin *Uuden Suomen* sivuilla saumattomaksi kokonaisuudeksi. Kuvat: Helsingin kaupunginmuseon valokuva-arkisto.

merkkejä. Tutkimusesimerkkien kautta olemme havainnollistaneet, miten katutilan erilaisia toimijoita ja toimijuuksia, tilallisuuksia ja kokemuksia voidaan tutkia valokuva-aineistoja käyttäen.

Valokuva kuten mikään muukaan lähde ei kerro vääristelemätöntä totuutta, vaan sen käyttäminen tutkimusaineistona vaatii tarkkaa lähdekritiikkiä. Samoin kuva-arkistojen tallennus- ja järjestysperiaatteet vaikuttavat kuvien käyttöön lähteinä. Kontekstin rakentaminen muista lähteistä – kuvallisista, materiaalisista tai kirjallisista – on kuvien lähdekäytössä olennaisella sijalla. Valokuvia analysoidessa huomioon otettavia erityispiirteitä ovat esimerkiksi indeksisyys tai sen illuusio, valokuvaustekniikan vaikutukset, kuvakonventiot ja erilaiset käyttötarkoitukset sekä tahattoman tallentumisen mahdollisuus. Kaduilla ja muissa julkisissa kaupunkitiloissa otetuissa valokuvissa tahattoman tallentumisen mahdollisuus on erityisen suuri, jolloin valokuva voi kertoa paljon esimerkiksi menneisyyden arkisista toimista ja toimijaryhmistä, joiden tallentaminen ei varsinaisesti ole ollut valokuvaajan intentiona.

Kaupunkihistoriassa on noussut esiin useita kysymyksiä ja näkökulmia, joita on vaikea tutkia pelkkiä kirjallisia lähteitä hyödyntäen. Tällaisia ovat esimerkiksi materiaalisuutta, tunteita, aistimellisuutta ja eri toimijoiden mahdollisuuksia käsittelevät kysymykset. Valokuva on erinomainen, mutta vielä turhan vähän hyödynnetty lähde, kun tarkastellaan ihmisten, tilan ja paikan kokemisen välisiä suhteita kaupungeissa 1800- ja 1900-luvulla. Valokuvan käyttö tuo lisää näkökulmia tai voi luoda kokonaan uudenlaisia tutkimusasetelmia. Vaikka valokuva ei olisikaan tutkimuksen ainoa lähde, valtaosa aikakautta koskevasta kaupunkihistorian tutkimuksesta hyötyisi valokuvan analyttisestä, ei pelkästään visualisoivasta, käytöstä. Valokuva on syytä nostaa peruslähteiden joukkoon kirjallisten aineistojen rinnalle.

FT **Tanja Vahtikari** on yliopistonlehtori (ma.) Tampereen yliopistossa historian oppiaineessa ja Suomen Akatemian Kokemuksen historian huippuyksikön (HEX) jäsen. **Sähköposti:** tanja.vahtikari@tuni.fi

Dosentti, FT **Tiina Männistö-Funk** on tutkija tekniikan historian tutkimusryhmässä Chalmersin teknillisellä korkeakoululla Göteborgissa.

Sähköpostit: tiinam@chalmers.se, tiiman@utu.fi

FT **Silja Laine** on tutkijatohtori Aalto-yliopiston Taiteiden ja suunnittelun korkeakoulussa.

Sähköposti: silja.laine@aalto.fi

Ville Laamanen ja Ville Okkonen

Kansallisoikeistolainen itseymmärrys 1929–1932

Maailmansotien välisen ajan suoma-laista oikeistoa tarkastelevasta laajasta tutkimuskentästä erottuu viimeistään 1980-luvulta alkaen kaksi painotuksiltaan erilaista tulkintalinjaa. Niistä varhaisempi on keskittynyt tulkintaan valkoisen Suomen kokemasta kommunismin uhasta ja sen torjumisesta, ja se oli jo sisällissodan voittaneen osapuolen korostama. Narratiivi on sittemmin näkynyt vahvana myös poliittisen historian yleisesityksissä.¹ Viimeaikaisemmassa tutkimuskirjallisuudessa tämä tulkintalinja on havaittavissa asetelmana, jossa painottuu oikeistovoimien pyrkimys säilyttää sisällissodan lopputuloksena syntynyt yhteiskuntajärjestys. Puolustautumista henkevoitti paitsi ympäristölleen vihamielinen kommunismi, myös heikoksi mielletty parlamentarismi lyhytikäisine vähemmistöhallituksineen.² Oikeistoaktiivismin tärkeimmän järjestäytyneen ryhmittymän eli Lapuan liikkeen aiheuttamaa konkreettista uhkaa demokratialle on toki tarkasteltu laajasti, mutta liikkeen viholliskuvia painottaen.

Tulkintalinjoista uudempi on näkemyksemme mukaan hahmottunut erityisesti Suomen työväenliikkeen historian tutkimuksen sekä Martti Ahdin, Risto Alapuron, Matti Klingen ja Juha Siltalan julkaisujen myötä. Siinä painottuvat vahvemmin radikaalin oikeiston omaehtoiset pyrkimykset ja viholliskuvia laajemmista ihanteista johdettu aktivismi, joka kyseenalaisti vallitsevan yhteiskuntajärjestyksen.³ Tutkimustraditiossa on tarkasteltu myös oikeistoradikalismien inspiroitumista vuotta 1906 edeltäneestä ajasta, jota hallitsivat käsitykset sääty-yhteiskunnan päättäjille ominaisesta pyyteettömyydestä ja edesvaatullisuudesta. Isänmaallinen toiminta ei ollut vain vuonna 1918 saavutetun voiton säilyttämistä, vaan yhteiskunnan aktiivista rakentamista tätä pidemmälle.

Tässä artikkelissa kommentoimme molempien tulkintalinjojen vakiintuneita johtopäätöksiä ja analysoimme kansallisoikeistolaisuudeksi määrittelemäämme mentaliteettia, erityisesti sen itseymmärrystä ja viholliskuvia. Kansallisoikeistolaisella

1. Aikalaistoimijoiden muistelmista ks. esim. G. Mannerheim, *Suomen Marsalkan muistelmat. Muistelmien I-II kansanpainos*. Otava 1993, 144–146; tutkimuskirjallisuudesta esim. Mikko Uola, *Sinimusta veljeskunta. Isänmaallinen kansanliike 1932–1944*. Otava 1982, 13; yleisesityksistä esim. L. A. Puntila, *Suomen poliittinen historia 1809–1955*. Otava 1964, 154; Martti Häikiö, *Suomen lähihistoria*. Helsingin yliopisto 1991, 19–20.
2. Ks. esim. Mikko Uola, *Parlamentaarisen demokration haastajat 1920- ja 1930-luvuilla*. Teoksessa Vesa Vares, Mikko Uola & Mikko Majander, *Kansanvalta koetuksella. Suomen eduskunta 100 vuotta*. Edita 2006, 190, 213; Vesa Vares, *Suomalaiskansallinen Kokoomus. Kansallisen Kokoomuspuolueen historia 1929–1944*. Edita 2007, 14–15; Martti Häikiö, *Suomen leijona. Svinhufvud itsenäisyyshienä*. Docendo 2017, 426–433.
3. Ks. Lauri Haataja et al. (toim.) *Suomen työväenliikkeen historia*. Työväen sivistysliitto 1976, erityisesti 176–177; Risto Alapuro & Erik Allardt, *The Lapua Movement. The Threat of Rightist Takeover in Finland, 1930–32*. Teoksessa Juan J. Linz & Alfred Stepan (toim.) *The Breakdown of Democratic Regimes. Europe*. The Johns Hopkins University Press 1978, 122–141; Juha Siltala, *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*. Otava 1985, erityisesti 124–127, 471–476; Martti Ahti, *Kaappaus? Suojeluskuntaselkkaus 1921, Fascismin aave 1927, Mäntsälän kapina 1932*. Otava 1990, 130–133; Matti Lackman, *Esko Riekkä (1891–1973)*. Jääkärivärvi, Etsivän Keskuspoliisin päällikkö, SS-pataljoonan luoja. SKS 2007, 214; Aapo Roselius, *Kiista, eheys, unohdus. Vapaussodan muistaminen suojeluskuntien ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918–1944*. Suomen Tiedeseura 2010, erityisesti 243–249; Tuomas Tepora, *Lippu, uhri, kansakunta. Ryhmäkokemukset ja -rajat Suomessa 1917–1945*. Helsingin yliopisto 2011, 160–161; Matti Klinge, *Vihan veljet ja kansallinen identiteetti*. Siltala 2012, 204–206; Miika Siironen, *Valkoiset. Vapaussodan perintö*. Vastapaino 2012, erityisesti 206–217; Oula Silvennoinen, Marko Tikka & Aapo Roselius, *Suomalaiset fasistit. Mustan sarastuksen airuet*. WSOY 2016, erityisesti 73–103; Miika Siironen, *Mustan lipun alla. Elias Simojoen elämä ja utopia*. Atena 2017, erityisesti 282.

menteliteetilla tarkoitamme oikeistolaisuuden ymmärtämistä yhteiskunnalliset ristiriidat ylittävänä ja siksi hengeltään epäpoliittisena valtioajatteluna. Mentaliteettia ei määritelty menettelytapa vaan käsitys, että isänmaan etu edellytti yhteiskunnan johtavien kerrosten määräävää, asioiden luontaisen järjestyksen tiedostavaa vaikutusta politiikassa. Kansallisoikeistolainen sivistyneistö ja poliittinen eliitti perustelivat demokratian ja parlamentarismien heikkoutta juuri valtakunnan itsenäisyyteen, sisäiseen lujuteen ja henkiseen ykseyteen nojaavalla argumentaatiolla.⁴

Suomalaisella kansallisoikeistolaisuudella oli selkeitä yhtäläisyyksiä ensimmäisen maailmansodan jälkeiseen vastavallankumoukselliseen konservatismiin, joka oli leimallista erityisesti Saksan ja Ranskan oikeistolle.⁵ Voimakkaimmin itäisessä Euroopassa toteutunut taloudellinen, sosiaalinen ja poliittinen reformikehitys oli ylijärjestyksen prosessi, joka muokkasi oikeiston itseymmärrystä samankaltaisin tavoin eri kansallisvaltioissa. Vaikka artikkelimme rajoittuu kotimaiseen poliittiseen historiaan, se kytkeytyy kansainväliseen konservatiivisen vallankumouksen (*conservative revolution*) ja reaktionäärisen modernismin (*reactionary modern*) tutkimukseen.⁶ Katsomme kuitenkin, että laajempi vertaileva tarkastelu edellyttää ensin syventymistä kotimaiseen ilmiöön ja sen historiografiaan.

Käsityksemme on, ettei kommunisminuhan ja reaktion narratiivissa ole riittävästi huomioitu yhteiskunnan demokratisoitumista tai sosiaali- ja verovaltion kehityksen alkuvaiheita oikeistoradikalismien aiheuttajina. Artikkelimme kytkeytyy omaehtoisen aktivismin narratiiviin, jossa on aiemminkin tarkasteltu sitä, kuinka jyrkän linjan oikeiston järjestäytyminen 1920- ja 1930-lukujen taitteessa johtui oleellisesti muustakin kuin kom-

munismista.⁷ Keskitymme kuitenkin aiempaa tarkemmin kansallisoikeistolaisen mentaliteetin ja yhteiskuntapolitiikan yhteen kietoutumiseen sekä meritokratian merkitykseen oikeistolaisen eliitin ihanteissa. Samalla kritisoimme selitysmallia, jonka mukaan oikeistoaktivismi olisi ensin ollut nimenomaan kommunismin vastustamista ja vasta vuoden 1930 kommunistilakien jälkeen siirtynyt laajempaan offensiiviin vasemmistolaisuutta vastaan.

Analysoimme erityisesti sitä osaa oikeistosta, joka vuosien 1906 ja 1919 perustuslakiratkaisuissa toteutuneen järjestelmän säilyttämisen sijaan tavoitteli omia radikaaleja yhteiskuntareformiaan. Näitä vaatimuksia inspiroivat 1800-lukulaisten nationalismien ihanteet siitä, että kansa voisi sivistyneistön esikuvallisella johdolla jalostua yksimieliseksi yhteisöksi.⁸ Tässä projektiossa kansa oli kuitenkin altis luokkapuolueiden harhaanjohtaville ja itsekkäille etupyrkimyksille. Kansallisoikeistolaisuutta ajoi usko siihen, että kansanluonne ja kansalaisyhteiskunta lujittuisivat Suomalaisen puolueen herättämästä siveellisestä perustasta.

Kun arvioidaan 1920- ja 1930-lukujen taitteen kansallisoikeistolaista itseymmärrystä, viholliskuvia ja poliittista aloitteellisuutta, on tunnistettava menneen ajan toimijoiden kokemusmaailmaa määritelleet ja vahvistaneet tekijät. Vaatimus koskee sekä heidän havaitsemaansa ja kokeamaansa todellisuutta että vasta hahmottelemaa yhteiskunnallisia ihanteita tai uhkia. Suomalaisessa tutkimuskentässä puhutaan yleisesti mentaliteettihistoriasta, kansainvälisestä tutkimuksesta voi tässä yhteydessä mainita fasimitutkija Roger Griffinin ja alan pioneerin George Mossen edustaman ”metodologista empatiaa” painottavan lähestymistavan.⁹ Myös niitä aikalaiskäsityk-

4. ”Kansallis-oikeiston”, ”nationalistis-oikeistolaisuuden” ja ”kansallisradikaalin” käsitteitä on aiemmin käyttänyt lähinnä Matti Klinge. Ks. Klinge 2012, 204–206; Matti Klinge, *Upsalasta Pariisiin. Muistelmia 1960–1972*. Siltala 2014, 139.

5. Lauri Hyvämäki, *Sinistä ja mustaa. Tutkielmia Suomen oikeistoradikalismista*. Otava 1971, 7–9; Henrik Meinander, Pitkä 1900-luku. Teoksessa Henrik Meinander, Petri Karonen & Kjell Östberg (toim.) *Kansanvallan polkuja. Demokratian kehityspiirteitä Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvun lopulta 2020-luvulle*. SKS 2018, 38–39.

6. Jeffrey Herf, *Reactionary modernism. Technology, culture, and politics in Weimar and the Third Reich*. Cambridge University Press 1984, 18–48; Philip Morgan, *Fascism in Europe, 1919–1945*. Routledge 2003, 59–63.

7. Viimeaikaisesta tutkimuksesta ks. Meinander, Karonen & Östberg (toim.) 2018.

8. 1800-luvun kansallismielisen aktivismin perinnöstä itsenäisyyden ajan kansallisoikeistolle ks. Marja Jalava, Isien äänen äärellä. Paavo Virkkusen Agathon Meurman. Teoksessa Marja Jalava, Tiina Kinnunen & Irma Sulkunen (toim.) *Kirjoitettu kansakunta. Sukupuoli, uskonto ja kansallinen historia 1900-luvun alkupuolen suomalaisessa tietokirjallisuudessa*. SKS 2013, 278–290; Silvennoinen, Tikka & Roselius 2016, 31–49.

9. Ks. Roger Griffin, *Hooked Crosses and Forking Paths. The Fascist Dynamics of the Third Reich*. Teoksessa Matthew Feldman (toim.) *A Fascist Century. Essays by Roger Griffin*. Palgrave Macmillan 2008, 99. Mentaliteettihistoriasta yleisesti ks. Markku Hyrkkänen, *Aatehistorian mieli*. Vastapaino 2002, erityisesti 73–111.

siä, joiden perustaa toteutunut historia on horjuttanut, tulee analysoida huolellisesti. Tutkittavien toimijoiden todellisuuskäsitysten arvioinnissa kiinnostavuus on faktoja syvemmillä, menneen todellisuuden horisonttien rekonstruktiossa.

Tässä artikkelissa tarkastelun kohteena on varsin heterogeeninen joukko, joka poliittisesti ryhmittyi lähinnä Kokoomukseen. Vaikka luokkatietoisella sivistyneistöllä ja lapualaisaktiiveilla ei ollut yhtenäistä ohjelmaa, näiden piirien yhteisesti jakama mentaliteetti erosi sovitteluun ja kompromisseihin myöntävästä porvarillisuudesta, jota erityisesti Edistyspuolueen ja Ruotsalaisen Kansanpuolueen vasemmisto edusti. Toisinaan on käytetty myös äärivalkoisuuden käsitettä kuvaamaan mentaliteetteja, jotka olivat yhteisiä sekä parlamentaarisesti toimineelle kansallisoikeistolle että lapualaisaktiiveille, mutta liian jyrkkiä liberaalille porvaristolle.¹⁰

Tärkeimpiä alkuperäislähteitämme ovat keskeisten oikeistolaisten yhteiskuntavaikuttajien arkistokokoelmat sekä sanomalehti *Uusi Aura*, joka julistautui Kokoomuksen äänenkannattajaksi vuonna 1918. Olemme lukeneet lehdestä politiikkaa kommentoivat artikkelit systemaattisesti vuoden 1929 alusta vuoden 1932 maaliskuun loppuun. Olemme valinneet järjestelmällisen tarkastelun kohteeksi nimenomaan *Uuden Auran*, koska se oli koko lapualaiskauden ajan radikaalioikeistolaisten hallussa. Vuonna 1930 ilmestyneessä *Uusi Aura 1880–1930* -juhlakirjassa toimittaja Niilo Vapaavuori julisti Lapuan liikkeen ohjelman ”täysin yhtäpitäväksi” lehden jo vuosia jatkuneen ”tosi-isänmaalliseen” linjan kanssa.¹¹ Turussa ilmestynyt *Uusi Aura* edusti samalla sitä kokoomuslaisuutta, joka saavutti puolueen sisäisen valta-aseman Paavo Virkkusen puheenjohtajakaudella 1932–1934. *Uusi Suomi* säilyi siihen nähden maltillisempänä syyskesällä 1932 tapahtuneeseen päätoimittaja Kaarlo Koskimiehen erottamiseen saakka.¹² Tästä johtuen *Uusi Aura* antaa edustavan tarkastelukulman Kokoomuksen mentaliteettiin lapualaiskaudella. Peilaamme

lehden sisältöä myös muihin paikallisiin ja valtakunnallisiin sanomalehtiin, mutta näiden osalta tarkastelu ei ole systemaattista.

Yhteiskuntajärjestys vai puoluediktatuuri

Vuoden 1906 valtiopäiväjärjestykseen jäi keskeisesti eduskuntavaltaa rajaavia päätöksentekosääntöjä, jotka muistuttivat säätypolitiikan ihanteista. Tällaisia olivat erityisesti vaalioikeuden ja -kelpoisuuden rajoitukset sekä eduskunnan heikko asema valtionpäämieheen nähden. Suuriruhtinaskunnan aikaista valtiopäiväjärjestystä reformoitiin vasta vuonna 1928, jolloin vaalioikeutta laajennettiin ja eduskunnan asemaa vahvistettiin.

Sisällissodan jälkeen Kokoomusta ja RKP:n oikeistoa leimasi tyytymättömyys poliittiseen järjestelmään, erityisesti maltillisen oikeiston sovintopolitiikkaan. Kansallisoikeistolaisesta näkökulmasta sodassa lyödyt maanpetturit hyödynsivät häikäilemättömästi valkoista hajaannusta ja liian liberaalia valtiosääntöjärjestelmää. Näiden katsottiin johtaneen luokkapuolueisiin, vasemmistovetoiseen riidankylvöön, kateuteen, tosipohjaisuuden halveksimiseen ja kokonaisedun laiminlyömiseen. Kokoomuspoliitikko, opettaja ja asessori K. R. Kares palasi kesällä 1929 *Uuden Auran* pääkirjoituksessa aikaan, jolloin säätyvaltiopäivät ”arvioitiin yleensä varsin korkealle” ja nuoriso kunnioitti säätyjen asiallista ja sivistynyttä keskustelua. ”Olla valtiopäivämies – se merkitsi jotain ja antoi miehelle määrätyn painavuuden koko yhteiskunnallisessa elämässä”, Kares luonnehti.¹³ Toukokuussa 1932 Kokoomuksen puheenjohtaja (1926–1932) ja Helsingin yliopiston talousoikeuden professori Kyösti Haataja kritisoi *Uudessa Aurassa* julkaistussa puoluekokouspuheenvuorossaan ”oleellisesti politikoitunutta” eduskuntaa ja yleistä äänioikeutta. Haatajan mukaan yleisestä vaalioikeudesta seurasi kiihkeys, joka oli ”sitä tuhoisampi, jos puolueiden johto ei aina ole sillä korkealla tasolla kuin tarpeellista olisi”. Ratkaisuksi Haataja esitti ääni-

10. Äärivalkoisuuden käsite esiintyy porvaristoa jakaneeseen mentaliteettiin viittaavassa merkityksessä myös *Suomalaiset fasistit* -kirjassa. Ks. Silvennoinen, Tikka & Roselius 2016, 111–112. Hieman suppeammassa, lähinnä lapualaisuuteen ja muuhun ulkoparlamentaarisena toimintana viittaavassa merkityksessä käsitettä on käyttänyt erityisesti Miika Siironen. Ks. Siironen 2012, 215; Siironen 2017, 161–195, 282.

11. Niilo Vapaavuori, Valkoinen vyöry vuonna 1930. Lapuan liikkeen syntyminen ja juurtuminen Varsinais-Suomeen. Teoksessa *Uusi Aura 1880–1930*. *Uusi Aura* 1930, 437.

12. Vares 2007, erityisesti 133–145.

13. *Uusi Aura* 30.6.1929.

oikeusrajoitteiden tiukentamista ja presidentille kuuluvan veto-oikeuden muuttamista suspensivisesta eli lykkäävästä absoluuttiseksi.¹⁴

Samassa hengessä Lapuan liike oli kannattanut syksyn 1930 eduskuntavaalien alla vastaavaa reformia, joka antaisi ”persoonallisuuksille enemmän tilaa poliittisessa elämässä” ja rajoittaisi ”vihattua puoluejärjestelmää.”¹⁵ Pääministeri P. E. Svinhufvud oli lausunut Lapuan liikkeen valtuutetuille 21.7.1930, että hallitus ryhtyisi ”selvityksen hankittuaan toimenpiteisiin, joiden tarkoituksena on pääseminen pois eduskuntakomennosta”. Hänen mukaansa eduskunta oli ”melkein yksinvaltiainen monessa suhteessa” ja kokoonpanoltaan heikko. Svinhufvud osoitti ymmärrystä sellaiselle järjestelmälle, jossa äänioikeutta suhteellistetaisiin varallisuus- ja verorajoituksilla ja yksimarieteduskuntaa täydennettäisiin taloudelliselta pohjalta kootulla elimellä.¹⁶ Talouspolitiikan alalla demokratiaperiaate kyseenalaistettiin tuoloin laajemminkin ei-sosialistisissa puolueissa.¹⁷

Säätö-yhteiskuntaan kasvaneelle oikeistolle vasemmistolainen lainsäädäntövalta uhmasi isiltä perittyä yhteiskuntajärjestystä. *Aamulehden* pääkirjoituksessa valiteltiin keväällä 1929, ettei demokratiassa poliitikkoja kiinnostanut ”tietorikkaimpien, älykkäimpien ja siveellisesti vahvimpien, vaan päinvastoin kaikissa näissä suhtein heikompain aineiden” suosio, koska ”näitä siveellisesti ja älyllisesti vähäarvoisia” oli enemmän. Yhteiskunta oli kehittynyt isänmaallista vilpittömyyttä kaihtavaksi ”kateuden demokratiaksi”, jossa eduskuntaan päätyi ”keskitason kykyjä tai sitä alempia.”¹⁸ Myös Lapuan liikkeen johdon edustus painottui ylempiin sosiaaliryhmiin, joiden poliittista vaikutusvaltaa yleinen vaalioikeus oli supistanut. Titteleiltään he olivat maistereita, tohtoreita, opettajia, tilanomistajia,

maanviljelijöitä, varatuomareita, everstejä, kapteeneja, tehtailijoita, pankinjohtajia, vapaaherroja, kirkkoherroja ja apteekkeareita.¹⁹

Yhteiskunnan johtavien kerrosten näkökulmasta kansallisen ajattelun elvyttäminen edellytti ”yhteiskunta- ja valtiomoraaliltaan” terveiden voimien aktivoimista. Toukokuussa 1929 *Uusi Aura* piti pääkirjoituksissaan parlamentarismien raikeimpänä sairautena ”marxilaisuudesta, sosiaalidemokratiasta” periytyvää vastuuttomuutta.²⁰ Kokoomuksen taustavaikuttaja ja entinen Suomalaisen puolueen kansanedustaja ja puoluesihteerin K. N. Rantakari kiteytti saman vuoden joulukuussa *Aamulehdessä*, että parlamentarismilla voitiin ”jotenkuten hallita maata”, jos ryhmät välttivät ”puoluetaktikoimista”. Eräässä *Aamulehden* pääkirjoituksessa vuodelta 1926 oli puolestaan argumentoitu, että ”demokratismi” johti ”kansan henkiselle ja taloudelliselle kantokyvylle liian raskaaseen uudistuslainsäädäntöön.”²¹

Sosiaalireformismien vastustaminen oli oleellinen piirre kansallisoikeistolaisessa mentaliteetissä. Esimerkiksi filosofian tohtori ja reservin kapteeni V. F. Johanson kannatti sosiaalipolitiikan supistamista köyhäinhoidoksi. Hänen mukaansa Lapuan liike voisi vapauttaa valtakunnan ”siitä eduskunnan epäjohdonmukaisesta hallitsemisesta”, joka oli jatkunut vuodesta 1917 alkaen. Lisäksi kiellettäisiin yleislakon suunnittelu ja toimeenpano valtio- tai maanpetoksellisena toimintana.²² Epäily sosiaalireformismia kohtaan näkyi myös niissä ohjelmallisissa asiakirjoissa, joissa itsenäisyyden jälkeistä sosiaalilainsäädäntöä ja verorasituksen kasvua luonnehdittiin tarpeettomaksi ja vahingolliseksi. Lapuan liike tarjosi ratkaisuksi köyhäinhoidon, työaikalakien ja muiden ”oloillemme ja talouteemme” sopimattomien järjestelmien supistamista. Kouluopetuksen laajuu-

14. *Uusi Aura* 23.5.1932.

15. PM 10.7.1930, ilmeisesti K. Donnerin muistio. KA, Kai Donnerin arkisto, kotelo 46.

16. Ministeri Procopén muistiinpanoja 21.7.1930. KA, Hjalmar Procopén arkisto, kotelo 45. Kai Donner oli merkinnyt muistiin (sama dokumentti, Procopé oli vertaillut): ”Hallituksen tarkoituksena on selvityksen asiasta hankittuaan poistaa eduskuntakomento.”

17. Pauli Kettunen, Kansallinen toimijuus suomalaisessa politiikassa. Teoksessa Kari Paakkunainen (toim.) *Suomalaisen politiikan murroksia ja muutoksia*. Helsingin yliopisto 2012, 82.

18. *Aamulehti* 31.3.1929.

19. Lapuan liikkeen Helsingin, Keski-Uudenmaan ja Pohjois-Karjalan piiri- ja neuvottelukuntien (päivämättömät) jäsenluettelot. KA, Suomen 1920–40-luvun historian säätiön arkisto. Kotelo 32.

20. *Uusi Aura* 7.–8.5.1929.

21. *Aamulehti* 20.6.1926.

22. V. F. Johanson, Suomen tasavallan olojen kehittämistä (päivämätön). Valtiosääntö. KA, Kai Donnerin arkisto, kotelo 46.

den ja koulujen lukumäärän tarkistamista perusteltiin ”säätäväisyysnäkökohdilla”²³ Samalla poliittinen edustus tuli saattaa ”veroa maksavien ja yhteiskuntaa suojaavien kansalaisten oikeudeksi” sekä kunta- että valtiotasolla.²⁴ Vaikka kansallisoikeistolaiset piirit katsoivat toimivansa politiikan yläpuolella, niiden poliittiset tavoitteet olivat hyvin luokkakantaisia.

Kansallisoikeisto kaihoi kouluttamattoman ja ”puolisivistyneen” massan vaikutusta. Lapuan liikkeen tilannekuvan mukaan eduskunta oli kokoonpanoltaan muuttunut joka vaaleissa vain heikommaksi.²⁵ Tähän ei kuitenkaan pyritty vastaamaan perusopetuksen laajentamisella, vaan kurilla ja järjestyksellä sekä valkoisen Suomen vapaaehtoistyöllä.²⁶ Oikeistoradikaalien keskeisenä tavoitteena oli vaalioikeuden rajaaminen ja sitä kautta marxilaisuuden heikentäminen. Vuoteen 1928 asti valtiollinen äänioikeus edellytti tulo- ja omaisuusveron maksua tai viranomaisilta anottua todistusta varattomuudesta.²⁷ Tuomioistuimet ja viranomaiset olivat antaneet äänioikeuden veroehdolle laajan sisällön, jota vasemmisto arvosteli.²⁸ Äänestäjien oikeusturvan kannalta oli ongelmallista, ettei veroehto ollut yksiselitteinen. *Uusi Suomi* viittasi maaliskuussa 1927 Korkeimman hallinto-oikeuden päätöksiin (1922 ja 1925), joiden mukaan veroehto oli voimassa.²⁹ Vasemmisto puolestaan katsoi perustuslakivaliokunnan (1924) tavoin, ettei äänioikeutta enää voitu riistää maksamattomien verojen takia.³⁰ *Suomen*

Sosialidemokraatti oli linjannut alkuvuodesta 1928, että veroehdon poistaminen oli merkittävä parannus ja että uusi valtiopäiväjärjestys antoi ”eduskunnalle suuremman arvon kuin sillä entisenä monarkistisena aikana oli”³¹

Kansallisoikeistolaisissa ihanteissa äänioikeus ei kuulunut valtiollisesti vastuuttomille kansalaisille. Tuleva Kokoomuksen ja sittemmin IKL:n kansanedustaja, Lapuan yhteiskoulun johtaja Hilja Riipinen määritteli kansanvallaksi sen, millaiseksi ”kansan vakaisin aines, parhaimmisto, se, joka raskaimmin tuntee vastuun maasta ja kansan kohtalosta” sen itse ymmärsi.³² Lapuan liikkeen V. F. Johanson katsoi, että henkiveron lakkauttaminen oli jo huomattavasti lisännyt sitä äänioikeutettujen joukkoa, jotka eivät maksaneet veroja. Johanson huomautti, että kun valtiollinen äänioikeus vuonna 1928 tuli riippumattomaksi veronmaksusta, ”joutui tunnustetuksi periaate, johon ei vuonna 1906 menty.”³³ Vaikka kehitystä moitittiin toistuvasti ja näkyvästi, demokratisoituminen on jäänyt kommunismin vastaisuuden varjoon kansallisoikeiston intellektuaalisen ja yhteiskunnallisesti vaikutusvaltaisen ytimen aktivoitumista selittävänä tekijänä.

Vasemmistokeskustalaiset lainsäädäntöhankkeet muuttivat valtiovallan perinteistä ilmettä ja toivat uusia menoluokkia puolustuslaitoksen ylläpidon rinnalle. Näkemykset muutoksen vahingollisuudesta ja epälegitiimisydestä saivat kansallisoikeistolaiset tahot vaatimaan valtio-

23. Lapuan liikkeen lakivaliokunnan esitys 14.8.1930. KA, Kai Donnerin arkisto, kotelo 46; Ehdotus Lapuan Liikkeen suuntaviivoiksi ja ohjelmaksi (päiväämätön). KA, Suomen 1920–40-luvun historian säätöin arkisto, kotelo 32.

24. Lapuan liikkeen ehdotus 18.10.1931 Tasavallan olojen uudistamiseksi. KA, Suomen 1920–40-luvun historian säätöin arkisto, kotelo 32.

25. Eduskuntavaaleista (päiväämätön). KA, Hjalmar Procopén arkisto, kotelo 45.

26. A. S. Kilpeläinen, Muistio oppivelvollisuudesta (päiväämätön). KA, Suomen 1920–40-luvun historian säätöin arkisto, kotelo 32.

27. Vuoden 1906 valtiopäiväjärjestyksessä kruununverot eli henki- ja maaverot tulivat koskemaan tulo- ja omaisuusveroa. VJ 5 § 2 momentti määräsi, että vaalioikeutta vailla oli ”se, joka muun syyn kuin kunnallishallituksen todistuksella näytetyn varattomuuden tähden” oli jättänyt maksamatta kahden edellisen vuoden kruununverot.

28. Minna Harjula, Kelvoton valtiokansalaiseksi? Yleisen äänioikeuden rajoitukset ja äänioikeusanomukset Suomessa 1906–17. *Historiallinen Aikakauskirja* 104 (2006), 370–371, 381. Myös esimerkiksi *Työväenjärjestöjen Tiedonantajassa* linjattiin 19.2.1927, että äänestyslupetteloiden karsiminen veroehdon pohjalta oli laitonta.

29. *Uusi Suomi* 20.3.1927.

30. Perustuslakivaliokunnan mietintö n:o 2. VP 1924 asiakirjat 1. Maalaisliiton edustajat halusivat vastalauseessaan valtionverot äänioikeuden ehdoksi. Ks. myös *Pohjolan työmie*s 5.3.1927.

31. *Suomen Sosialidemokraatti* 14.1.1928.

32. *Suomen nainen* 19–20/1930.

33. V. F. Johanson, Äänioikeuden rajoituksista. ”Vuoden 1926 valtion tulo- ja omaisuusverotilaston mukaan maksoi veroa valtiolle vain 662,377 henkilöä, mutta äänioikeutettujen luku nousee 1,700,00:aan. Silloin, kun henkirahat ja maaverot poistettiin, ei ollenkaan harkittu sitä periaatteellista ratkaisua, joka samalla tuli tehdyksi veronmaksun ja äänioikeuden suhteen.” Lapuan liikkeen Helsingin toimikunnan lähettämä ohjelmapaperi (päiväämätön). KA, 3204 Valtiollisen poliisin II arkisto.

järjestystä radikaalisti haastavia reformeja. Jopa oikeistokaappausta pidettiin mahdollisena vaikutusvaltaisissa piireissä.³⁴ Esimerkiksi ulkoministeri Hjalmar Procopé oli kesällä 1930 kuullut luotettavana pitämästään lähteestä, että Mannerheim oli ”puhunut vallankaappauksesta” ja hänen aikansa koittamisesta.³⁵ Keskuskauppakamarin yliasiamies, entinen Kokoomuksen kansanedustaja ja moninkertainen ministeri Yrjö Pulkkinen puolestaan avasi samankaltaista tilannekuvaansa poliittisesta kuohunnasta Pariisin-lähettiläs Harri Holmalle: ”Täällä istuu näinä päivinä kaksi eri hallitusta, toinen Kämpissä (lapualaiset), toinen Keltaisessa linnassa. Tämäkin olotila on sietämätön, monen rauhallisenkin päältäkatsojan mielestä olisi sotilaallinen diktatuuri parempi, silloin oltaisiin ainakin selvillä vesillä, eikä Ukko Pekkaa ja [Karl] Söderholmia, entisiä laillisuus-sankareita, pakotettaisi toimimaan lain varjon alaisina.” Pulkkinen odotti kumousta, koska ennakoiti SDP:n ja RKP:n vasemmiston saavan ainakin 67 jäsentä uuteen eduskuntaan ja aikovan hylätä lepäämään jääneet kommunistilait. Jos lapualaiset puolestaan onnistuisivat estämään SDP:n vaalilistaa, ”varsinkin jos sitä tietä salakuljetetaan kommunisteja tai heitä lähellä olevia eduskuntaan tai äänestäjiksi”, oikeistodiktatuuri koittaisi jo aiemmin.³⁶ Kirjailija Matti Kurjensaari muotoili myöhemmin, että ”yhteiskunnallinen ajattelutapa oli kansalaissodan invalidi numero yksi.”³⁷

Kansallisoikeistolainen yhtenäisyshanne

Suomalaiset oikeistoradikaalit edustivat itseymmärryksessään kansaa ja kansanliikettä. Vuoden 1918 jälkeen kenellekään ei ollut epäselvää, että kansa oli kaikkea muuta kuin yhtenäinen. Valkoisille aktivisteille tämä oli kuitenkin vain onneton ja väliaikainen tila, jonka muuttamisesta liike sai päämääränsä. Vaikka ihanteet kirkastuivat äärivalkoisiksi, niille ei kuitenkaan ollut todellista esikuvaa tai visiota, yhtä vähän kuin oli koskaan ollut olemassa sellaista yhtenäisyyttä, josta oikeisto mielellään puhui. Kysymys oli joka tapauksessa

suurista asioista: enemmän kuin turvaamisesta, enemmän kuin korjaamisesta, enemmän kuin kommunismin vastustamisesta.

Kansallisoikeistolaisten mentaliteettien ymmärtämiseksi on tarkasteltava lähemmin paitsi heidän ihanteitaan sinänsä, myös niihin sisäänrakennettua ajatusta kansallisen yhtenäisyyden mahdollisuudesta. Yhtenäisyshanne toki muistutti eurooppalaisten kansallismielisten radikaalien vastaavia.³⁸ Sille oli kuitenkin erityinen perusta vuoden 1918 voiton kokemuksessa ja vakaumuksessa, jonka mukaan sodan osapuolina olivat vapauttaan janoava ja turvaava oikeamielinen kansa sekä sen olemassaoloa uhkaavat epäkansalliset, vaaralliset voimat ja aatteet. Pahinta asetelmassa oli, että politiikan myrkyllisimmille vaikutteille alttiina oli erityisesti kansan hyväuskoisin osa, työläiset. Kansallisoikeistolaaisessa ymmärryksessä punainen isänmaallisuus olikin lähtökohtaisesti mahdotonta.³⁹ Vaikka työväestö sinänsä idealisoitiin osaksi kansanruumista, sen tuli olla kuuluaista. Nimimerkki Pertun eli toimittaja Albert Paavilaisen kirjoituksessa sodan muistopäivänä 16. toukokuuta 1929 tiivistyy kansallisoikeistolainen kokemus sekä vuodesta 1918 että Suomen rauhanaikaisesta sisäpolitiikasta, toisin sanoen yhteiskunnallisesta rakentamisesta neuvottelemalla:

Yksitoista vuotta sitten ei tingitty eikä käyty kauppaa. Silloin annettiin kaikki. Yksitoista vuotta myöhemmin lasketaan pennejä ja tehdään poliittisia kauppoja itsenäisyytemme edellytyksistä.⁴⁰

Tammikuussa 1931, kommunistilakien säätämisen jälkeisellä lapualaisuuden uhmakkaimmalla kaudella, *Uuden Auran* pääkirjoitus asettaa vastapuoliksi ”isänmaan ja kodin alttarin uhritulta” vaalivat porvarit ja ”vasemmistoaatteen sumentamat”, mahdottomaan paratiisiin uskovat ”suuret, pimitetyt laumat”.⁴¹ Kentällä puhe oli vielä kovempaa. Lapuan liikkeen Kajaanin juhlassa

34. Lackman 2007, 473.

35. Ministeri Procopén muistuinpanoja. Lapuan liikkeen liepeiltä 10.7.1930. KA, Hjalmar Procopén arkisto, kotelo 45.

36. Pulkkinen Holmalle 24.7.1930. KA, Harri Holman arkisto, saapuneet kirjeet.

37. Matti Kurjensaari, *Kansalaiskirja. Muotokuvia muistista*. Tammi 1977, 33.

38. Silvennoinen, Tikka & Roselius 2016, 21–24.

39. Tepora 2011, 160–161.

40. *Uusi Aura* 16.5.1929.

41. *Uusi Aura* 23.1.1931.

puhuttiin marraskuussa 1931 entisistä porvari-liittolaisistakin rienaajina, jotka olivat ryhtyneet hävitystyöhön kommunistien puolesta. Muiluttajat ja pahoinpitelijät puolestaan olivat vankiloihin uhrautuneita, lain henkeä ”ihannoivia” kansalaisia.⁴² Samalla kun radikaali oikeisto julisti yhtenäisyyden välttämättömyyttä ja pyhyyttä, se tosiasiallisesti torjui politiikallaan ja aktivismillaan tämän saavuttamista.

Silloin, kun radikaali oikeisto kirjoitti työväestön asemasta, oikeuksista tai velvollisuuksista, se tapahtui isännän elkein.⁴³ Kokoomukselle oli erityisen vastenmielistä, kun liberaalit tai vasemistoporvarit olivat valmiita tunnustamaan sosialistisen työväenliikkeen tasaveroiseksi neuvotelukumppaniksi tai jopa liittolaiseksi. Pääsyllisinä siihen, että poliittisen elämän nähtiin etäännyneen vapaussodan lopputuloksesta, pidettiin usein nimenomaan SDP:n kanssa yhteistyöhön ryhtyneitä ”ruotsalaisia” eli RKP:tä.⁴⁴ Isänmaallisuuden vastaiseksi leimattiin myös edistyspuoluelainen politiikka, ja esimerkiksi *Turun Sanomien* kielteinen kanta Mannerheimin kutsumiseen Turun 700-vuotisjuhille oli *Uuden Auran* mukaan osoitus matalasta hengestä, yksipuolisen ahtaasta näkökulmasta ja ”vapausotamme onnellista päättymistä kiroavasta isänmaattomuudesta”.⁴⁵ Näkyvimmin muiden puolueiden lehtiä nälvittiin nimimerkki Aapelin eli päätoimittaja Eino Tikkasen säännöllisesti ilmestyneellä ”Sirpaleita”-palstalla.

Vuosi 1918 oli luonut useita ”vapausodan perintöjä” eli sodan kokemuksen ja voiton valkoisia tulkintoja.⁴⁶ Valtionhallinnon ja viranomaislaitoksen oikeistovoittoisuus ja sitä ylläpitävät mekanismit kuitenkin palvelivat äärivalkoista

kansalaisuuden määrittelyä, jossa sovinnon tai edes myönnytysten tavoittelijat ja yksipuolisesti määritellyn isänmaallisuuden kyseenalaistajat olivat korkeintaan toisen luokan suomalaisia.⁴⁷ Suojeluskuntalaitoksen laaja alueellinen ja paikallinen vaikutusvalta sekä rooli kansalaiskelepoisuuden portinvartijana ovat näistä malliesimerkkejä. Huomattava osa oikeistosta piti vasemmiston valvomista suojeluskuntien tehtävänä, ja valtiollinen poliisi, maaherrat ja poliisiviranomaiset kannustivat ja jopa pakottivat suojeluskuntia tähän.⁴⁸ Samalla lapualalaisten rikoksia katsottiin yleisesti läpi sormien. Viranomaistahojen vähäinen laillisuuteen nojaava vastarinta henkilöityi Uudenmaan maaherra Bruno Jalanderiin, jota uhkailtiin (”ei henkenne ole penninkään, tai luteenkaan hengen arvoinen”⁴⁹) ja painostettiin eroamaan.⁵⁰ Matti Kurjensaari huomautti myöhemmin, että ymmärtäminen oli muodissa, kun porvaristo joutui selittelemään Lapuan liikkeen väkivaltaisuuksia: ”Minä en hyväksy niitä, mutta ymmärrän”.⁵¹

Liberaalien ja vasemmiston kritiikki suojeluskuntien valvontaroolia kohtaan ei kansallisoikeistolaisessa logiikassa ollut edes vakavasti otettavaa. Maaliskuussa 1929 Nimimerkki Perttu hämmästeli *Uudessa Aurassa* eduskunnan oikeusasiamiehen varamies Mikko W. Erichin ”metkuja”, kun tämä oli kritisoinut eräiden valtion virastojen ja laitosten käytäntöä hyväksyä suojeluskuntien todistuksia suosituksina viranhakijoille. Suurin ongelma lienee ollut se, että Erich oli itse entinen suojeluskuntalainen ja sittemmin liittynyt SDP:hen.⁵² Siksi ”Mikko-tohtori”, jota eräässä toisessa *Uuden Auran* kirjoituksessa nimitetään myös ”marxilaiseksi antimilitaristiksi”,

42. Lehtori Aimo Lahden puhe Kajaanissa 29.11.1931. KA, Suomen 1920–40-luvun historian säätöön arkisto, kotelo 32.

43. Isäntämieli vaikutti myös myöhemmässä Isänmaallisessa kansanliikkeessä, vaikka puolue ottikin etäisyyttä yläluokkaisuun kansallisoikeistolaisuuteen. Ks. Siironen 2017, 178–179; Ville Okkonen & Ville Laamanen, Kansalaisuus, politiikka ja laillisuus Mäntsälän kapinan jälkeen. *Historiallinen Aikakauskirja* 116 (2018), 17.

44. Saarela 2008, 358; Siltala 1985, 34–37.

45. *Uusi Aura* 22.5.1929.

46. Kettunen 2012, 84.

47. Seppo Hentilä on tiivistetysti kuvannut asetelmaa demokraattisessa valtiossa vallinneeksi autoritaariseksi yhteiskunnaksi. Ks. Seppo Hentilä, *Pitkät varjat. Muistamisen historia ja politiikka*. Siltala 2018, 107–108.

48. Silvennoinen, Tikka & Roselius 2016, 100; Aapo Roselius, Valkoinen rintama. Vapausodan muiston vaalijat. Teoksessa Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.) *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Gaudeamus 2018, 264–269.

49. Painostuskirje (päiväämätön), allekirjoitettu F. W. KA, Kai Donnerin arkisto, kotelo 46.

50. Ks. Siltala 1985, 390, 473.

51. Matti Kurjensaari, Päätoimittaja. Teoksessa Toini Havu (toim.) *Ilon ja aatteen vuodet*. Karisto 1965, 146.

52. Mäntsälän kapinan tapahtumat käynnistyivät 27.2.1932, kun aseistetut suojeluskuntalaiset keskeyttivät samaisen Mikko Erichin puhetilaisuuden Ohkolan työväentalolla.

ei kai ymmärtänyt virallisten suojeluskuntatodistusten arvoa kansalaisten isänmaallisten ansioiden arvostelussa. Kun Perttu vielä huomauttaa, että kyllähän työväenyhdistyksenkin epävirallisia todistuksia otettiin vastaan ”rikkana rokassa”, kirjoittelu havainnollistaa oikeiston itsevarmuutta siitä, että ”isänmaalliset” kyllä erottuvat viranhakijoiden joukosta.⁵³ Näin ollen Erichin esittämää epäkohtaa hakijoiden yhdenvertaisessa kohtelussa ei tosiasiallisesti edes tarvinnut tarkastella vakavamielisesti.

Kokoomus kytki suojeluskuntien aseman arvostelun isänmaan turvallisuuden vaarantamiseen ja suoranaiseen maanpetoksellisuuteen. Huhtikuussa 1929 *Uusi Suomi* iski SDP:n virantäyttölausuntokritiikkiä vastaan nimittämällä ”sosialistien haihatteluja vapaamielisyydestä” puoluepolitiikaksi, joka merkitsi ”porttien avaamista kommunistiselle internatsionalelle ja uutta naulaa itsenäisyytemme ruumisarkkuun”. Mahdollisia olivat vain maanpuolustus tai maanpetos, puolesta tai vastaan, ilman välimuotoja. Suojeluskuntalaitoksen kritisointi oli Kokoomuksen retoriikassa ”laillisuuteen verhottua salaista apua” Kominternille.⁵⁴

Kansallisoikeistolaisuus julisti perustakseen isänmaallisen oikeamielisyyden, hylkäsi alhaisen ”puoluemielen” ja kohotettiin lakien yläpuolelle. Se sai tukea eduskuntauudistusta edeltäneeseen aikaan perustuvista ihanteista ja oli lähes sokeaa omalle luokkasidonnaisuudelleen. Kansallisoikeistolaisuuden epäpoliittinen itseymmärrys oli kuitenkin mahdollinen vain sääty-yhteiskuntaan palautuvan politiikan määritelmän perusteella. Toisinaan politiikasta kyllä osattiin ja oltiin valmiita puhumaan sovinnolliseen sävyyn, kuten hallitusmuodon kymmenvuotistaivalta sinänsä kunnioittavasti käsittelevässä *Uuden Auran* pääkirjoituksessa 17. heinäkuuta 1929. Hallitusmuoto oli molemminpuolisista myönnytyksistä saavutettu ”merkityksellinen valtioteko” ja puutteistaan huolimatta ”paras, mitä eduskunnassamme voitiin aikaansaada”. Tällöin oli kuitenkin tarpeen muis-

tuttaa, että kansakunnan elämää määrittävät politiikkaa enemmän siveelliset arvot: ”Jumalan pelko, isänmaanrakkaus, uskollisuus, ahkeruus ja uhrivalmius”.⁵⁵ Muutamaa viikkoa myöhemmin juhlapuheiden aika oli ohi, ja pääkirjoituksen aiheena oli vastikään käytyjen eduskuntavaalien tulos. Kokoomuksen tappiota selitettiin sillä, että äänestäjien enemmistö oli käynyt vaaliurnilla ”yhteisänmaallista ja valtakunnallista henkeä” voimakkaammaksi osoittautuneessa ”luokkahengessä”. Vastalääkkeeksi tälle vaaralliselle ja ”sokeuttavalle” taudille ei kaivattu politiikkaa vaan ”tosipohjaista puolueetonta yhteiskunnallista sivistystä”.⁵⁶

Oikeistoradikalismien myöhempi marginalisoituminen osoittaa, ettei luokkapolitiikan väittäminen myrkytettyjen tai sokaistujen kansalaisten harhailuksi lopulta vedonnut laajempiin joukkoihin. Äärivalkoisuuden tosiasiallisten hegemoniaedellytysten julkinen itsetuho tapahtui Mäntsälän kapinassa, sikäläkin merkittävässä tapahtumassa, että arviot sen vahingollisuudesta oikeistoradikalismille ja vaarallisuudesta yhteiskunnalle yhdistävät Suomen historiaa muuten hyvin eri tavoin tulkitsevia tutkijoita.⁵⁷ Mäntsälä osoittautui välittömästi kovaksi palaksi myös aktivistien äänitorville. *Uuden Auran* tilannesuorannassa tapahtumia kuvattiin odottamattomiksi ja oudoiksi, ja edellisten kuukausien uhmakkuus lientyi hetkessä. Aiemmin liiasta helläkätisyydestä pilkattuja viranomaisia kuitenkin syytettiin, joskin varovasti, vihjaamalla näiden aavistaneen tilanteen ennalta ja väheksyneen sovintoyrityksiä.⁵⁸ Ja vaikka kapinallisten myönnettiinkin lähteneen valtiovoiman vastaiselle turmion tielle, heidän yleistä kansalaiskuntoaan ja isänmaallista mieltään ei edelleenkään kyseenalaistettu.⁵⁹

Äärivalkoisuus ei saanut Mäntsälässä kuoliniskua, mutta se passitettiin oppositioasemaan. Kokoomus pysyi silti jyrkästi oikealla ja Isänmaallisen kansanliikkeen liittolaisena vielä kapinan yli kaksi vuotta kestäneen jälkiselvittelyn ajan, ja myös Maalaisliitto kyseenalaisti SDP:n lailli-

53. *Uusi Aura* 19.3.1929; *Uusi Aura* 29.3.1929.

54. *Uusi Suomi* 3.4.1929.

55. *Uusi Aura* 17.7.1929.

56. *Uusi Aura* 9.8.1929.

57. Viimeaikaisista yleisesityksistä ks. esim. Martti Häikiö, *Suomen leijona. Svinhufvud itsenäisyyshenkilönä*. Docendo 2017, 524; Hentilä 2018, 174.

58. *Uusi Aura* 29.2.1932.

59. *Uusi Aura* 1.3.1932.

suuden syksyllä 1933 ja keväällä 1934.⁶⁰ Saksassa Hitlerin valtaannousuun kytkeytyvää kehitystä kommentoitiin *Uudessa Suomessa* ”kansallisen” kehityksen voittokulkuna, joka samalla merkitsi ”sosialidemokratian johtajan” lopullista päätöstä.⁶¹ Kokoomuksen puoluekokouksessa toukokuussa 1934 väistyvä puheenjohtaja Virkkunen linjasi, että kamppailu marxilaista sosiaalidemokratiaa vastaan oli ”suomalaisen oikeiston yhteinen taistelu, ja sen voitto on oleva varma”.⁶² Suomalaisen kansalaisyhteiskunnan eheytymisestä ja ilmiön erityisyydestä autoritarismiin luisuvassa Euroopassa voidaan vakavasti puhua vasta syksystä 1934 alkaen.

Puhuri, joka korvasi oikeistolaisuuden poliittisuutta ”kansallisella”, ”arvokkaalla” ja muulla hyvällä, osoittautui pitkäikäiseksi. Vuoden 1944 välirauhan ja valvontakomission jälkeen se on säilynyt suomalaisessa yhteiskunnassa ”isänmaallisen” sisältöä edelleen määrittävänä pohjavireenä, toki moneen kertaan vastaan lyötynä.⁶³ Politiikkaa oli helppo vähätellä ja monimutkaiset asiat selittää yksinkertaisiksi, koska se tehoi. ”Isänmaa on sinun käsissäsi sellainen nuija, että sillä voit lyödä millaisen vastustajan tahansa tuperruksiin”, kirjoitti Jalmari Finne väistyvälle pääministeri Antti Tulenheimolle viattomien lasten päivänä 1925. Sitä nuijaa kaivattiin, enemmän kuin puolueita, uskoi Finne. ”Jumalan kiitos isänmaa-ajatukseen taittavat vielä kaikki vehkeilyt.”⁶⁴

Kommunismien vastustamisen nimissä

Vapaussodan voiton kertomus sisälsi laajan viholliskuvan sosialismista, jota oikeistoradikaalit hyödynsivät yrityksissään reformoida valkoisen Suomen yhteiskuntajärjestystä. Viholliskuvan keskittämisessä kommunismiin oli strateginen ulottuvuus, jolla haluttiin lujittaa oikeistovoi-
mien yhtenäisyyttä. Eräässä Lapuan liikkeen taustamuistiossa argumentoitiin suoraan, ettei taistelua ”sosialismia” vastaan pitänyt ”missään tapauksessa julkisesti esittää liikkeen tarkoituk-

■ Kuva 1. SDP:n (aiemmin Kokoomuksen) kansanedustaja, tohtori Mikko Erich (1888–1948) Mäntsälän suojeluskuntatalolla vuonna 1931. Kuva: Kansan Arkisto, KansA118b-1947.

sena eikä edes ottaa jonakin kohtana sen ohjelmaan”. Tällainen ”olisi vastoin juhlallisia lupauksia, joissa keskitytään pohjalaisen talonpojan kunniasanalla kommunismin vastustamiseen”. Kommunismiuhkkaan keskittymällä luotaisiin vaikutelma, että Lapuan liike vastusti ennen kaikkea rikollista toimintaa ja puolusti laillista yhteiskuntajärjestystä. Julkinen hyökkäys SDP:tä vastaan johtaisi ”kiihkeään sanomalehtisotaan meitä vastaan koko Euroopassa” ja tuottaisi puolueelle sympatioita ja raha-avustuksia. Taustamuistiossa toivottiin, etteivät Suomen sisäiset olot kehittyisi ”Ruotsin yhteiskuntatyyppiä kohti”.⁶⁵ Käytän-

60. Okkonen & Laamanen 2018, 22–26.

61. *Uusi Suomi* 31.1. ja 23.6.1933. Kesäkuun artikkeli perustui Hitlerin Uudelle Suomelle antamaan haastatteluun Berliinissä.

62. *Aamulehti* 7.5.1934.

63. Erityisesti Mikko Majander on kirjoittanut suomalaisen yhteiskunnan porvarillisesta tai valkoisesta pohjavireestä. Ks. esim. Mikko Majander, Suomi ja Ruotsi seuraavat toistensa esimerkkiä. *Helsingin Sanomat* 9.2.2015. Vuoden 1937 punamultahallituksen merkittävydestä kansallisen eheytymiselle ks. myös Mikko Majander, Kenen Suomi? Teoksessa Nils Erik Forsgård (toim.) *Demokratins öde / Demokratian kohtalo*. Magma 2017, 18–19.

64. Finne Tulenheimolle 28.12.1925. KA, Antti Tulenheimon arkisto, saapuneet kirjeet.

65. Lapuanliike ja sosialidemokratia (päiväämätön). KA, Kai Donnerin arkisto, kotelo 46.

nössä tällainen strategia ei kuitenkaan realisoitunut yleiseksi saati johdonmukaiseksi toimintalinjaksi. Sosiaalidemokraattisen liikkeen omassa historiankirjoituksessa lapualaisten kommunisminvastaisuuden strateginen ulottuvuus tunnistettiin jo varhain.⁶⁶

Oikeistoradikaalien sosialismi-käsitettä määrittä oleellisesti myös jälkikuva vuosien 1916–1917 eduskunnan vasemmistoenemmistöstä. *Uuden Auran* pääkirjoituksessa ”Kokoomuksen mies” piti kesäkuussa 1929 selvänä, että valtakunta oli saman kirouksen edessä, joka kesällä 1917 oli antanut ”eduskunnassamme enemmistön häikäilemättömille marxilaisille hulluttelijoille”.⁶⁷ Lapuan liikkeen ideologi Johanson puolestaan luonnehti eräässä ohjelmapaperissa silloista eduskunnan vasemmistoenemmistöä ”puoluediktatuuriksi”.⁶⁸ Vastaavassa hengessä *Aamulehti* oli linjannut maaliskuussa 1924, ettei SDP:n hallitseva asema työväenliikkeessä mitätöinyt kommunismivaraa, koska ”lopullinen päämäärä molemmilla” oli ”kai hyvin samantapainen”, proletariaatin diktatuuri.⁶⁹ Se samastettiin absoluuttiseen määrään enemmistövaltaan, ”enemmistödiktatuuriin”.

SDP:ssa oli kokemusta siitä, että rikoslainsäädäntöä oli käytetty sitä vastaan välittömästi sisällissodan jälkeen.⁷⁰ Oikeuslaitos ja Etsivä Keskupoliisi (EK) pitivät ääri vasemmistolaisuutta sinänsä rikollisena.⁷¹ Tämä kohdisti painetta myös SDP:hen. EK:n päällikkö Esko Rieki ei erityisemmin pitänyt sosiaalidemokratiasta, mikä kävi ilmi hänen kirjoittaessaan 20.7.1927 SDP:n vähemmistöhallituksesta lähettiläs Harri Holmalle. Riekin mukaan *Suomen Sosialidemokraatti* oli ottanut myönteisen kannan Itävallan veljespuolueen mellakointiin, mikä oli ”varoittavaksi esimerkiksi meilläkin”. Sympatiansa Rieki esitti avoimesti: ”Voi niitä, jotka porvareista eivät ole arvanneet tai tohtineet muistaa sitä, että sosialis-

■ Kuva 2. Valtioneuvos J. R. Danielson-Kalmari (1853–1933) elämänsä loppuvuosina. Kuva: Lahden kaupunginmuseo, DKMDKKV2017005:12.

timmekin ovat kumouksellisia.”⁷² Toisaalta Rieki oli huomauttanut Holmalle kolme vuotta aiemmin, ettei kannattanut ”ainaista punaisen vaateen heiluttamista ja alituisen kommunistipelon ylläpitämistä.”⁷³ Kysymys oli Riekielle kiusallisesta asiasta, koska kommunismin vaaran korostaminen oli mahdollista tulkita epäluottamuslau-seeiksi turvallisuuspoliisia kohtaan.

Jyrkän linjan oikeisto käsitti SDP:n potentiaalisesti rikolliseksi voimaksi jo ennen lapualaiskautta. *Aamulehti* kirjoitti maaliskuussa 1924, että SDP oli jatkuvassa valmiudessa laillisen yhteiskunnan kaatamiseksi. Kun kommunistilakiprosessi oli meneillään, *Uusi Aura* määritteli sosialismin lepääväksi kommunismiksi ja kommunismin kiihdytetyksi sosialismiksi.⁷⁴ Kiivaimmassa lapualaisvaiheessa K. R. Kares julisti, että SDP edusti

66. Väinö Hakkila, Lapualaisvuodet ja niiden jälkimainingit. Teoksessa Väinö Hakkila et al., *Suomen sosialidemokraattinen työväenliike 1899–1949*. SDP 1949, 225.

67. *Uusi Aura* 26.6.1929.

68. V. F. Johanson, Puolueet ja suhteelliset vaalit (päivämätön). Lapuan liikkeen Helsingin toimikunnan lähettämä. KA, 3204 Valtiollisen poliisin II arkisto.

69. *Aamulehti* 30.3.1924.

70. Tauno Saarela, *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923*. Kansan sivistystyön liitto 1996, 22–24.

71. Lars Björne, ”...syihin ja lakiin eikä mielivaltaan...” *Tutkimus Turun hovioikeuden poliittisista oikeudenkäynneistä vuosina 1918–1939*. Suomalainen lakimiesyhdistys 1977, 24, 99.

72. Rieki Holmalle 20.7.1927. KA, Harri Holman arkisto, saapuneet kirjeet.

73. Rieki Holmalle 17.2.1924. KA, Harri Holman arkisto, saapuneet kirjeet.

74. *Uusi Aura* 30.6.1930.

edesvastuuttomuutta ja harhaoppia, joka vuonna 1918 oli riisunut valhenaamarinsa.⁷⁵ 1920-luvun edetessä kertomus jalostui äkkijyrkäksi ja ehdotomaksi ideologiaksi, jolla perusteltiin oikeistoradikalismien tarpeellisuutta ja tehtävää.

Viittaukset yleisvasemmistolaiseen uhkaan ovat tärkeä konteksti sille, miksi SDP päätyi yksimielisesti äänestämään kommunistilakeja vastaan. Puolueella ei ollut perusteita luottaa siihen, että oikeistoradikalismi tyytyisi vain kommunismin hävittämiseen. Syyskuussa 1930 valtioneuvos ja Turun yliopiston emerituskansleri J. R. Danielson-Kalmari linjasi, että SDP pyrki kommunistien tavoin ”vallankumouksella ja väkivallalla hävittämään nykyisen yhteiskunnan”. Hän katsoi myös, etteivät kommunistilait vielä riittäneet yhteiskunnan puolustamiseen, vaan tarvittiin ”paljon pitempi taistelu kaikkien isänmaallisten aineisten puolelta”. Lapuan liikkeen ”omavaltaisuudet” oli hyväksyttävä, olivathan jääkäritkin ”aikoinaan polkeneet kirjoitettua lain pykälää siinä tiedossa, että he edustivat korkeampaa, kirjoitettuun lakiin soveltumatonta, sen yläpuolella olevaa oikeutta.”⁷⁶ Toukokuussa 1933 menehtynyt Danielson-Kalmari oli oikeistopiireissä laajasti arvostettu, ja esimerkiksi Turun yliopiston entinen rehtori V. A. Koskenniemi luonnehti juhlapuheessaan häntä ”ajankohdan keskeiseksi suomalaiseksi kulttuurihenkilöksi”, joka elämänsä lopulla edusti ”aineellisuudesta vapautunutta henkeä.”⁷⁷ Danielson-Kalmarin lailisuuskäsityksiä eivät kuitenkaan jakaneet kaikki porvarilliset piirit. Vaikka oikeistoradikaalien rikkeisiin suhtauduttiin viranomaiskoneistossa armeliaasti⁷⁸, esimerkiksi Helsingin yliopiston

professorit Gunnar Castren, Ragnar Furuholm, Yrjö Hirn, ja rehtori Eirik Hornborg varoittivat julkisesti aidosta ja kansainvälisestä äärioikeiston ja fasismin uhkasta.⁷⁹

Oikeistoradikalismien omavaltaisuudet saivat julkisuutta, kun suomalaiskommunisteja edustanut ruotsalainen lakimies ja sosiaalidemokraatti Georg Branting painostettiin 9.10.1930 poistumaan Suomesta.⁸⁰ Lehtori ja myöhempi kansanedustaja (1933 alkaen), kokoomusvaikuttaja Aarne Honka julisti kansalaiskokouksessa, että Branting halusi ”selittää olemattomiksi maankavaltajien rikokset”⁸¹ Brantingin maine oli jo ennestään huono, sillä hän oli vuonna 1924 kirjassaan *Rättvisan i Finland* arvostellut Suomen oikeuslaitosta puolueelliseksi.⁸² *Uusi Aura* leimasi hänet ”Suomen häpäisijäksi”, joka uhmasi isänmaallista kansaa.⁸³ Oikeistoradikalismien herättämät ruotsalaiset vastalauseet kuitattiin ”tuttuna laillisuushuutona”⁸⁴ Sodan jälkeen, vaalivuotta 1948 edeltävissä kohtalontunnelmissa *Uuden Auran* nimimerkki ”Oikeistolainen” eli Honka syytti *Turun Sanomia* sokeasta puoluekiihkosta ja ”kommunismien vasikalla kyntämisestä”. Samalla hän palasi kesään 1930 ja Danielson-Kalmarin ”kansalliseen yhteistuntoon” vetoavaan tuomioon ”sosialismista ja kommunismista.”⁸⁵ Vielä 1970-luvulla Honka muisteli ”Branting-nimisen kommunistin” kutsumista ”isänmaanpettureita puolustamaan”⁸⁶

Oikeusvaltioperiaatteet ja mielivalta sekoituivat vuoden 1930 kuluessa. Lokakuun eduskuntavaalien edellä SDP sai varoituksen siitä, että myöhemmin joulukuussa järjestettävien kunnallisvaalien 367 hylätyistä vaalilistasta 176

75. *Uusi Aura* 13.1.1931.

76. *Uusi Aura* 30.9.1930. Kommunistilakien läpimenon varmistumisen vahvistama uhma nousi *Uudessa Aurassa* muutenkin melkoisiin mittoihin. Esimerkiksi Saksan vaalituloksesta uutisoitiin 2.10.1930 otsikolla ”Saksan kansallissosialistit kiittävät vaalivoitostaan lapuanliikkeen esikuvallista vaikutusta” ja alaotsikolla ”Onko koko Eurooppa nouseva kommunismia ja marxilaisuutta vastaan?”

77. V. A. Koskenniemi, Danielson-Kalmari Turun yliopiston kanslerina. Puhe Turun yliopiston vuosijuhlassa 1934. Teoksessa *Miekka ja taltta*. Puheita kansallisista aiheista. WSOY 1937, 100–101.

78. Jukka Kekkonen, *Suomen oikeuden historiallisia kehityslinjoja*. Helsingin yliopisto 1999, 82.

79. Professoreiden kirjoituksia siteerasi *Sosialisti* 7.8.1930; ks. myös Henrik Ekberg, *Führerns trogna följelslagare – den finländska nazismen 1932–1944*. Schildts 1991, 38.

80. Åbo Underrättelser 10.10.1930.

81. *Laatokka* 11.10.1930.

82. Björne 1977, 9.

83. Vapaavuori 1930, 443–444.

84. *Uusi Aura* 6.1.1931.

85. *Uusi Aura* 19.11.1947.

86. Aarne Honka, *Katederin kahden puolen. Kouluneuvos Aarne Hongan muistelmät*. Toimittanut Eeva Stolt. Turun yliopisto 2009, 112.

oli sosiaalidemokraattisia.⁸⁷ SDP:ssa annettiin-kin menettelyohjeita sen varalle, että äänestäjän nimi puuttui vaaliluettelosta.⁸⁸ Konkreettista näyttöä oli saatu, kun oikeistoradikaalit puhdis-tivat istuvia kunnanvaltuustoja vasemmistosta jo ennen kommunistilakien voimaantuloa, erityi-sesti metsäteollisuuspaikkakunnilla, joiden elin-keinorakenne loi edellytyksiä palata työnantajien isäntävaltaan.⁸⁹ Myös esimerkiksi Satakunnan Vampulassa kunnanvaltuuston oikeisto katsoi, että ”vasemmistoryhmä on valittu kommunistien äänillä ja ettei kommunisteilla ja sosialidemo-kraateilla ole mitään eroa.”⁹⁰ Vasemmisto piti painostusta voimakkaana niissä kunnissa, joissa sillä oli valtuustoenemmistö.⁹¹ Marraskuun lopulla *Sosialisti* antoi huolestuneen kuvan tapahtu-mista: ”Nämä esimerkit vaalilautakuntien mie-livallasta osoittavat, erinomaisella tavalla, min-käläinen paholainen päästettiin irralleen, kun Lapuan ja kahden edesvastuuttomasti toimivan hallituksen vaatimukset vaalilain muuttamisesta hyväksyttiin”. Aiemmin syksyllä lehti oli viitannut vaalikelpoisuuden oikeudettomiksi katsomiinsa riistoihin ja syyttänyt Lapuan liikettä ja muita oikeistoradikaaleja toimimisesta vain ”kommu-nismin vastustamisen nimellä.”⁹² SDP kirjelmöi väkivaltaisuuksista ja äänioikeuden riistosta myös oikeuskanslerille.⁹³

Laitaoikeistolaisen mentaliteetin jyrkenty-mistä on kommunismin uhkaa painottavassa tutkimuskirjallisuudessa tarkasteltu erityisesti

reaktiona marraskuun 1929 lakkoon ja Lapualla pidettyyn nuorten työläisten uhmakkaaseen esiintymiseen.⁹⁴ Tällaiset johtopäätökset vaati-vat kriittistä tarkastelua. Lapuan liikkeen johdon piirissä oli vastikään esitetty uskomuksia Neu-vostoliiton heikentymisestä ja halua muuttaa politiikka Venäjää ja Itä-Karjalaa kohtaan aggres-siivisemmaksi.⁹⁵ Myös Juha Siltala on huomaut-tanut, että Neuvostoliiton pakkokollektivisoin-nista seuranneet nälänhädät inspiroivat puheita suurvallan tuhoutumisesta.⁹⁶ Etsivä Keskuspoliisi oli suunnitelmallisesti ruokkinut kulissien takana mielialaa ”valkoiselle kansanhavahtumiselle” tarjoamalla lehdistölle sopivaa aineistoa, mitä Rieikki piti ”potkuna jo kaatuvalle.”⁹⁷ Harri Hol-malle hän kertoi, ettei vuosien 1927–1928 pidä-tysten jälkeen pelännyt kommunismia enempää kuin ”ennenkään enkä senkään vertaa, sillä olem-mehan me juuri leikanneet sen täkäläisen pään tarkemmin kuin ehkä missään on ennen tehty.”⁹⁸ Matti Lackman onkin huomauttanut, että koska väitteet kommunismivaarasta olivat liioittele- via, äärioikeiston nousu ei selity kommunismin uhalla.⁹⁹ Vaikka Lapuan liikkeen muistio syksyn 1930 eduskuntavaaleista painotti kommunismin turmiollisuutta ja liikkeen hävittämistä, muo-toilut ”puolue-elämän tervehdyttämisestä” ker-toivat laajemmista tavoitteista.¹⁰⁰ Kumoukselli-nen kommunismi antoi kansallisoikeistolaiselle uhmalle ja pelolle toistuvasti julkilausutun koh-teen ja suunnan muttei riittävää selitysvoimaa.¹⁰¹

87. Siltala 1985, 180.

88. *Sosialisti* 12.8.1930; *Sosialisti* 25.11.1930.

89. Siltala 1985, 148; Kai Häggman, *Metsän tasavalta. Suomalainen metsäteollisuus politiikan ja markkinoiden ristiaallo-kossa 1920–1939*. SKS 2006, 226–227. Isäntävalta näkyi myös teollisuuden palkkatasossa, joka sai laman myötä laskea alle eksistenssiminimin eli elinkustannusten vaatiman tason. Ks. Anu Suoranta, *Halvennettu työ. Pätkäytyä ja sukupuoli sopimushyhteiskuntaa edeltävissä työmarkkinäytännöissä*. Vastapaino 2009, 140–147.

90. *Sosialisti* 13.8.1930.

91. *Sosialisti* 18.8.1930.

92. *Sosialisti* 6.9.1930.

93. *Sosialisti* 20.9.1930.

94. Uola 2006; Vares 2007, 15.

95. Ministeri Procopén muistiinpanoja Kai Donnerin ja Vihtori Kosolan esittämistä ulkopoliittisista näkemyksistä. Lapuan liikkeen liepeiltä 10.7.1930. KA, Hjalmar Procopén arkisto, kotelo 45.

96. Siltala 1985, 101–103.

97. Rieikki Holmalle 5-6.2.1930. KA, Harri Holman arkisto, saapuneet kirjeet. ”Sinua ehkä huvittaa jonain iltana lukaista keväällä eräänä pyhäiltana pyynnöstä kirjoittamani kirjanen, jonka panen mukaan – ellet pidä minua höynänä – koska siinä on minun ponteni ja ne ovat juuri samat kuin valkoisten kansalaiskokousten”, Rieikki jatkoi.

98. Rieikki Holmalle 6.9.1929. KA, Harri Holman arkisto, saapuneet kirjeet.

99. Lackman 2007, 214. Vastaavasta viittaamisesta Lackmanin päätelmiin ks. myös Tepora 2011, 161.

100. Eduskuntavaaleista (päiväämätön). KA, Hjalmar Procopén arkisto, kotelo 45.

101. ”On tehtävä ero pelon kohteen ja pelon syyän välillä”, muotoili Ludwig Wittgenstein vuonna 1945. Ks. *Filosofisia tutki-muksia*, huomautus 476. WSOY 1981, 215.

Taistelevan kansallisoikeiston epäpoliittinen itseymmärrys

Maailmansotien välisen ajan suomalaisen oikeistoradikalismien tutkimustraditiossa on painotuksia, jotka ovat korostaneet kommunistivastaisuutta ja reaktiivisuutta koettuun uhkaan. Kansallisoikeiston määrätietoiset ja sääty-yhteiskunnan eliitin ihanteisiin kytkeytyneet yhteiskunnalliset tavoitteet on toki huomioitu, mutta ne eivät ole saaneet viholliskuvien veroista painoarvoa aktivismin selitystekijöinä. Tämä on havaittavissa myös laiveammin Suomen poliittiseen historiaan keskittyvässä kirjallisuudessa. Valkoisen Suomen ulkoparlamentaarisia voimia luonnehditaan herkästi yhteiskunnan suojelutehtävästä inspiroituneiksi tai jopa talvisodan puolustustaisteluun varautuneiksi toimijoiksi, siis lähelle sellaista ”kansan” tahtoa ja mentaliteettia, jota nämä voimat itse ymmärsivät edustavansa. Martti Ahti on tehnyt vastaavia havaintoja erityisesti suojeluskuntajärjestön ja Vapaussodan Rintamamiesten Liiton tutkimuksellisesta tarkastelusta, jossa talvisodan syttymisen näkökulma on korostunut ulkoparlamentaarista vallankäyttöä enemmän.¹⁰² Seppo Hentilä on puolestaan vastikään huomauttanut, että suomalaiselle historia-keskustelulle ja historiantutkimukselle on ollut ominaista ymmärtää Lapuan liikkeen väkivaltaisuuksia nimenomaan maanpetoksellisen kommunismin torjumisen perusteella.¹⁰³ Esimerkiksi Max Jakobsonin *Väkivallan vuodet* -teoksessa Lapuan liike ”muuttui demokratian puolustajasta demokratian viholliseksi”.¹⁰⁴

Tutkimushavaintomme ja argumenttimme on, että vaikka kommunismin viholliskuva oli merkittävä kansallisoikeistolaisen mentaliteetin rakennusosa ja Suomessakin sinnitteli kansainvälisesti verkostoitunut kumouksellinen liike, aktivismin mielekäs selittäminen vaatii ennen kaikkea sen omaehtoisten yhteiskunnallisten tavoitteiden ja itseymmärryksen analyysia. Vaikka erityisesti kokoomuspuolueeseen 1920-luvun kuluessa ryhmittynyt ja vuosikymmenen lopulla radikalisoitunut kansallisoikeisto nosti kansallisen yhtenäisyyden korkeimmaksi arvokseen, sen tavoite-

telema politiikka oli lähes johdonmukaisesti kansaa voimakkaasti kategorisoivaa ja luokkatietoista. Eheyttävänä voimana esiintyvälle liikkeelle tällainen toiminta olisi epärationaalista, mikäli kansallisoikeistolaista mentaliteettia ei olisi määrittänyt näkemys siitä, että vuosisadan vaihteessa syntyneet luokkapuolueet olivat vastakkaisia ”todellista” kansallista etua ajaville, politiikan yläpuolella vaikuttaville voimille.

Kansallisoikeistolaisessa kokemusmaailmassa vuoden 1918 voitto oli puutteellinen ja hauras. Sen ehtymistä pelättiin ja todisteltiin sosiaalireformien toteutumisella ja sovintopolitiikalla, joka halvensi vapaussodan saavutuksia ja rappeutti valtiolaivan uppoavaksi lotjaksi. Siksi myös se osa porvaristosta, joka oli valmis edes käytännön myönnytyksiin, rajattiin lopulta uhmakkaasti isänmaallisen kansan ulkopuolelle. Sosiaalidemokratiaa määrittivät rikos ja kapina, eikä sitä hyväksytty kommunismista tosiasiallisesti erilliseksi ideologiaksi tai hyväksyttäväksi osaksi suomalaista kansakuntaa. Oikeistoa epäilemättä huoletti myös valtiopäiväjärjestyksen liberalisointi tilanteessa, jossa poliittisista rikoksista kansalaisluottamuksen menetykseen tuomitut yli 60 000 suomalaista alkoivat palata äänioikeuden piiriin 1920-luvun jälkipuoliskolla ja Suomen Sosialistisen Työväenpuolueen kannatus eduskuntavaaleissa kasvoi.

Oikeistoradikaalien sosiaali- ja talouspoliittiset ihanteet ja pyrkimykset niiden toteuttamiseksi kuuluvat kansallisoikeistolaisuuden ytimeen siinä missä yltyöisänmaallisuus ja kommunistiuhkakuvat. Poliittisen kelpoisuuden meritokratisoiminen sävytti myös lapualaista ”kansanliikettä”, jonka ideologinen johto muotoili syksyn 1930 eduskuntavaalien alla kansalaiskelpoisuuden ehdot selväsanaisesti. Kun huolenaiheena olivat eduskunnan ”henkilöllisen kokoonpanon heikkeneminen” ja laajempikin sivistyksellinen perikato, tätä ei haluttu torjua esimerkiksi koululaitosta vahvistamalla vaan vaatimalla sivistyksellisten julkispalvelujen supistamista ja valkoista lainkuuliaisuutta.¹⁰⁵ Kansakunnan lujuuutta tavoiteltiin politiikalla, joka vaati työläisiä tunte-

102. Ks. Martti Ahti, *Skyddskårernas i Finland Förbund. Skyddskårsorganisationens dubbelgångare. Historisk Tidskrift för Finland* 69 (1984), 13–37; Martti Ahti, *Frontmän på högerkanten. Historisk Tidskrift för Finland* 74 (1989), 351–354.

103. Hentilä 2018, 180.

104. Max Jakobson, *Väkivallan vuodet. 20. vuosisadan tilinpäätös* 1. Otava 1999, 129.

105. Kansallisoikeistolaisuuden inspiroimat mentaliteetit vaikuttivat pitkään etenkin koululaitoksessa. Ks. Ville Okkonen, *Ensimmäisen tasavallan jälkijyrinä ja jatkuvuudet koululaitoksessa. Työväentutkimus* vuosikirja 2018, 24–26.

maan paikkansa ja kunnioittamaan isiltä perittyä yhteiskuntajärjestä.

Vaikka Lapuan liike inspiroitui ja voimistui 1920-luvulla edenneestä demokratisoitumisesta ja vasemmiston vahvistumisesta eduskunnassa, vuoden 1906 eduskuntauudistus ja vuoden 1919 hallitusmuoto sekä näiden taitekohtien välinen yhteiskunnallinen kehitys olivat jättäneet syvän jäljen liikkeen oikeistoradikaalien itseymmärykseen ja tilannekuviin. Suomea haluttiin reformoida selkeästi luokka-ajattelusta johdettujen ihanteiden perusteella. Niiden periytyminen puoluevallan kurimusta edeltäneestä sääty-yhteiskunnasta mahdollisti kuitenkin sen, että ihanteiden poliittisuudelle oli mahdollista olla jossain määrin sokeita. Samalla kun käytännössä muiden kuin Kokoomuspuolueen piiristä esitetyt aloitteet leimattiin itsekkääksi ja vaaralliseksi ”luokkapoliitikaksi”, lapualaiset pitivät omia vaatimuksiaan pohjimmiltaan ”kansallisina”. Tämä mentaliteetti kuitenkin johti sellaiseen luokkapoliittikkaan, jolla useissa konkreettisissa kysymyksissä tavoiteltiin työväenliikkeen päämääriin nähden vastakkaista kehitystä.

Kansallisoikeistolainen voiton narratiivi ei perustunut vuoden 1918 lopputulokselle sinänsä vaan ihanteelle sosialismista vapautetusta kansasta, samalle jonka kylmyydestä muurari ja työväenyhdistysaktiivi Janne Kivivuori varoitti Linnan *Pohjantähdessä* kuolemanrangaistuksia jakanutta Pentinkulman kenttätuomioistuinta: ”Ruumiita kyllä tulee ja hautoja syntyy, mutta sosialismi siinä kyllä jää tappamata.”¹⁰⁶

Oikeistoradikaalit ihannoivat sotaa välittömästi seuranneita äärimmäisyystoimia, joihin vasemmistokeskustalainen yhteistyö otti etäisyyttä. Kansallisoikeiston vaalimassa kansallisen yhtenäisyyden ihanteessa oli Juha Siltalaa mukaillen kyse siitä, että kansalaisten vähemmistö käytäytyi enemmistönä, jonka ei tarvinnut sovitella tai neuvotella koska sillä oli puolellaan yksipuolisesti määritelty kansalaisuus käsitys ja siihen perustuva laajempi arvojärjestelmä.¹⁰⁷ Perivihollisia olivat kaksi työväenliikettä hallitsevaa ja valheillaan myrkyttävää veljestä, kommunismi ja sosiaalidemokratia, joista jälkimmäinen osasi tavoitella proletariaatin diktatuuria edellistä salakavalammin.

Kansallisoikeiston ymmärryksessä isänmaallisten kansalaisten tuli jatkaa kamppailua, koska kansakunta oli aina uhattuna. Siksi sen idealismia heijastanut politiikka ei ensisijaisesti ollut puolustavaa tai säilyttävää vaan aktiivista ja taistelevaa.

Kiitämme Martti Ahtia, Pauli Kettusta, Mikko Majanderia, Kimmo Rentolaa, Juha Siltalaa, Oula Silvennoista ja Vesa Varesta sekä kahta anonymia vertaisarvioijaa heidän asiantuntevista kommentistaan.

VTT VILLE LAAMANEN ja VTT VILLE OKKONEN ovat poliittisen historian tutkijoita Turun yliopistossa.
Sähköpostit: violla@utu.fi ja vpokko@utu.fi

106. Väinö Linna, *Täällä pohjantähden alla*, osa 2. WSOY 1960, 392.

107. Siltala 1985, 471–476.

Riitta Mäkinen

Vielä Maalaisliitosta ja sosialidemokraateista

Palaan vielä lyhyesti teemaan Maalaisliitto ja eheytyminen narratiivi 1933–1934. Aiheen käsittely alkoi *Historiallisen Aikakauskirjan* numerossa 1/2018, osana Ville Okkosen ja Ville Laamasen artikkelia ”Kansalaisuus, politiikka ja laillisuus Mäntsälän kapinan jälkeen”, ja jatkui Keskustelua-osastossa numeroissa 3 (minä sekä Juhani Mylly) ja 4/2018 (Okkonen ja Laamanen). Viimeksi mainittuun tekstiin viitataan seuraavassa sanalla vastine ja ensimmäiseen tekstiin sanalla artikkeli. Keskustelun lähtökohtana oli artikkelin esiin nostama eduskunta-aloite, jossa Maalaisliitto halusi lisätä yhdistyslakiin kiellon poliittisten yhdistysten ulkomaisesta riippuvuudesta.

Vastineessa Laamanen ja Okkonen kirjoittavat ymmärtävänsä, ”että Mäkinen tulkitsee Maalaisliiton linjaa ja tavoitteita eri tavoin” [kuin kirjoittajat]. ”Hämmentävällä tavalla” olin epäillyt kirjoittajien motiiveja sekä esittänyt pääargumentin virheellisessä muodossa; he eivät tarkoittaneet, että Maalaisliitto olisi halunnut kieltää sosialidemokraattisen puolueen, vaan ”kyseenalaista ja haastoi” sen. Koska kirjoittajat pääasiallisesti, vaikka eivät kokonaan, pitäytyivät eduskunnassa tapahtuneessa, kommentoijan olisi ollut suotavaa toimia samoin sekä käydä läpi valiokuntapöytäkirjojen mikrokortit.

Ensin pääargumentista: Artikkelissa esitetään, että maalaisliittolaisten ”käytännön suhtautuminen vastasi silti isänmaallisen rintaman tuolloista linjaa”, ja että aloitteen ”oleellinen sisältö oli sama” kuin IKL:n aloitteen, joka tähtäsi Sosialidemokraattisen puolueen hajottamiseen. Lisäksi vedottiin Linkomiehen muistelmien lakkautusväitteeseen. Näin ollen on aika luonnollista luki-

jan käsittää, että kirjoittajat tarkoittivat kieltämishaluja eikä vain ”haastamista”. Mutta hyvä tietää, etteivät tarkoita.

Eikö toisten puolueiden toimien ja tavoitteiden haastaminen ja kyseenalaistaminen ole osa politiikan perustavaa sisältöä? Okkosen ja Laamasen artikkelissa sosialidemokraattien haastaminen kuitenkin näyttäytyy ”puuttumisena suomalaisen demokratian perusteisiin”. Myös sen, että Jussi Annala (ml) tahtoi estää ulkomaisen esikuvan mukaisen punaisen, ruskean tai mustan diktatuurin Suomeen tulon, kirjoittajat käsittävät vastineessaan kuin todistukseksi teesilleen. Itselleni tämä on aivan käsittämätön päätelmä. Ei varmasti sosialidemokraatti Per Albin Hanssonin Ruotsi ollut Jussi Annalan ajatuksissa, vaan Stalinin Neuvostoliitto, Hitlerin Saksa ja Mussolinin Italia. Itselleni yhtä käsittämätön on vastineen päätelmä, että seuraava K. A. Lohen lausuma merkitsisi sosialidemokratian legitimitetin kyseenalaistamista:

[...] olkoon se kuka tahansa oikealla tai vasemmalla, joka tahtoo meidän valtio- ja yhteiskuntajärjestelmän väkivaltaiseksi kumoamiseksi toimia, se on kaikkia varten tämä laki tarpeellinen.

Eikö sosialidemokratia eronnut kommunismista juuri siinä, että väkivaltaa ei ollut tarkoitus käyttää?

Sitten käsittelyn ja lähteiden rajauksesta: Kirjallisuustieteessä voidaan toimia tekstilähtöisesti ja jättää kaikki muu tarkastelun ulkopuolelle. Historiantutkimukseen sellainen tutkimusote ei

sovellu, ei ainakaan, jos tehdään johtopäätöksiä esimerkiksi kokonaisen puolueen asennoitumisesta, kuten kirjoittajat väitteessään ”Maalaisliitto kyseenalaisti aktiivisesti ja aloitteellisesti SDP:n legitimitettiin syksyllä 1933 ja keväällä 1934”. Kylähän toimijat, tässä tapauksessa kansanedustajat, tietävät ja ottavat toimituksessa huomioon muuallakin tapahtuneen ja lausutun. Siten esimerkiksi auktoriteetti Kyösti Kallion puoluekokouslausuma sosialidemokratiasta kuuluu asiakokonaisuuteen. Yhteiseen tietotaustaan ennen syyskuussa 1933 tehtyä aloitetta kuuluivat myös muun muassa maaherra Mattssonin (ml., tutkimuskohteeni) oikeiston taholta pitkin kesää kohtaamat erovaatimukset ja uhkaukset.

Vaikka kiinnitin huomiota yleisesti harrastettuun uhriutumisetoriikkaan, ymmärrän kyllä sosialidemokraattien huolen juuri heihin kohdistuvasta moninaisesta uhasta. Huolissaan olivat maalaisliittolaisetkin. Maaherra Mattsson esimerkiksi kertoo väkivaltauhkausten vuoksi kantaneensa kesällä 1933 taskussaan pistoolia. Kirjoittajat paheksuvat vastineessa, ettei Maalaisliitto ”tehnyt elettäkään epäluulojen hälventämiseksi”. Miksi olisi pitänyt tehdä, muulla tavoin kuin jo tekivät, puuttumalla diktatuureihin ja väkivaltaisuuteen?

Totta on vastineen maininta ”kukaan sosialidemokraatti ei ollut ehdottanut, että internationaalien päätökset olisivat kotimaista lainsäädäntöä vahvempia”. Ei enää. Ensimmäinen internationaali oli kyllä korostanut työväenliikkeen kansainvälistä solidaarisuutta ohi valtioiden. Tällaisen ”ulkomaalaisuuden” perään muista puolueista kyseltiin ja Kivimäen hallitus pani toimeen juridisen tutkimuksen SDP:n säännöistä. Siis, päinvastoin kuin Okkonen ja Laamanen esittävät vastineessaan, edistyspuolueen ja RKP:n väkeä piti ”yhtä lailla vakuutella”. Alkuke-sän 1933 puoluekokouksessa SDP teki vielä asiakirjojihinsa joitain muutoksia, jotka heistä oikeammalla pantiin tyydytyksellä merkille.

Juhani Mylly kiinnitti kommentissaan (*Haik* 3/2018) huomiota Maalaisliiton vasemmisto- ja oikeistosiipiin. Ei asia alkuperäisessä artikke-

lissakaan aivan huomiotta jäänyt. Juuri tämän aloitteen kohdalla siivillä tuskin oli kuitenkaan merkitystä. Kuten alaviitteessäni (2) mainitsin, artikkelissa oli lasku- tai kirjoitusvirhe: Puheena oleva lakialoite sai allekirjoittajikseen 45, eikä 35 maalaisliittolaista 53:sta. En löydä mitään yhteistä nimittäjää allekirjoittamattomille edustajille, joita olivat puhemies Kallion lisäksi Ales-talo, Hatva, Kaasalainen, Kauranen, Kivioja, Pitkänen ja Soininen. Kiinnostava olisikin kuulla, tunnistaako joku muu tutkija heille yhteisiä tai yksilöllisiä syitä? Vai eikö Jussi Annala vain sattunut tavoittamaan näitä miehiä allekirjoituksia kerätessään?

Loppupäätelmiin: Omassa puheenvuorossani yritin pitää erillään sen, mikä on ilmeisen totta ja mikä taas päätelmäni tai tulkintaani. Esimerkiksi, että aloitemanöoverillä olisi IKL:n vastustuksen ohella pohjustettu edellytyksiä punamul-tayhteistyölle, on valistunut arvaus, lähteissä en tällaista perustelua ole nähnyt. Koko argumen-tointini leimaamista tulkinnaiksi en hyväksy.

Vastineessa todetaan, että ”Maalaisliitto halusi erottautua omaehtoisena, tuon ajan itseymmärryksensä mukaisesti määrittelemäänsä demokra-tiaa lujittavana puolueena.” Lause on mutki-kas, mutta tuskin kiistettävissä. Sen sijaan kiistan, että puheena oleva aloite jatkokeskusteluineen olisi merkinnyt puuttumista ”suomalaisen demokra-tian perusteisiin”. Esiin nostamaani kokoomuslaista aloitetta kunnallisen äänioikeuden rajoittamisesta voidaan kyllä pitää demokratian perusteiden vastaisena, ja että se sai kannatusta Maalaisliitosta on puoluetta kompromettoivaa. Se että sama kansanedustaja kannatti rajoitusta ja ehdotti hallitusyhteistyötä sosialidemokraat-tien kanssa, puolestaan ilmaiseen mielipidekir-joa, joka ei asetu selkeälle vasemmisto-oikeisto-akselille.

En epäile, että kompromettoivien piirteiden etsiminen olisi ollut Okkosen ja Laamasen artikkelin motiivina. Mutta usko siihen, että sellaisia löytyi, kuitenkin innoitti liian reippaisiin johto-päätöksiin. Päätän omalta osaltani keskustelun tähän.

Kiitämme keskustelusta

Kiitämme Riitta Mäkistä kirjoituksesta, joka jatkaa keskustelua ”Kansalaisuus, politiikka ja lailisuus Mäntsälän kapinan jälkeen” (*HAik* 1/2018) -artikkelimme Maalaisliittoa ja Suomen Sosialidemokraattista Puoluetta koskevasta sisällöstä.

Emme enää näe tarvetta täydentää tai tarkentaa argumenttejamme tai johtopäätöksiämme, jotka olemme esittäneet artikkelissamme sekä

omassa vastineessamme ”Maalaisliitosta, yhdistyslakidebatista ja kansanvallan rajoista 1933–1934” (*HAik* 4/2018). Tulkintamme jää näin ollen erilaiseksi kuin Mäkisen. Olemme hyvin iloisia siitä, että historiantutkimuksellinen debatti 1930-luvun kansallisen eheytyksen alkuvaiheista on saanut näin runsaasti tilaa *Historiallisessa Aikakauskirjassa*.

Ville Okkonen ja Ville Laamanen

Vastaus Pasi Ihalaiselle

Pitkässä vastineessaan (*HAik* 1/2019) Ihalainen yrittää kuitata arvosteluni hänen kirjastaan *The Springs of Democracy* (4/2018) sillä, että välilämme on koulukuntaero. Arvosteluni käsitteli kuitenkin paljolti selviä virheitä, jotka eivät liene suotavia diskurssihistoriassakaan. Valitettavasti Ihalainen ei tunne riittävästi enempää Suomen työväenliikettä kuin aikaisempaa tutkimustakaan. Arvostelussani kirjoitin myös, että ”kaikenlainen puhe väkivallasta toimii loppujen lopuksi

itseään toteuttavana ennusteena”. Pidätkö siis väkivaltapuhetta ”harmittomana retoriikkana”, niin kuin Ihalainen väittää?

Koska arvostelu ei voi olla rajattoman pitkä, päätin alusta alkaen keskittyä Suomeen. Annetun enimmäismerkkimäärän vuoksi jouduin vielä lyhentämään arvostelun tekstiä. Vastausta siihen, miksi Ihalaisen vastineessaan kaipaamia asioita ei otettu esiin, voi hakea tältäkin suunnalta.

Antti Kujala

Markku Kekäläinen

Valon ja pimeyden kaupunki

Kaksi vahvaa metaforaa hallitsee uuden ajan kaupunkikokemusta. Toinen on plastinen valon ja harmonian kaupunki; klassinen järjen, kauneuden ja ihmisen korkeimpien pyrkimysten lokalisaatio. Toinen on yön kaupunki: hämärrien loukkojen, irrationaalien voimien, pimeiden intohimojen tyyssija. Nämä kaksi kaupunkia ovat olleet aina läsnä länsimaisessa kuvastossa – Raamatussa ovat taivaallinen Jerusalem ja Baabelin portto, roomalaisessa antiikissa Augustuksen marmorikaupunki ja Martialliksen korruption tyyssija – mutta 1700-luvulla tapahtui merkittävä paradigman muutos.

Valon ja harmonian kaupunki oli vallitseva renessanssista valistukseen ulottuvana ajanjaksona, jolloin klassiset ihanteet eri muodoissaan hallitsivat esteettistä kulttuuria. Kahdeksanneentoista vuosisadan jälkipuoliskolta alkaen tapahtui siirtymä valosta pimeyteen: visio kaupungista sivilisaation kotina sai tunteellisuuden ja varhaisromantiikan myötä rinnalleen näyn kaupungista apokalyptisten uhkien tyyssijana, fyysisen ja moraalisen rappion tilana.

Vielä 1700-luvun alkupuolella visio valon kaupungista oli vallitseva. Alexander Popelle Lontoo oli ”Augusta”, säteilevä metropoli, joka symbolisoi Britannian saavuttamaa poliittista harmoniaa ja sivilisaation korkeaa tasoa. Nuori James Boswell kirjoitti Lontoon päiväkirjassaan vuonna 1762:

Kun saavuiimme Highgaten kukkulalle ja näimme Lontoon leviävän eteemme, olin pelkkää eloa ja riemua. Lausuin Caton yksinpuhelun sielun kuolemattomuudesta, ja omaa

sieluani sykähdytti varmuus onnellisesta tulevaisuudesta (suom. Jouko Linturi).

Nuorelle skotlantilaiselle Britannian metropoli oli loisteliain rakennusten, hienostuneen seuraelämän ja älyllisen aktiivisuuden tyyssija.

Boswell oli todistamassa dramaattista käännettä kaupunkireseptiossa, joka voidaan ajoittaa 1700-luvun puolenvälin tienoilta. Samalla kun varhaisromantiikka keksi linnojen, kartanoiden ja tyrmien goottilaisen kauhun, syntyi myös kaupungin pimeitä loukkoja kartoittava populaarikirjallisuus. Pelon lähde oli hahmottoman ja labyrinttimäisen kaupungin salattu elämä: rikollisuus, prostituutio, uhkapeli, lika ja yleinen tapain turmelus. Kaupungin vastapooliksi nousi maaseutuidylli, maalaisväestön aito ja turmeltu-maton elämäntapa.

Syntyi kokonainen Lontoo-pamflettien genre, joka moraalisen paheksunnan varjolla saattoi kieriskellä öisen suurkaupungin lukemattomissa paheissa. Nämä kirjaset – nimeltään *The Midnight Spy*, *London Unmask'd*, *The Cheats of London...* – olivat suurkaupungin pimeän puolen kartografiaa, tarkoitettu opetuksiksi, mutta oletettavasti palvelivat myös opastuksena. Pamfletin *The London Unmask'd* (1780) kirjoittaja havaitsee kaupunkikierroksellaan lukemattomia turmeluksen muotoja, diabolisia intohimoja, laiskuutta, ahneutta ja irstautta. Nämä tiivistyivät irrationaaliksi käyttäytyvässä väkijoukossa (*mob*). Suurkaupungin roskaväessä saivat konkreettisen hahmon eläimelliset impulssit, moraalinen degeneraatio ja anonymi uhka.

Varhaisromantiikan myötä kehittynyt kaupunkireseptio muodostui viktoriaanisessa Britanniassa suurkaupunkikuvausten paradigmaksi.

Siellä täällä porttikäytävissä ja pihoilla oli juopuneita miehiä ja naisia, jotka kirjaimellisesti kieriskelivät loassa, ja ovista livahteli epäilyttävän näköisiä hahmoja, joilla ilmeisestikin oli paha mielessä (suom. Maini Palosuo).

Näin kuvailee Charles Dickens romaanissaan *Oliver Twist* (1837–1839) päähenkilön ensi vaikutelmia Lontoosta. Katkelmassa fyysinen saasta assosioituu moraaliseen likaan. Oliver Twistin Lontoo on läpitunkematon labyrintti, jossa rikollisuus ja pimeyden voimat hallitsevat.

Aikakauden antiurbaani *domestic ideology* korostuu loppuratkaisussa: piinattu Oliver löytää vapautuksen ja hyvän elämän Brownlowien perheen suojatusta, familiarista ja rakkauden täyttämästä elämänpöydästä:

He muodostivat pienen piirin, jonka elämä oli niin lähellä täydellistä onnea kuin yleensä on mahdollista tässä muuttuvassa maailmassa.

Oliverin uusi elämänpöytä on sekoittuneen väkijoukon poissulkeva idylli, siis eräänlainen anti-kaupunki.

Ranskassa vallankumous lisäsi urbaaniin mielikuvaan poliittisen ulottuvuuden: sokkeloinen Pariisi oli, paitsi moraalisten uhkien, myös vallankumouksellisen toimeliaisuuden tyysija. Eugene Suen romaani *Les Mystères de Paris* (1842–1843) aloitti suurkaupungin salattuja sfäärejä kartoittavan kaupunkimysteerien lajityypin, joka levisi kaikkialle Eurooppaan ja Yhdysvaltoihin.

Charles Baudelaire, suurkaupunkilainen *par excellence*, jakoi joiltakin osin aikakautensa apokalyptisen kaupunkivision, mutta hän toi uuden ulottuvuuden kaupunkireseptioon: väkijoukon ja anonymiteetin positiivisina, ekstaattista nautintoa tuottavina voimina. Sairaus, kuolema, demoninen aistillisuus ovat keskeinen osa kirjailijan Pariisi-kuvastoa – ”Tuulen repimien kaasuliekkien lomaan kadulle/roihahtaa Prostituutio” (suom. Antti Nylén), hän kuvaa hämärtyvää Pariisia kokoelmassa *Pahan kukat* (*Les Fleurs du mal*,

1857) – ja melankolia, *spleen*, on suurkaupunkikokemusta hallitseva mielentila. Baudelairelta kuitenkin löydämme myös aktiivisen, kaupungin säännöt hallitsevan pelurin, flanöörin, kaduilla ja väkijoukossa liikkuvan vaeltajan.

”Väkijoukko on hänen elementtinsä, niin kuin ilma on linnun ja vesi kalan elementti”, Baudelaire kuvaa flanööriä esseessään *Modernin elämän maalari* (*Le Peintre de la Vie Moderne*, 1863), ja jatkaa:

Hänen intohimonaan ja ammattinaan on *sulautua väkijoukkoon*. Täydellinen flanööri, väsymätön tarkkailija saa mittaamatonta nautintoa voidessaan kotiutua ihmisvilinään, aaltoiluun, liikkeeseen – pakenevaan ja äärettömään (suom. Antti Nylén).

Flanöörillä on kaksinainen rooli: hän on anonyymi väkijoukon, kaupungin moneuden tarkkailija, mutta samalla kaupunkitodellisuuden ”ruhtinas”. Urbaani vaeltaja liikkuu yhtä suvereenisti niin valon kuin pimeydenkin kaupungissa. Flanööri ei tee moraalisia erotteluja, hän on ”elämän rakastaja”, joka ottaa vastaan suurkaupungin kaikessa kaoottisuudessaan, tutkii sitä, nauttii siitä, ja toimii sen näyttämöillä aktiivisena osallistujana.

Ei tarvitse paljoakaan lukea populaarikirjallisuutta tai seurata TV-tuotantoja havaitakseen, kuinka ”pimeyden kaupunki” -paradigma dominoi edelleen tietoisuuttamme: suurkaupunki on uhkaava ja läpinäkymätön – mysteeri. Flanörismien myöntävä asenne suurkaupungin moneuteen ja anonyymiin väkijoukkoon ei sulje kaupungin pimeää ulottuvuutta pois vaan näyttää sen hallittavana. Flanööri on tutkimuskailija, hän kartoittaa uusia urbaanin olemisen mahdollisuuksia, opettaa hallitsemaan kaaosta ja orientoitumaan kasvottomassa väkijoukossa. Kaupunki on täynnä uhkia, mutta oikeilla strategioilla ne voidaan kesyttää, ja kaupunki muuttuu ymmärrettäväksi – ja nautittavaksi.

FT Markku Kekäläinen on tutkinut kaupunkijulkisuutta ja kohteliaisuuskuultuuria 1700-luvun Lontoossa. **Sähköposti:** markku.kekalainen@helsinki.fi.

Viipuri kartoissa

Jussi Iltanen:

Viipurin historiallinen kartasto. Kaupungin vaiheet keskialjalta nykypäivään. Karttakeskus 2017. 176 s. ISBN 978-952-266-5041.

Viipurista on kirjoitettu paljon, mutta ei ennen mitään tällaista! Maantieteilijä Jussi Iltanen tarjoilee noin 150 erilaisen kartan avulla hienon aikamatkan Viipurin kaupungin ja sen lähiympäristön historiaan linnan rakentamisesta 1290-luvulta vuoteen 2017. Tuloksena on verraton tietokirja, jossa lukija johdatellaan erikoislaatuisten kaupungin historiaan karttamateriaalin avulla. Eikä vain yleis- ja asemakaavojen historiaan vaan myös asutus- ja väestöhistoriaan, maankäytön historiaan, liikenneinfrastruktuurin historiaan, linnoittamisen historiaan, sotahistoriaan ja matkailun historiaan.

Iltanen kirjoittaa hyvin ja ytimekkäästi sortumatta mutkikkaille Viipurin historian sivupoluille. Tekijä on valinnut esitystavakseen niukan faktaperusteisen metodin, jossa ei ole pyritty uuden tutkimustiedon tai tulkin-tojen esilletuomiseen. Sen sijaan Iltanen on halunnut tuoda spatiaalisen näkökulman kaupungin historiaan, mikä onkin ollut onnistunut valinta. Tässä suhteessa Iltasen metodi on lähellä arkkitehti Petri Neuvosta, jonka Viipurin rakennusperintöä käsittelevät teokset ovat avanneet myös historioitsijoille uusia näkökulmia kaupungin menneisyyteen. Neuvonen väitteli tohtoriksi Aalto-yliopiston arkkitehtuurin laitokselta marraskuussa 2017 tutkimuksellaan *Linnoituksesta historialliseksi muistomeriksi: Viipurin vanhakaupunki 1856–1939*.

Kaikista Suomen kaupungeista Viipuri onkin kenties mielenkiintoisin ja jännittävin. Tämä johtuu sen asemasta rajakaupunkina, jonka isäntinä ovat vuoron perään olleet ruotsalaiset, venäläiset ja suomalaiset. Ruotsalaista kautta kesti noin 400 vuotta (1290–1710), venäläistä reilut 200 vuotta (1710–1917), suomalaista 25 vuotta (1917–1940/1941–1944) ja toista (neuvostoliittolais-)venäläistä pian 75 vuotta (1944–). Kukin isäntä on jättänyt kaupunkiin omat jälkensä, minkä lisäksi sodat, piiritykset ja tulipalot ovat dramaattisesti runnelleet kaupunkia. Toisaalta ne ovat myös tarjonneet tilaisuuden kehittää kaupungin asemakaavaa ja uudistaa esimerkiksi julkisten rakennusten sijoittelua.

Ruotsalaisen kauden tunnuksina on pidettävä Viipurin linnaa, muureilla ympäröityä Linnoituksen kaupunginosaa ja sen itäpuolelle 1500-luvun jälkipuoliskolla rakennettua Vallin bastionilinnosuosaa. Ruotsin 1600-luvun yhtenäiskulttuurissa vanhojen keskiaikaisten kaupunkien sokkeloiset asemakaavat pyrittiin reguloimaan eli pakottamaan ruutuasemakaavaan. Olof Gangiuksen vuonna 1637 laatimassa Viipurin ensimmäisessä asemakaavakartassa näkyy kaupungin keskiaikainen rakenne vielä hyvin. Regulointi toteutettiin vuoden 1652 kaupunkipalon jälkeen, ja se perustui vuosina 1640 ja 1642 laadittuihin suunnitelmiin, jotka Iltanen esittelee lukijalle. Regulointi ei kuitenkaan ulottunut kortteleiden sisäpuolelle.

Vuodesta 1710 lähtien Viipuri kuului Venäjään, ja siitä tuli pääkaupunki Pietarin tärkeä luoteinen etuvarustus. Venäläisen 1700-luvun Viipurin tunnuksena on pidettävä juuri ennen hattujen sotaa 1740 valmistunutta Pyhän Annan kruunua (*Kronverk Sankt Annae*) eli linnan länsipuolelle rakennettua massiivista bastionilinnostusta. 1990-luvulla linnoituksen vallihaidoissa oli tenniskenttiä ja kioskeja. Nytemmin ne on purettu, ja alue on saanut suojelustatuksen.

Iltanen ei erityisemmin korosta venäläisen Viipurin militaarista luonnetta, vaikka armeija dominoi Pyhän Annan kruunun lisäksi myös Linnoituksen ja Vallin kaupunginosia. Jälkimmäinen oli kokonaan varattu armeijalle ja tykistölle, ja edellisessäkin oli useita kasarmeja ja muun muassa suuri tykistövarikko eli arsenaali, joka näkyy vielä vuonna 1820 laaditussa Viipurin rakennuskantakartassa.

Venäjän armeijan läsnäolo näkyi ja tuntui kaupungissa vuoteen 1918 saakka, kuten Krimin sodan jälkeen rakennettu Patterinmäen linnoitusalue, Papulan kasarmit, Pyhän Annan kruunu ja kaupungin keskustan suuret Paavali I:n aikana rakennetut kasarmit kiistattomasti osoittavat. Iltanen onkin ansiokkaasti esitellyt Patterinmäen linnoittamista ja kasarmialueiden laajentamista Suomen arkistolaitoksessa säilytettävällä Venäjän armeijan karttamateriaalilla. Osa aineistosta on hankittu kopioina Venäjän Merisotalaivaston arkistosta (RGAVMF) Pietarista.

Viipuri suomalaistui nopeasti 1800-luvun jälkipuoliskolla sen jälkeen, kun Saimaan kanava oli avattu 1856, kaupungin muuri purettu 1860-luvulla ja rautatie Hel-

singistä Pietariin otettu käyttöön 1870. Uudet esikaupungit kaupungin itä-, länsi- ja pohjoispuolilla vetivät teollisuuden ja liikenteen palvelukseen pyrkivää väestöä. Iltasen laatimat väestödiagrammit osoittavat vastaansanomattomasti sen, kuinka muiden kieliryhmien edustus supistui suomalaisten kustannuksella. Tässä mielessä voisi olla perusteltua väittää kaupungin suomalaisvaiheen alkaneen jo 1870–1880-luvulla.

Iltanen esittelee 1920- ja 1930-luvuilla Otto-livari Meurmanin laatimia Viipurin yleiskaava- ja asemakaavakarttoja, jotka ohjasivat muun muassa esikaupunkien rakentamista talvisodan syttymiseen saakka. Kaupungissa herättiin tällöin myös vanhojen rakennusten suojeluun. Merkittävin uhka oli kohdistunut Pyöreään Torniin, joka jo tehdystä purkupäätöksestä huolimatta päätettiin säilyttää ja remontoida ravintolaksi. Puistot ja muut julkiset tilat kukoistivat 1930-luvun Viipurissa, ja kaupunki veti puoleensa turisteja niin koti- kuin ulkomailta. Tarvittiin lisää majoituskapasiteettia ja matkailijoille kaupunkikarttoja. Vuonna 1937 Viipurista julkaisiin matkaopas kaupunkikarttoineen peräti seitsemällä eri kielellä!

Paljon tutkimusta osakseen saaneet talvi- ja jatkosodan tapahtumat Iltanen käsittelee riittävällä tarkkuudella. Kaupungin itäiset esikaupungit olivat käytännössä kokonaan tuhoutuneet ja keskustassakin oli runsaasti vahingoittunutta rakennuskantaa. Vesi-, viemäri- ja sähköverkot olivat katkenneet. Iltanen esittelee Uno Ullbergin, Juhani Viisteen ja Otto-livari Meurmanin vuosina 1941 ja 1942 laatimia kiinnostavia asemakaavakarttasuunnitelmia, joissa kaavailtiin radikaalejakin muutoksia vanhaan keskustaan.

Jatkosodan jälkeen elämä Neuvostoliitolle siirtyneessä rauniokaupungissa oli ankeaa, mutta vähitellen infrastruktuuri saatiin kuntoon, ja maankäyttöä ja rakentamista ohjanneet asemakaavat (1950, 1953) vahvistettua. Moniin entisiin viranomaisrakennuksiin asettui vastaava venäläinen viranomainen, kuten esimerkiksi maakunta-arkistoon, postiin ja paloasemalle. Neuvosto-Viipurin laajentuminen vanhoille suomalaisille esikaupunkialueille käynnistyi vasta 1960-luvulla. Neuvostokauden kuvaamisessa Iltanen on saanut merkittävää apua Yuri Shikalovin ja Tapio Hämyksen kirjasta *Viipurin kadotetut vuodet 1940–1990* (2013).

Suomalaisten matkailu Viipuriin tuli mahdolliseksi 1950-luvun lopulla. Monia veti nostalgia ja kaipuu vanhaan kotikaupunkiin, joillain oli poliittisia motiiveja ja useita kiinnosti vain nähdä, millaista elämä oli syrjäisessä neuvostokaupungissa. Karttoja ei ollut saatavissa, sillä rajavyöhykkeellä sijainneesta kaupungista ei sellaisia saanut tehdä. Ensimmäinen ylimalkainen Viipurin matkailijakartta julkaistiinkin suomalaisen matkaoppaan liitteenä 1977 ja ensimmäinen venäläinen matkailijakartta vasta neuvostoajan lopulla. Iltanen tuo hienosti esiin tämänkin karttaevoluution, jonka päätepisteenä

voitaneen pitää vuonna 1993 julkaistua suomenkielistä mutta Venäjällä valmistettua matkaopasta *Sellainen on Viipuri*, jossa oli moniosainen kaupunkikartta.

Jussi Iltasen *Viipurin historiallinen kartasto* on tärkeä lisä kaupunkia käsittelevään kirjallisuuteen. Kannattaa kiinnittää huomiota siihen, että tekijä hallitsee poikkeuksellisen pitkän historiallisen aikajänteen ja nostaa monipuolisesti esiin Viipurin kehitykseen vaikuttaneita keskeisimpiä kartta-aineistoja. Kun Iltanen on teoksen ainoa kirjoittaja, kirjan rakenne pysyy hyvin kasassa. Kuvankäsittely ja painojälki ovat pääsääntöisesti erinomaisia ja houkuttelevat lukijaa tämän tästä ottamaan suurennuslasin esiin lisätietojen hankkimiseksi.

Jyrki Paaskoski, dosentti
Helsingin yliopisto

Ihmiset liikkuvat, kulttuurit kohtaavat

Maija Ojala-Fulwood (toim.):

Migration and Multi-Ethnic Communities. Mobile People from the Late Middle Ages to the Present.
De Gruyter 2018. 306 s. ISBN 978-3-11-052641-7.

Kun moderni tieteen kriteerit täyttävä historiatiede syntyi, se esitti valtiot ja kansat keskeisinä rakenteina ja toimijoina. Paikallisella tasolla kuvattiin yhteisöjen syntyä ja kehitystä. Rajat olivat tärkeitä varhaisille histori-an kuvaajille – eivät niinkään niiden ylittäjät – ainakaan silloin, kun kyse oli arjen liikkuvuudesta. Suomalaisen historiankirjoituksen historiassa tärkeimpiä poikkeuksia tästä liikkumisen sivuuttamisesta on se huomio, joka on kohdistettu Suomessa keskiajalla vierailleisiin hanskakauppiaisiin ja sisämaan korpiin suunnanneisiin eränkävijöihin ja uudisasukkaisiin. Sittemmin liikkuvuuden tutkimus on vakiintunut alati monipuolistuvaksi osaksi historiatieteen kenttää. Kehitykseen ovat vaikuttaneet paitsi sosiaali- ja kulttuurihistorian aseman vahvistuminen myös teknologian ja kulttuurin muutokset, jotka ovat tehneet muuttamisesta ja liikkumisesta aikaisempaa helpompaa ja laaja-alaisempaa ja siten myös historian tutkijoille otollisia ja tärkeitä tutkimuskohteita. Historioitsijat ovat kohdistaneet huomiotaan muuttamisen kaikille tasoille: maahanmuuttoon, maastamuuttoon ja maassamuuttoon. On myös oivallettu liikkuvuuteen toisinaan kuuluva tilapäisyyden ulottuvuus: on ollut (ja yhä on) yksilöitä ja ryhmiä, kuten kausityöläiset ja laukuryssät, jotka oleskelevat jossain yhteisössä eri syistä enemmän tai vähemmän tilapäisesti. Kuitenkin heilläkin on oma roolinsa noissa yhteisöissä.

Liikkuvuuden elementit ovat vahvasti läsnä Maija Ojala-Fulwoodin toimittamassa artikkelikokoelmassa. Otsikkonsa mukaisesti teos tarkastelee liikkuvuutta muuttamisen ja monikulttuurisuuden viitekehyksissä. Artikkelien aikajänne on pitkä ulottuen keskiajan lopulta 2010-luvun tapahtumiin. Johdannossa teos ankkuroidaankin myös moderneihin globaaleihin muuttoliikkeisiin, joiden vuoksi maailmassa oli vuonna 2015 yhteensä 244 miljoonaa kotiseudultaan syystä tai toisesta lähtenyt – heistä suurin osa asui Euroopassa. Myös Ojala-Fulwoodin toimittama teos keskittyy Eurooppaan tehden sen varsin monipuolisella tavalla, sillä artikkeleissa liikutaan paitsi eri vuosisadoilla myös Euroopan eri puolilla sen eteläisiä ulkorajoja myöten.

Artikkeleita on kaikkiaan kymmenen, ja ne on jaettu aiheensa puolesta kahteen osioon, joista ensimmäinen käsittelee työn vuoksi muuttaneita ja jälkimmäinen yksilöiden ja yhteisöjen kohtaamisia. Omassa artikkelissaan Ojala-Fulwood tutkii keskiajan lopun ja uuden ajan alun käsityöläisten, etenkin kultaseppien liikkeitä eri kaupunkien ja eri valtakuntien välillä Itämeren alueella. Aihepiiri ja aikakausi ovat hänellä hyvin hallussa jo hänen ammattikuntia käsitelleen väitöskirjansa ansiosta. Tosin väitöskirja nosti sukupuolen merkityksen esiin artikkeleita enemmän ja selvemmin. Artikkelit keskittyvät miehiin, joten itseäni hämmensi porvarioikeuksien hankkimista koskevan lainkohdan kääntäminen englanniksi siten, että se koskisi niin miestä kuin naista (*him or herself ... s/he*, s. 36). Ruotsinkielinen alkuteksti käyttää vain muotoa *han* ja muutenkin viittaa sanamuodoissaan vain miehiin. Toki tiedämme, emmekä vähiten Fulwood-Ojalan väitöskirjan ansiosta, että naisetkin saattoivat toimia porvariammateissa, mutta asiaa olisi voinut tuoda esiin täälläkin – myös sen suhteen, millaiset mahdollisuudet muualta tulleilla naisilla oli päästä käsityöammattien harjoittajiksi uudessa yhteisössä.

Sukupuolittuneet rakenteet ovat keskeisemmällä sijalla Riitta Laitisen artikkelissa, joka käsittelee alaluokkaista liikkuvuutta lähinnä Turkuja koskevilla aineistoilla. Maalta muuttaneet palvelijat ja löyhästä moraalista syytetyt naiset on mahdollista tavoittaa oikeuden pöytäkirjoilla, joskaan useimpien elämäkulusta ei sitten tiedetäkään sen enempää kuin heistä on kirjattu jonkin oikeusjutun yhteydessä. Laitisen toteamus siitä, että ulkomaalaista ja vierasta ilmaisevat sanat olivat harvinaisia (s. 55) voi hyvinkin pitää paikkansa Turun raastuvanoikeuden pöytäkirjojen osalta, mutta toteamusta olisi kannattanut jatkaa pohtimalla sitä, miten paljon tarjolla olevat lähteet kantavat kaikki suullisesta aikalaispuhunnasta. Ainakaan tuntemieni ruotsalaisten aineistojen valossa en pitäisi ilmauksia harvinaisina. Väittäisin myös, että Ruotsiin keskiajalla ja uuden ajan alussa muuttaneiden saksankielisten keskuudessa voidaan lähteiden pohjalta todentaa ajatuksia etnisestä tai kansallisesta yhteenkuuluvaisuudesta. En siis häivytt-

täisi etnisyyden merkitystä aivan niin taka-alalle kuin Laitinen tekee, mutta jaan kyllä käsityksen siitä, että sosioekonomisella asemalla oli suuri merkitys muuttajan integroitumisen onnistumiselle.

Anitta Kynsilehdon artikkelin myötä tarkastelu harppaa hetkessä 2000-luvulle. Artikkelit käsittelee Algeriasta, Marokosta ja Tunisiasta Marseilleen muuttaneita naisia ja heidän mahdollisuuksiaan Ranskan työmarkkinoilla. Tarkastelu koskee siis myös kahden eri maanosan kulttuurien kohtaamista. Haastatteluihin perustuva elämänkuluanalyysi tuo esiin yhteisiä piirteitä, mutta muuttamisen ja integroitumisen sukupuolittuneet rakenteet olisivat tietysti tulleet selkeämmin esiin, jos vertailukohteina olisi käytetty myös samoilta lähtöaluilta muuttaneita miehiä.

Miehet saavatkin päähuomion Pirita Frigrenin artikkelissa Britanniassa vuosina 1850–1930 vierailleista ja asuneista suomalaisista merimiehistä. Frigren käsittelee erityisesti sitä, miten suomalaisiin merimiehiin suhtauduttiin. Eri lähdeaineistoja yhdistelevä artikkeli piirtää suomalaisista merenkävijöistä moniulotteisen kuvan. Jos jotain siitä puuttuu, niin ehkä johdanto on vielä mahtunut lyhykäinen tutkimuskirjallisuuden kautta tehty viittaus Suomessa ja muissakin Pohjoismaissa tehtyihin tutkimuksiin, joissa on käsitelty hansakauppiain ja paikallisyhteisöjen välistä vuorovaikutusta ja saksalaisista muodostettua kuvaa.

Työperäistä muuttamista koskevan osion päättää Fulwood-Ojalan yhdessä Mari Korpelan kanssa kirjoittama artikkeli kausityöläisyydestä elämäntapana ja ajanvietteenä. Ainakin keskieuropallaisiin hiihtokeskuksiin töihin suunnanneilla motiivit näyttävät liittyneen muuhunkin kuin toimeentulon hankkimiseen. Artikkelit nostaa esiin myös yksilötasolla sattumanvaraisestikin syntyneiden kontaktien ja verkostojen roolin työtilaisuuksien välittäjinä ja yllärajan liikkuvuuden taustavoimana. Pohdittavaksi jää, missä määrin elämäntapaliikkuvuutta voitaisiin todentaa kauemmasta menneisyydestä.

Yksilöitä ja yhteisöjä koskevan osion aloittaa Ella Viitaniemen artikkeli kaupungeista maaseudulle suuntautuneesta kausityöläisyydestä. Kohteena ovat kirkkojen rakennustyömaat 1700-luvun Suomessa. Olennaista muutosta ei siis pääteemassa tapahdu, vaan työperäistä liikkuvuutta käsitellään edelleen. Viitaniemi suuntaa kuitenkin paljon huomiota myös rakentajien ja yhteisöjen väliin jännitteisiin ja konflikteihin. Alueiden välisetkin eroavaisuudet saattoivat tuottaa toiseuden kokemista etnisten eroavaisuuksien rinnalla tai asemesta.

Ulla Ijäs nostaa omassa artikkelissaan esiin Viipurissa, Narvassa ja Tallinnassa 1700- ja 1800-luvuilla asuneen saksankielisen urbaanin eliitin ja sen aineellisen kulttuurin etenkin kuluttamisen, siis rahankäytön, näkökulmasta. Ryhmä oli paitsi maantieteellisesti myös etnisesti heterogeeninen, sillä sen sukujuuret ylsivät useaan

eri maahan, mutta sitä yhdisti saksan kielen puhuminen. Ijäs tulkitsee aineellisen kulttuurin tuotteilla olleen tärkeää rooli hajanaisen ryhmän yhteenkuuluvaisuuden vahvistajana. Mielenkiintoiselle artikkelille olisi ehkä tuonut lisää syvyyttä edes lyhyt keskustelu hansakauden vastaavia ilmiöitä koskevan tutkimuksen kanssa.

Henrik Mattjus käsittelee Tampereelle ennen sisällissotaa saapuneita ulkomaalaisia samoin kuin niitä mielipiteitä, joita heistä julkisuudessa esitettiin vuonna 1918. Vaikka kyseisen vuoden tapahtumia on käsitelty vuosikymmenten mittaan monesta eri näkökulmasta, tätä teemaa ei tietääkseni ole aikaisemmin käsitelty, ainakaan tällä tarkkuudella. Artikkelia olisi havainnollistanut lisää, jos maahanmuuttajien asuinpaikkoja käsittelevä osuus (s. 209–213) olisi varustettu tutkimusajankohdan Tamperetta esittävällä kartalla.

Romanit ovat olleet Euroopan historiassa saamelaisen ohella tunnetuin liikkuvaan elämäntapaan yhdistetty ryhmä. Samu Pehkonen käsittelee suomenkielisen valtäväestön suhtautumista niin kotimaiseen romaniväestöön kuin Romaniasta saapuneisiin romanikerjäläisiin. Nykyhetken kynnykselle keskittyvä tarkastelu on taustoitettu tasapainoisesti romanien yli viisisatavuotisella historialla.

Kokoelman päättää Ilaria Tuccin artikkeli Lampedusan saaresta. Tämä Välimeressä sijaitseva saari on ollut välietappi tuhansille Eurooppaan pyrkiville afrikkalaisille. Tucci ei tarkastele niinkään näitä muuttajia kuin heidän asiaansa ajamaan syntyneitä Askavusa-liikettä. Huomiota saavat myös muut yllämainittujen elementtien eli turistien ja hieman yllättäen myös Italian armeijan perustamat tukikohdat ja tutka-asemat. Käsitteily tuntuu välillä siirtyvän liikkuvuudesta ympäristöongelmien ja kolonialismin tuomitsemiseen.

Migration and Multi-Ethnic Communities ei aihepiiriensä kirjon vuoksi tarjoa yhtenäistä synteisiä yksilöiden eikä ryhmien liikkuvuudesta eikä se sellaiseen pyrikään. Artikkelikokoelma tarjoaa sitä vastoin joukon hyvin kirjoitettuja ja vankkaan empiriaan nojaavia tapausanalyysijä, jotka toimivat konkreettisina esimerkkeinä eri lähteaineistojen hyödyntämismahdollisuuksista ja tietysti samalla myös eri tutkimusmenetelmien soveltamisesta. Tällaisenaan se on tärkeä lisä liikkuvuutta ja kulttuurien kohtaamista koskevaan tutkimukseen. Teos on käyttäjäystävällisesti varustettu paitsi hakemistolla myös yhteisellä lähde- ja kirjallisuusluettelolla.

Marko Lamberg, FT, professori, dosentti
Tampereen yliopisto
Jyväskylän yliopisto

Järjestelmällistä tietoa 1500-luvun kirkkoherroista

Mikko Hiljanen:

Suomalaiset kirkkoherrat Ruotsin valtion rakentajina 1550-luvulta 1610-luvulle. JYU Dissertations 67. University of Jyväskylä 2019. 141 s. ISBN 978-951-39-7700-9.

Mikko Hiljanen on väitöskirjassaan perehtynyt 1500-luvun papistoon. Hänen Jyväskylän yliopistossa hahmotetuissa 2019 tarkastettu väitöskirjansa *Suomalaiset kirkkoherrat Ruotsin valtion rakentajina 1550-luvulta 1610-luvulle* koostuu pitkästä johdanto-osuudesta ja neljästä referee-arvioidusta artikkelista, jotka ovat ilmestyneet alan tieteellisissä julkaisuissa.

Artikkeliväitöskirja ei Suomen historiassa, varsinkaan varhaisemmassa historiassa, ole kovin tyyppillinen. Johdannossa Hiljanen kokoaa artikkeliansa teemoja ja ilmoittaa tarkastelevansa aiheita kolmen alakäsitelmän kautta: millaiseen asemaan kirkko ja kirkkoherrat joutuivat 1500-luvulla suhteessa hallitsijaan ja maalliseen esivaltaan, mikä oli heidän suhteensa paikallisyhteisöihin, ja miten he toimivat esivaltojen ja paikallisyhteisöjen välissä.

Otsikko luonnehtii kirkkoherroja suhteessa tiettyyn maantieteelliseen alueeseen, Suomeen eli ns. itäiseen valtakunnan osaan, ja suhteessa esivaltoihin, erityisesti valtioon ja sen rakennusprosessiin. Metodologisena lähtökohdana on prosopografinen tutkimus, jossa tekijä käyttää kokoamaan henkilö-, tulo- ja rahvaanvalitustietokantoja. Suuren osan tiedoista tekijä on koonnut ns. paimenmuisto-teoksista (verkkoversio ks. <https://kansallisbiografia.fi/paimenmuisto>) sekä verotus- ja valitusluetteloista.

Artikkelien tapaukset ja tilastollinen analyysi liittyvät ennen kaikkea pappien valintaan ja tulotasoon sekä esimerkitapausten kautta paikallisyhteisöjen ja esivaltojen välisiin suhteisiin. Kokoavana taustateemana on valtionrakennusprosessi ja kysymys siitä, rakennettiinko valtiota ylhäältä vai alhaalta päin. Hiljanen päätyy työssään korostamaan alhaalta päin rakentamista.

Kokonaisuutena analyysi ja artikkelit rakentavat tulokannan 1500-luvun papiston taloudellisesti ja hallinnollisesti kiristyvästä asemasta. Hiljanen analysoi kirkkoherrojen tuloja ja toteaa, että vaikeutuvasta tilanteesta huolimatta (mm. voituottojen väheneminen) kirkkoherrot erottuivat edelleen taloudellisesti hyvin toimeentulevana ryhmänä.

Myös kirkkoherrojen toiminta suhteessa hallitsijoiden kirkkopoliittikkaan tai paikallisyhteisön valitusprosesseihin osoittaa, että he olivat tärkeitä paikallisia vallankäyttäjiä ja toimijoita. Viimeisissä artikkeleissa ja johdannossa Hiljanen katse tarkentuu erityisesti vah-

vistavan vuorovaikutuksen (*empowering interaction*) näkökulmaan.

Artikkeleissa tulee hyvin esiin se, että kirkon toimintamahdollisuudet sekä maallisen ja hengellisen esivallan valtasuhteet vaihtelivat 1500-luvulla ja sen eri vuosikymmenillä merkittävästi. Kuningasperheen keskinäiset ja eri yhteiskuntaryhmien väliset valtataistelut näkyvät pappien nimityksissä, ne näkyvät pappien toimintamahdollisuuksissa ja ne näkyvät ristiriitaisina lojaliteetteina. Arjen prosesseissa papit osaltaan rakensivat modernia valtiota olemalla vuorovaikutuksessa sekä rahvaan että esivaltojen kanssa.

Kirkkoherrojen, johdonmukainen prosopografinen tarkastelu on erittäin tervetullut lisä sekä papiston toimintaa että 1500-luvun paikalliskehitystä koskevaan tutkimukseen. Esimerkiksi tuomarinvirkojen täyttööä sekä talonpoikaisten luottamustehtävien muutosta on aiemmin tutkittu, mutta papistoa ei ole aiemmin tarkasteltu vastaavalla tarkkuudella.

Hiljanen tuo esiin muun muassa sen, että kuninkaiden suuri vaikutusvalta pappisnimityksiin on aiemmin perustunut vain absoluuttisiin kuninkaiden antamiin nimitystietoihin, eikä lukua ole verrattu siihen, kuinka paljon pappeja kaikkiaan nimitettiin. Yksinkertaisten vertailulukujenkin tarjoaminen ja muiden valintaan vaikuttaneiden toimijoiden esiin nostaminen tuo esiin 1500-luvun kirkkoherranimitysten monimutkaisen maailman, puhumattakaan esimerkkitapauksista, joita valitusasiakirjat kuvaavat.

Osittain voi kysyä, missä määrin fokus on kirkkoherrojen toimijuudessa ja missä määrin käsitellään toiminnan reunaehdoja, jotka esivallat yhtäältä ja paikallisyhteisö toisaalta asettivat. Hiljanen toki toteaa, että toiminnan reunaehdoja tutkimalla saadaan tietoa siitä, millaisia toimintamahdollisuuksia kirkkoherroilla on ollut.

Yhteiskuntahistoriallinen näkökulma on väitöskirjan tärkein ansio, minkä lisäksi kirjoittaja pyrkii hakemaan keskusteluyhteyttä kirkkohistoriallisen tutkimuksen suuntaan. Johdanto-osuudessa valtionrakennuksen tutkimustradition tarkastelu jättää paikoin varjoon kirjoittajan oman äänen, mutta johdannossa ja itse artikkeleissa Hiljanen osoittaa tuntevansa hyvin sekä valtion rakentamiseen että mm. prosopografiaan liittyvän tutkimusperinteen.

Artikkeliväitöskirjoja on usein kritisoitu siitä, että niiden sisältö saattaa olla epätasaista, kun artikkelit ovat ilmestyneet kovin erilaisissa yhteyksissä. Hiljanen väitöskirjan luettuani sanoisin toisaalta, että vaikka monografian paikkaa on puolustettava, voi artikkeliväitöskirjassa näkyä positiivisella tavalla tutkimuksen ja analyysin prosessi.

Työ osoittaa kokonaisuutena hyvää tieteenalan ja aineiston hallintaa, ja Hiljanen tuo tutkimuksellaan esiin merkittävää uutta tietoa, joka tarkentaa ymmär-

rystämme 1500-luvun papistosta. Toivottavasti väitöskirjahankkeessa kootulle tietokanta-aineistolle löytyy käyttöä myös tekijän tulevissa hankkeissa.

Anu Lahtinen, professori
Helsingin yliopisto

Uusia näkökulmia Viipurin Ruotsin aikaan

Petri Karonen (toim.):

Arki, kirkko, artefakti. Viipurin kulttuurihistoriaa Ruotsin ajalla (n. 1300–1710). Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita (19) 2017. 229 s. ISBN 978-952-672-164-4.

Viime vuosina Viipurin historiasta on julkaistu runsaasti uutta tutkimusta. Etenkin Viipurin 1900-lukua edeltävää historiaa on valaistu uudenlaisten metodologisten silmälasien läpi, ja tähän haasteeseen tarttuu myös Petri Karonen toimittama antologia Viipurin Ruotsin ajasta. Teos kuuluu Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran kaksiosaiseen sarjaan, jonka edeltävä osa käsittelee kaupungin historiaa vuoden 1710 historiallisen vedenjakajan jälkeisenä aikana.

Antologia tarjoaa johdannon ohella kuusi eri tahoilta avautuvaa kurkistusluukkuja Viipurin neljään vuosisataan osana Ruotsia. Artikkeleita liittää toisiinsa usean ajankohtaisen ihmistieteiden suuntauksen metodologinen sateenvarjo, joka teoksen johdannossa pohjamaalataan ennen kaikkea turkulaissävytteiseen kulttuurihistorian värimaisemaan. Kokonaisvaikutelma on kirkas, kontrastinenkin väripaletti, joka tarjoaa paljon uutta tietoa ja näkökulmia Ruotsin itäisen valtakunnanosan ehkä monikulttuurisimman kaupungin vähemmän tutkittuihin ilmiöihin ja vuosisatoihin.

Kolme ensimmäistä artikkelia tarkastelevat kirkollista, opillista ja kirjallista kulttuuria. Jyrki Knuutila ja Markus Hiekkänen tarkastelevat perinpohjaisessa artikkelissaan Viipurin kirkollista elämää ja kulttuuria koko reilun neljän vuosisadan ajanjaksolla. Artikkelit kattava katsaus niin kirkkorakennuksiin kuin liturgiaankin, ja Viipurin kirkollinen elämä asetetaan siinä laajempaan alueelliseen ja kulttuuriseen kontekstiin. Simo Heinisen artikkeli Viipurin lukion lehtoreista käsittelee kaikkien vuodesta 1641 vuoteen 1710 toimineen lukion (kymnaasin) lehtoreiden taustoja ja toimintaa. Prosopografinen lähestymistapa – joskin metodi jää kirjoittamatta auki ja siihen viittaa ainoastaan Petri Karonen johdannossaan – tarjoaa erittäin kiinnostavia aikaikkunoita muun muassa lehtoreiden kirjalliseen tuotantoon ja Viipurissa kirjoitetuihin ja esitettyihin näytelmiin. Artikkelin mainio lisä

ovat luettelot ja matrikelit, usein aliarvostettu osa julkaisuja. Niiden kautta lukija pääsee suoraan kiinni tähän henkilöiden joukkoon ilman, että tietoja tarvitsee halutessaan onkia erillisistä julkaisuista tai matrikkeleista. Tuija Laineen artikkeli Viipurin kirjallisesta kulttuurista valaisee kaupungin ja seurakuntien kirjanhankintaa, kaupungin kirjallisia toimijoita, lyhytaikaista kymnaasin kirjapainoa (1689–1710) sekä yksityishenkilöiden kirjanomistusta. Siitä avautuu uusia näköaloja muun muassa kaupungissa olleisiin yksityiskirjastoihin – esimerkinomainen jonkin esiin nostetun kirjaston katalogin liittäminen osaksi artikkeleita olisi ollut erinomainen lisä.

Kaksi seuraavaa artikkelia paneutuvat materiaaliin kulttuuriin. Paula Mäkelä ja Hanna Pirinen tarkastelevat Viipurin profaania esinekulttuuria 1600-luvun jälkipuoliskolla. Tutkimustehtävän ongelmallisuus avautuu heti artikkelin alussa, sillä itse esineistö on joitain fragmentteja lukuun ottamatta hävinnyt vuosisatojen syövereissä. Artikkelissa kuva esineellisestä kulttuurista rakennetaan pitkälti tekstilähteistä ja kontekstuaalisointien avulla.

Valtaosa artikkelista käsittelee veromestari Carl Thilen ja hänen isänsä Caspar Thilen talouksien sisustusta ja esineistöä sekä kaupungin 1600-luvun lopun pitkäaikaisimman käsityöläismaalarin Valentin Betgen (k. 1691) toimintaa ja tuotantoa. Visa Immonen luo kuvan Viipurin kultasepistä ja ylellisyyskulutuksesta koko neljän vuosisadan ajanjaksona. Artikkelit käsittelevät valtaosasta kirjan artikkeleista poiketen johdannon metodologiaan ja käsitteistöihin. Aineistona toimivat niin kirjalliset lähteet, kokoelmaesineet kuin arkeologisen formaatioprosessin läpikäyneet esineetkin, mistä syntyy poikkeuksellisen käsinkosketeltava vaikutelma. Artikkelissa käydään läpi myös kultaseppien toimenkuvaa ja työtä.

Antologian päättää Kustaa H. J. Vilkkunan artikkeli Viipurin 1600-luvun vastakulttuureista, joita avataan erityisesti yhden henkilökuvan, ”skandaalikirjuri” Paul Moij’n välityksellä. Preussilaistaustainen, kauppias Anttoni Burchardtin kirjanpitäjäksi päätyneet nuorimies ja seikkailija laati 1670-luvulla viipurilaisia valtaapitäviä pilkanneen paskillin eli pilkkakirjoituksen, joka julki tultuaan joutui poliittisen valtakulttuurin hampaisiin. Moij ja hänen kirjoituksensa tarjoavat poikkeuksellisen kurkistusaukon poliittisen valtakulttuurin ja vastakulttuurien välisiin jännitteisiin ja Viipurin omailemaiseen, moniaineiseksi kaupunkiyhteisöön, josta Moij’n tausta ja persoona eivät aluksi löytäneet kotiaan.

Kokonaisuutena teos on aikamatka, jonka maise- mat vaihtuvat nopeasti tasangoista vuoristomaisemiin.

Johdannossa maalattu metodologinen monipuolisuus jää kuitenkin puuttumaan eksplisiittisesti ilmaistuna suurimmasta osasta artikkeleita, vaikka sisällöllisesti ne kietoutuvatkin ajankohtaisiin historiantutkimuksen ja kulttuurintutkimuksen teemoihin. Viipurin monikulttuurisuus läpäisee kaikki artikkelit ja toimii vahvimpana niitä yhteen liittävässä punaisena lankana. Teosta rikastuttavat kahdeksan tietolaatikkoa muun muassa Viipurin musiikkielämästä, barokkiteatterista Viipurissa sekä viipurilaisten sukunimistä vuonna 1675.

Kannen silmiä hivelevä värillinen painatus Viipurin 1640-luvun regulointikartasta johtaa hienoiseen pettymykseen, kun sisä sivuilta paljastuu yksinomaan mustavalkokuvia. Teoksen lukuisat esine- ja interiöörikuvat sekä muotokuvat ja kartat olisivat 2010-luvun painotekniikan ja -kustannusten oloissa ehdottomasti ansainneet värikuvituksen. Kuvitus itsessään on hyvin suunniteltu, ja teosta varten on valmistettu useita karttapiirroksia. Kuvat eivät pääosin ole höystettä vaan ne tukevat artikkelien argumentaatiota ja kerrontaa. Esinekuviin syvämmättyä jää mustavalkopainatuksessa vähemmän häiritseväksi.

Eemeli Niemisen graafinen suunnittelu on selkeä ja helppolukuinen, joskin lukujen pääotsikoiden versaalit kadottavat erisnimien hierarkian, ja ne ovat myös graafisesti hieman raskaita. Monta mieltä voi myös olla groteskin ja antiikvan vuorottelusta, mutta itseäni se ei liioin häirinnyt. Joka artikkelin lopussa olevat loppuviitteet ja kirjallisuusluettelot ovat tämän kaltaisessa antologiassa paras mahdollinen ratkaisu. Niiden taitto on helppolukuinen, joskin kirjojen ja julkaisusarjojen nimien kursivointi olisi vielä lisännyt luettavuutta. Kirja sisältää henkilöhakemiston, mikä on henkilöniimiä vilisevän teoksen huomattava lisäarvo. Myynnin ja kokoomahallinnan näkökulmasta on ikävää, että viivakoodi on unohtunut.

Antologia on miellyttävä lukukokemus, ja sitä voi suositella muillekin kuin pelkästään Viipurin historiasta kiinnostuneille. Artikkelit ovat kaikki tuoreella tavalla näkökulmavetoisia ja irtaantuvat paikallishistoriallisesta perinteestä kohti monikulttuurisuuden, esineiden mobiliteetin, materiaalsen kulttuurin, poikkeuksellisuuden ja tavanomaisuuden, vallan ja ideoiden virtausten maailmoja. Toivottavasti teos poikii ja inspiroi uusia Viipurintutkijoita, sillä tutkittavat aihealueet, lähteet ja näkökulmat Ruotsin ajan Viipurista eivät tähän teokseen pääty.

Panu Savolainen, FT, arkkitehti
Turun yliopisto

Pohjolan rooli atlanttisessa historiassa

Kalle Kananaja ja Lauri Tähtinen (toim.):

Pohjola, Atlantti, maailma. Ylirajaisen vuorovaikutuksen historiaa 1600–1900-luvuilla. Historiallinen Arkisto 147. SKS 2018. 314 s. ISBN 978-952-222-915-1.

Etenkin anglosaksisessa maailmassa *Atlantic History* on oma, tunnustettu maailmanhistorian siivunsa, jolla on jo lukuisia yliopistollisia oppituleja. Kalle Kananaja ja Lauri Tähtinen johdattavat kirjan avaavassa yhteisartikkelissaan lukijan atlanttisen historian pariin. Artikkelin avaa hyvin tätä suomalaisittain uutta tarkastelukulmaa valottaessaan niitä politiikan, talouden, populaatioiden ja kulutuksen ilmiö- ja tapahtumaketjuja, jotka loivat monensuuntaisia verkostoja atlanttisen maailman kolmen mantereen, Euroopan, Afrikan ja Amerikan välille. Artikkelin laajaa kirjallisuusluetteloa ei pidä lukea niin, että kyse olisi aina ”atlanttisen historian” otsikon alla tehdyistä tutkimuksista, vaan osoituksena siitä, millaisia aiheita atlanttinen historia voi käsittää.

Kaarle Wirran artikkeli kertoo ehkä Rostockista kotoisin olleen Henrich Carloffin (1621–1687?) moninaisista liiketoimista niin Hollannin, Ruotsin, Tanskan kuin Ranskankin Afrikan ja Amerikan kauppakomppanioiden palveluksessa sotilaana, (orja)kauppiaana, neuvottelijana ja osakkeenomistajana. Opportunistinen liikemies vaihtoi puolta aina rahakkaan tilaisuuden haistaessaan eikä epäröinyt kääntyä entisiä sopimuskomppaneitaan tai työnantajiaan vastaan. Carloffin tarina tuo esille riskejä kaihtamattomien yksilöiden usein ratkaisevankin vaikutuksen varhaismodernin ajan talouden prosesseissa. Samalla näkyy verkostoitumisen tärkeys näille yksilöille, ei vain kansallisella vaan myös kansainvälisellä, jopa kulttuurienvälisellä tasolla.

Wirran artikkeli tuo uuden näkökulman varhaismodernin ajan taloushistoriaan, jossa on painotettu valtioiden tai yritysten (kuten kauppakomppanioiden) rooleja. Tosin kirjoittaja hieman ylikorostaa aiemman tutkimuksen painotuksia – tutkimus on kyllä jo huomannut, ettei abstrakti ”kruunu” ollut useinkaan toimija ja että hallitsijatkin osallistuivat laivojen ja retkikuntien varustamiseen omilla rahoillaan, siis ”yrittäjinä”. Carloffin tarina herättää myös kysymyksen, kuinka edustava se on? Carloff oli kyvyiltään ja suhteiltaan mitä ilmeisimmin poikkeusyksilö – siksihän hänestä juuri kilpailtiin. Primaarilähteisiin perustuva tasokas artikkeli olisi vielä parantunut, jos editoinnissa olisi vähennetty lukuisia paperisia ilmauksia (“...on merkille pantavaa, että...” yms.).

Lauri Tähtinen kirjoittaa valtio- ja oikeusoppineen Samuel Pufendorfin näkemyksistä siitä, millainen maailmanvalta 1600-luvun Ruotsi oikein oli. Otsikon ilmaisu

”Samuel Pufendorfin atlanttinen Ruotsi” johtaa ensin ajattelemaan, että Pufendorf olisi ollut ruotsalaisen imperialismiin apostoli, mutta kysymys on lähes päinvastaisesta: Pufendorf ei pitänyt siirtomaiden hankkimista erityisen tärkeänä tai suotuisana toimintana. Artikkelissa nostetaan esiin Pufendorfin ohella muitakin ajattelijoita, kuten niin ikään Ruotsissa vaikuttanut Hugo Grotius ja edeltävien vuosisatojen espanjalaisia valtioteoreetikkoja. Jälkimmäisillä ei tietenkään ollut sanottavaa Ruotsin valtopolitiikasta, mutta he vaikuttivat Pufendorfin käsityksiin.

Ajatuksia herättävä on kirjoittajan havainto, että Pufendorfilla (kin) Ruotsin menetykset Afrikan Kultarannikolla olivat paljon suurempi asia kuin Uuden Ruotsin siirtokunnan kohtalo Pohjois-Amerikassa. Myöhempi kansallinen historiankirjoitus Ruotsissa kun on paljolti sivuuttanut maan Afrikan-kokemukset ja nostanut juuri Delawaren siirtokunnan ruotsalaisen maailmanvallan johtotähdeksi. Miksi Afrikka myöhemmin sivuutettiin?

Saint Bartholomew’n pieni saari Karibialla on aiheesta Åbo Akademiassa väitelleen Victor Wilsonin artikkelin kohteena. Vuosina 1784–1878 Ruotsin hallussa ollut saari oli Ruotsin yritys todistella suurvalta-asemaansa siirtomaiden haltijana. Koska kuivahko saari ei tarjonnut suuria mahdollisuuksia maatalouteen, Ruotsi teki saaren pääkaupungista Gustaviasta vapaasataman. Ruotsin Länsi-Intian kauppakomppaniakin sai vain rajoitetut oikeudet, ei monopolia, jotta saaren yksittäisten kauppiaiden toiminta ei kärsisi. Ratkaisut eivät silti tehneet siirtokunnasta rahasampoa. Kilpailu Karibialla oli kovaa ja markkinat sotien takia nopeasti muuttuvia. Kauppakomppania taas kärsi silkan epäonnen lisäksi epäpätevistä asiamiehistä ja rahoitusvaikeuksista.

Vain Napoleonin sotien loppuvaiheessa saarella kerätyt verot pystyivät kattamaan saaren hallintokulut. Yksittäiset toimijat saattoivat toki tehdä voittoa muinakin vuosina, kuten esimerkiksi Röhl & Hansenin kauppaliike muun muassa välittämällä orjia muualle. Napoleonin sotien tauottua saari kuitenkin vaipui hyljaiseloon ja menetti asujaimistoaan. Saari palautettiin lopulta takaisin Ranskalle. Selkeä artikkeli tuo hyvin esiin Atlantin piirin talouden ja politiikan vaihtuvien suhdanteiden konkreettiset vaikutukset paikallistasolla. Tämä tosin on ollut Karibialla ilmeisempää kuin muualla, johtuen alueen luonteesta eurooppalaisen siirtomaakilpailun tihentymänä. Englannista käännettyyn artikkeliin on jäänyt jokunen tarpeeton anglismi (kuten ’emuloida’ ja ’manovaari’).

Holger Weiss tarkastelee tanskalaisten yhteisöjä Afrikan Kultarannikolla 1600- ja 1700-luvulla. Kauppakomppanioiden ja Tanskan valtion henkilöstöluetteloihin nojaava esitys selvittää ”väestöhistoriaa” näissä yhdyskunnissa, joissa yleensä oli vain muutamia kymmeniä tanskalaisia kerrallaan. Mitään suvereenia val-

loittajia tanskalaiset eivät olleet: kuten muutkin eurooppalaiset he olivat riippuvaisia sopimuksista paikallisten hallitsijoiden kanssa. Lisäksi hieman yli puolet saapuneista kuoli kolmen ensimmäisen Afrikan-vuotensa aikana. Esille nousevat myös tanskalaisten miesten ja afrikkalaisten naisten jälkeläiset, joilla oli jonkinlainen puolivirallinen status ja joiden osuus verraten pienissä yhteisöissä kasvoi siirtomaa-ajan kuluessa. Afrotanskalaiset miehet palvelivat tyypillisesti armeijassa.

Euroafrikkalaisten identiteetit Kultarannikolla ovat esillä myös Patrik Hettulan artikkelissa. Ajallinen painotus on 1800-luvun jälkipuoliskolla, jolloin Tanska oli juuri myynyt siirtokuntansa Britannialle, ja uusi siirtomaaisäntä loi alueella omaa hallintoaan. Euroafrikkalaiset hakivat siinä tilanteessa paikkaansa ja koulututtaneimmat heistä tahtoivat myös luoda uutta ”kansallista” historiankirjoitusta, kuten tanskalais-afrikkalainen Carl Christian Reindorf teoksellaan Kultarannikon historiasta. Artikkelit vahvistavat muuallakin tehtyjä havaintoja siitä, että tällaisilla kulttuurisilla ”brokereilla” on voinut olla lukumääräänsä suurempi vaikutus siirtomaiden kehittyvään kansalliseen minäkuvaan.

Laura Hollsten käsittelee artikkelissaan Pehr Kalmin matkakertomuksen (1747–1751) kuvauksia eurooppalaisista ja alkuperäisistä amerikkalaisista eläimistä Pohjois-Amerikassa ja ihmisten suhteista niihin. Kalmin matkan yhtenä tarkoituksena oli tutkia myös mahdollisten hyötyeläinten tuomista Uudesta maailmasta Ruotsia rikastuttamaan. Kalmin tarkoituksena olivat mitä suurimmassa määrin viime vuonna kuolleen ja Suomessakin kunniatohtoriksi nimetyn Alfred J. Crosbyn käsitteen mukaista ”kolumbianista vaihtoa”. Kiinnostavia huomioita sisältävä artikkeli pitäytyy enimmäkseen kuvailulla tasolla.

Kalle Kananojan artikkeli selvittää eurooppalaisten yhteyksiä paikalliseen parannus- ja kasvitietouteen Länsi-Afrikassa 1600-luvulta 1800-luvun taitteeseen. Eurooppalaiset, jotka tuolloin keräsivät Afrikassa kasvikokoelmia ja tietoa kasvien lääkinällisistä ominaisuuksista, olivat hyvin riippuvaisia paikallisista avustajista ja herbalisteista. Eurooppalaiset yleensä arvostivat afrikkalaisten tietoutta ja parannustaitoja ja jopa hakeutuivat mieluummin paikallisten parantajien kuin omien lääkäriensä potilaiksi. Tieteen painettuihin ”sankaritarihoin” afrikkalaiset eivät kuitenkaan päässeet, ja 1800-luvun lopulla vahvistunut tieteellinen rasismi viimein lyttäsi ei-valkoisten kansojen perinteiset tiedotet arvottomiksi. Atlanttisessa historiassa eurooppalaiset olivat kuitenkin monissa suhteissa myös vastaanottava osapuoli, kuten tämäkin artikkeli osoittaa.

Teoksen päättävä artikkeli on ainoa, jossa Suomi on suoraan mukana. Leila Koivunen kartoittaa Kongoiheisten esinekokoelmien syntyä ja päätymistä Suomeen ja Kansallismuseoon. 1900-luvun alkuvuosikymmeninä ehkä noin 200 suomalaista lähti kol-

mivuoisiin työsopimuksiin töihin Belgian Kongoon, pääosin koneenkäyttäjiksi. Siellä moni heistä keräili paikallisia käyttö- ja taide-esineitä, jotka sitten suoraan kokoajalta tai mutkien kautta saatiin Kansallismuseoon. Kiinnostava kulma asiassa on se, että Kansallismuseo katsoi tarpeelliseksi ostaa tai ottaa vastaan näitä varsin epätieteellisin perustein koottuja kokoelmia. Suomi ei voinut perustella esineiden tarvetta omalla siirtomaahistoriallaan. Kyse olikin siitä, että Kansallismuseon haluttiin olevan joka suhteessa vertailukelpoinen Euroopan metropolien suurmuseoiden kanssa. Kongo-esineet eivät kuitenkaan päätyneet näytteille, kun esillepano lopulta rakentui kotimaan historian varaan.

Pohjoismaiden osuus atlanttisessa historiassa ei ollut yhtä suuri kuin johtavien merivaltojen, mutta se muodostui kuitenkin systemaattisista pyynnöistä. Siksi atlanttisten yhteyksien tuominen osaksi Pohjolan historiaa on tärkeää. Teoksesta jäikin kaipaamaan katsausta juuri volyymiltaan merkittävämpään Pohjolan Atlanttiyhteyteen – sekä rahassa, ihmismäärässä että ajassa mitattuna – eli Tanskan Karibian-siirtokuntiin. Toisaalta tekijät lienevät halunneet tuoda esiin Karibiaa vielä hatarammin tunnettuja Pohjolan Afrikka-yhteyksiä, joihin teoksen yhdeksästä artikkelista painottuikin viisi. Hyvä näinkin, kokoelma on tervetullut lisäys ”ylirajaisen vuorovaikutuksen historiaan”, jonka kansallinen katse liian usein sivuuttaa.

Pekka Valtonen, FT, dosentti
Helsingin yliopisto
Tampereen yliopisto

Monipuolinen ja ymmärtävä kuvaus 1800-luvun alun Turun seksityöläisistä

Kirsi Vainio-Korhonen:

Musta-Maija ja Kirppu-Kaisa. Seksityöläiset 1800-luvun alun Suomessa. SKS 2018. 283 s. ISBN: 978-952-222-967-0.

Suomen historian professori Kirsi Vainio-Korhosen tutkimus käsittelee 1800-luvun alun seksityöläisiä. Aihe on tärkeä, koska 1800-luvun alun tai sitä varhaisempaa seksityötä ei ole juuri tutkittu Suomen (ja Ruotsin) osalta, toisin kuin 1800- ja 1900-lukujen vaihteen tilannetta, jolloin prostituutio tuli osaksi yhteiskunnallista keskustelua ja seksityön sääntely kiristyi samalla valvonnan ja lähdeaineiston määrän kasvaessa. Tutkimus edustaa suuntausta, jossa seksityötä tarkastellaan rikoshistorian sijaan naisten työnteon ja toimijuuden, toisaalta tervey-

den ja laajemmin syrjäytyneisyyden historiana. Kirja on luonteva jatkumo Vainio-Korhosen perhettä, avioliittoa, rakkautta ja erityisesti naisten työn historiaa käsitelleille tutkimuksille.

Päälähteenä on Turun poliisikamarin veneeristen tautien valvontakirja eli terveyspäiväkirja. Siihen poliisimestari kirjasi säännöllisesti sukupuolitautilien, lähinnä kupan varalta kaupunginlääkärin tarkastamana yhteensä 164 tarkastusnaista vuosina 1838–1848. Vaikka muissakaan lähteissä ei puhuta suoraan heidän toimintansa ammattimaisuudesta tai mahdollisista palkkioista, Vainio-Korhonen päättlee uskottavasti, että naiset valikoitiin tarkastuksiin todennäköisimmin seksityöläisyyden takia: samanlaisia tarkastuksia tehtiin esimerkiksi Napoleonin Ranskassa, Turun venäläisestä sotaväestä oli valitettu jatkuvien sukupuolitautilien vuoksi, huhtikuussa 1838 lääkintöhallitus määräsi varuskuntapaikkakuntien ”moraalittomaksi tunnetun naisväen” tarkastettavaksi ja tarkastetuista puolet oli jossain vaiheessa potilaina Turun veneerisellä kuurihuoneella. Alkujaan seksityön valvonta oli siis käytännön terveystarkastus – vuoden 1734 laki kielsi ilotalotoiminnan, muttei itsensä myymistä.

Tutkimustehtävä kiteytyy kolmeen teemaan: keitä tarkastusnaiset olivat, miksi heistä tuli seksityöläisiä ja millainen heidän elämänsä oli. Tutkimuksen menettelmää ei avata – se jää maininnaksi tutkijan hallussa olevasta pienoiselämäkertä- sekä tarkastusnaisten lapsia ja kummeja koskevasta tietokannasta. Käytännössä Vainio-Korhonen on käynyt terveystarkastuspäiväkirjan lisäksi läpi muita Turun poliisilaitoksen asiakirjoja sekä laajasti muun muassa seurakuntien, oikeuslaitoksen, lääninvankilan ja -sairaalan aineistoja selvittäessään naisten elämäntaiteita. Monen tarkastusnaisten osalta ei kuitenkaan ole kyetty selvittämään koko elämäntaiteita. Esimerkiksi sivulla 227 selviää, että analyysi yltää kuolinmerkintään asti vain 63 tarkastetun osalta, koska hyödynnetty HisKi-tietokanta päättyy pääosin 1850–1860-luvuille. Moni tutkituista myös muutti Ruotsiin tai Venäjälle. Vaikka kollektiivinen analyysi paikkaa yksittäisiä aukkoja eikä kaikkien elämäntaiteiden selvittäminen olisi ollut edes tarkoituksenmukaista, olisi lähdekritiikkiä ja tietojen yleistettävyyttä voinut avata jo johdannossa.

Laajan lähdeaineiston avulla tarkastusnaisista on saatu kattava yleiskuva (ikä, toiminta-aika, lapsimäärä, taudit, rikollisuus jne.), jota peilataan tarkasti tapaus-esimerkkeihin. Monipuolisuus näkyy jäsenyyksessä, joka etenee tarkastusnaisten taustasta ja asumisesta lapsuuteen ja kotiin, tarkastusnaisten omiin lapsiin, seksityöhön ja lähdeaineiston rajoissa asiakaskuntaan, keuruuhuoneisiin, tauti- ja sairaalakohtaloihin sekä avioliittomarkkinoihin, irtautumiseen seksityöstä ja lopulta erilaisiin kuolemiin. Vainio-Korhonen korostaa, että tarkastusnaisillakin oli useita rooleja esimerkiksi tyttärinä, äiteinä ja kaupunkilaisina. Seksityö oli heille

usein osa hajanaista toimeentuloa ja samalla vain yksi ”moniongelmaisten naisten” (s. 233) haasteista.

Tärkeimmiksi vertailukohdiksi nousevat 1800-luvun osalta Toivo Nygårdin tutkimukset irtolaisuudesta, sukupuolitaudeista ja seksityöstä ja suurimpia kaupunkia koskevat, eritoten Antti Häkkisen ja Marianne Grönqvistin, prostituutitutkimukset.² Porvarillinen perheihanne voimistui, suhtautuminen seksiin ja aviottomiin lapsiin tiukentui 1800-luvun aikana. Tämänkin tiedostaen Vainio-Korhosen tulokset ovat erittäin kiinnostavia. Vertaillessaan Turun palon jälkeistä aikaa vuosiasadan vaihteen ohjesääntöiseen prostituutioon hän löytää yllättävän isoja eroja seksityöläisten välillä ja suhtautumisessa heihin. Esimerkiksi Häkkisen tutkimat Helsingin prostituoidut olivat tyypillisesti hyvin nuoria, kaupungin ulkopuolelta, maaseudulta ja ulkomailta tulleita. He työskentelivät julkisesti, usein ilotalojen piirissä, ja leimautuivat loppuikäseen. Puoli vuosisataa aiemmin eläneet Turun seksityöläiset puolestaan olivat pääosin keski-ikäisiä, työskentelivät itsenäisesti, vaikkakin usein kasarmien ja majatalojen tienoilla, ja olivat yleensä turkulaisia, kaupungin omia tuttuja naisia. Monilla säilyi lähin turvaverkosto eikä seksityö ollut vielä niin leimaavaa. Vähintään neljännes tarkastusnaisista avioitui, mukaan lukien aviottomia lapsia ja sukupuolitauteja saaneet, aloitti kunniallisena pidetyn elämän.

Tutkimuskohteena Turku on hyvin perusteltu, koska suurena varuskunta-, satama- ja markkinakaupunkina siellä oli kysyntää seksityölle, mutta toisin kuin otsikko antaa ymmärtää, kirja ei kata koko Suomea. Maantieteellistä vertailua, myös Ruotsiin, tehdään kirjallisuuden avulla, mutta suurin osa siitä koskee, kuten todettua, varsin erilaista vuosiasadanvaihdetta. Vainio-Korhonen kuvaa tonttinumeroiden tarkkuudella Turun palon jälkeistä kaupunkia, korostaen ajan omaleimaisuutta, köyhyyttä ja ihmisiä selviytymässä kriisistä; tämä on kiinnostavaa mutta ajatus Turusta tyypillisenä tai epätyypillisenä ”suomalaisena” esimerkkinä seksityöläisten toimintaympäristöstä jää mietittävään. Kuten Vainio-Korhonen itsekin toteaa, tarkastukset tuli aloittaa muisakin varuskuntapaikoissa ja Helsingissä perustettiin 1847 oma terveystoimisto tarkastuksia varten, Turussa vasta 1876.

Vainio-Korhosen mukaan “[t]urkulaisten naisten terveystarkastukset olivat Suomen ensimmäiset” (s. 14). Kuitenkin jo 12.2.1811 annettu keisarillinen kirje vaati tarkastettavaksi vangit, merimiehet, maakauppiat, kaupparengit ja kaupustelevat naiset, johon Vainio-Korhonenkin viittaa, koska osa tarkastusnaisista hankki markkinapassin (s. 162). Hän ei kuitenkaan pohdi sitä, että samassa kirjeessä vaadittiin myös kaupunkien ”vähemmän siveellistä naisväkeä” hankkimaan lääkäriltä terveystodistus puolivuositain. Esimerkiksi Häkkinen on tulkinnut tämän tarkoittaneen, että Helsingissä – siis yleisemminkin Suomen kaupungeissa – aloitettiin

seksityöläisten tarkastukset ainakin jossain määrin jo tuolloin. Itse kallistuisin samaan tulkintaan.³ Turussa tarkastukset olivat oletettavasti mittavimpia ja terveyspäiväkirja on luultavasti ensimmäinen yhtenäisenä säilynyt ja siksi merkittävä tutkimusaineisto. Jonkin toisen kaupungin tarkempi vertailu 1800-luvun alusta tai puolivälistä olisi kuitenkin vahvistanut entisestään väitettä seksityöläisyyden muutoksesta verrattuna autonomian ajan loppuun.

Haavoittuvissa olosuhteissa eläneitä tarkastusnaisia Vainio-Korhonen tutkii heidän omista lähtökohdistaan käsin, eikä viranomaiskontrollin tai asiakkaiden passiivisina uhreina. Tämä on kiitettava näkökulma, jota Vainio-Korhonen perustelee ”historiallisena empatiana” (s. 20). Vertailukohtia haetaan esimerkiksi Anna Kontulan nykytutkimuksesta⁴, jossa on nostettu uhri-näkökulman ja ”huorastigman” rinnalle ajatus seksityöläisten toimijuudesta, omien palkkioiden, työaikojen ja asiakkaiden määrittäjinä. Vainio-Korhonen tulkitsee, että myös 1800-luvun turkulainen saattoi pakottamisen sijasta ajautua tai jopa valita seksityön lisäansioiksi tai vaihtoehdoksi irtolaispäilyille ja rajuille kehruuhuoneutuomioille. Puolet tarkastetuista luettiin itsellisiksi, eikä pelkkä ”irstaus” aiheuttanut juridista ongelmaa, jos naisella oli jokin toinen työ, asuinpaikka ja laillinen suojelus. Vakainaista työtä hankkimaan kehotetut tarkastusnaiset osasivatkin keksiä työtarjouksia, joiden tarkastaminen vei viranomaisilta aikaa, tai vedota sairauksiin, raskauteen tai pienen lapsen hoitamiseen, jolloin laillista suojelua ei tarvittu. Lopulta vain vajaa viidennes tarkastusnaisista sai irtolaisuustuomion, ja heistäkin lähes kaikki valittivat ylemmille viranomaisille. Samoin aviottomia lapsia synnyttäneet tarkastusnaiset jättivät usein mielenosoituksellisesti saapumatta yhteisöllisesti nöyryyttäviin kirkotuksiin.

Vainio-Korhonen pohtii laajasti myös tutkimuseetiikkaa eikä tarkastusnaisista ole kerrottu mitään liian intiimiä. Onnistuneesti hän perustelee tarkastusnaisten synonyymiksi neutraalin ja kuvaavan *seksityöläinen*-käsitteen, vaikkei se ole aikaalastermi. Esimerkiksi *prostituoitu* olisi ollut huonompi vaihtoehto, koska se vakinaistui Suomessa vasta 1800-luvun jälkipuoliskolla ja on negatiivisesti säilyttynyt – tosin kirjassa puhutaan myös ”ammattihaureudesta” jota voi pitää prostituution synonyymina (s. 23, 232, 239). Käytännönläheinen valinta on käyttää tarkastusnaisista heidän oikeita nimiään. Se on osa näkökulmaa, jossa seksityötä lähestytään ilman peittelevää paheksuntaa. Kirjaa lukiessa kuitenkin yllättää, että otsikon alleviivaama mutta kirjassa vain kahdesti mainittu ”Kirppu-Kaisa”, Catharina Juhontytär, ei ollutkaan tarkastusnainen. Hän oli yhden tarkastetun

äiti ja aviottomia lapsia saaneena itsekkin mahdollisesti seksityöläinen. Teoksen informatiivisuutta olisikin lisännyt nimiluettelo perustietoineen.

Kaikkienensa kirja on ymmärtävä ja monipuolinen kuvaus turkulaisista seksityöläisistä. Se kuvaa myös laajempia yhteiskunnallisia muutoksia, joita esimerkiksi tauti- ja perhekäsityksissä tuona aikana tapahtui. Käytettyjen lähteiden osalta on perusteltua, että tiedot itse työstä ja asiakaskunnasta jäävät vähemmälle. Niiden ja esimerkiksi venäläisen väestön ja suomalaisten naisten suhteista laajemminkin jää aihetta lisätutkimuksille. Anakronismit välttävä ajallinen vertailu yleistää tutkimustuloksia osaksi laajempaa, nykyistään keskustelua. Teosta voi suositella sukupuoli-, perhe-, terveys- ja kaupunkihistoriasta sekä työn historiasta kiinnostuneille ja yhteiskunta- ja sosiaalietelijoille. Huoliteltu kieli tekee kirjasta helposti lähestyttävän myös suurelle yleisölle. Lähes jokaiselta aukeamalta löytyy kuvia, jotka on sidottu hienosti osaksi analyysia. Internetin kuvapankkeja on hyödynnetty vaivalla ja kirjaa varten on otettu valokuvia esimerkiksi Turun tapahtumapaikoista. Ei vähiten näistä syistä ja siksi että Vainio-Korhonen nostaa ansiokkaasti suomalaiset tarkastusnaiset terveys- ja rikostilastoista aktiivisiksi ihmisiksi, on kirja saanut runsaasti ansaittua huomiota.

Petteri Impola, FM
Jyväskylän yliopisto

1. Esim. 1875 keisarillinen julistus niin sanotusta ohjesääntöisestä prostituutiosta ja 1889 rikoslaki.
2. Helsingin prostituutiosta on ilmestynyt myös uusi teos. ks. Katja Tikka, Iisa Aaltonen & Elina Maaniitty, *Punaisten lyhtyjien Helsinki. Prostituutio pääkaupungin historiassa*. Minerva 2018.
3. Tarkastusten yleisyyteen viittaisi 1845 lääkintöhallituksen ylijohdajan näkemys, etteivät kaupunkien (*privilegierade eller tolererade*) yleisten ilotyttöjen kuukausitarkastukset olleet ehkäisseet tartuntoja. Itse asiassa jo 1844 lääkärinkunta ehdotti yhdeksi keinoksi bordellien perustamista Helsinkiin ja Turkuun. Ks. F.J. Rabbe, *Historiska uppgifter om veneriska smittan i Finland samt åtgärderne till dess förekommande, hämmande och utrotande intill år 1849*. FLSH IV. Helsingfors 1849–50, 138–139, 158–160. Ks. myös Antti Häkkinen, *Rahasta – vaan ei rakkaudesta. Prostituutio Helsingissä 1867–1939*. Otava 1995, 165; Marianne Grönqvist, *Glädjeflickor och bordeller. Den reglementerade prostitutionen i Åbo kring sekelskiftet 1900*. Teoksessa Pia Forssell & John Strömberg (toim.) *Historiska och litteraturhistoriska studier* 75. SLS 2000, 292.
4. Anna Kontula, *Punainen eksodus. Tutkimus seksityöstä Suomessa*. Like 2008.

Kainuun sosioekologinen mullistus kapitalismin ympäristöhistorian valossa

Tero Toivanen:

Pohjoinen polku kapitalismin ympäristöhistoriaan. Tervakapitalismi, yhteisvauraus ja sosioekologinen mullistus 1800-luvun Kainuussa. Valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisuja 99. HY, Talous- ja sosiaalishistoria 2018. 164 s. + 5 alkuperäisjulkaisua. ISBN 978-952-51-3354-0.

Tero Toivasen väitöskirjatutkimus on laaja-alainen analyysi tapahtumista, jotka kapitalistisen järjestelmän lopullinen läpimurto käynnisti Kainuussa. Niiden kulminaatioksi muodostui 1860-luvulla kärjistynyt sosioekologinen mullistus. Toivanen luo työssään monikerroksisen kudelman, johon kytkeytyvät yhtäältä globaalit taloudelliset ja poliittiset kehityskulut ja toisaalta pieni- ja paikallisesti kuvatut murrokset Kainuun paikallisissa oloissa sekä kainuulaisten toimeentulossa.

Tutkielman laajan kontekstin muodostaa sen otsikon mukaisesti kapitalismin ympäristöhistoria. Tämä on valtaisan laaja teema, mutta Toivanen tarkentaa tutkimuksensa kohdennusta kahdella täsmennyksellä. Ensiksi, hän selkiyttää näkemystään kapitalismin ympäristöhistoriasta esittämällä kysymyksen: miten kapitalismi organisoitui sekä inhimillistä että ei-inhimillistä luontoa? Toisin sanoen, olennaista on tunnistaa ympäristössä ja luonnossa tapahtuvien muutosten taustalta ne dynamiikan piirteet, jotka hallitsevat kapitalistisen yhteiskunta- ja talousjärjestyksen suhdetta luonnon aineksiin ja prosesseihin. Kapitalismi on uudenlaista ympäristösuhdetta tuottava historiallinen muodostuma. Toiseksi, hän perustelee mahdollisuuden käyttää Kainuun 1800-luvun taloudellista ja sosiaalista kehitystä kapitalismin ympäristöhistoriaa heijastelevana tapaustutkimuksena. Kainuu voidaan luontevasti rajata sosioekologiseksi kokonaisuudeksi, jonka ihmisten elinehtoja määrääviä keskeisiä aineksia ovat vesiväylät sekä metsät. Sosiaaliselta taustaltaan Kainuu on maantieteellisen periferisyytensä ansiosta ollut samanaikaisesti jähmeä ja sopeutuvainen omalla erityisellä tavallaan. Kuten Toivanen useassa yhteydessä esittää, ”perifeerinen” ei ole tässä yksinkertainen pejoratiivi vaan laatumääre, jonka perustana on hankalien liikenneyhteyksien tuottama maantieteellisesti eristynyt asema. Tämä tarjoaa edellytyksiä tarkastella alueellisen yhdenmukaisuuden ja eroavuuden dynamiikkaa.

Näistä Kainuun ominaisista piirteistä seuraa erityinen teoreettinen kiinnostavuus: Kainuussa vahvistuvan kaupunkikapitalismin luomat ulkoiset paineet kohtasivat sosiaalisesti sangen homogeenisen maakunnan sisäisen vallankäytön rakenteet. Kainuun 1800-luvun sosioeko-

loginen murros on kuin prisma, joka nostaa näkösalille kapitalismin kehitystä koskevan makroteorian ja ihmisten elämän perustavaan tasoon liittyvien tapahtumakulujen välisen jännitteen.

Toivanen pohjustaa tutkielmansa esittämällä kohdennettua ja asiantuntevan katsauksen kapitalismin kehityksessä toteutuneita luonnon hyväksikäytön tapoja koskevaan teoreettiseen keskusteluun. ’Maailmanekologia’ on yksi hänen esittelemistään ajankohtaisen keskustelun juonteista. Erityisen painon hän antaa keskustusten ja periferian suhteista esitetyille tulkinnoille.

Kainuun erityispiirteiden perustalta Toivanen johtaa tutkielmalleen kolme teoreettista kontekstia nimikkeinä *kapitalistinen maailmanjärjestelmä*, *tervarajaseutu* ja *eletty ympäristö*. *Tervarajaseutu* on asian ydin. Toivasen analyysi kohdentuu nimenomaan siihen, miten tervanpolto syrjäytti Kainuun taloudessa ja ihmisten toimeentulon määrittämisessä aiemmin olennaisessa asemassa olleen kaskitalouden. Murroksen taustaksi Toivanen nostaa kaksi sen dynamiikkaa määrännyttä tapahtumasarjaa. Taustalla oli läntisen kapitalistisen maailman – pohjoisen Atlantin piirin – kehityskulku; siis kapitalistisen maailmanjärjestelmän ominaispiirteet. Paikallisesti muutosta ajoi tervakapitalismin ytimeen sisällynyt tervanpolttajien velkaantuminen Oulun kauppiashuoneille. Velan välityksellä kainuulaiset tervantuottajat joutuivat pitkäjänteiseen sidonnaissuhteeseen oululaiseen kauppiasluokkaan. Velkasuhde johti myös sisäiseen murrokseen Kainuun elinkeinoissa: metsät siirtyivät enenevästi pois kaskitalouden piiristä, ja sen seurauksena paikallisen väestön vapausasteet toimeentulonsa turvaamisen keinojen osalta vähenivät. Kainuun sosioekologista mullistusta voimisti metsien käytön perinteistä perustaa edustaneen yhteiskäytön eli yhteisvarallisuuden murtuminen.

Tästä nousee esiin tärkeä tutkielmaan sisältyvän teoreettisen analyysin teema: yhteiskäytön eli yhteisvarallisuuden (tai ’yhteisen’, *commons*) murtuminen kapitalismin läpimurtoa olennaisesti vauhdittaneena tekijänä. Kansainvälisesti tätä kehityskulkua on tavattu kuvata termillä ’aitaaminen’ (*enclosure*); sitä koskevaa keskustelua Toivanen käsittelee erittäin ansiokkaasti. Hän nostaa myös esiin yhteisvarallisuuden piirteet ja merkityksen Kainuun aiemmassa taloudenpidossa. Tässä yhteydessä Toivanen esittää teoreettisen päätelmän, että isojako oli kainuulainen yhteismaiden ”aitaamisen” eli yhteiskäytön kieltämisen muoto.

Tutkielmaan sisältyy yksityiskohtainen tapaustutkimus ”Kiveksen rosvoina” tunnetusta 1860-luvulla Oulunjärven pohjoisilla rannoilla liikuskelleesta joukosta. Toivanen kytkee rosvojoukon sosiaalisen taustan tervakapitalismin tuottamaan väestön elinehtojen kaventumiseen, vaikka rosvoilu käynnistyi Kiveksen rautaruukin lyhytaikaisen, konkurssiin päättyneen toiminnan perustalle. Eric Hobsbawmin käyttämä käsite

‘sosiaalinen rosvo’ on Toivasen analyysin teoreettinen tausta, jota hän ansiokkaasti esittelee. Kiveksen rosvojen vaiheet nostavat esiin tärkeitä näkökulmia yleisen ja erityisen suhteista lähinnä historialliseen sosiologiaan tukeutuvassa tutkimuksessa.

Toivanen käyttää käsitettä ‘eletty ympäristö’ analysoidakseen Kainuun asujaimiston välittömän ympäristön muutoksia yhtenä kapitalismin ympäristöhistorian ilmentymänä. Tervakapitalismi toi Kainuuseen uudenlaisen tavan käyttää hyväksi metsää, ja metsän ilme muuttui: paljaaksi hakatut männiköt korvasivat aiemmat kaskimetsät. Tämä muuttunut ympäristö kanto hahmossaan kaupunkitalismin tuottamien yhteiskunnallisten valtasuhteiden leimaa.

Toivasen tutkielmaan sisältyy laaja johdantoluku sekä viisi tutkimusartikkelia. Johdantoluvulla on tutkielman kokonaisuudessa suuri paino. Tälle on hyvin luonnollinen perusta: Tutkielman ongelmanasettelu on niin laaja, että erillisten artikkeleiden varassa sitä olisi jokseenkin mahdotonta uskottavasti kattaa. Tämä on kokemukseni mukaan teoreettisesti vaativaan yhteiskunnalliseen tematiikkaan kohdistuvalle tutkimukselle ominainen piirre, jonka vuoksi erillisiin artikkeleihin perustuvaa tutkielmaa on vaikea saada kootuksi johdonmukaiseksi kokonaisuudeksi. Laaja johdantoluku on Toivasen hieno ratkaisu hankalaan rakenteelliseen jännitteeseen laaja-alaisen teoreettisen intention ja toisaalta erillisinä artikkeleina toteutetun analyysin välille.

Tutkimuskysymyksensä Toivanen esittää suorasuoraisesti Miksi-muodossa. Pääkysymys kuuluu: ”miten ja miksi kapitalistiset yhteiskunnalliset suhteet ujuttuivat kainuulaiseen periferiaan, ja miksi maailmanjärjestelmän kontekstissa tapahtunut Kainuun 1800-luvun sosioekologinen mullistus sai sellaiset erityispiirteet kuin se sai?” Kainuussa toteutuneen kehityksen ja maailmanjärjestelmän tasolla toteutuneiden ilmiöiden suhteet eivät tietenkään ole sillä tavoin yksikäsitteisiä, että näin laaja-alaisen tutkimustehtävän lopputuloksena voisi olla joukko yksikäsitteisiä vastauksia. Olennaista on, että Toivanen kykenee yhdistämään spesifit Kainuun kehitystä koskevat päätelmänsä kapitalismin kehityksen määrittämiin taustatekijöihin. Toivasen tutkielman merkittävä anti on nimenomaan siinä, että hän kykenee osoittamaan, millaisten täsmennettyjen kysymysten ja käsitteellisten välineiden avulla kapitalismin ympäristöhistoriaa on mahdollista hedelmällisesti lähestyä.

Ympäristöhistoria vakiintui merkittäväksi historiallisen tutkimuksen suuntaukseksi muutamia vuosikymmeniä sitten. Tero Toivasen tutkielma sijoittuu ympäristömuutosten sosiaalis-taloudellista perustaa korostavan tutkimuksen piiriin. Hän ei ensisijaisesti raportoi ympäristössä tapahtuneita muutoksia, sen sijaan hänen tavoitteensa on osoittaa muutosten yhteydet sekä kansainvälisiin että kansallisiin ja paikallisiin taloudellisen ja sosiaalisen kehityksen piirteisiin. Tutkielmasta kasvaa

esiin ehyt ja erittäin kiinnostava katsaus kapitalismin ympäristöhistoriaan Kainuuta esimerkkinä käyttäen.

Yrjö Haila, professori emeritus
Tampereen yliopisto

Artikkelikokoelma 1860-luvun nälänhädästä

Tuomas Jussila ja Lari Rantanen (toim.):
Nälkävuodet 1867–1868. SKS 2018. 277 s.
ISBN 978-951-858-015-0.

Uusi nälänhätätutkijoiden sukupolvi alkaa hiljalleen ottaa paikkaansa tutkimuskentällä. Klassikkotutkimukset on kanonisoitu osaksi historiakirjoitustamme ja vanhat tutkijat siirtyvät hiljalleen viettämään ansaittuja eläkepäiviään. Viimeisin osa tätä sukupolvenvaihdosta on Tuomas Jussilan ja Lari Rantasen toimittama artikkelikokoelma *Nälkävuodet 1867–1868*. Kirjan artikkeleista Heli Huhtamaan, Jukka Vornasen, Lari Rantasen ja Tuomas Jussilan kirjoitukset ovat erinomaisia koonnoksia muuten yleensä hajanaisesti käsitellyistä aiheista ja tarjoavat perusviitteet tapahtumahistoriasta pitkäksi aikaa. Monet artikkelit lienevät lohkaisuja laajemmista kokonaisuuksista ja näiltä osin lukija jää suurella mielenkiinnolla odottamaan erityisesti Rantasen ja Jussilan tulevia väitöskirjoja.

Kirjan artikkelit perustuvat pitkälti olemassa olevaan kirjallisuuteen. Aiempi kirjallisuus, moneen kertaan julkaistut maatalous- ja väestötalostat ja monissa artikkeleissa esiintyvät sanomalehtikirjoitukset muodostavat kelvon lähtökohdan, mutta samalla olisi ollut hyvä tarjoilla järeä teoreettinen tai metodologinen apparaatti tulkinna ja uudelleenluennan tueksi. Tällaista teos ei kokonaisuudessaan tarjoa.

Kun sekä *Nälkä*, *Talous*, *Kontrolli* (Pitkänen, 1987) että muutamaa vuotta myöhemmin julkaistu *Kun Halla Nälän Tuskan Toi* (Häkkinen et. al., 1991) ilmensivät 1980- ja 1990-lukujen nälkävuosihankkeen logiikkaa ja modernin nälänhätätutkimuksen ensimmäisiä vireitä, *Nälkävuodet 1867–1868* -teoksesta on vaikea sanoa, mikä kirjan laajempi sanoma on ja mihin lokerikkoon se asettuu. Johdannon lupaukset nälänhädän pidemmän aikavälin ehtojen, kehityksen ja seurausten tarkastelusta jäävät vajaan, vaikka sinällään tällä tavoin perusteltu tutkimusaukko olisikin ollut löydettävissä.

Teoksen kirjoittajat ovat jokseenkin vaiti tekemistään valinnoista. Lukijalle jää epäselväksi, ovatko rajaukset (alueelliset, ajalliset, aineistolliset, tutkimuskirjallisuuteen liittyvät jne.) tarkoituksellisia ja perustelut vai mielivaltaisia. Kuinka monen valinnan takana

on merkittävä tutkimuksellinen ongelma vai piilekö ratkaisuisa sattumanvarainen kiinnostus kulloiseenkin aiheeseen? Tämä näkyy motivoitien puutteessa: miksi kutakin asiaa tutkitaan ja miksi asiaa tutkitaan valitulla tavalla?

Kaikki kirjoittajat ovat kiittävästi löytäneet häkkit, pitkäset, turpeiset ja muut keskeiset tutkijat viiteapparaatteihin. Tämä ei kuitenkaan poista sitä tosiasiaa, että artikkelit keskustelevat vähän aiemmin, erityisesti kansainvälisen tutkimuksen kanssa. Vertailevan kansainvälisen kulman puute on jokaisen artikkelin heikkous ja näin ollen esimerkiksi Petri Rekonen jättää huomiotta, että maatalouden nälänhätää edeltäneet rakenneongelmat ovat kliseeseen asti toistettu taustatarina, jonka tapaa niin 1300-luvun Englannin, 1800-luvun Irlannin, 1970-luvun Bangladeshin ja 2000-luvun Somaalian nälänhätien yhteydestä. Kansainväliseen kirjallisuuden perehtymällä olisi pystytty kuorimaan kerroksia nälänhätä-narratiivien yltä. On esitetty, että suomalaiset maatalousjärjestöt käyttivät nälänhätää poliittisen retoriikan vipuvartena, ja kuvaavaa on, että vastaava maatalouden aliehkittyneisyyden diskurssi esiintyi myös 1800-luvun Ruotsissa, siis ilman mitään ”vanhan maatalouden loppukriisiä”.

Käytännössä kaikki viimeisen kolmen-, neljänkymmenen vuoden aikana julkaistut nälänhätätutkimuksen merkiteokset (esim. Sen 1981, de Waal 1989, Arnold 1989, Ó Gráda 2009, Alfani & Ó Gráda 2017) ovat pohjavireeltään hyvin vertailevia, ja syystä. Vertailu – on se sitten ylipaikallista ja/tai ylijallista – on ollut elinehto päästäessä eroon metodisesta nationalismista nälänhätien historiankirjoituksesta. Nälänhätien osalta vertailu on ollut merkittävä keino yleisten ilmiöiden ja kontekstuaalisten idiosynkraattisuuksien erottelussa. Epäselväksi jää, miksi tästä linjasta on poikettu.

Silloinkin kun teoksessa käytetään kansainvälistä kirjallisuutta, sitä käytetään ohuesti. Amartya Sen saa kohteliaisuusviitteet, Cormac Ó Grádan kontekstuaalisesti merkittäviä havaintoja ei nosteta leipäteksteihin. Kadonneista tutkijoista mainittakoon esimerkiksi Alexander de Waal, Martin Ravallion, Michael Ellman, Robert Fogel, Violetta Hionidou, Susan Watkins, Jane Menken, John Walter, Roger Schofield sekä Eric Vanhaute. David Arnoldin klassikkoteos *Famine: Social Crisis and Historical Change* (1988) ei esiinny kuin yhdessä artikkelissa, Hannu Voipaalan työt ja Oiva Turpeisen vuoden 1991 *Näläntorjunta ja Hyvinvointivaltion Perusteet* (joka on monessa mielessä paljon sisällöllisempi kuin *Nälkä vai Tauti Tappoi?*) vain muutamassa. Näiden kaikkien tutkijoiden teoksilla olisi ollut artikkeleiden sisältöihin kontaktipintaa. Kehitysmatutkimuksen alalta olisi voinut Stephen Devereuxin ohella viitata myös esimerkiksi Amrita Rangasamin, Jenny Edkinsin tai David Marcusin, puhumattakaan jo mainitun Alexander de Waalin töihin.

Useampi artikkeli olisi voinut syventyä instituutioiden ja tiedonvälityksen rooliin osana nälänhätien prosessia. Esimerkiksi Tiina Männistö-Funkin artikkeli 1860-luvun nälänhädästä eurooppalaisessa lehdistössä olisi hyötynyt de Waalin huomion ”crying ‘famine’ is a political act” pohdinnasta. Kulttuurisia stereotyyppioita, representaatioita ja toiseuttamista arvioimalla olisi pystytty vertaamaan kuvauksia Suomesta muihin aikalais-nälänhätiiin ja siten löytämään se osa uutisoinnista, joka todella liittyi Suomeen (jos sellaista on löydettävissä). Saattoihan nimittäin olla, että Suomi oli eurooppalaiselle sivistyneistölle samanlainen periferian kummajainen kuin Kiina nälänhätineen suomalaiselle lehdistölle 1900-luvun alkupuolella.

Nälänhätätutkimuksissa on kuluneen muutaman vuosikymmenen aikana tapahtunut ”historiallinen käänne”, jonka myötä erityisesti (maa)taloushistorioitsijat ovat korostaneet ilmastohäiriöiden ja ruoan tarjonnan vaihtelun merkitystä kriisin synnyssä. Kyseessä on eräänlainen paradigmaattinen vastine modernin kehitysmatutkimuksen tendenssille politisoida nälänhätien syntyprosesseja. Muun muassa Guido Alfani, Bruce Campbell ja Cormac Ó Gráda ovat huomauttaneet, että esiteollisena aikana ja myöhemminkin monissa kehitysmaissa marginaali subsistenssitason yläpuolella oli ohut, jolloin häiriöt saattoivat helposti työntää yhteiskunnan nälkärajan alapuolelle.

Heli Huhtamaan artikkeli sujahtaa selvästi tähän paradigmaan. Huhtamaa erittelee ansiokkaasti 1860-luvun nälänhädän sää- ja ilmastollisia taustatekijöitä. Jos kansainvälinen vertailu olisi lisännyt koko teoksen syvyyttä, intertemporaalisen vertailun hyödyllisyys olisi ollut selvemmin paikallaan Huhtamaan artikkelissa. On selvää, että ilman katoja 1860-luvun nälänhätää ei olisi tapahtunut, mutta eksogeenisiä häiriöitä suosivat selitysmallit ovat varsin vaitonaisia siitä, miksei katojen ja kriisien välinen yhteys ole systemaattinen. Mikäli pikkujääkausi pohjusti 1860-luvun nälänhätää tai oli jopa katojen takapiruna, niin kuin Huhtamaa välillä suuremmin, välillä varovaisemmin väittää, astutaan tutkimuksellisesti hataralle alueelle. Mikäli pikkujääkausi valmisteli nälänhätää yhteiskunnan hitaalla köyhtymisellä, maataloustuotannon heikkenemisellä tai muulla vastaavalla, ei tällaisesta esitetä evidenssiä.

Toisaalta jos pikkujääkausi liitetään vakavampien katojen riskeihin (laaja ilmastovaihe muutaman syyskuisen pakkasyön takana) puhutaan ilmiselvästi eiteeteellisestä hypoteesista: on mahdotonta rakentaa tutkimusasetelmaa, jossa tämä väite voitaisiin falsifioida. Pitkäkestoinen katojen kasautuminen ei tarvitse pikkujääkautta taustasyökseen. Professorit Guido Alfani ja Cormac Ó Gráda (2017) huomauttavat, että jos pikkujääkaudesta nälänhätien metasyynä täytyy luopua, tarkoittaa tämä ainoastaan yleisteoreettisen kehikon

muuntelua, ei suinkaan katojen ja ruokakriisien yhteyden romuttamista.

Tämän artikkelikokoelman jälkeenkin Antti Häkkisen ja kumppaneiden vuonna 1991 tekemä *Kun Halla Nälän Tuskan Toi* säilyy laajimpana suomenkielisenä julkaisuna 1860-luvun nälänhädästä. Voi olla, ettei teosta *Nälkävuodet 1867–1868* koskaan tarkoitettukaan aihepiirin viimeisimmäksi sanaksi, mutta kulunut kolmekymmenvuotinen olisi tarjonnut edellytykset myös syvällisempään tutkimukseen. Ehkä tässä mielessä teoksen suomalaiskansallinen nimi hyvin suppeine aikarajauksineen kuvaa sisältöä yleisemminkin, sillä nälänhätää ei ole tavattu enää pitkään aikaan rajata vain vuosiin 1867 ja 1868.

Miikka Voutilainen, FT, KTM
Jyväskylän yliopisto

Karibian historiaa ja kulttuuria

Pekka Valtonen:

Karibian historia. Gaudeamus 2017. 563 s.
ISBN 978-952-495-423-5.

Latinalaisen Amerikan historian dosentti Pekka Valtonen, jonka Latinalaisen Amerikan historiaa käsittelevä yleisteos ilmestyi vuonna 2001, jatkaa Amerikan historian esittelyä suomalaiselle lukijakunnalle julkaisemalla kattavan tietopaketin Karibian historiasta.¹ Karibian aluetta käsitellään usein yleisesityksissä osana Latinalaista Amerikkaa, ja voidaankin kysyä, miksi on tärkeää julkaista 563-sivuinen Karibian historiaa käsittelevä teos suomeksi. Valtonen luettelee useita syitä. Kolonisaation jälkeistä Karibiaa voidaan tarkastella eräänlaisena inhimillisenä laboratoriona, jossa tulokkaat Afrikasta, Euroopasta ja Intiasta loivat kiinnostavan hybridikulttuurin samalla, kun alkuperäisväestö lähes tuhottiin. Lisäksi Karibian saaret olivat Atlantin alueen kaupan keskiössä kytkien toisiinsa Euroopan, Etelä- ja Pohjois-Amerikan ja Afrikan monien verkostojen kautta. Karibian sokeriplantaaseja voidaan pitää maailman ensimmäisinä teollisuuslaitoksina, joissa tiukkaa aikataulua noudattamalla viljelty ja valmistettu sokeri toimi varhaismodernin kapitalismin moottorina. Plantaasitalous vauhditti orjakauppaa. On arvioitu, että Karibian osuus Atlantin ylittävistä orjakaupasta oli noin 4,8 miljoonaa afrikkalaista. Karibian saaret ovat siis nähtelleet merkittävää osaa globalisaation ja maailmantalouden historiassa. Kuten Kalle Kananon ja Lauri Tähtisen toimittama *Pohjola, Atlanti, maailma* (2018) hiljattain on osoittanut, myös Pohjoismaat ovat olleet osa Atlantin alueen historiaa. Euroopan siirtomaavaltioihin valuvat

voitot mahdollistivat teollistumisen ja vauhdittivat näin modernin yhteiskunnan syntyä.

Karibian historian kaltaista kokoomateosta kirjoittaessaan kirjoittaja joutuu tekemään valintoja jäsentelyn suhteen. Valtonen on jakanut pääosin kronologisesti etenevän teoksen kuuteen osaan, joista ensimmäinen (luvut 1–2) kattaa ajan esihistoriasta vuoteen 1600 ja käsittelee lyhyesti Karibian alueen alkuperäisväestöä sekä Kolumbuksen matkojen seurauksena perustettua espanjalaishallintoa. Toinen osa (luvut 3–6) tarkastelee eurooppalaisten valtojen vaiheita noin vuoteen 1800 asti. Tähän osaan sijoittuvat monet Karibian historian tunnetuista kehityskuluista: merirosvous ja salakauppa, orjakauppaan perustuvan plantaasitalouden kehittyminen ja Saint-Dominguen orjakapina, joka johti Haitin itsenäistymiseen vuonna 1804.

Kolmannen osan (luvut 7–9) otsikkona on Isojen-Antillien saarivaltiot, ja siinä käsitellään itsenäisiä saaria eli Haitia, Dominikaanista tasavaltaa ja Kuubaa. Puerto Rico, jonka Yhdysvallat valloitti Espanjalta vuonna 1898, sijoittuu sen sijaan Yhdysvaltojen Karibiaa käsittelevään lukuun. Niin ikään Isoihin-Antilleihin lukeutuvaa Jamaikaa käsitellään myöhemmin, brittiläistä Karibiaa tarkastelevassa osassa omana lukunaan. Ilman kahta jälkimmäistäkin saarta kolmanteen osaan jää Karibian saarten pinta-alaltaan suurin alue ja monelle myös sen tunnetuin historia: Haitin vallankumous sekä Domikaa-nisen tasavallan ja Kuuban historia.

Haitin itsenäisyyteen johtanut orjakapina ja vallankumous innoitti itsenäisyystaistelijoita kaikkialla espanjalaisessa Amerikassa. Amerikan toisena valtiona itsenäistynyt Haiti päätyi kuitenkin monenlaisiin vaikeuksiin, jotka lopulta johtivat Papa Doc ja ”Baby Doc” Duvalierin diktatuuriin, sotilashallintoon ja Jean-Bertrand Aristiden korruptoituneeseen hallintoon. Valtonen valottaa ansiokkaasti Haitin vähemmän tunnettua 1800-lukua, jota leimasi kolonialismin perinne, rodullistettu vastakainasettelu sekä Ranskan ja Yhdysvaltojen asettamat poliittiset ja taloudelliset paineet. Haiti kuuluu edelleen hauraiksi määriteltyihin valtioihin. Kuten Karen Salt esittää tuoreessa teoksessaan *The Unfinished Revolution: Haiti, Black Sovereignty and Power in the Nineteenth-Century Atlantic World* (2019), Haiti on edelleen kesken-eräisen vallankumouksen kourissa.

Haitin itsenäistyttyä Dominikaanisen tasavallan tilanne oli tukala, sillä se joutui muutamaksi vuodeksi Haitin haltuun ja pyrki parantamaan tilannettaan yrittämällä liittyä vapaustaistelija Simón Bolívarin kaavailemaan Suur-Kolumbiaan. Vielä itsenäistyttyään vuonna 1844 taloudelliset ongelmat ja Haitin muodostama vaara ajoi nuoren valtion takaisin Espanjan alaisuuteen kahdeksikymmeneksi vuodeksi, ennen kuin se jatkoi itsenäisenä, vaikkakin Yhdysvaltojen vaikutusvallan alaisena, valtiona. Kuuban historia lienee Isojen-Antillien saarista tunnetuin, koska maan kytkökset Yhdys-

valtojen ulkopoliittikkaan ovat tuoneet sen osaksi kylmän sodan historiaa. Suuriin linjoihin keskittyvä teos ei mainitse, että Isoille-Antilleille perustettiin 1900-luvun alussa myös suomalaisia utopiahankkeita: kansallismielinen Itabo ja sosialistinen Ponnistus Kuubassa vuosina 1906–1909, jolloin Yhdysvallat miehitti maata, sekä vaasalaisen vegetaristi Oskari Jalkion perustama Viljavakka Dominikaanisessa tasavallassa (1930–1944). Jälkimmäinen ajoittuu Rafael Trujillon diktatuurin aikaan.

Kirjan neljäs ja viides osa on jaksotettu valtiokokonaisuuksien mukaan. Brittiläistä Karibiaa käsitellään varsin perusteellisesti; neljäs osa (luvut 10–16) keskittyy kymmeneen Isolle-Britannialle kuuluneeseen saaren, joskin päähuomio kohdistuu niistä suurimpaan eli Jamaikaan. Viidennen osan otsikko on hieman kömpelösti ”Muiden valtioiden siirtokunnat”, ja lukujen aiheena ovat Ranskan ja Alankomaiden entiset siirtomaat (luvut 17–19). Martinique ja Guadeloupe ovat Ranskan merentakaisia departementteja, kun taas Saint Barthélemy ja Saint Martin ovat Ranskan merentakaisia yhteisöjä. Martinique ja Guadeloupe ovat karibialaisittain verrattain suuria saaria, ja sokerisaarina niiden historia on olennainen osa atlanttisen maailman verkostoitunutta historiaa. Pikkuinen Saint Barthélemy saari on kiinnostava siinä mielessä, että Suomi osallistui sen kautta osana Ruotsia karibialaisen kolonialismin historiaan. Ruotsi oli ostanut Länsi-Intiassa sijaitsevan saaren Ranskalta 1784 ja piti sitä siirtomaanaan vuoteen 1878, jolloin se myytiin takaisin. Ruotsin kaudella saarella kävi muun muassa turkulainen kauppias L. J. Escholin 1787, ja pari vuotta myöhemmin sinne karkotettiin Anjalan liittoon osallistunut eversti ja Hämeen rakuunarykmentin komentaja Robert Montgomery. Lisäksi Raahessa syntynyt August Maximilian Myhrberg toimi saarella suuren konseljnin sihteerinä vuosina 1842–1848.

Neljännän ja viidennen osan jäsentely entisten siirtomaaisäntien mukaan on perusteltua sikäli, että emämaiden hallintomallit ja kulttuuri ovat leimanneet alueiden historiaa ja tuoneet mukanaan omat erityispiirteensä. Toisaalta jäsentely uusintaa kolonialistista maantiedettä, jossa Karibian saaret jakautuvat siirtomaavaltojen vaikutuspiiriin. Samalla on syytä muistaa, että osa Karibian saarista kuuluu edelleen entisiin emämaihin. Puertoricolaiset ovat selvästi ilmaisseet haluavansa kuulua Yhdysvaltoihin. Ison-Britannian alaisuudessa on viisi siirtokuntaa: Anguilha, Brittiläiset Neitsytsaaret, Caymansaaret, Montserrat sekä Turks- ja Caicossaaret. Saarten historian ja vaihtelevien hallintojärjestelyjen esittely on hyödyllinen.

Monet edellä mainituista saarista ovat nykyään tunnettuja erilaisten offshore-palvelujen tarjoajina. Valto-

nen kertoo anekdootin syrjäisestä Montserratista, joka ei lähtenyt mukaan veroparatiisitoimintaan. Saari eli eräänlaista kukoistuskautta 1980-luvulla Beatles-yhtyeen managerina tunnetun George Martinin perustettua saarelle levytystudio, jossa rock-maailman huippunimet kävivät levyttämässä. Hurrikaani Hugo tuhosi kuitenkin suurimman osan saaren rakennuksista 1989, ja kaiken lisäksi Soufriere Hills -tulivuori alkoi purkautua tuhoisasti. Karibian saaret ovatkin koko historiansa ajan olleet alttiina hurrikaaneille ja hirmumyrskyille. Moni sokerin viljelijä on menettänyt kaiken luonnonvoimien riepotellessa suurella vaivalla raivattuja ja rakennettuja plantaaseja.

Kirjan viimeinen osa käsittelee Karibian kulttuurien kirjoa: uskontoja, musiikkia ja kieliä. Lyhyessä jälkikirjoituksessa pohditaan vielä kolonialismin ja myöhempien muuttoliikkeiden kautta syntyneitä karibialaista identiteettiä. Sinänsä kiinnostava osa istuu hieman huonosti kirjan poliittiseen ja taloushistorialliseen painotukseen sekä entisiin siirtokuntiin ja valtioihin perustuvaan kronologiseen rakenteeseen. Kulttuurin ja identiteetin aineksia pohtiva osa olisi ollut luontevampi teemattisesti jäsenellyssä teoksessa. Toisaalta viimeinen luku kiinnostaa varmasti lukijoita – voodoo, santeria ja rastafarismi sekä ruokakulttuuri herättänevät mielenkiintoa vähintään yhtä paljon kuin poliittinen historia.

Valtonen käsittelee Karibian alkuperäisväestöä varsin perusteellisesti ensimmäisessä luvussa ja myöhemmin Domenican ja Saint Vincentin saarien historian yhteydessä mainitaan myös niin kutsutut mustat karibit, alkuperäisväestön ja karanneiden afrikkalaisten orjien jälkeläiset. Identiteettiä ja rotua käsittelevissä jälkisanoina alkuperäisväestön kulttuurin merkitystä olisi voinut pohtia myös nykyajan näkökulmasta. Esimerkiksi Saint Vincentillä, Saint Lucialla ja Grenadassa on karibeiksi itsensä ilmoittavia asukkaita, kun taas Jamaikalla on Taino-kulttuuria vaalivia henkilöitä.

Sujuvasti kirjoitettu yleisesitys on runsaasti kuvitettu, ja sen liitteenä on hyödyllistä perustietoa Karibian saarista. Kirja soveltuu sekä koulu- että yliopistotason opetukseen ja toimii hakuteoksena kaikille Karibian saarten historiasta kiinnostuneille.

Laura Hollsten, FT, Dosentti
Åbo Akademi

1. Teos käsittelee nimenomaan Karibian saarten historiaa eikä laajempaa Karibian aluetta, joka käsittää myös osan Amerikan mannerta.

Sosialismi vyöryy Ruotsista ja Pirkkalasta

Ville Okkonen:

Peruskoulua vastaan. Yksityisoppikoulut ja yhteiskuntajärjestys 1966–1975. Turun yliopiston julkaisuja, Sarja C osa 444: Scripta Lingua Fennica Edita. Turku 2017. 349 s. ISBN 978-951-29-6973-9.

Kasvatuksen ja koulutuksen historiasta tuli Pisa-vertailujen myötä osa Suomen kansallista menestystarinaa. Tasa-arvoperiaatteille rakentuva koulutusjärjestelmä kuvautuu yhteiseksi kansalliseksi saavutukseksi. Historiallisessa ja sosiologisessa tutkimuksessa on kuitenkin myös tähtytty kansallisen menestystarinan taakse. Kasvatuksen ja koulutuksen historia piirtyy myös poliittisten kamppailujen historiaksi.

Ville Okkonen vahvistaa vankalla väitöskirjallaan tätä tutkimussuuntaa. Hän tutkii peruskoulun vastustusta ja jarrutusta vuoden 1966 eduskuntavaaleista ja kansanrintamahallituksen muodostamisesta alkavana kymmenen vuoden ajanjaksona, jolloin yhtenäiskoulun toteuttamisesta päätettiin ja uusi järjestelmä pantiin vaiheittain täytäntöön. Okkonen on tunnistanut koulutuksen historiallisista kuvauksista kansallisen menestystarinan lisäksi toisenkin voittajien historian kertomuksen. Siinä lopputuloksena on vapaan maailman voitto kylmässä sodassa, ja tästä tähytysaukosta kouluuudistuksen jarrutus näyttäytyy vasemmistovaaran torjuntana. Okkonen purkaa tätä kertomusta tutkimalla ennen muuta yksityisoppikoulujen puolustustaistelua, joka laajeni toimijoidensa käsityksissä taisteluksi koko yhteiskuntajärjestyksestä.

Okkonen lähdeaineisto on erittäin laaja ja monipuolinen. Pääosan ovat tuottaneet ja tallentaneet peruskoulun arvostelijat ja vasemmistovaaran torjujat: Yksityisoppikoulujen liitto, Vapaan koulutuksen tukisäätiö, Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki, Elinkeinoelämän Valtuuskunta ja useat tärkeät henkilöt. Sivuun on jätetty oppikoulunopettajien järjestöt ja lehdet, joiden avulla olisi voinut pohtia pidemmälle pedagogisten ja poliittisten argumenttien suhdetta. Keskittyminen poliittisiin prosesseihin osoittautuu joka tapauksessa hyväksi ratkaisuksi.

Esitellessään lähestymistapaansa Okkonen korostaa järkevästi tutkijoiden tieteellisen keskustelun ja tutkimuksen kohteena olevan poliittisen keskustelun välimatkaa. Tutkittavien todellisuuskäsitykset ovat tutkijan rekonstruoimaa historiallista todellisuutta. Hyvän metodologisen periaatteen toteutuksessa näkyy tosin hieman horjuntaa. Paikoin lähdekritiikki uhkaa kaventua kysymykseksi siitä, vastasiko jonkin aikalaistoimijan lausuma todellisuutta, ja silloin tällöin tutkija asettuu

koulunuudistajien puolustusasianajajaksi oikeistolaisia aikalaissyöttöksi vastaan.

Yleisesti ottaen Okkonen onnistuu sängen hyvin tulkitsemaan kannanottoja ja käsityksiä sekä kulloistenkin poliittisten tilanteiden että pitkäkestoisten ideologisten juonteiden ja etunäkökohtien kannalta. Käy selväksi, että monet oikeistolaiset esittivät ja ymmärsivät omat kantansa epäpoliittisina, asioiden oikean ja luonnollisen järjestyksen mukaisina, ja näkivät poliittisuutta vain vasemmiston pyrkimyksissä. Useimmat lukijat tulisivat tosin vähemmälläkin vakuuttuneiksi siitä, että myös oikeistolaiset näkemykset olivat poliittisia, ja niitä, jotka toisin ajattelevat, taajakaan toisto ei vakuuta.

Analyysi olisi hyötynyt argumentaation ja retoriikan tutkimuksen virikkeiden systemaattisemmasta hyväksikäytöstä. Niitä olisi tarjonnut etenkin Albert O. Hirschmanin tutkimus uudistusten vastustamisen retorikasta. Teoreettis-metodologisen ulottuvuuden tällainen vahvistaminen olisi auttanut kiinnittämään enemmän huomiota erilaisten foorumien ja yleisöjen merkitykseen siinä, mitä ja miten puhuttiin, ja tunnistamaan käsitteiden hallinnasta ja merkityksistä käytyjä kamppailuja.

Okkonen työ ei ainoastaan tarkenna vaan myös muuttaa kuvaa peruskoulun toteutusvaiheen poliittisesta taistelusta. Siitä nousee erityisesti kaksi uutta tärkeää tutkimustulosta. Ensiksikin seikkaperäinen lainsäädäntöprosessien kuvaus osoittaa, että perustuslain tulkitseminen kietoutui peruskoulukiistaan tavalla, johon aikaisempi tutkimus ei ole kiinnittänyt huomiota.

Yksityisoppikoulujen kunnallistamisen vastustajille kyse oli sekä yksityisestä omistusoikeudesta että vanhempien valinnanvapaudesta. Toiseksi tutkimus tuo vakuuttavasti esiin Ruotsista luodun uhkakuvan. Samalla kun peruskoulun rakentajat ottivat mallia Ruotsista, koulu-uudistuksen kriitikoille sosiaalidemokraattien johtama Ruotsi oli sosialistisen muutoksen maa. Ruotsalainen sosialismi näytti konkreettisemmalta uhalta kuin Neuvostoliiton ja DDR:n, mikä on peittyneenä näkyvistä kylmän sodan voiton perspektiivistä tehdyissä jälkikäteistulkintoissa.

Kuvaa ”kouluoikeiston” sijoittumisesta ei-sosialistiseksi kutsutulle kentälle olisi kuitenkin ollut hyvä selvittää, samoin tuon kentän halkeamia ja muutoksia. Esimerkiksi Elinkeinoelämän Valtuuskunnan tehtävistä oli sen taustajärjestöissä erimielisyyttä: miten sovittaa yhteen ei-sosialistisen yhteistyön edistäminen ja vasemmistoyhteistyön hajottaminen, yhteyksien luominen sosiaalidemokraatteihin? Vasemmiston sisäiset jaot ja niitä koskeneet aikalaiskäsitykset olivat olennainen osa tutkimusajanjakson poliittista dynamiikkaa. Vasemmistoyhteistyö näyttäytyi oikeiston kavahtamana sosiaalidemokraattien vasemmistolaistumisena, mutta myös SKP:n taistolaisvähemmistön tuomitsemana sosiaalidemokraattisten ja enemmistökommunististen ay-

johtajien mukautumisena tulopoliittiseen luokkasopu-järjestelmään.

Okkonen hahmottaa tutkimansa kiistat vanhaa säilyttävien ja uutta vaativien ristiriitoina. Niitä ne paljolti olivatkin, mutta tämä ei näytä kattavan kaikkea sitä, mitä tekstin runsas informaatio sisältää. Peruskoulun arvostelijat joutuivat suhteuttamaan kantojaan muutoksiin siinä, miten kansallisen eheyden edellytyksiä arvioitiin julkisessa keskustelussa nopean sosioekonomisen rakennemuutoksen ja poliittis-kulttuurisen murroksen aikana. Heidän retoriikkaansa kuuluu, kuten väitöskirjan monista lainauksista näkyy, myös moderneja ajatuksia yksilöllisyydestä, yksilöiden erilaisuudesta, yhteiskunnan moniarvoisuudesta ja valinnanvapaudesta. Uusia ajatuksia omaksuttiin vanhojen instituutioiden vaalimiseen, ja vanhoille instituutioille annettiin uusia merkityksiä. Näitä teitä tutkimusajanjakson peruskoulukritiikin juonteet jatkuivat myöhemmässä ”tasapäistävän” julkisen koulujärjestelmän arvostelussa, jota Pisa-tulokset lopulta laimensivat.

Pääotsikko ”Peruskoulua vastaan” saa tukea yksityisoppikoulujen puolustajien ilmaisemista koulutusihanteista. Vuoden 1968 koulujärjestelmälaki edellytti kuitenkin myös ns. korvaavan koulun noudattavan peruskoulun opetussuunnitelmaa. Se, että rinnakkaiskoulujärjestelmän periaatteiden vaaliminen muuntui kamppailuksi uuden yhtenäiskoulujärjestelmän muodoista ja sisällöistä, voisi tulla esille selvemmin.

Tutkimusajanjakson loppuvaiheen tarkastelussa tutkimustehtävän rajat hieman hämärtyvät. Kiistoja opettajankoulutuksesta ja oppimateriaalista, erityisesti historianopetusta koskenutta kohua ns. Pirkkalan monisteesta, käsitellään perinpohjaisesti, mutta sitten tarkastelu laajenee Elinkeinoelämän Valtuuskunnan ja Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön poliittisiin tilannearviointeihin ja vaikutuspyrkimyksiin. Vasemmistovaaran torjunnan kuvauksessa syvennyttään Yleisradion ohjelma- ja nimityspoliittikaan. Johtopäätöksiin johdattaa kuitenkin tutkimustehtävää hyvin vastaava luku siitä, miten kylmän sodan loppuessa avautui ja rajautui uusia tähytysaukkoja koulu-uudistuksiin, ja johtopäätösluku tiivistää erinomaisesti tutkimuksen keskeisen annin. Reipas kirjoitustyyli ja osuvat lainaukset tuovat esitykseen värikästä ajankuvaa.

Kaiken kaikkiaan Ville Okkonen on tuottanut tärkeätä uutta tietoa 1960- ja 1970-luvun yhteiskunnallisen muutoksen poliittisesta dynamiikasta. Hän osoittaa kasvatukseseen ja koulutukseen liittyneiden kiistojen voimakkaan poliittisen latauksen. Poliittikka ja oikeus kietoutuivat niissä yhteen, ja niihin latautui kamppailu yhteiskuntajärjestelmästä ja -järjestyksestä. Tutkimus tuo vahvasti esiin myös sen, ettei Ruotsi ole ollut Suomessa vain esikuva vaan myös varoittava esimerkki ja vaarallisten ajatusten tartuttaja. Näin tämä työ tarjoaa

kiinnostavia näkökohtia myös keskusteluun pohjoismaisen hyvinvointivaltion muotoutumisesta.

Pauli Kettunen, VTT, professori
Helsingin yliopisto

Pätevä kuvaus Suomen ja Ruotsin sotilasyhteistyön historiasta

Sten Ekman:

Pohjolan salainen liitto. Ruotsi ja Suomi kylmässä sodassa. Alkuteos: Sverige och Finland under kalla kriget: hemligt militärt samarbete. Suomentanut Veikko Ahola. Docendo 2018. 252 s. ISBN 978-952-291-521-4.

Pohjois-Ruotsin sotilaalliseen maanpuolustukseen omista tutkimuksissaan vihkiytyneen ruotsalaisen Sten Ekmanin (s. 1949) tietokirja tarjoaa sukelluksen Suomen ja Ruotsin sotilaallisen yhteistyön historiaan. Tutkimus avaa ruotsalaisen näkökulman kylmän sodan aikaisiin asetelmiin, joissa Suomi toimi ”puskurina” Ruotsin itäisellä reunalla. Samalla teos taustoittaa yleisen historian perusteet viime vuosisadan historiaa vähemmän tunnetulle. Se on oikeastaan läpileikkaus koko 1900-luvun suomalais-ruotsalaiseen yhteistyöhön ja sen taustoihin, vaikka otsikko antaakin olettaa käsittelyn rajoittuvan vain kylmän sodan aikaan. Ekman antaa lukijan odottaa ”pääsyä” kylmään sotaan jonkin aikaa, sillä tapahtumia sivutaan kirjan ensimmäisellä puolikkaalla harvakseltaan. Käsittely painottuu aluksi Suomen itsenäisyyden alkupuolelle sekä viime sotien aikaisiin tapahtumiin.

Joitain osin Suomen itsenäisyyden alkuvaiheet on kuvattu hiukan liian hätäisin johtopäätöksin: esimerkiksi jääkärit esitetään sortokauteen liittyvinä ”maanpakolaisina”, vaikka heidät pääosin värväystoiminnan kautta järjestettiin Saksaan sotilaskoulutukseen. Historian yksityiskohdat eivät kuitenkaan horjuta kautta kirjan läpinäkyvää arvostusta suomalaista sotilaskoulutusta ja puolustuskykyä kohtaan. Tutkimuksessaan Ekman osoittaa ruotsalaisten pitäneen arvossa suomalaisten tahtoa puolustaa omaa maataan, joskaan sen ei kylmän sodan aikaisissa laskelmissa arveltu loputtomiin riittävän. Ruotsilla olikin tähän varautuen suunnitelmia, jotka sisälsivät sotilaallisia toimia oman maa-alueen lisäksi myös Suomen puolella. Ekmanin kirjan mielenkiintoisimpia teemoja ovatkin siten ruotsalaisten puolustus suunnitelmien tarkastelut, joiden lukeminen rinnan tiedossa olevien suomalaisten kylmän sodan

aikaisten suunnitelmien kanssa avaa uudenlaisen pohdinnan näkökulmia.

Aikaisempi sotahistorian tutkimus on jo avannut meille dualistista uhkakäsitystä 1950- ja 1960-lukujen suomalaisessa puolustussuunnittelussa, jossa uhkan arvioitiin ainakin virallisesti suuntautuvan Suomeen lännestä.¹ Ruotsilla ei Ekmanin mukaan ollut epäselvyyksiä uhkan painopisteestä. Suunnitelmat ja arviot pohjautuivat eräitä länsiskenaarioita lukuun ottamatta vain Neuvostoliiton muodostamaan uhkaan. Kuitenkin Suomen haastava asema idän ja lännen välisenä puskurina YYA-velvoitteineen tiedostettiin Ruotsissa. Samalla se hankaloitti maiden välistä yhteistyötä, koska liian läheiset suhteet olisivat loukanneet suurvaltaa. Ekmanin mukaan kuitenkin koko kylmän sodan ajan sekä puolustusvoimien että politiikassa johtavassa asemassa olevien suomalaisten ja ruotsalaisten kesken tehtiin jonkinlaista yhteistyötä ja tietojen vaihtoa. Siten Ekmanin tutkimus pakottaa pohtimaan, että ruotsalaiset ovat kuitenkin arvioineet Suomen osaksi länsimaita, YYA-sopimuksesta huolimatta. Aiempi kotimainen tutkimus on nimittäin osoittanut, että kaikkialla lännessä näin ei suinkaan ainakaan kylmän sodan alkuvuosina oltu ajateltu.²

Sten Ekman kuvailee, kuinka Ruotsi varautui toisen maailmansodan jälkeisten vuosikymmenten idän ja lännen vastakkainasettelussa tilanteeseen, jossa Keski-Euroopassa eskaloituva konflikti olisi ajanut myös Ruotsin mukaan sotilaalliseen kriisiin. Neuvostoliiton arvioitiin pyrkivän turvaamaan Naton vastaisen rajansa pohjoisessa aggressiolla, joka olisi tarkoittanut Suomen ainakin osittaista miehittämistä ja siten hyökkäyksen jatkamista edelleen Ruotsin alueille. Mahdollisena kehityskulkuna nähtiin neuvostodivisioonien vyöryminen Suomen kautta Ruotsin Lappiin, samanaikaisesti toteutettujen suurten mairinnoisujen kanssa etelämmäksi Ruotsin rannikolle. Lähtökohtaisesti oletuksena oli, että varautumista varten hyökkäyksestä saataisiin ennakkovaroitus hyvissä ajoin ”hälytyskelloina” toimivien naapurimaiden, etenkin Suomen avulla.

Ekman esittää, että Suomen osuus tässä asetelmassa oli ruotsalaisille erittäin merkittävä: Suomen puolustus olisi ainakin jonkin aikaa pidätelty hyökkäyksen poissa Ruotsin alueelta, mikä olisi samalla ollut ennakkovaroitusaikaa ruotsalaisten puolustusvalmisteluille ja liikekannallepanolle. Ekman ei suoraan esitä arviota Suomen puolustuksen suorituskyvystä kylmän sodan aikana, joskin aika ajoin välillisesti sivuaa sitä, kuten Suomen 1950-luvun aikaisen, heikohkon ilmapuolustuksen osalta. Kuitenkin teos sisältää joitain arvioita siitä, miten kauan Suomen uskottiin ”kestävän”. Ruotsalaisten intresseissä oli niin ikään voittaa aikaa liikekannallepanon toteutukselle tukemalla taisteluita Suomen puoleisella alueella, viivyttyäkseen Neuvostoliiton pääsyä Ruotsin alueille.

Haastatelluilta ruotsalaisupseereilta saaduilla tiedoilla Ekman hahmottelee ruotsalaisten kylmän sodan

lopulle muotoutuneita suunnitelmia. Perusajatuksena pohjoisella operaatiosuunnalla oli, että Neuvostoliiton hyökkäystä Suomen kautta Ruotsiin viivytettäisiin Tornionjoelta alkaen. Puolustuksen painopiste suunniteltiin linjalle, joka kulki Kalixjokea pitkin. Vihollinen tuli lyödä reservien vastahyökkäyksiin viimeistään Luulajanjoella. Keskeinen rooli taisteluiden aloittamisessa Kalixjoki-linjalla olisi ollut ruotsalaisten paikallispuolustuksella. Sen ryhmittymisen vaihtoehdoissa merkitystä oli etenkin sillä, miten suomalaisjoukot olisivat onnistuneet estämään alueidensa miehittämisen. Lisäksi Suomen puolelle olisi ulotettu ruotsalaisia sissijoukkoja, joilla olisi ollut sekä tiedustelu- että taistelutehtäviä Suomen alueella. Näiden osalta mielenkiintoisena yksityiskohtana mainittakoon Tornionlaaksosta Ruotsin Lapin rajajääkärikomppanioidiin sijoitetut, suomea sujuvasti puhuvat reserviläiset, joiden sukulaiset asuivat Suomessa ja joiden oletettiin ilman muuta saavan ryhmittyä Suomen puolelle kriisin alkaessa. Nämä valmistautuivat myös Neuvostoliiton joukkoja pakenevia suomalaisotilaita kohdatessaan ompelemaan näille ruotsin lipun hihaan, jonka jälkeen heidät olisi suunnitelmassa ryhmitetty ruotsalaisten joukkoihin omina yksiköinä. Mielenkiintoista olisi kuulla, millainen näkemys suomalaisilla olisi tästä ollut.

Esitettyjen johtopäätösten ja väitteiden pohjana ovat lähdeviitteiden mukaan sekä arkistolähteet että tutkimusajankohtana avaintehtävissä palvelleiden ruotsalaisten sotilaiden haastattelut. Tietoja on tuettu tutkimusajan artikkeleilla ja aikaisemmalla tutkimuksella. Ekmanin teos ei sisällä esitettyjen tietojen perustaksi lähdeluetteloa, mutta työn lähdeviitteistä voi lukiesaan seurata, mihin perustuen Ekman väitteensä esittää. Perustelut painottuvat ruotsalasiin lähteisiin, joskin joitain suomalaisiakin on lainattu tai haastateltu. Tekstiä elävöittävät lukuisat suorat lainaukset, joilla on pyritty tuomaan päivänvaloon yhteistyön konkretiaa, jonka olemassaolo vielä jokin aika sitten jyrkästi kiellettiin.

Ekman kirjoittaa puolustusyhteistyön operaatioturvallisuuden haasteista kuvaavasti. Esimerkiksi Itämeren kylmän sodan aikaisen meriliikenteen valvonnan kannalta merkitykselliselle Ahvenanmaalle suunnattavasta, ruotsalaisten sotilaallisesta operaatiosta ei arkaluontoisuutensa vuoksi ollut olemassa kirjoitettua suunnitelmaa. Käsky olisi annettu komentajille suullisesti, vasta tilanteen alkaessa. Ekmanin mukaan osa hänen haastattelemistaan ruotsalaisista on kieltänyt oman nimensä julkaisun, tai yhä kiistää tietävänsä aiheesta mitään. Tämäkin kuvastaa ajankuvaa operaatioturvallisuudesta; asioiden salaamisesta hyvin rajatun piirin tietoon, sekä sen ajattomista näkökohdista geopolitiikkaan. Viime sotien jälkeinen 1950- ja 1960-lukujen suomalainen operatiivinen suunnittelu oli operaatioturvallisuuden näkökulmasta erittäin tarkoin salattua. Ekman todistaa asian olleen samoin myös länsinaapurissamme.

Valitun temaattisen käsittelyn vuoksi teksti pakottaa lukijan palaamaan vuosisadan alkuun ja sieltä takaisin kylmään sotaan yhä uudelleen. Esitetyt takaisinkytkennät eivät kuitenkaan häiritse lukemista, vaikka tekevät kronologiasta hivenen sirpaleisen. Samalla Ekman kuitenkin tarjoaa mahdollisuuden ymmärtää läpi vuosikymmenten kantaneita pysyviä elementtejä, joihin geopoliittiset realiteetit ovat ohjanneet. Esimerkkinä tästä toimii Ahvenanmaan strategista asemaa käsittelevässä luvussa esitetty, vuonna 1940 kirjoitettu kirje, jolla Ekman viittaa yhä tänä päivänä päteviin lainalaisuuksiin. Ekman toteaa kirjassaan, että ”Ruotsin maantieteellinen sijainti on perustavanlaatuisen geostrateginen tosiasia”, jonka vuoksi nykyisten Itämeren alueen jännitteiden kestäessä Ruotsin ja Suomen yhteiset intressit kohtaavat jälleen. Kirjan rakenteen osalta alun johdanto sisältää myös johtopäätökset, sillä erillistä yhteenvetoa ei ole. Sen sijaan Ekman esittelee kirjansa lopuksi Suomen ja Ruotsin nykyisiä yhteistyön muotoja, mahdollisuuksia sekä yhdessä toteutettuja viimeaikaisia sotilaallisia harjoituksia. Siten Ekman siirtää lukijan ajassa kylmän sodan otsikostaan 2010-luvulle, kannustaen näin lopuksi pohtimaan ruotsalaisten turvallisuuspolitiikan kehitysnäkymiä.

Mika Jääskeläinen, tohtorikoulutettava
Maanpuolustuskorkeakoulu

1. Ks. esim. Vesa Tynkkynen & Petteri Jouko, *Towards east or west? Defence planning in Finland 1944–1966*. Maanpuolustuskorkeakoulu 2007.
2. Ks. esim. Juuso Säämänen, *Suurmaihinnosun uhkasta kaappaushyökkäyksen torjuntaan. Suomen meripuolustuksen maihinnosuntorjuntakyvyn kehittyminen jatkosodan päättymisestä 1960-luvulle*. Maanpuolustuskorkeakoulu 2017, 77–78.

Hobsbawmin Marx ja marxismi

Eric Hobsbawm:

Kuinka muuttaa maailmaa. Suom. Tatu Henttonen. Vastapaino 2019. 495 s. ISBN 978-951-768-6976. Alkuteos **How to Change the World – Reflections on Marx and Marxism**. Yale University Press 2011.

Etsittäessä lähihistoriasta historioitsijoita, jotka ovat väsymättömminkin kantaneet marxilaisen tutkimuksen perinnettä, katse kääntyy vääjäämättä Britanniaan. Maurice Dobb, Rodney Hilton, Christopher Hill, E.P. Thompson ja Eric Hobsbawm muodostavat historia-teoreettisessakin mielessä kunnioitettavan ryhmän porvarilliseen (liberaaliin ja konservatiiviseen) historian-

kirjoitukseen ja -teoretisointiin kriittisesti suhtautuneita ’Leftistejä’. Kullakin on ollut oma taistelulentänsä: Dobb määritteli feodalismista kapitalismiin siirtymisen luokkarakenteen rajuna muutoksena ja luokkataisteluna, Hilton keskittyi talonpoikien osaan tuossa prosessissa, Hill loi uuden tulkinnan Englannin porvarillisista vallankumouksista ja Thompson nosti varhaisen työväen kulttuurin unohduksesta.

Hobsbawmin (1917–2012) tuotanto on ryhmän laaja-alaisin ulottuen työväen, talonpoikien ja kansallisten liikkeiden historiasta maailmanhistoriaan, Englannin historiasta Euroopan ja latinalaisen Amerikan historiaan, 1700-luvulta näihin päiviin. Teossarja *Age of Revolution* (1962), *Age of Capital* (1977), *Age of Empire* (1987) ja *Age of Extremes* (1994) luotasi kapitalismin kehitysvaiheet 1700-luvun lopulta nykypäiviin sen tuottamien taloudellisten ja poliittisten voittojen, sekasorron ja katastrofien läpi. Esseekokoelma *On History* (1997) näytti historiallisen materialismin olevan yhä pätevä muutoksen selitysmalli. Marxilaisista marxilaisimpana hän piti lujasti kiinni materiaalin perusta/ylärakenne -asetelmasta. Sivustatukea on antanut muun muassa Terry Eagleton provokatiivisessa teoksessaan *Why Marx Was Right* (2011).

Hobsbawmin tuotanto on epäilemättä merkittävä kontribuutio paitsi historiantutkimukseen, yhteiskuntien muutosteoriaan, niin myös demokraattisen ja sosialistisen historiatietoisuuden kasvattamiseen. Hänen työllään onkin ollut sekä tutkimuksellinen että poliittinen vaikutus. Myös uusin kirja, Tatu Henttonen päävästi suomentama *Kuinka muuttaa maailmaa*, tähtää samoihin päämääriin, painotuksen ollessa marxilaisen perinteen tukemassa muutoksen politiikassa. Työväestön marxilaisella historiatietoisuudella pohjustetaan ymmärrystä muutoksen mahdollisuudesta ja siitä potentiaalista, mikä ihmisillä on muutokseen yleensä. Tähän päämäärään Hobsbawm tähtää myös teoksen sisään rakennetulla marxilaisuuden historiallisen tutkimuksen revisiolla.

Hobsbawm ei kirjoita vain järjestäytyneen työväenluokan historiaa, vaan laajentaa tarkastelua *työväestön* kokemusmaailmaan kaikessa totaalisuudessaan. Tähän kuuluu myös politiikka, kuten kysyttäessä, miten työväki reagoi tuotantosuhteiden muodonmuutokseen ja oliko esimerkiksi kapitalistien ’lahjomalla’ työväestön eliitillä osuus kapitalismin säilymisessä? Ja että, oliko työväenliike kriisissä, kun sen eri sektiot ajoivat ja ajavat omia etujaan. Toisaalta oli tultu tilanteeseen, jossa sosialismin oli, varsinkin sosiaalidemokraattisessa muodossaan, varmistettava markkinatalouden tuottaman vaurauden oikeudenmukainen jako.

Teos on marxilaisuuden historiallinen testamentti kertoessaan Marxin ja Engelsin ajattelun kehityksestä ja jälkivaikutuksesta. Hobsbawm ei pidä marxilaisuutta ainoastaan merkittävänä tekijänä modernin ajattelun

(vrt. Nietzsche, Freud) muotoutumisessa, vaan myös todellisena yhteiskunnan alakerrosten liikuttajana, millä on ollut 1900-luvulla aika ajoin mullistava rooli.

Heti alkuun Hobsbawm etsii todisteita marxilaisuuden nykyrelevanttiudesta – kenen ajattelu on kantanut tähän päivään? 1800-luvun loppupuolen mahtava Herbert Spencer on painunut unholaan, sitävastoin Marx oli BBC:n taannoisessa äänestyksessä ”kaikkien aikojen suurin filosofi”. Tämä johtui Hobsbawmin mielestä siitäkin, että neuvostojärjestelmän luhistumisen jälkeen kapitalistit (mm. George Soros) ovat kiinnostuneet Marxista, kun heille alkoi kummitella *Kommunistisen manifestin* maailma.

Hobsbawm marssittaa etemme sosialismin ja kommunismin esitaistelijat alkaen ensimmäisestä saksalaisesta kommunistisesta teoreetikosta, Wilhelm Weitlingistä (ei sentään Jeesuksesta). Niin saksalainen filosofia, ranskalainen utopiasosialismi kuin brittiläinen poliittinen taloustiedekin varustivat Marxin ja Engelsin yhteiskuntakritiikin aineksilla, mitkä he muokkasivat omiin tarkoituksiinsa. Yllättävästi muun muassa Robert Owenin kyky toteuttaa utopiaa käytännössä oli tehnyt suuren vaikutuksen sekä Marxiin että Engelsiin. Utopistit Saint-Simon ja Fourier olivat puolestaan porvarillisen individualismin kritiikissään terävämpiä, mutta omistamisen taloustieteessä avuttomampia kuin britit. Siltä pohjalta Hobsbawm analysoi Marxin ja Engelsin ’politiikkaa’ eli ideoita valtiosta, sen instituutioista ja kapitalistisen kehityksen ristiriidoista, luokkataistelusta (politiikan ydin), vallankumouksesta ja sen strategiasta ja organisoinnista, kun proletariaatti syntyy sen ”haudankaivajaksi”. Kaivuun jäljiltä kommunistisen yhteiskunnan muoto ja olemus jäävät arvoitukseksi, jota myöhemmät marxilaiset ovat yrittäneet epätoivoisesti ratkaista.

Marxia ja Engelsiä käsittelevästä jaksosta löytyy viljalti uutta tietoa heidän tekstiensä synty- ja reseptiohistoriasta, kuten Engelsin 24-vuotiaana kirjoittamasta, tuolloin jo ympäri Eurooppaa löydetyn uuden yhteiskuntaluokan, proletariaatin, asemasta Englannissa (*Työväenluokan asema Englannissa*, 1845), *Grundrissestä*, *Kommunistisesta manifestista*, *Saksalaisesta ideologiasta*, *Poliittisen taloustieteen arvostelua* -teoksesta ja *Pääomasta*, jotka ovat kaikki saaneet sosialistien ja kommunistien käsissä klassikkoaseman.

Puolet teoksestaan Hobsbawm omistaa marxilaisuuden historialle vuosina 1880–2010, mitä hän ei aiheen tavanomaisen käsittelyn tapaan käsitä ainoastaan marxilaisen teorian, sen vastaanoton ja liikkeiden historiaksi, vaan osoittaa sillä olleen syvävaikutus yleiseen kulttuuriin ja älylliseen ilmastoon. Ajanjakso 1880–1914 näyttyytyy marxilaisuuden kilpailuna sieluista muiden ideologioiden kanssa ja osoittautuu, että se levisi laajalti: muun muassa Saksassa, Ruotsissa ja Suomessa sosiaalidemokraateilla oli 30–40% ääniosuus. Löytyi

leegio uusmarxilaisia ja laillisuuteen taipuvaisia legitimitarxilaisia sekä sellaista eurooppalaista lukeneis-toa ja akateemista sivistyneistöä, joka oli imenyt aineksia marxilaisuudesta. Erityisen kiinnostavaa on, kuinka eklektisesti poliittisesti radikalisoituneet sosiologit ja modernit yhteiskuntahistorioitsijat siinä missä avantgarde -taiteilijatkin ammensivat Marxin tuotannosta.

Hobsbawm osoittaa marxilaisuudesta tulleen 1920- ja 1930-lukujen mittaan merkittävä älyllinen tekijä, eikä vähiten Venäjän vallankumouksen herättämän kiinnostuksen takia. Kapitalismin aiheuttama hävitys (suuri lama) ja Hitlerin menestys ruokkivat vasemmistoradikalismia ja antifasismia ja syntyi yli ideologisten ja kansallisten raja-aitojen ulottuvia rintamia – niin vakavaksi länsimaisen sivistyksen tuhon uhka alettiin esimerkiksi vanhan sivistysporvaristonkin keskuudessa ymmärtää. Sodan jälkeen tämä johti siihen, että ongelma sosialismin ja antifasismien yhdistämisestä katosi ja kommunisti- ja sosialistipuolueet olivat vahvempia kuin koskaan ja pääsivät mukaan hallituksiin ja moniaalla päättämään ’kansandemokraattisista’ reformeista. Ajateltiin myös sodanaikaisen antifasistien, kapitalistien ja sosialistien liittouman voivan jatkaa rinnakkaineloaan niin kansallisesti kuin kansainvälisesti. Tässä oli kuitenkin paljon taktiikkaa, sillä antifasismi ei suinkaan ollut mikään päämäärä marxilaisille intellektuelleille, sen vain uskottiin auttavan kapitalismin kukistamisessa. Kun niin ei sittemmin tapahtunut, monet luopuivat aatteesta – olkoonkin, että osallistumisesta fasismien kaatamiseen voitiin olla ylpeitä.

Hobsbawm ottaa erityiskäsittelyyn Antonio Gramscin ja hänen vaikutuksensa, mikä alkoi kunnolla näkyä Italian ulkopuolella vasta 1970-luvulla, kun uusmarxilaisuuden korkein aalto oli jo takana päin ja gramscilaisen poliittisen toiminnan teorian käytäntöön soveltamisen paras *momentum* oli menetetty. Marxilaisuuden suosio älymystön keskuudessa oli huipussaan, mutta samaan aikaan Gramscin lanseeraamaa *hegemonian* käsitettä alettiin käyttää yhä holtittomammin. 1970-luvun lopulla alkanutta marxilaisuuden nopeaa taantumista ei edes Hobsbawm ollut osannut ennustaa – hänkin oli Marxin kuoleman satavuotispäivänä katsonut ylpeänä sen ”suuria edistysaskeleita”. Seurasii marxilaisuuden synkimmät 25 vuotta.

Marxilaisuuden taantumien syyt ovat hyvin tunnettuja: siihen nojanneet poliittiset järjestelmät Euroopassa joutuivat kriisiin ja Kiina muutti kurssin kohti kapitalismia. Neuvostojärjestelmän romahdus lopetti marxismilenismin valtiovallan. Marxilaisuuden uskottavuus parempaa tulevaisuutta lupaavana teoriana heikentyi, kun se yhdistettiin totalitarismin ja liberaalidemokraattinen ideologia marxilaisuuden demonisoijana voimistui. Kommunistipuolueet alkoivat hajota, kun antifasistisen rintaman muodostanut sukupolvi poistui näyttämöltä. Ylipolitisoituneet, radikaalit opiskelijaliikkeet menetti-

vät otteensa nuorisosta. Marxilaisen historiantulkinnan haastoivat muun muassa ranskalaisen *Annales*-koulun piiristä nousseet historioitsijat.

Mitä marxilaisuudesta jää 2000-luvulle jäljelle? Jääkö se vain oppaaksi kapitalismiin, haastaako se vielä uskon markkinoiden rationaalisiin valintoihin ja itseään korjaaviin mekanismeihin ilmastokatastrofin häilyessä sivilisaation elämänjatkumisen uhkana? Koska Hobsbawm päättää teoksensa analyysiin järjestäytyneistä työväenliikkeistä, näkymä jää epäselväksi – miten ne voivat luokkien ja luokkataistelun, jopa revisionistisen muutoksen hylkäämisen jälkeen antaa toivoa rikkaiden ja köyhien levenevän kuilun kuromiseksi? Jääkö vallankumoushenki anarkistien elvytettäväksi ja miten etnisyyteen, uskontoihin, sukupuoliin, eri elämäntyyliin perustuvat uskolliset voivat täyttää vasemmosteologioiden jättämän tilan? Onko jatkuvasti voimistuva muukalaisvihamielinen etninen nationalismi mielekäs poliittinen vaihtoehto? Kovanahkaisena marxilaisena Hobsbawm jää kysymään, eikö kapitalismia pidä jälleen analysoida historiallisesti, 'lopun' sijasta yhtenä suureen kriisiin johtavana vaiheena – vaiheena, jossa järjestelmä voi vaihtua.

Anssi Halmesvirta, D. Phil., dosentti
Jyväskylän yliopisto

Kuningas, kirkko ja uusi valtio

Jason Lavery:

Reforming Finland. The Diocese of Turku in the Age of Gustav Vasa 1523–1560. Studies in Medieval and Reformation traditions, volume 210. Brill 2017. 230 s. ISBN 978-9004354692.

Oklahoman yliopiston historian professorin Jason Laveryn teos on tiivis, alkuperäislähteisiin perustuva yleisesitys reformaation toteuttamisesta Euroopan pohjoislaialla. Laveryn perusteesi on selkeä eikä sinänsä kovin yllättävä: reformaation läpivieminen oli Kustaa Vaasan valtionrakennusprosessin ja luterilaisuuden leviämisen tulos. Kustaa Vaasan ajan pirstaleisen lähdeaineiston monipuolinen käyttö tuo Laveryn argumentaatiolle voimaa ja lisää teoksen painoarvoa.

Kirja purkaa osiin suomalaisen historiankirjoituksen luomaa kuvaa ja sivuaa myös reformaation merkitystä uskonnollisena ja nationalistisena myyttinä. Tutkimusten ja tulkintojen kerrostumat ovat luonteva osa koko teosta. Laveryn teos ei pyri murskaamaan suomalaisen historiankirjoituksen tulkintoja, mutta tapahtumien keskushenkilö ja *primus motor* on teoksessa Kustaa Vaasa, ei Mikael Agricola.

Kirjansa aluksi Lavery täryyttää, että suurimman osan Suomen reformaatiota käsittelevästä tutkimuksesta ovat tehneet ”Kirkkohistorioitsijat, jotka ovat opiskelleet tai työskennelleet Helsingin yliopiston teologisessa tiedekunnassa”. Tätä hän pitää yhtenä syynä siihen, miksei suomalainen reformaation tutkimus ole valtavasta volyymistään huolimatta ollut erityisen moniäänistä. Toinen syy ristiriidattomalle tutkimustraditiolle on Laveryn mukaan se, ettei reformaatio yksinkertaisesti Suomessa ollut niin raju ja repivä prosessi kuin monissa muissa maissa. Se ei jättänyt jälkeensä savuavia raunioita eikä luonut uusia uskonnollisia ryhmittymiä.

Savuavien raunioiden puute onkin yksi Laveryn kirjan keskeisistä teemoista. Suomen reformaattorit olivat mannereurooppalaisiin kollegoihinsa verrattuina käytännöllisiä ja joustavia. Reformaatio vietiin läpi silmiinpistävän rauhallisesti, vaikka kirkko oli taloudellinen mahti jolla oli sotilaallista voimaa. Kirkonmiehet olivat Kustaa Vaasan projektin aktiivisia toteuttajia, eivät hallitsijan vastustajia tai uudistustoimien passiivisia kohteita. Luterilaisilla reformaattoreilla ja kuninkaalla oli yhteiset intressit. Laveryn mukaan reformaattorit eivät vastustaneet kirkon omaisuuteen kajoamista, koska kirkon tuli keskittyä sielujen pelastamiseen, ei maalliseen mammonaan eikä päivänpolitiikkaan. Luterilainen oppi salli myös hallitsijan ottaa itselleen tärkeä rooli kirkon asioissa.

Lavery korostaa, ettei reformaatio ollut Suomessa mikään vääryyksiä korjaava liike eikä siihen liittynyt merkittävää yhteiskunnallista kuohuntaa. Kansa tai reformaattorit eivät siis täällä nousseet kirkon hallintoa tai yhteiskunnallisia epäoikeudenmukaisuuksia vastaan. Kirkko oli pohjoisessa opillisesti suvaitsevainen, ja luterilaisten teologioiden ajatuksille riitti tilaa. Laveryn teos saa ajattelemaan, että uskonnollinen tilanne Ruotsissa ja Suomessa oli Kustaa Vaasan aikaan paljon sopuisampi kuin puoli vuosisataa myöhemmin, jolloin katolisten ja protestanttien välisessä taistelussa ei enää ollut minikäänlaista sijaa konsensukselle ja eri uskoa tunnustavien hallitsijakandidaattien kiivailu johti sisällissotaan.

Yksi Laveryn teoksen kantavista teemoista on kansankielisen jumalanpalveluksen ja uskonnollisten tekstien merkitys. Lavery ei pyri riistämään Agricolaalta suomen kirjakielen isän titteliiä vaan hivenen yllättävästi päätyttyä jopa korostamaan hänen työnsä merkitystä. Laveryn mukaan ilman Agricolaan ja hänen aikalaistensa pohjatyötä ”on varsin mahdollista, että suurelta osin suomenkielistä Suomea ei olisi tänä päivänä olemassa”.

Tästä voi kyllä olla monta mieltä, vaikka 1600- ja 1700-lukujen hallinnon totaalinen ruotsinkielisyys vaikeuttaa suomen kielen pohjavirtausten hahmottamista. Ainakaan Agricola ei suurvalta-ajan Ruotsissa ollut mikään puheenaihe.

Vaikka Lavery nojaa työssään valtavaan aineistoon, hän ei kuitenkaan sorru historiankirjoituksen helmasynt-

tiin eli lähteiden ja teorioiden liialliseen pyörittämiseen ja niiden taakse piiloutumiseen. Leipätekstiä teoksessa on tasan 200 sivua: se on tiivis ja hallittu esitys ja etenee välillä suorastaan vauhdikkaasti. Lukijan ei anneta unohtaa, mitkä ovat tutkimuksen keskeiset teesit.

Teos on tarkoitettu kansainväliselle lukijakunnalle, mutta edellyttää lukijalta jonkinasteista perehtymistä Pohjois-Euroopan uuden ajan alun historiaan. Laveryn

teoksen maantieteellisesti laaja kohderyhmä konkretisoituu tavassa, jolla hän kuvaa Turun hiippakunnan kokoa: ”suurin piirtein amerikkalaisen Utahin osavaltion kokoinen, hieman pienempi kuin Romania ja hieman suurempi kuin Valko-Venäjä”.

Mirkka Lappalainen, FT, dosentti
Helsingin yliopisto

Osmo Jussila 14.3.1938–15.3.2019 in memoriam

Tieto poliittisen historian emeritusprofessori Osmo Jusilan kuolemasta vain päivä hänen 81-vuotissyntymäpäivänsä jälkeen 15.3.2019 havahdutti monet ystävät, entiset kollegat ja opiskelijat muistelemaan menneitä vuosia ja kohtaamia Osmon kanssa.

Osmon tie Haukiputaan lestadiolaispiireistä Oulun yhteislyseon kautta Helsingin yliopiston poliittisen historian kiitetyksi ja kiistellyksi professoriksi oli monivaiheinen eikä vailla kompastuskiviä. Tunnettua on hänen kiistansa akateemikko Eino Jutikkalan kanssa koskien Osmon väitöskirjassaan *Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1809–1863* esittämiä tulkintoja Suomen perustuslakien luonteesta, jotka Jutikkala loppujen lopuksi vasta viimeisinä vuosina tunnusti oikeaan osuviksi (”olit sinä sittenkin oikeassa”). Muun muassa tarkan käsiteanalyysin avulla Osmo osoitti venäläisten 1800-luvun loppuvuosikymmeninä esittämän tulkinnan Suomen perustuslaeista olleen oikeutettua: tämän tulkinnan mukaan Suomesta ei vuonna 1809 tullut valtio eikä Porvoossa solmittu kaksipuolista sopimusta vaan Suomi keisarin armosta sai pitää entiset lakinsa, uskontonsa ja privilegionsa, jotka keisarilla kuitenkin niin halutessaan oli valta poistaa. Siten venäläisen tulkinnan mukaan ei ollut mitään ”sortovuosia”, sillä keisari vain käytti hänelle kuuluvaa valtaa säätää yleisvaltakunnallisessa järjestyksessä kiistan kohteeksi noussut suomalaisten asevelvollisuuskysymys. Osmon väitöskirjassaan sekä myöhemmissä tutkimuksissaan esittämä tulkinta Porvoon tapahtumista maaliskuussa 1809 on johtanut pitkälti siihen, että Porvoon valtiopäivien sijaan käytetään käsitettä Porvoon maapäivät.¹

Olennaista siis oli, että Osmo halusi katsoa asioita myös venäläiseltä kannalta eikä vain ahtaasta suomalaisesta näkövinkkelistä; tätä korostivat omana aikanaan myös ministerivaltiosuhteet Robert Henrik Rehbinder ja Alexander Armfelt, jotka kaipasivat Suomen hallintoon

nimenomaan henkilöitä, joilla oli ”vidare vyer” eli jotka osasivat katsoa asioita myös Pietarin näkökulmasta. Jutikkala aikanaan nimittikin tästä syystä Jussilaa uustsaristiksi, joka nimityksen saanut suuresti huvitti. Sittemmin seuraavien tutkimustensa ja suomettumista sekä talvisodan tulkintoja koskeneiden räväköiden kirjoitustensa myötä ”uustsaristi” Osmo Jussila luettiin kuuluvaksi neuvostovastaisten tutkijoiden joukkoon.

Osmon 60-vuotispäiväksi hänen kunniaakseen julkaistiin WSOY:n kustantama artikkelikokoelma ”... Vaikka voissa paistais? Venäjän rooli Suomessa”², jonka Osmon siihenastista uraa kuvaavan pitkän johdannon on kirjoittanut Osmon ikätoveri professori Matti Klinge. Artikkelikokoelman kirjoittajiin lukeutui joukko niin koti- kuin ulkomaisiakin Venäjän/Neuvostoliiton tutkimuksen huippunimiä. Kirjan julkistajaisia vietettiin Säätytalossa järjestetyn tieteellisen seminaarin merkeissä, johon liittyneeseen kevyeen osuuteen sisältyi vauhdikas ripaskaesitys, jollaista Säätytalossa ei liene aiemmin eikä tuon jälkeen nähty!

Edellä mainitusta kiistakysymyksestä eli Suomen perustuslakitulkinnoista Osmo joutui taittamaan peistä vielä myöhemminkin hänen opus magnuksensa eli *Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917* -teoksensa ilmestyttyä vuonna 2004, jolloin oikeushistorioitsija Aki Rasilainen omista oikeushistoriallisista lähtökohdistaan käsin tyrmäsi Osmon perustuslakitulkinnat *Historiallisessa Aikakauskirjassa*. Edellä mainittu teos on käännetty myös venäjäksi, ja tuotti siihen saakka neuvostovastaisiin tutkijoihin luetulle kirjoittajalleen venäläisen Ystävyyden kunniamerkin (Орден Дружбы) vuonna 2009.

Kiista siitä, olivatko suomalaisten vai venäläisten tulkinnot oikeita, on osoittautunut ratkaisemattomaksi, enemmän poliittiseksi kuin historialliseksi kiistakysymykseksi samoin kuin kysymys siitä, olisiko Suomi ollut ”onnellisempi” Ruotsin kuin Venäjän yhteydessä.

Jälkimmäistä kysymystä käsiteltiin julkisuudessa laajasti professori Matti Klingen teoksen ”Keisariaika” ilmestyttyä vuonna 1997, jolloin Martti Häikiö torjui teoksen positiivisen perusnäkömyksen Suomen kehityksestä Venäjän keisarikunnan yhteydessä. Häikiö, Klinge ja Jussila kiistelivät asiasta *Helsingin Sanomien* mielipidepalstalla julkaistussa kirjoituksissa, jolloin kaikki seisivat vakaasti oman mielipiteensä takana. Osmo toisti vakiintuneen käsityksensä: ”Vain Ruotsista eroamalla ja liittymällä passiiviseen ja rakenteeltaan löysään Venäjän imperiumiin Suomen oli mahdollista saada oma valtio, omat valtiopäivät, raha sekä uuden emämaan voimakas tuki suomen kielen kehittämiseksi” (HS 15.2.1997).

Ensimmäinen oma kohtaamiseni Osmon kanssa tapahtui heti hänen poliittisen historian apulaisprofessoriksi nimittämisensä jälkeen vuonna 1980 (apulaisprofessorina Osmo toimi vuoteen 1983 saakka, jolloin hänet nimitettiin poliittisen historian henkilökohtaiseksi ylimääräiseksi professoriksi), jolloin hän kevätlukukaudella luennoi Venäjän historian peruskurssin. Tämä kurssi oli aloittelevalle opiskelijalle häikäisevän avartava ja jopa lumoava; luennoitsijan innostuneisuus ja elävä esitystapa ei voinut olla vaikuttamatta syvästi nuoreen opiskelijatyttöön. Sen jälkeen seurasin kaikkia hänen luentojaan ja seminaarejaan proseminaarista graduseminariin saakka. Viimeistään proseminaarissa oli selvää, että kuuluin Osmon ”talliin”, kuten hän sanoi: olin opiskellut lukiossa kolme vuotta venäjää, ja se ratkaisi tulevaisuuteni. Osmohan kuului jo 1960-luvulla siihen harvinaiseen joukkoon historiantutkijoita, joka oli opiskellut Neuvostoliitossa ja osasi venäjää. Venäjän kielen osaamisen suhteen ajat eivät ole muuttuneet kovin paljon paremmiksi. Kun väitöskirjavaiheessa valittelin puolestaan sitä, etten ollut koskaan opiskellut ranskaa, joka alkoi tutkimusteni kannalta näyttää välttämättömältä osata, Osmo totesi: ”Kielitaidon puute ei ole este, se on vain hidaste.” Ranskan kurssi oli siis otettava ohjelmaani; Suomen suuriruhtinaskunnan aikaa ja erityisesti suomalais-venäläisiä suhteita tutkiville laaja kielitaito on välttämätöntä.

Väitöskirjatyöni aloitusvaihe osui samoihin vuosiin, jolloin Valtioneuvoston kanslian alainen Hallintohistoriakomitea perustettiin vuonna 1986. Vaikka en ollut komitean palkkalistoilla työlläni oli siihen läheinen suhde, ja väitöskirjani julkaistiin sittemmin hallintohistoriallisia tutkimuksia -sarjassa. Komitean tieteellisen toimikunnan, ohjausryhmän, linkki poliittiseen historiaan oli alusta lähtien vahva, sillä molemmat poliittisen

historian professorit Osmo Jussila ja Jukka Nevakivi kuuluivat siihen. Kolmas linkki oli heidän oppilaansa Raimo Savolainen, komitean pitkäaikainen tutkija ja sittemmin pääsihteeri, joka teki väitöskirjansa sekä muita tutkimuksia komitean piirissä. Usealle kymmenelle poliittisen historian opiskelijalle hallintohistoriakomitealla oli erittäin suuri merkitys, sillä Osmon tallista sinne rekrytoitiin graduvaiheen opiskelijoita niin sanottuun virkamiesharjoitteluun. Näille graduntekijöille komitean innostunut ja kannustava ilmapiiri tarjosi ainutlaatuisen mahdollisuuden perehtyä tieteentekemisen saloihin sekä julkaisujen toimitustyöhön. Komiteassa valmistuneet gradut ilmestyivät hieman lyhennettyinä hallintohistoriallisia tutkimuksia -sarjan artikkelikokoelmissa; useat niistä ovat edelleenkin uraauurtavaa perustutkimusta. Kymmenvuotisen toimintansa aikana komitea julkaisi Suomen keskushallinnon historian kaikkiaan 26 erillis-teoksena.

Hallintohistoriakomitean tutkimusaiheet ja ihmiset olivat Osmon tärkeitä. Komitean työstä ja toiminnasta erittäin kiinnostunut ja innostunut Osmo saattoi kuulemani mukaan ilmaantua paikalle paljon virka-ajan jälkeenkin esittelemään komiteaa milloinkin kotimaisille, milloin ulkomaisille vierailijoille säikäyttäen pitkää päivää tehneen sihteeristön. Suomen valtiosihteerinviraston historian piti olla Osmon oma panos komitean julkaisuihin, mutta hänen sairastumisensa 1990-luvun lopussa keskeytti työn eikä viraston käsikirjoitus koskaan valmistunut; komitean yleisesityksessä sekä *Suomen suuriruhtinaskunta* -teoksessa hän kuitenkin on käyttänyt hyväksi paljon käsikirjoitukseensa sisältyvää aineistoa.

Osmon jäädessä eläkkeelle vuonna 2001 halusimme poliittisen historian oppiaineen piirissä järjestää hänen kunniaukseen tieteellisen seminaarin, mutta tästä hän kieltäytyi jyrkästi: ”Ei, en halua”. ”Jussila-seminaarista” tuli ”ei Jussila -seminari”, kuten aloimme sitä kutsua, ja hän tuli paikalle yleisön joukkoon.

Osmon terävä kieli ja omintakeinen sarkasmi saattoi helposti pelästyttää, sillä sanan säilä heilui toisinaan ankarastikin. Säilä kuitenkin sivalsi armottomasti asioita eikä ihmisiä; epäilemättä hän silti silloin tällöin onnistui jonkun kollegan suuttuttamaan. Yhteistyö Osmon kanssa ei oletettavasti aina ollut helppoa, mutta antoisaa ja mieleenpainuvaa se oli varmasti kuten olivat hänen innostavat luentonsa useille opiskelijasukupolville.

Kristiina Kalleinen, poliittisen historian dosentti
Helsingin yliopisto

1. Tosin aivan kaikkialla tämä käsite ei ole käytössä, esimerkiksi viimeisimmässä Kansallisarkiston Pro Finlandia -näyttelyssä käytettiin suomalaiskansalliseen historiankirjoitukseen vakiintunutta Porvoon valtiopäivät -käsitettä. Kimmo Katajala esitti mielenkiintoisen analyysin käsitteiden Porvoon valtiopäivät/maapäivät käytöstä artikkelissaan Kansalliset käsitteet valinkauhassa (*Historiallinen Aikakauskirja* 4/2017).
2. Toimituskunta Max Engman, Raimo Savolainen, Jorma Selovuori ja Timo Vihavainen.

Antti Matikkala in memoriam

Kansainvälisesti arvostettu kunniaakulttuurin historian tutkija

Yleisen historian tutkija, filosofian tohtori Antti Matikkala kuoli 39-vuotiaana Helsingissä 14. tammikuuta 2019. Hän oli syntynyt 13. marraskuuta 1979 Oulussa. Nuoresta iästään huolimatta Matikkala loi mittavan uran kunniaakulttuurin ja valtiollisten palkitsemisjärjestelmien historian tutkijana.

Matikkala varttui liikemiesperheessä. Hänen isänsä oli kodinkoneliike Veikon Konehallin perustaja ja pitkäaikainen omistaja, joka toimi myös kansanedustajana 1970-luvulla. Jo pienestä pitäen Matikkala oli kiinnostunut historiasta ja lukeminen oli olennainen osa hänen jokapäiväistä elämäänsä. Kirjoitettuaan ylioppilaaksi vuonna 1998 Kastellin lukioista Oulusta Matikkala hyväksyttiin opiskelemaan historiaa Helsingin yliopistoon. Ennen opintojensa aloittamista hän suoritti varusmiespalvelun Kainuun prikaatissa ja kotiutui vänrikkinä vuonna 1999. Historian opinnot Helsingissä Matikkala aloitti samana vuonna. Hän suoritti maisterin tutkinnon erinomaisin arvosanoin neljässä vuodessa pääaineenaan yleinen historia. Pro gradu -tutkielma käsitteli Britannian ritarikuntaa 1600-luvulla.

Vuonna 2004 Matikkala siirtyi tekemään väitöskirjaa Cambridgen yliopiston kuuluisaan Trinity Collegeen. Väitöskirjan ohjaajana toimi laajasti arvostettu professori John Morrill ja se syntyi pikavauhtia kolmessa vuodessa vuonna 2007. Väitöskirja ”The Orders of the Garter, the Thistle, and the Bath and the formation of the British honours system, 1660–1760” on ensimmäinen kattava selvitys brittiläisten ritarikuntien kehityksestä Englannin monarkian restauraatiosta aina Yrjö II:n hallituskauden loppuun. Jo seuraavana vuonna ilmestyi väitöskirjan pohjalta muokattu teos *The Orders of Knighthood and the Formation of the British Honours System, 1660–1760* The Boydell Press:in kustantamana.

Massiivinen ja oppinut teos tarkastelee ritarikuntien uutta kukoistuskautta osana kehittyvän valtion palkitsemisjärjestelmää. Keskiössä on Englannin Sukkanauhariarikunnan uusi tuleminen, ehdotukset uusien ritarikuntien perustamiseksi restauraation jälkeen, Skotlannin Ohdakeritarikunnan perustaminen (1687) ja sen uusi alkua (1703–4) sekä Bathin ritarikunnan perustaminen (1725) (nimi ei viittaa Bathin kaupunkiin vaan symboliseen kylpyyn puhdistautumisrituaalina).

Matikkalan yksityiskohtainen tutkimus asettaa ritarikunnat niiden poliittiseen, kulttuuriseen ja sosiaaliseen kontekstiin ja osoittaa niiden keskeisyyden aikakauden politiikassa ja yhteiskunnassa. Esittämällä ritarikunnat ikiaikaisina antiikkisina järjestöinä niiden perustajat onnistuivat luomaan niistä tärkeitä instituutioita, joihin kuuluminen kasvatti huomattavasti jäsenten kulttuurista pääomaa. Ritarijärjestöillä oli Matikkalan mukaan siis tärkeä statusrooli aristokraattisessa maailmassa. Esimerkiksi Sir Robert Walpole, Britannian ensimmäinen ja toistaiseksi pitkäaikaisin pääministeri, joka ei ollut syntyperältään aristokraatti, oli erityisen ylpeä Sukkanauhariarikunnan jäsenyydestään. Vaikka kuninkaan valtaoikeudet olivat varsin rajalliset vuoden 1689 jälkeen, hänen valtansa kunnian lähteenä säilyi muuttumattomana. Tosin 1700-luvulla monarkit joutuivat ministerien painostuksen kohteeksi palkitsemisissaan. Kruunun ja ritarikuntien läheisyys aiheutti 1700-luvun Britanniassa myös ongelmia. Stuart-sukuiset kruununtavoittelijat korostivat asemaansa luomalla omat versionsa Sukkanauha- ja Ohdakeritarikunnasta ja nimittämällä näihin omia ritareitaan.

1700-luvulla Manner-Euroopan ritarikunnat tulivat yhä meritokraattisemmiksi, mutta Britannian ritarikunnat säilyivät pitkälti aristokraattisina instituutioina. Kuten Matikkalan tutkimus osoittaa, samaan aikaan kun monilla muilla elämänoilla Iso-Britannia toimi kehityksen suunnannäyttäjänä, sen ritarikuntiin perustuva palkitsemisjärjestelmä säilyi vanhanaikaisena. Kokonaisuutena Matikkala käyttää termiä ’ritarillinen valistus’ kuvaamaan tutkimansa ilmiötä. Termillä on myös poleeminen merkitys; Matikkala haluaa sillä muistuttaa tutkijoita siitä, että radikaali valistus ei ollut ainoa valistus.

Matikkalan teos on saanut ansaittua huomiota kansainvälisessä tutkijayhteisössä. Kansainvälinen genealogian ja heraldiikan järjestö myönsi hänelle teoksen johdosta Prix Dr Walburga von Habsburg Douglas -palkinnon. Vaikka eräät arvioitsijat ovat pitäneet teosta liiankin seikkaperäisenä, sen perusteellisuutta ja arvoa ei ole kyseenalaistettu. Freiburgin yliopiston tunnettu uuden ajan historian professori Ronald Asch totesi arviossaan, että Matikkalan teos on ’an impressive scholarly work’.

Väiteltään Cambridgessä Matikkala palasi Helsingin yliopistoon ja toimi tutkijana Tutkijakollegiumissa vuodesta 2010 aina vuoteen 2014. Tämän jälkeen hän toimi vapaana tutkijana. Suomeen paluun jälkeen Matikkala laajensi tutkimusalaansa koskemaan myös Suomen ja muiden Pohjoismaiden kunniakulttuurin ja valtiollisten palkitsemisjärjestelmien historiaa.

Utteran tutkimustyön tulokset ovat määrällisesti aivan poikkeukselliset. Viimeisen kymmenen vuoden aikana Matikkala julkaisi kolme monografiaa, joista kaksi viimeisintä ovat miltei 600-sivuisia. Näiden kolmen monografian ohella Matikkala ehti toimittaa kolme artikkelikokoelmaa, joista kaksi on suomenkielisiä ja yksi englanninkielinen. Hänen tieteellisten artikkelien yhteismäärä on yli 30, joiden lisäksi hän on julkaissut suuren määrän yleistajuisia katsauksia ja lyhyempiä kirjoituksia.

Britannian palkitsemisjärjestelmää koskevan kansainvälisen monografian ohella Matikkalan kaksi muuta pääteosta ovat *Suomen Valkoisen Ruusun ja Suomen Leijonan ritarikunnat* (Edita, 2017) ja *Kunnian ruletti: Korkeimmat ulkomaalaisille 1941–1944 annetut suomalaiset kunniamerkit* (SKS, 2017).

Suomen Valkoisen Ruusun ja Suomen Leijonan ritarikunnat on upeasti kuvitettu, yksityiskohtainen tutkimus itsenäisen Suomen kunniamerkkikulttuurin kehityksestä sen ensimmäisen sadan vuoden ajalta. Kirjassa tutkitaan suomalaisia kunniamerkkejä ja niiden myöntämistä Akseli Gallen-Kallelan helmikuun alussa 1918 savukerasian pohjaan suunnittelemaasta 'Suomen Ruusun Kunnian' kunniamerkistä aina vuoteen 2017 saakka. Kirja perustuu poikkeuksellisen suureen lähdeaineistoon. Matikkala asettaa suomalaisen kunniamerkkikulttuurin kehityksen tarkasti laajempaan historialliseen yhteyteensä ja tuo hyvin esiin eri aikoina tapahtuneet muutokset tässä kulttuurissa.

Kunnian ruletti: Korkeimmat ulkomaalaisille 1941–1944 annetut suomalaiset kunniamerkit käsittelee nimensä mukaisesti ulkomaalaisille annettuja korkeita suomalaisia kunniamerkkejä. Vaikka otsikossa ovat vuodet 1941–1944, kirjassa käsitellään seikkaperäisesti jo vuodesta 1918 lähtien annettuja kunniamerkkejä. Tutkimus on erittäin perusteellinen ja sujuvasti kirjoitettu selvitys aihepiiristä. Sen esitystapa on pääasiassa kronologinen, joskin eri valtioiden edustajille on omistettu omat lukunsa. Pääosa luvuista käsittelee saksalaisille myönnettyjä kunniamerkkejä – heille annettiin 60 prosenttia kaikista korkeista kunniamerkeistä, mutta Pohjoismaille on omistettu oma luku samoin 'Italialle, Unkarille ja Romanian, Japanille ja kaikille muille'. Vuod-

sien 1941–1944 aikana ulkomaalaisille annettiin kaiken kaikkiaan 329 korkeaa kunniamerkkiä. 317 saajan joukossa oli vain yksi nainen – Saksan kansallissosialistisen naisjärjestön johtaja Gertrud Scholtz-Klink, joka sai Suomen Valkoisen Ruusun I luokan komentajamerkin. Nämä 317 henkilöä edustivat kaiken kaikkiaan seitsemätoista kansallisuutta.

Tutkimusta voi luonnehtia prosopografiseksi, siis kollektiiviseksi biografiaksi. Se perustuu valtasaan alkuperäisaineistoon ja sen huolelliseen analyysiin. Matikkala ei vain kuvaa korkeiden kunniamerkkien myöntämistä tai Suomen ritarikuntalaitoksen kehitystä – kirjassa on luku Suomen Leijonan ritarikunnan luomisesta vuonna 1942 – vaan hän tutkii myös kunniamerkkien myöntämisen ja ritarikuntalaitoksen taustalla olevaa palkitsemisjärjestelmää. Tutkimus tarjoaa valtavasti uutta tietoa Suomen historiasta toisen maailmansodan ajalta, ja tällaisena se kuuluu hakuteoksena jokaisen tuosta aikakaudesta kiinnostuneen tutkijan ja harrastajan kirjahyllyyn. Samalla *Kunnian ruletti* on syvälinen tulkinta modernista kunniajärjestelmästä ja sen merkityksestä yhteiskunnassa, politiikassa ja diplomatiassa.

Tämän laajan tuotannon perusteella Matikkala haki vuonna 2017 historian dosentuuria Helsingin yliopiston humanistisesta tiedekunnasta. Dosenttuuri olisi varmasti myönnetty hänelle, mutta tiedekunta hukkasi Matikkalan hakemuksen. Asiasta ei tiedotettu hakijaa, vaan hakemuksen löydyttyä syksyllä 2018 tiedekunta kaikessa hiljaisuudessa käynnisti arviointiprosessin. Tämä oli valitettavasti liian myöhäistä.

Tutkimustyönsä ohella Matikkala oli erittäin aktiivinen toimija monissa järjestöissä ja usein käytetty esitelmöitsijä, kun tarvittiin asiantuntemusta kunniamerkeistä tai heraldiikasta, palkitsemisjärjestelmistä tai kunniakulttuurista. Opiskellessaan Cambridgen yliopistossa Matikkala kuului yliopiston heraldiseen ja genealogiseen seuraan toimien sen puheenjohtajana. Myöhemmin hän oli Lontoon antikvaarisen seuran ja Britannian kuninkaallisen historiallisen seuran jäsen sekä Lontoon Cityn vapaakansalainen. Hän oli myös lukuisten heraldiikan ja genealogian ulkomaisten ja kotimaisten seurojen jäsen ja toimi muun muassa Suomen sotahistorian komission hallituksessa ja Suomen heraldisen seuran puheenjohtajana.

Antti Matikkalan tutkimustyölle tunnusomaista oli suurten alkuperäisaineistojen taiturimainen käyttö ja niiden pohjalta toteutetut yksityiskohtaiset ja sujuvasti kirjoitetut tutkimukset. Tuotteliaisuudestaan huolimatta Matikkala ei koskaan tinkinyt tutkimustensa tieteellistä tasosta.

Markku Peltonen, yleisen historian professori
Helsingin yliopisto

Kuntahistorian kipupisteitä

Paikallishistoriallinen seminaari Lahdessa

Lahden kaupunginmuseo ja Tilaushistoriakeskus järjestivät yhdessä Paikallishistoriallisen seminaarin Lahdessa 29.3.2019. Ajatus seminaarin järjestämisestä syntyi Lahden kaupunginmuseossa käynnissä olevan Nastolan historia -tutkimushankkeen piirissä.

Päijät-Hämeessä sijaitseva, 14 000 asukkaan Nastola yhdistyi Lahden kaupungin kanssa vuoden 2016 alussa. Viimeisessä kokouksessaan Nastolan kunnanvaltuusto oli kuitenkin ehtinyt tehdä päätöksen Nastolan historian neljännen osan tilaamisesta. Kuntahistorian tilaaminen oli siten yhdistymistä seurannut nostalginen reaktio. Kuntarajojen muuttuminen ja kuntien yhdistyminen onkin eräs melko tyypillinen virike paikallishistorian kirjoittamiselle.

Keskustelua paikallishistorian erityiskysymyksistä

Nastolan historiahanke alkoi Lahden kaupunginmuseon hankkeena vuonna 2017 ja VTM, FM Ville Eerolan kirjoittama teos ilmestyy syksyllä 2020. Tutkimuksen aikana hankkeessa vahvistui laajempikin kiinnostus lähihistorian kirjoittamisen erityiskysymyksiin. Tästä syntyi kimmoke seminaarille, jonka teemoja olivat kuntahistorian kirjoittamisen pitkät linjat, sodanjälkeisen kuntahistorian kirjoittaminen, lähteet sekä kuntaliitokset. Maaliskuisen seminaarin tavoitteena oli verkostoituminen käynnissä olevien kunta- ja kaupunkihistoriallisten tutkimushankkeiden kesken.

Paikallishistoriallisen seminaarin aamupäivän ohjelma Lahden hiihtomuseorakennuksen auditoriossa oli yleisölle avoin. Osuuden avasi professori Laura Kolbe aiheella ”Maakunta aatteena, kaupunki ideologiana, Eurooppa identiteettinä – murroksia ja jatkuvuuksia”. Dosentti Pirkko Leino-Kaukiainen, joka tutkii parhaillaan Tilaushistoriakeskuksen, aiemman Paikallishistoriallisen toimiston historiaa, loi katsauksen kuntahistorioiden kirjoittamiseen ennen ja nyt. Tämän jälkeen Nastolahankkeen tutkija, väitöskirjatutkija Ville Eerola esitteli tutkimustaan Nastolan historiasta otsikolla ”Hyvät nastolalaiset ja muualta tulleet”. Iltapäivällä koolla olleet Joensuun, Turun, Vantaan ja Nastolan historiahankeiden edustajat sekä muut paikalle kutsutut keskustelivat paikallishistorian kirjoittamiseen liittyvistä aiheista.

Keskustelua käytiin muun muassa lähteistä sekä niitä tuottaneiden toimijoiden merkittävyydestä. Esimerkiksi Turussa on meneillään uusi historiahanke ajanjaksolla 1971–2010, ja tuolla aikavälillä kaupungissa on toiminut 3 800 yhdistystä. Paikallishistorian tarkoituksena ei ole kirjoittaa historiaa yhdistysten kautta, joten niiden

■ Seminaarin yleisöä. Kuva: Matti Ojapalo.

joukosta on löydettävä olennaiset toimijat ja järjestökehityksen paikalliset kehityslinjat. Tässä osallistavat muistelutapahtumat voivat olla apuna, ja erilaisia haastatteluhankkeita on meneillään. Muistelutapahtumia on toteutettu myös Nastolan historia -hankkeessa, jonka kuukausittain kokoontuneissa muistelutyöpajoissa on käsitelty aiheita harrastustoiminnasta kuntaliitokseen yhdessä kuntalaisten kanssa. Muistelutapahtumien pohjalta voidaan hahmottaa eri toimijoiden merkittävyyttä paikkakuntalaisille. Keskustelussa tuotiin esiin, että sosiaalisen median kautta historiahankeiden on mahdollista tavoittaa niitäkin, jotka asuvat toisella puolella maapalloa.

”Paikkakunnan merkikhenkilöiden” käsittely oli toinen aihe, joka nousi keskusteluissa esiin. Asiaan pätevät samat tekijät kuin yhdistysten merkittävyyden arvioimiseen. Vaatimuksia ja toiveita tulee monelta suunnalta, eikä niiden kanssa tasapainoileminen ole aina yksinkertaista. Monesti kuntahistorian tilaajina ovat kunnan senhetkiset päättäjät, teokselta odotetaan käsittelyn

tasapuolisuutta ja mahdollisia puolueellisuuksia vainutaan herkästi. Ratkaisuksi käsittelyn tasapuolisuuteen esitettiin henkilöiden käsittelemistä leipätekstin sijasta listoissa ja liitteissä tai hieman laajemmin minibiografi-oissa, joille päätettäisiin etukäteen yhteiset periaatteet ja rajaukset.

Paikkakunnan merkkihenkilöihin liittyvistä kysymyksistä päästiin kuntaidentiteetteihin ja yleisöihin: kenelle teosta kirjoitetaan? Paikallisesti merkittävien tapahtumien merkitystä valtakunnallisella tasolla ei ole aina helppoa hahmottaa. Tavoitteena voisi pitää sitä, että kuntalaiset löytävät tekstistä itsensä, mutta sisältö tulee ymmärrettäväksi myös muille. Usein kuntahistorian lukijoilla on nostalgian kaipuu, ja teoksen haluavat hyllyynsä esimerkiksi ne, jotka ovat muuttaneet kunnasta pois ja etsivät sieltä tarinaa oman kotiseutunsa menneisyydestä.

Kunnan tapahtumahistorian asettaminen rinnakkain muiden vastaavien paikkakuntien kanssa lisää sekä teoksen kiinnostavuutta että sen kantavuutta. Suomen suurimmille kaupungeille vertailukohdat löytyvät luonnostaan Euroopan metropoleista.

Jatkotoimenpiteet – seminaarin hedelmiä

Kuntahistoria on historiantutkimuksen ala, joka lähestyy ja kiinnostaa suurta yleisöä. Se on otteeltaan populaaria ja lähestyy ihmistä ymmärrettävällä tasolla. Lääkkeenä arvostuksen nousuun voisi olla vertaisarviointiprosessin kehittäminen. Arvostuksen nousun puolesta tehdään työtä myös Tilaushistoriakeskus ry:ssä. Lahden seminaari osoittautui erittäin hyväksi, ruohonjuuritasolta lähteneeksi tapahtumaksi, joka antoi lisävauhtia myös valtakunnalliselle tilaus- ja paikallishistorialliselle yhteydenpidolle.

Toukokuussa 2019 on jo tiedossa, että Lahden seminaariin osallistuneiden joukosta saatiin uusia kasvoja Tilaushistoriakeskuksen hallitukseen, joka valmistelee ohjelmaa toimikaudelleen 2019–2022. Lahden tilaisuudessa visioitiin uusia julkaisuideoita ja tapahtumia. Historiantutkimuksen päivillä järjestetäänkin esikongressitilaisuus *Työpaja tilaushistorioista* Oulun yliopistolla keskiviikkona 23.10.2019.

Lisätietoja löytyy muun muassa Tilaushistoriakeskuksen kotisivuilta ja Facebook-sivulta: [paikallishistoria.fi](https://www.facebook.com/paikallishistoria.fi) ja [facebook.com/paikallishistoria](https://www.facebook.com/paikallishistoria).

Sini Ojala, tutkija
Lahden kaupunginmuseon
Nastolan historia -hanke

Digitoidut lehtiaineistot kiinnostivat Kansalliskirjaston seminaarissa

Kansalliskirjaston 16.5.2019 järjestämä sanomalehtisymposium kokosi parisenkymmentä tutkijaa ja kirjaston asiantuntijaa pohtimaan digitoitujen lehtiaineistojen käyttöä historiantutkimuksessa. Tilaisuudessa kuultiin sekä Kansalliskirjaston digitoituihin aineistoihin liittyvistä uusista suunnitelmista että tutkijoiden esimerkkejä omista tutkimushankkeistaan.

Tutkijat esittivät lyhyissä esityksissään kirjastolle myös konkreettisia toiveita digitoitavista aineistoista sekä niiden hyödyntämiseen liittyviä parannusehdotuksia. Tarja Luukkanen (Helsingin yliopisto) esimerkiksi toivoi sanomalehtien kontekstityökalujen liittämistä digitoitujen lehtien metatietoihin. Toive sai runsaasti kannatusta.

Esityksissä jaettiin lisäksi hyviä käytäntöjä ja tehtyjä oivalluksia digitoitujen sanoma- ja aikakauslehtiaineistojen hyödyntämiseen liittyen. Hannu Salmi (Turun yliopisto) muistutti tieteenalarajojen ylittämisen tärkeydestä, kun etsitään innovatiivisia tapoja analysoida

laajoja digitoituja aineistoja. Sami Suodenjoki (Tampereen yliopisto) puolestaan esitteli uusia tapoja viitata digitaalisiin sanomalehtiaineistoihin esimerkiksi käyttämällä Kansalliskirjaston digitaalisten sanomalehtien leikekirjatoimintoa. Kirsti Salmi-Niklander (Helsingin yliopisto) valotti digitaalisten aineistojen avaamia mahdollisuuksia tulkita hänen jo aikaisemmin käyttämiään painettuja ja käsinkirjoitettuja lehtiä uudella tavalla.

Kansalliskirjaston digitoimat sanoma- ja aikakauslehdet muodostavat poikkeuksellisen kattavan kokonaisuuden, joka on avoimesti käytettävissä vuoteen 1929 asti. Aineistoja ovatkin alkaneet hyödyntämään myös sellaiset tutkijat, jotka eivät ole aikaisemmin suuntautuneet sanoma- ja aikakauslehtitutkimukseen.

Järjestyksessään ensimmäinen sanomalehtisymposium on tarkoitus järjestää myös tulevaisuudessa.

Heidi Kurvinen

Historiantutkimuksen päivät 2019

Viidennet valtakunnalliset Historiantutkimuksen päivät järjestetään Oulussa 24.–26.10.2019. Päivien järjestäjinä ovat Oulun yliopiston historia-aineet (historia, tieteiden ja aatteiden historia) ja arkeologian oppiaine yhteistyössä *Suomen Historiallisen Seuran* kanssa.

Päivien ohjelmassa on kansainvälisten keynote -esitelmien lisäksi työryhmiä sekä vapaamuotoisempaa ohjelmaa. Konferenssin pääpuhujavieraksi tulevat professori *Heiner Fangerau* (Düsseldorfin yliopisto), professori *Gunlög Fur* (Linné -yliopisto) sekä professori *Herman Paul* (Leidenin yliopisto).

Tarkemmin konferenssin ohjelmaan voi tutustua täällä:
<https://www oulu.fi/hitu2019/>

Early Bird -ilmoittautuminen päiville päättyy 30.6.2019.
Normaalihinnalla päiville voi rekisteröityä 10.10.2019 asti.

Riitta Laitinen

Materiaalinen kaupunki: Kodin tilat ja kaupunkiyhteisö 1600-luvun Turussa
Material town: Home and the Urban Community in Seventeenth-Century Turku

Kaupunkia ei ole olemassa ilman materiaa. Ihmisten ja instituutioiden lisäksi kaupunki on aina rakentunut rakennuksista, kaduista, ikkunoista ja huoneista. Kaupunkihistorian tutkimukselle on siksi tärkeää ottaa aiempaa syvemmin huomioon kaupungin materiaalinen ympäristö ja lisätä materia kaupungin toimijoiden joukkoon. Tässä artikkelissa avaan kaupunkihistoriaa uusmaterialistiseen suuntaan 1600-luvun turkulaisen arkeen liittyvien kysymysten kautta. Tarkastelen yksilön ja yhteisön välistä suhdetta asuintiloihin, sisätilan ja ulkotilan välistä suhdetta ja asujan kehollista suhdetta asuintilaansa. Kiinnitän huomiota konkreettiseen materiaaliseen ympäristöön kuten seiniin, ikkunoihin ja huoneisiin, mutta en ole kiinnostunut ainoastaan siitä, mikä on asujan ja asumuksen suhde, vaan siitä mitä tämä suhde – ja materiaalinen toimija siinä – merkitsee henkilön kaupunkisuhteelle ja kaupunkiyhteisön muodostumiselle. Lähteinäni käytän vuosien 1640–1660 Turun raastuvanoikeuden pöytäkirjoja.

Asiasanat: uusmaterialismi, kaupunki, 1600-luku, Suomi

This article explores the relationships of the physical characteristics of homes and urban people, communities and personal dwellings. The research is informed by New Materialist thinking and by Karen Barad's theory of agential realism, where entanglements of the material and immaterial are at the centre of becoming of the world and its phenomena. In seventeenth-century Turku, examination of the material houses and their parts show that homes are spaces of sociability. Both the one-room nature of the houses and practices connected to doors and gates directed people's domestic and urban activities in houses and yards. Yards were found to be an extension of both the sociable home and an individual's personal space. And while homes and yards were found to have been the focal areas of the urban community during the day, the streets took a stronger role at night, when young men ruled the

shared town. Walls, rooms, doors, gates and yards were found to be some of the central material agents in the phenomena of the town, but more research is required to encompass such things as bodies, sounds, emotions and light and darkness to more fully understand the entanglements of the urban material environment.

Keywords: new materialism, town, 17th century, Finland

Silja Laine, Tiina Männistö-Funk & Tanja Vahtokari

Kadun kuvat: Valokuvat lähteinä kaupunkihistorian tutkimuksessa
Images of the street. Photographs as sources for urban historians

Artikkeli käsittelee valokuvan lähdekäyttöä sekä erilaisia kuva-analyysin tapoja ja osoittaa näiden kautta uusia näkökulmia kaupunkihistorian tutkimukseen. Johtopäätöksenä artikkeli esittää valokuvälähteiden nostamista kirjallisten lähteiden rinnalle kaupunkihistoriassa.

Valokuvien kautta voidaan tutkia monia katutilaan liittyneitä käytäntöjä, toimijoita ja kokemuksia, jotka ovat vain niukasti edustettuina muissa aineistoissa. Ne sopivat erityisesti sellaisten materiaalistien ja tilallisten ilmiöiden tutkimiseen, jotka arkisuutensa takia ovat olleet aikalaisille lähes huomaamattomia tai itsestään selviä. Valokuvan teknisen luonteen takia siihen sattumoisin tallentuvan informaation määrä on usein suuri – yleensä huomattavasti suurempi kuin esimerkiksi kirjallisissa lähteissä.

Kun valokuvia käytetään historiallisina lähteinä, on tärkeää tunnistaa valokuvaamisen teknologiset, materiaaliset ja kulttuuriset käytännöt, jotka ovat vaikuttaneet siihen, mitä on kuvattu ja miten kuvia on käytetty, talletettu ja arvotettu jälkeensä. Kaupunkikuvauksella on ollut esimerkiksi taiteellisia, journalistisia, yhteiskunnallisia ja kaupallisia tavoitteita. Myös arkistointi ja valokuvakokoelmien järjestämisen perusteet, esimerkiksi se millä perusteella kuvia valitaan digitoitavaksi, luovat viitekehyksiä valokuvien käytölle ja tulkinnalle.

Tapausesimerkit ovat Helsingin ja Turun kaupunkien historiasta, mutta niiden pohjalta esitetyt huomiot pätevät myös muiden länsimaisten kaupunkien historian

tutkimiseen valokuvien kautta. Tiina Männistö-Funkin tutkimuksiin perustuva esimerkki valottaa suuren valokuva-aineiston käyttöä määrällisenä lähteenä kadullakulkijoiden tutkimisessa. Silja Laine pohtii kaupunkitilan ja aistimellisen ympäristön lukemista ja tulkitsemista erilaisia lähteitä ja lukutapoja yhdistäen. Tanja Vahtikarin analyysi Helsingin vuoden 1950 historiallisesta kulkueesta otetuista valokuvista tuo esille valokuvan lähdekäytön mahdollisuuksia kaupunkitapahtumien moniulotteisen kokemisen tutkimuksessa.

Asiasanat: valokuva, kaupunkitila, katu, kaupunkihistoria, kuva-analyysi

This article explores the use of photographic source materials and different types of visual analysis in urban history. It argues that photographs compile a rich source material, which can complement but also challenge existing interpretations on how urban streets were used and lived in since the early nineteenth century.

Photographs enable the study of urban practices, actors and experiences, which are less represented in other types of historical sources. They are especially suitable for examining everyday material and spatial phenomena that have been rendered almost invisible to their contemporaries by their mundanity. Due to their technical nature, photographs typically include a large amount of unintentional information, usually to a much greater degree than for example textual sources.

When using photographs as historical sources it is crucial to recognize the changing material, technological and cultural practices that have influenced what has been photographed at different times, as well as the ways in which photographs have been used, kept and valued afterwards. Urban photography has had artistic, journalistic, social and commercial purposes, among others. Moreover, the principles of archiving and organizing photographic collections, for example the choices made in digitalization, steer the use and interpretation of photographs.

The case studies discussed in the article draw from the histories of the Finnish cities of Helsinki and Turku, but they are applicable to other contexts as well. Tiina Männistö-Funk's research offers an example of using a large amount of photographic material quantitatively when studying groups of street users. Silja Laine examines the reading of the urban sensory environment by combining textual and visual sources and analytical approaches. By exploring the photographic depictions of the historical pageant organized in Helsinki in 1950, Tanja Vahtikari sheds light on the possibilities allowed by photographic materials when analysing the multi-layered experiences of urban events.

Keywords: photographs, urban space, street, urban history, visual analysis

Taina Syrjämaa

Monilajinen kaupunkiyhteisö: Koiria, kissoja ja ihmisiä 1800- ja 1900-luvun vaihteen Uudessakaupungissa

Multispecies Urban Society: Dogs, Cats and Humans in Uusikaupunki at the turn of the 19th and 20th Centuries

Artikkelissa tutkitaan monilajista kaupunkiyhteisöä keskittymällä lemmikkien ja ihmisten yhdessä elämiseen. Artikkelin yhdistää kaupunkihistorian tutkimusta ja yhteiskunnallista ja kulttuurista eläintutkimusta. Teoreettisena lähtökohdiana on eläinten toimijuuden käsite. Empiirisesti artikkeli keskittyy Uuteenkaupunkiin 1800-luvun ja 1900-luvun taitteessa. Artikkelin osoittaa, miten eläintutkimuksen näkökulma mahdollistaa antroposentristen historiallisten aineistojen uudelleen lukemisen siten, että monilajiset käytännöt ja yhteisö tulevat esiin. Tarkastelu jakautuu kahteen osateemaan: monilajiseen perheeseen ja liikkumiseen kaupunkitilassa. Aineisto koostuu perhemuotokuvista, joita on otettu valokuvaamossa, sekä paikallisen sanomalehden ilmoituksista ja jutuista. Lisäksi on käytetty koiraveron maksutietoja. Suomalaiseen pikkukaupunkiin keskittynyt artikkeli osoittaa modernin lemmikkikulttuurin yllirajaisia piirteitä kuten tavan esittää kissoja ja koiria perheenjäseninä. Toisaalta se osoittaa myös eroja pikkukaupungin ja aiemmassa tutkimuksessa korostuneiden suurkaupunkien välillä erityisesti kuluttamisen ja eläinjalostuksen osalta.

Asiasanat: humanistinen eläintutkimus, 1800-luku, 1900-luku, Suomi

This article explores a multispecies urban society by focusing on co-living between pets and humans. The article combines urban history and human-animal studies and adopts as its theoretical basis the concept of animal agency. The empirical case focuses on Uusikaupunki, a small coastal town in Finland, at the turn of the 19th and 20th centuries. The article shows how the human-animal studies perspective enables re-reading of anthropocentric historical sources, thus making visible multispecies practices and community. The examination is divided into two subsections: one deals with multispecies families and the other one with practices in moving in the urban space. The source material consists of family portraits, taken by a professional photographer, and announcements and news published in the local newspaper. Furthermore the municipal dog tax register has been used. The case of Uusikaupunki shows transnational features of modern pet keeping in the ways cats and dogs were incorporated and represented as family members. Yet, it also shows how multispecies co-living in a small Finnish town differed from

the consumption and breeding oriented trends of major metropolises.

Keywords: human-animal studies, 19th and 20th century, Finland

Piia Einonen

Venäläissotilaiden majoittaminen kaupunkitilan kyseenalaistajana 1700-luvun ja 1800-luvun alkupuolen Viipurissa

Lodging of Russian Soldiers as a Contestation of Urban Space in Vyborg during the 18th and the first half of the 19th Century

Tämä artikkeli pohjautuu oikeuskollegion sekä kaupungin oikeusistuinten ja hallintoelinten tuottamiin dokumentteihin ja lähestyy teemaa Madeleine Hurdin hahmotteleman kovien ja pehmeiden rajojen dikotomian kautta. Tässä näkökulmassa kovat rajat määrittävät alueellisesti ja niiden ylittäminen vaatii fyysistä liikkumista tilassa, kun taas pehmeät rajat näyttäytyvät pikemmin mentaalisisina ja symbolisisina kuin fyysisinä. Venäläisten sotilaiden majoittamisessa molemmat rajat yhdistyivät, ja se tarjoaa kiinnostavan kurkistusaukon tilan yksityisyyteen. Sotilaat edustivat kaupunkilaisten näkökulmasta ulkopuolisia, jotka kuitenkin pystyivät vaivattomasti ylittämään esimerkiksi kaupungin fyysisen rajan, kun taas muilta siihen vaadittiin erilaisia todistuksia. Sotilaat kyseenalaisivat monella tapaa vakiintuneita rajanvetoja niin kaupungin rajoilla kuin totutuissa sosiaalisissa ja taloudellisissa käytänteissäänkin. Näkyvimmin sotilaat ottivat kaupunkitilaa haltuunsa majoituksensa porvariskoteihin – toisinaan sovinnollisesti, mutta toisinaan taas tilan rajoja, kuten lukkoja, murtaen. Yksityisyyden rajalinjojen kyseenalaistaminen vahvisti symbolisella ja mentaalisisella tasolla Viipurin tilallista ja fyysistä haltuunottoa.

Asiasanat: kaupunki, tilallisuus, raja, Viipuri, 1700-luku, 1800-luku

This article focuses mainly on documents produced by the justice collegium, the towns' administrative organs and judicial courts. It approaches the topic from the dichotomy of hard and soft borders, presented by Madeleine Hurd. Hard borders are territorially defined and demand physical movement in space when they are crossed, whereas soft borders are mental and symbolic rather than physical. In the issue of lodging Russian soldiers both borders merged and thus it offers an interesting glimpse into the privacy of space. For urban dwellers soldiers represented outsiders, who nevertheless could easily cross the physical border of the town, even though for others it required different kinds of documents. In many ways, soldiers questioned the traditional borderlines, in customary social and economic

conventions too. The most visible seizure of urban space was taking into possession houses and rooms of burghers for lodging. Sometimes this happened in a peaceable manner, but on some occasions by breaking the markers of private space, such as locks. Questioning the boundaries of privacy confirmed the physical and spatial possession of Vyborg with mental takeover.

Keywords: town, spatiality, border, Vyborg, 18th century, 19th century

Ville Laamanen & Ville Okkonen

Kansallisoikeistolainen itseymmärrys 1929–1932
National conservative self-understanding, 1929–1932

Maailmansotien välisen ajan suomalaista oikeistoa tarkastelevasta tutkimuskentästä erottuu viimeistään 1980-luvulta alkaen kaksi erilaista tulkintalinjaa. Linjoista varhaisempi on keskittynyt tulkintaan valkoisen Suomen kokemasta kommunismin uhasta ja sen torjumisesta. Uudemmassa tulkintalinjassa painottuvat radikaalin oikeiston omaehtoiset pyrkimykset, jotka kyseenalaistivat vallitsevan yhteiskuntajärjestyksen. Tässä artikkelissa kommentoimme molempien tulkintalinjojen vakiintuneita johtopäätöksiä ja analysoimme kansallisoikeistolaisuudeksi kutsumaamme mentaliteettia, jossa oikeistolaisuus ymmärrettiin yhteiskunnalliset ristiriidat ylittävänä ja hengeltään epäpoliittisena valtioajatteluna. Argumentoimme, ettei kommunismiuhan ja reaktion narratiivissa ole riittävästi huomioitu yhteiskunnan demokratisoitumista luokkatietoisien oikeistoradikalismien aiheuttajana. Tutkimushavaintomme on, että kansallisoikeistolaisen mentaliteetin mielekäs selittäminen vaatii ennen kaikkea sen omaehtoisten yhteiskunnallisten tavoitteiden ja itseymmärryksen analyysia. Kansallisoikeiston idealismia heijastanut politiikka ei ensisijaisesti ollut puolustavaa tai säilyttävää vaan aktiivista ja taistelevaa.

Asiasanat: kansallisoikeisto, kommunismi, mentaliteettihistoria, oikeistolaisuus, poliittinen historia

By the 1980s, research on the Finnish political right during the interwar period had formed into two distinct streams of interpretation. The stream that was established first focused on the threat and refusal of communism as perceived by "White Finland," i.e. the non-socialist winners of the Finnish Civil War of 1918. The newer stream of interpretation has put more emphasis on the independent aspirations of the radical right that questioned the prevailing parliamentary form of government. In this article, we examine the established conclusions of both streams of interpretation and analyze the mentality that we call "kansallisoikeistolaisuus" (best translated as national conservatism), in

which a right-wing political standing was understood as an essentially apolitical position that transcended party politics and social contradictions. We argue that in the narrative that focuses on the threat and rejection of communism, too little attention has been given to the democratization of society as a cause of class-conscious right-wing activism in the interwar period. Furthermore, we argue that any meaningful explanation of

the national conservative mentality requires an analysis of its self-understanding and self-determined social goals. Policies founded on national conservative ideals were not primarily defensive, but actively emphasized social conflict.

Keywords: communism, conservatism, history of mentalities, national conservatism, political history

HISTORIAN YSTÄVÄ

HISTORIAN YSTÄVÄIN LIITON TIEDOTUSPALSTA 2 / 2019

Historian Ystävien Liiton kotisivut <http://www.historianyst.fi>

Kesä on vauhdilla tulossa, omenapuut kukkivat ja luonto on jo vihreä. Pian ryhmä Historian Ystäviä on tutustumassa Novgorodiin ja syventämässä tietoaan keskiajan ja uuden ajan alun historiasta. Nämä historia- ja kulttuuripainotteiset matkamme ovat olleet suosittuja, sillä matkalla näkee ja oppii hauskalla tavalla uusia asioita ja syventää tietoaan tutuista asioista. Kesä on mukavaa aikaa myös omatoimiseen matkailuun ja paikallishistorian tuntemuksen syventämiseen. Melkein joka kylässä on kotiseutumuseo, jossa näkee vähintäänkin mielenkiintoista kansatieteellistä materiaalia. Museossa olevilta oppailta ja vartioidelta kannattaa myös kysellä oudon näköisten esineiden käyttötarkoituksesta. Ihan tavallisen näköisestä esineestäkin voi paljastua itselle uutta tietoa entisajan elämästä ja arjesta: taannoin ihailin sievää pientä tuolia, josta sain tietää, että se oli morsiustuoli. Oli tapana, että sulho valmisti kihlatulleen lahjaksi oman tuolin. Nykyisin onneksi riittää sormuksen ostaminen, ei tarvitse todistaa kädentaitojaan nikkaroimalla kauniita tarve-esineitä.

Historian Ystävien Liiton vuosikokous pidettiin Kansallisarkiston Café Hausenissa keskiviikkona 10.4.2019 klo 16.30 alkaen. Sääntömääräisten asioiden jälkeen dosentti Seppo Aalto valotti sisällissotamme historiaa Vuoden historiategos -palkitun *Kapina tehtailla* -kirjansa pohjalta. Surullista aikaa, mutta Aalto teki ymmärrettäväksi sodan ja sen jälkeiset julmuudet ja sen juuret. Teokseen kannattaa tutustua, kuten muihinkin palkittuihin teoksiin.

Vuosikokouksessa kaksi erovuoroista hallituksen jäsentä jäi pois. Lämmin kiitos toiminnastanne Historian Ystävien Liiton hyväksi, suurlähettiläs René Nyberg ja Valtiotieteiden maisteri Pentti Kokko! Hallituksessa jatkoi lehtori Seija Kulp ja seuraavaksi kolmivuotiskaudeksi (2019-

2021) valittiin kaksi uutta jäsentä: suurlähettiläs Kirsi Lintonen ja kauppaneuvos Risto Korkka. Lämpimästi tervetuloa hallitukseen!

Syksyn ohjelmaan on tullut päivämäärämuutoksia, jotka pyydän laittamaan heti kalenteriin. Porkkalan retki on **lauantaina 5.10.2019**, ilmoittautuminen on nettisivuillamme www.historianyst.fi. Vuosijuhlaamme vietämme **keskiviikkona 11.12.2019 klo 18** alkaen Helsingin Suomalaisella Klubilla. Sinne alkaa ilmoittautuminen 15.10. kuten ennenkin. Lokakuulle pyrimme saamaan myös palkittujen kirjojen esittelytilaisuuden.

Ensi kesänä, 2020, alkavat jälleen Historian Kesäseminaarit, mutta nyt ne järjestetään Tampereella. Historian Ystävien Liitto iloitsee siitä, että Tampereen kesäyliopisto ja museokeskus Vapriikki ovat ryhtyneet yhteistyökumppaneiksi Kesäseminaaritoiminnan aloittamiseksi. Kiinnostavia tapahtumia on siis tulossa!

Nyt käsissäsi oleva *HAik* on kaupunkihistorian teemanumero. Erinomainen lukupaketti Suomen suveen. Kesä on loistavaa aikaa tutustua uusiin paikkoihin, niin maaseutuun kuin kaupunkien hinkin ja Suomen lukuisiin museoihin. Tiesitkö, että jos Sinulla on Museokortti, voit kesän ajan matkustaa kaupunkien välisen matkan Expressbussilla vain 10 eurolla? Lippu pitää ostaa kuljettajalta, ei netistä. Loistava tilaisuus lähteä tutustumaan eri puolille Suomea museoihin, ympäristöystävällisesti ja stressittä. Vaikkapa Vaasaan tai Jyväskylään. Vinkkaa Historian ystävien *facebook*-sivuille mukavista historiamatkakohteista niin koti- kuin ulkomaillakin!

Elokuussa avautuu taas Historian ystävien nettisivuilla linkki, jossa voi ehdottaa Vuoden Historiateos -ehdokkaita. Linkki on auki lokakuun loppuun. Anna ilmi mielenkiintoinen historiategos, joka on ilmestynyt tänä vuonna!

Hyvää historiakesää kaikille Historian Ystäville!

Kari Salmi, puheenjohtaja

MAINOSTA HISTORIALLISESSA AIKAKAUSKIRJASSA

Ilmoitushinnat:

takasivu (väri) 600 euroa

1/1 sivu (mv) 400 euroa ja (väri) 480 euroa

1/2 sivua (mv) 250 euroa ja (väri) 300 euroa

1/4 sivua (mv) 200 euroa ja (väri) 240 euroa.

Ilmoitusten koot löydät verkosta:

www.historiallinenaikakauskirja.fi/mediakortti

Ilmestymisaikataulu:

1. numero maalis-huhtikuun taitteessa
2. numero juhannusviikolla
3. numero syyskuun lopussa
4. numero joulun alla

Ilmoitusaineistot pyydetään lähettämään toimitukselle:

1.8.2019 (3. numero) ja 31.10.2019 (4. numero) mennessä.

Päätoimittaja: *Anu Lahtinen*, anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Toimitussihteeri: *Heidi Kurvinen* heidi.kurvinen@utu.fi

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Kari Salmi

Sihteeri ja rahastonhoitaja: Julia Burman, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09 228 69351,

toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi,

varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Pankkiyhteys: Nordea IBAN FI51 1572 3000 3631 19

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliokoeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa.

Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse tai puhelimitse. Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: dos. Sari Katajala-Peltomaa

Varapuheenjohtaja: dos. Juhana Aunesluoma

Toiminnanjohtaja: Julia Burman, Tieteiden talo,

Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09 228 69351,

shs@histseura.fi, www.histseura.fi

Varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25 €, opiskelijat 23 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta.

Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki,

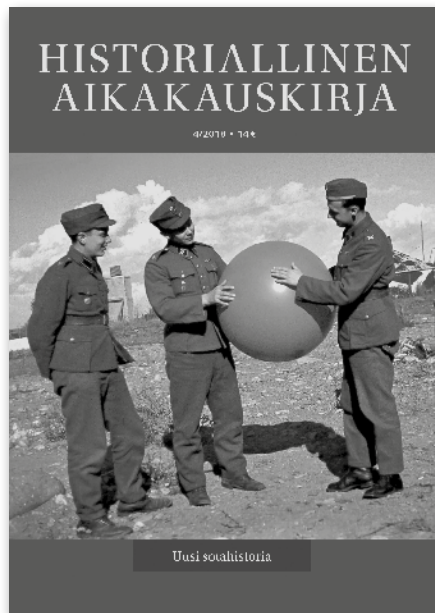
ma–pe 10.00–16.30, p. 09 635 177, tiedekirja@tsv.fi.

Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirja-kauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa ja Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

Tilaa Historiallinen Aikakauskirja

Historiallinen Aikakauskirja on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä tiedelehti, jossa käsitellään laajasti ja monipuolisesti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Lehdessä julkaistaan tutkimusartikkeleita, katsauksia, keskustelupuheenvuoroja ja kirja-arvioita.

Vuoden 2019 vuosikerta maksaa entiseen tapaan 45 €, ja sillä pääsee myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 €. Suomen Historiallisen Seuran jäsenille hinta on 33 € (+ seuran jäsenmaksu).

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

2/2019

Turku materiaalisena kaupunkina
Sotilaat Viipurin kaupunkitilassa
Monilajinen kaupunkiyhteisö
Kaupunkihistoria ja valokuvalähteet